

Våldsbejakande extremism

En forskarantologi

*Forskarantologi av Utredningen
En nationell samordnare för att värna demokratin
mot våldsbejakande extremism*

Stockholm 2017

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2017:67

SOU och Ds kan köpas från Wolters Kluwers kundservice.
Beställningsadress: Wolters Kluwers kundservice, 106 47 Stockholm
Ordertelefon: 08-598 191 90
E-post: kundservice@wolterskluwer.se
Webbplats: wolterskluwer.se/offentligapublikationer

För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Wolters Kluwer Sverige AB
på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Svara på remiss – hur och varför

Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02).

En kort handledning för dem som ska svara på remiss.

Häftet är gratis och kan laddas ner som pdf från eller beställas på regeringen.se/remisser

Redaktörer: Christofer Edling och Amir Rostami

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet

Omslag: Elanders Sverige AB

Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2017

ISBN 978-91-38-24663-4

ISSN 0375-250X

Förord

If we forget how to engage scientifically with the world, then it will punch us in the face ...

Robert D. Putnam

Den engelske filosofen Bacons uttryck – kunskap är makt – har hunnit bli slitet under de sekler som gått sedan han myntade det. Det äger fortfarande sin giltighet, men det gör också det omvända påståendet, som hans efterföljare Foucault laborerar med: Den franske filosofen menade ju att makt är kunskap, och framför allt att makten strävar efter att inhämta den kunskap den anser sig behöva för att inrätta eller upprätthålla ett system. Denna strävan kan leda till gott: Som när FN:s generalförsamling till slut, utifrån sin samlade kunskap och erfarenhet, kungjorde den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna för snart 70 år sedan. Samma strävan har också lett till ont, som när den kunskap som vetenskapen genererar inte passar maktens agenda. Vår historia är full av avrättade (som Bruno) och tystade (som Galilei) vetenskapsmän. Men vi behöver inte gå så långt tillbaka som till renässansen. I nazismens Tyskland, åren före den historiska kungörelsen i FN, förkastades stora delar av världens vedertagna kunskap till förmån för ”arisk fysik”.

I vår egen nutid ser vi statschefer som föraktar och förkastar vetenskapliga rön, samtidigt som andra länder helt förbjuder sådant som anses oförenligt med en viss religion. Att inte bara tillåta utan också främja och skapa förutsättningar för kunskapsbildning – även sådan som kan vara kontroversiell och/eller utmanande – är en livsnödvändig del av en vital demokrati, och av det öppna och toleranta Sverige vi vill ha, med åsiktsfrihet, fria medier och fri forskning.

Den översikt du nu har framför dig är skriven på initiativ av den Nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism.

I syfte att bidra till att stärka och utveckla konkreta insatser och relevant forskning om våldsbejakande extremism, samt göra analyser och forskning till praktisk tillämpbar kunskap för kommuner och lokala aktörer som arbetar med att utveckla och genomföra förebyggande insatser, har samordnaren inrättat ett nationellt nätverk av experter. Dessa experter har samlats i två olika forum, ett nätverk av forskare (forskarnätverket) och ett nätverk av praktiker (praktikernätverket). Vi vill främja praktiknära forskning och även stimulera den så viktiga tredje uppgiften – samverka med det omgivande samhället.

I en tid som denna är behovet av källkritik och fri forskning kanske större än någonsin. Vi är inne i stora förändringsprocesser såväl lokalt som globalt, av vilka flera är positiva. Men vi ser också tecken på ökad nationalism, social oro, faktaresistens och politikerförakt. Hela vårt samhälle tycks vara inne i en ganska plågsam strid om vilka värderingar som ska gälla. I en tid som kräver engagemang, medmänsklighet och tolerans ser vi hot och hat få fäste. I en sådan tid behövs fria tankars rum. Vi behöver få pröva våra idéer och bryta våra åsikter mot varandra. Vi behöver stärka demokratin i en gemenskap som utvecklar men också utmanar och provocerar, och vi behöver goda samtal. Vi vet att fri debatt med högt i tak kan utgöra en motkraft till antidemokratiska och främlingsfientliga tendenser. Men då gäller det att de starka åsikter som yttras i diskussionen, också bygger på fakta och kunskap. Här har vi alla en roll att spela.

När det gäller Samordnaren ska vi, enligt de tilläggsdirektiv vi fick 2016, särskilt bidra till att stärka och utveckla konkreta insatser och relevant nationell och internationell forskning om våldsbejakande extremism. Vi har ett ansvar för att kunskap tas fram, och vi samarbetar med en rad myndigheter (inklusive lärosäten) och andra organisationer som substantiellt bidrar till denna kunskapsuppbyggnad.

Denna översikt är ett led i att uppfylla vårt uppdrag, och jag vill varmt tacka alla medverkande forskare som sammantaget så starkt bidrar till att forskningen går framåt.

Kunskap – och mer forskning – behövs vare sig det handlar om hur vi ännu bättre kan stärka demokratin, motverka att personer ansluter sig till våldsbejakande extremism eller underlätta att personer lämnar sådana miljöer. Vi behöver hela tiden mer kunskap om den våldsbejakande extremismens omfattning, olika uttryck och strukturer: Om vi inte vet hur det ser ut kan vi heller inte föreslå

relevanta åtgärder, varken när det gäller det breda förebyggande arbetet eller det som i andra änden handlar om att förhindra och försvåra. Vi har fortfarande lång väg att gå, och mycket mer forskning behövs. Denna brett upplagda nationella översikt, i form av en SOU (SOU 2017:67), vill utgöra ännu en pusselbit till kunskapsbyggandet i demokratins tjänst.

Stockholm i augusti 2017

Fil. dr Anna Carlstedt

Nationell samordnare

för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism

Innehåll

Författarpresentationer	9
Inledning	15
1 Våldsbejakande extremism – begrepp och diskurs	21
2 Takfirism	47
3 Från traditionell till ideologiskt motiverad brottslighet ...	69
4 Organiserad antagonism: Överlappningen mellan våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet.....	99
5 Våldets polarisering i svenska städer.....	123
6 Individuella riskfaktorer och riskbedömningar för våldsbejakande radikaliserings: en översikt av forskningsläge och metoder.....	143
7 Radikaliseringens politiska psykologi – betydelsen av hot och polarisering	175
8 Rätten som ram vid myndighetsåtgärder i syfte att motverka våldsbejakande extremism.....	197
9 Den lokala nivåns betydelse i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande islamistisk extremism	225

10	Socialt arbete och våldsbejakande extremism	257
11	Sociala rörelser, protester och politiskt våld – en forskningsöversikt	291
12	Digitala medier, motoffentligheter och våldsbejakande extremism	323
13	Datorstödda analyser av digitala miljöer och fenomen ..	357
14	Social nätverksanalys och antagonistiska miljöer	375
Bilagor		
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2014:103.....	399
Bilaga 2	Kommittédirektiv 2015:27.....	409
Bilaga 3	Kommittédirektiv 2015:86.....	413
Bilaga 4	Kommittédirektiv 2016:43.....	417

Författarpresentationer

Ian Anthony är chef för SIPRI:s (Stockholm International Peace Research Institute) europeiska säkerhetsprogram. Han har publicerat flera böcker om vapenkontroll, nedrustning och exportkontroll.

Tina Askanius är lektor i medie- och kommunikationsvetenskap på institutionen för konst, kultur och kommunikation (K3) vid Malmö högskola. Hon disputerade 2012 vid Lunds universitet med avhandlingen "Radical online video. YouTube, video activism and social movement media practices". Hennes forskning rör sig i fältet medier, politisk deltagande och sociala rörelser. Hon har publicerat ett flertal studier om aktivism och mediepraktiker inom sociala rättvisa rörelser samt högerextrema rörelser i internationella tidskrifter och antologier.

Emma A. Bäck är docent i psykologi vid psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar inom socialpsykologi och politisk psykologi, främst med inriktning mot sociala förklaringar bakom protestbeteende och radikalisering. Hennes utgångspunkt är att grundläggande, mänskliga mekanismer som behov av tillhörighet kan ligga till grund för radikalisering. Hon är även intresserad av genus. Bäck är för närvarande associate editor för tidskriften Political Psychology, och leder forskningsprojektet Radikaliseringens politiska psykologi, finansierat av Forte.

Hanna Bäck är professor i statsvetenskap vid statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Hon forskar om politiskt beteende/politisk psykologi, framför allt med fokus på att förklara protestbeteende och radikalisering. I relation till detta forskar hon även om polarisering och röstningsbeteende. Hennes forskning fokuserar även på politiska partier och koalitionspolitik. Hon är associate editor för tidskriften Political Psychology. Bäck leder forsknings-

projektet Explaining radicalization and political violence, finansierat av Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse.

Christofer Edling är professor i sociologi vid Lunds universitet. Han leder också ett forskningsprojekt om våldsbejakande organisering och antisociala karriärer vid Institutet för framtidsstudier. Hans forskning är främst inriktad mot hur nätverkspositioner definierar människors handlingsmöjligheter och begränsningar, exempelvis i studier av socialt kapital, elitstrukturer och social organisering.

Malin Eriksson är socionom, docent i folkhälsovetenskap och lektor vid institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Hennes forskning handlar om sociala bestämningsfaktorer för hälsan, socialt kapital och ojämlikhet i hälsa. Hon har de senaste åren forskat om ensamkommande barns mottagande och etablering i det svenska samhället och leder för närvarande ett projekt om polisens insatser i särskilt utsatta områden. Hon har medverkat i flera internationella forskningsprojekt i Indonesien, Tanzania och Ukraina.

Mohammad Fazlhashemi är professor i islamisk teologi och filosofi vid teologiska institutionen, Uppsala universitet. Hans forskning handlar om politisk islam och dess olika yttringar. Han har också forskat om muslimska tänkares olika strategier för ny- och omtolkningar av islams urkunder, deras hantering av globaliserings- och modernitetsproblematiken, receptionen av bilden av Europa/väst och modernitet i muslimska länder, samt konstruktionen av bilden av väst bland muslimska tänkare och utformningen av bilden av den muslimska Orienten i väst.

Mehdi Ghazinour är socionom, legitimerad psykoterapeut och klinisk handledare samt professor i socialt arbete. Han är för närvarande biträdande föreståndare och forskningsledare vid polisutbildningen, Umeå universitet. Han har varit forskningsledare för ett flertal nationella och internationella forskningsprojekt om psykisk ohälsa, trauma och personlighet. De senaste åren har han framför allt bedrivit forskning om migration. För närvarande är han verksam i ett flertal forskningsprojekt om polisens insatser i samhället.

Lina Grip är forskare vid Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Hennes forskning är inriktad mot våldsbrott, polis och migrationspolitik. Lina jobbar för närvarande med ett projekt om olaglig handel och missbruk av skjutvapen i Europa och ett pilotprojekt om polisiära sociala protester.

Sara Johansson är fil.mag. i sociologi och doktorand i socialt arbete vid Örebro universitet. Hennes teoretiska intressen utgår huvudsakligen från socialpsykologin och frågor som rör identitet och tillhörighet. Hennes forskning är inriktad mot konflikter där våldets legitimitet hävdas genom teologiska och/eller politiska referenser, med särskilt fokus på lokala konsekvenser av utresandet från Sverige till konflikterna i Syrien och Irak och hur olika lokala aktörer begreppsliggör såväl globala som lokala skeenden.

Lisa Kaati är fil.dr i datavetenskap och verksam på FOI och vid Uppsala universitet. I sin forskning utvecklar hon teknik och metod för att analysera data från ett säkerhetsperspektiv. Aktuell forskning handlar om hur man kan använda sig av artificiell intelligens (AI) för att studera digitala grupper och miljöer med avseende på våldsbejakande extremism och hatbudskap, samt hur man kan identifiera olika former av psykologiska varningsbeteenden i text.

John Kinsman är docent i global hälsa vid institutionen för folkhälsa och klinisk medicin, Umeå universitet. Han bedriver kvalitativ forskning med inriktning mot infektionssjukdomar i Afrika och Asien.

Niklas Långström är specialistläkare och professor i barn- och ungdomspsykiatri vid Uppsala universitet samt gästprofessor i psykiatrisk epidemiologi vid Karolinska institutet. Han forskar sedan 1990-talet om orsaksfaktorer och utvecklingsvägar till vålds- och sexualbrottslighet hos både ungdomar och vuxna. Han bidrar även i studier av effekter av förebyggande behandling mot olika typer av utagerande, aggressiva beteenden.

Heléne Löow är docent i historia och universitetslektor med särskild inriktning mot extremism och samhällsskydd vid historiska institutionen, samt biträdande föreståndare för centrum för polisforskning,

Uppsala universitet. Hennes forskningsområden är nationalsocialism, fascism, samhällets motreaktioner mot rörelser som definieras som potentiellt systemhotande, hatbrott, antisemitism, terrorism – samtliga i ett historiskt perspektiv.

Titti Mattsson är professor i offentlig rätt vid juridiska fakulteten, Lunds universitet. Hon är docent i socialrätt och socialt arbete. Hennes expertområden innefattar rättssäkerhets- och integritetsfrågor rörande barn och ungdomar i samhällsvård, barns rättigheter samt enskildas rättsskydd vid processer i förvaltningsdomstol. Hon medverkade i Barnombudsmannens expertråd 2012–2017 och var också expert i den statliga utredningen om tvångsvård för barn och unga 2012–2015. Hon är koordinator för två forskningsmiljöer vid Lunds universitet, Rätt och utsatthet samt Norma Äldrerättsmiljö.

Vilhelm Persson är universitetslektor och docent i offentlig rätt vid juridiska fakulteten, Lunds universitet. Han är verksam inom ett brett forskningsområde vilket innefattar både konstitutionell rätt och förvaltningsrätt. Bland annat har han forskat om yttrandefrihet, internationellt myndighetssamarbete och ekonomisk styrning.

Amir Rostami är fil.dr i sociologi vid Stockholms universitet och universitetslektor i kriminologi vid Högskolan i Gävle. Han är även associerad forskare vid Institutet för framtidsstudier och verksam vid Nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Hans forskning är inriktad mot kriminell organisering, som organiserad brottslighet och gängkriminalitet. För närvarande är han involverad i forskningsprojekt om organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism.

Jerzy Sarnecki är professor i kriminologi vid Stockholms universitet och Högskolan i Gävle. Hans forskningsinriktning är främst brottsliga nätverk och livsförloppskriminologi. Sarnecki har skrivit flera läroböcker i kriminologi. Han delar ordförandeskapet i den internationella juryn för Stockholm Prize in Criminology och är ledamot och expert i flera svenska och internationella vetenskapliga råd, styrelser och arbetsgrupper som rör brottslighet och åtgärder mot brott.

Veronica Strandh är postdoktor vid statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet. Hon disputerade 2015 och avhandlingsarbetet handlar om beredskap inför terroristattentat som riktar sig mot tåg och tunnelbanor. Särskilt fokus är svensk krisberedskap inför storskaliga terroristdåd. Strandhs pågående postdokprojekt fokuserar på krishantering och civilsamhällets roll vid kriser och katastrofer. Ytterligare forskningsprojekt handlar om våldsbejakande extremism och lokal resiliens samt olika varianter av fred.

Joakim Sturup är kriminolog, socionom och med.dr och arbetar kliniskt vid Rättsmedicinalverket samt forskar om grova våldsbrott, organiserad brottslighet och våldsbejakande radikaliserings vid Karolinska institutet och Institutet för framtidsstudier

Johanna Sundqvist är doktorand i folkhälsovetenskap vid Umeå universitet. Hennes huvudsakliga forskningsintresse rör ensamkommande flyktingbarn och den kommande avhandlingen fokuserar på centrala aktörers psykiska hälsa i arbetet med av- och utvisningar av ensamkommande flyktingbarn. Hon har en bakgrund som socionom och har tidigare arbetat med utsatta ungdomar i kommunal öppenvård.

Magnus Wennerhag är docent och universitetslektor vid institutionen för samhällsvetenskaper vid Södertörns högskola. Hans forskning kretsar kring sociala rörelser, politiska protester och politiskt deltagande. Han leder för närvarande ett forskningsprojekt om radikaliserings och motradikaliserings.

Malin E. Wimelius är docent vid statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet. Hon leder ett MSB-finansierat projekt om radikaliserings och lokal resiliens. Hennes forskning har under senare år bland annat rört ensamkommande barn, tvångsvård, krishantering samt svensk polis i utlandstjänst.

Inledning

Christofer Edling och Amir Rostami

Den mest frekventa operationella definitionen av våldsbejakande extremism avser handlingar som stödjer, uppmanar till eller omfattar deltagande i ideologiskt motiverade våldshandlingar för att främja en sak (Justitiedepartementet, 2014:10). Våldsbejakande extremism utgör tillsammans med andra fenomen som organiserad brottslighet och social oro ett påtagligt och växande hot mot det öppna och demokratiska samhället. Föreliggande antologi syftar till att ge en översikt över en del av den forskning som bedrivs om våldsbejakande extremism och närliggande fenomen. Den utgår från övertygelsen att ett framgångsrikt förebyggande, såväl som avhjälpan, arbete mot våldsbejakande extremism kräver ett gott forskningsbaserat kunskapsunderlag.

Den våldsbejakande extremismen har under senare år motiverat en rad olika åtgärder för att stärka samhällets motståndskraft, bland annat genom investeringar i välfärden och försök till långsiktiga brottsförebyggande insatser. Regeringen satsar i år 110 miljoner kronor i åtgärder mot bilbränder och kriminalitet i utsatta områden, en summa som successivt kommer att öka till 250 miljoner år 2020.¹ Samtidigt har regeringen tagit fram strategier mot terrorism och våldsbejakande extremism och riksdagen har beslutat om ny terrorlagstiftning (dir. 2017:14; prop. 2015/16:78; skr. 2014/15:146; SOU 2014:18). Kraftfullare straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet har också trätt i kraft (prop. 2015/16:113), ett nytt nationellt brottsförebyggande program för att kraftsamla det brottsförebyggande arbetet har introducerats och ett nytt centrum mot våldsbejakande extremism

---

¹ Pressmeddelande, 2016-08-17: Åtgärder mot bilbränder och kriminalitet i utsatta områden <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/08/atgarder-mot-bilbrander-och-kriminalitet-i-utsatta-omraden/>

kommer att inrättas vid Brottsförebyggande rådet (Brå). Många myndigheter har också prioriterat frågan genom bland annat kunskapsinventeringar och kunskapsöversikter.

Sommaren 2014 beslutade regeringen att ge en särskild utredare i uppdrag att som nationell samordnare (nedan kallad Samordnaren) förbättra samverkan mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå när det gäller arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (dir. 2014:103). Då uppdraget förstärktes 2015 knöts ett nationellt nätverk av experter till Samordnaren, vars kunskaper och kontakter skulle gynna utvecklingen av det förebyggande arbetet (dir. 2015:27). Dessa experter har samlats i två olika forum; forskarnätverket och praktikernätverket. Inom ramen för praktikernätverket arrangerade Samordnaren i samarbete med Fryshuset och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) i januari 2017 en konferens om förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism som riktade sig till kommunala kontaktpersoner/samordnare och praktiker.

Inom ramen för forskarnätverket har Samordnaren initierat flera forskningsprojekt som syftar till att öka kunskapen om våldsbejakande extremism och inspirera till flera tvärvetenskapliga samarbeten. Ett projekt initierades vid Uppsala universitet med fokus på hur politiskt motiverade ensamagerande individer och högerextrem terror kan förstås och bekämpas (Löow, Gardell och Dahlberg-Grundberg, 2017). Vidare tog Samordnaren initiativ till en samhällsvetenskaplig antologi om våldets sociala dimensioner (Edling & Rostami, 2016) som vänder sig till studenter och praktiker och vid Institutet för framtidsstudier har ett projekt med syfte att ta fram en forskningsöversikt över empirisk forskning om utträden från våldsbejakande extremism genomförts (Carlsson, 2016).

Samordnaren har också initierat två projekt vid Försvarshögskolan om förebyggande av våldsbejakande extremism på lokal nivå (Gustafsson, 2015) och islamistisk extremism i sociala medier (Ransborg, Gustafsson & Hyllengren, 2015).

I juni 2016 tog Samordnaren tillsammans med Lunds universitet och Riksbankens Jubileumsfond initiativ till ett kunskapsseminarium om hur man kan identifiera luckor i forskningen och med gemensamma krafter verka för att kunskapsläget om islam, muslimer och politisk islam förbättras.

Möjligheterna att förebygga och stärka demokratin mot våldsbejakande miljöer förutsätter kunskap om orsakerna till varför individer söker sig till dessa miljöer, framgångsfaktorer för utträde och hur miljöerna uppstår, upprätthålls och samspelar med varandra. Med anledning av detta samlades forskare² från olika vetenskapliga discipliner och forskningsområden under hösten 2016 i ett idéseminarium för att diskutera befintlig forskning om våldsbejakande extremism och ge förslag på framtida forskningssatsningar som i förlängningen kan stärka samhällets förebyggande förmåga. Seminariet mynnade ut i denna forskarantologi som ges ut i form av en statlig utredning. Notera dock att den här forskningsöversikten inte gör anspråk på att vara heltäckande. Många forskare, discipliner, och forskningsområden måste läggas till innan bilden kan bli komplett. Denna antologi ska snarare ses som ett första steg mot en systematisk forskningsinventering.

Den här antologin innehåller 14 fristående kapitel och respektive kapitelförfattare ansvarar själv(a) för dess innehåll. Samordnaren har uppdragit åt författarna att skriva kapitel som innehåller en presentation av forskningsområdet och dess möjligheter och begränsningar, en beskrivning av kunskapsluckor samt förslag på möjliga forskningsinsatser som kan ha bäring för arbetet mot våldsbejakande extremism. Varje kapitel avslutas med en kommentar om framtida forskningsbehov. Nedan sammanfattar vi några förslag som kan vägleda satsningar på forskning som kan bidra till att stärka samhällets förebyggande förmåga.

Förutom förslag på forskningssatsningar på specifika frågor framgår det att forskning om våldsbejakande extremism behöver förstärkas såväl *horisontellt* som *vertikalt*. Bland de specifika frågor som vi menar bör adresseras ingår följande:

- Forskning om civilsamhällets roll och betydelse; dels som fertil grogrund för ideologiska och religiösa strömningar associerade med våldsbejakande extremism, dels som aktivt förebyggande institution och som alternativ till sådana strömningar.

---

² Närvarande var Nationella samordnaren, Hillevi Engström, kommittésekreterare och sammankallande Amir Rostami, samt från forskarsamhället Ian Anthony, Katie Cohen, Christofer Edling, Mohammad Fazlhashemi, Mattias Gardell, Lisa Grip, Lisa Kaati, Marie Torstensson Levander, Niklas Långström, Magnus Ranstorp, Jens Rydgren, Jerzy Sarnecki och Magnus Wennerhag. Forskarna Emma A. Bäck, Hanna Bäck, Heléne Lööv och Titti Mattson var förhindrade att delta i seminariet.

- Forskning om samspelet mellan inomparlamentariska politiska rörelser och utomparlamentariska extremistiska rörelser; dels med avseende på dolda allianser, ideologiutbyte och karriärvägar, dels med avseende på inomparlamentarisk neutralisering av utomparlamentarisk extremism.
- Forskning om samspelet mellan olika antagonistiska miljöer. Våldsbejakande extremism är dynamisk och föränderlig. Dynamisk i bemärkelsen att individer kan träda ut ur en miljö för att träda in i en annan. Föränderlig i bemärkelsen att profiler på de individer som ansluter sig till våldsbejakande extremism kan skifta mellan tid och rum.
- Forskning om könsskillnader inom våldsbejakande extremism, i synnerhet kvinnors roll och betydelse för såväl rekrytering in i antagonistiska miljöer som i det formella och informella förebyggande arbetet.

Horisontellt menar vi att det finns ett behov av särskilda forsknings-satsningar som premierar mångvetenskapliga och tvärinstitutionella samarbeten, både inom akademien och mellan akademien och myndigheter med operativa uppdrag, såsom Polismyndigheten, Säkerhetspolisen och Socialtjänsten:

- Akademisk forskning om våldsbejakande extremism bör vara tvärvetenskaplig, syntesdrivande och väl förankrad i etablerad forskningspraxis. Våldsbejakande extremism är inte ett isolerat problem. Här finns tydliga historiska analogier och överlapp med andra sociala risker, inklusive s.k. antisociala miljöer och karriärer. Historiska och religiösa rötter behöver förstås och relateras till förhållanden i vår globaliserade samtid.
- Kunskap från juridik, kriminologi, psykiatri, psykologi, socialt arbete, sociologi och statsvetenskap behöver beaktas såväl inför strategiska och taktiska bedömningar som inför formulering av policy och lagstiftning i förhållande till våldsbejakande extremism.
- Våldsbejakande extremism är för komplext för att studeras inom en begränsad och diffus begreppsram. Många av begreppen är laddade och illa definierade, vilket har hämmande inverkan på forskningsutbyte och samarbete över disciplingränserna. Satsningar bör göras på forskningsprogram som kombinerar olika teoretiska och metodologiska ansatser, gärna under ett mer neutralt begreppsparaply.

Forskningen om våldsbejakande extremism behöver förstärkas även *vertikalt*. För att förstå extremismens dimensioner på djupet behöver forskningen i större utsträckning bygga på solid empirisk grund. Här behövs också substantiella satsningar som möjliggör ambitiösa studier och som introducerar yngre forskare till området:

- Särskilda satsningar bör göras på forskning som kombinerar kvantitativa registerstudier med kvalitativa ansatser. Medel bör avsättas för att bygga upp en nationell databas över ideologiskt och religiöst motiverade brott och inrymma uppgifter om enskilda händelser. En sådan databas behöver kompletteras med andra registeransatser för att identifiera organiseringen av och karriärer inom dessa miljöer.
- En tvärvetenskaplig forskningsmiljö som möjliggör utbyte mellan forskare från olika discipliner och olika lärosäten. I syfte att värna forskningens integritet som en kritisk kunskapsproduktion bör denna forskningsmiljö vara ett fristående forskningscentrum och ha en öppen och flexibel struktur.
- En nationell tvärvetenskaplig forskarskola för forskning om våldsbejakande extremism bör upprättas för att inspirera utbyte mellan seniora forskare och för att trygga tillväxten av yngre forskare och experter på området. En sådan forskarskola bör vid sidan av akademisk excellens starkt betona samverkanskompetens.

Vi vill rikta ett varmt tack till de medverkande författarna som bidrog till idéseminariet med konstruktiva inspel och entusiasm och som författade och levererade informativa och tankeväckande kapitel inom en mycket pressad tidsram. Vi vill också tacka Samordnaren för att ha initierat och finansierat denna antologi. Vi ser fram emot fler initiativ från andra aktörer med syfte att stimulera forskare från olika discipliner att bidra till ny forskning inom området. De medverkande författarnas uppslutning kring denna antologi är en stark signal om att svenska forskare är både beredda och intresserade av att bidra till forskningen om våldsbejakande extremism.

Referenser

- Carlsson, C. (2016). Att lämna våldsbejakande extremism. Forskningsrapport 2016/1. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Dir. 2014:103. En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Kulturdepartementet.
- Dir. 2015:27. Tilläggsdirektiv till den nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (Ju 2014:18). Kulturdepartementet.
- Dir. 2017:14. En översyn av den straffrättsliga terrorismlagstiftningen. Justitiedepartementet.
- Edling, C., & Rostami, A. (red.) (2016). Våldets sociala dimension: Individ, relation, organisation. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, L. (2015). Våldsbejakande islamistisk extremism och sociala medier. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Justitiedepartementet. (2014). Våldsbejakande extremism i Sverige: nuläge och tendenser. Ds 2014:4. Stockholm: Fritzes.
- Löow, H., Gardell, M., & Dahlberg-Grundberg, M. (2017). Den ensamme terroristen. Stockholm: Ordfront.
- Prop. 2015/16:78. Ett särskilt straffansvar för resor i terrorismsyfte. Justitiedepartementet.
- Prop. 2015/16:113. Bättre straffrättsliga verktyg mot organiserad brottslighet. Justitiedepartementet.
- Ranstorp, M., Gustafsson, L., & Hyllengren, P. (2015). Förebyggande av våldsbejakande extremism på lokal nivå: Exempel och lärdomar från Sverige och Europa. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Skr. 2014/15:146. Förebygga, förhindra och försvåra – den svenska strategin mot terrorism. Justitiedepartementet.
- SOU 2014:18. Straffskalorna för allvarliga våldsbrott: Betänkande av Utredningen om skärpta straff för allvarliga våldsbrott.

1 Våldsbejakande extremism – begrepp och diskurs

Heléne Lööv

Begreppet våldsbejakande extremism är det senast tillkomna av en lång rad olika begrepp – statsfientliga ytterlighetsinriktningar, politiskt opålitliga, politiskt belastade och antidemokratiska – som använts av statsmakterna för att ringa in och definiera de grupper/partier eller miljöer som historiskt ansetts utgöra ett hot mot det rådande styrelseskicket. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var det huvudsakligen socialistiska rörelser och sådana som verkade för en utökad demokratisering av samhället, t.ex. i form av rösträttsreformer som ansågs hota den rådande ordningen. Efter demokratins genombrott kom dessa att ersättas av rörelser som ansågs utgöra ett hot mot demokratin. Begreppen är i egentlig mening inte vetenskapliga utan politiska och syftar till att markera var samhället drar gränsen för vad som kan accepteras inom ramen för det rådande styrelseskicket. Det var under 1930-talet som mycket av det regelverk som i viss mån fortfarande används skapades, och det var också då som riksdagen fattade beslutet att inte införa ett partiförbud för organisationer som anses kunna hota demokratin utan att i stället försöka begränsa dessas verksamhet med andra typer av lagstiftning. Ett i sammanhanget viktigt principbeslut, som i hög grad fortfarande vägleder de åtgärder som vidtas.

Detta kapitel syftar till att ge en historisk översikt av hur staten under olika epoker sett på denna problematik. Vilka grupper har skiljts ut? På vilka grunder? Hur har detta förändrats över tid? Vilka konsekvenser har de olika begrepp som använts – ytterlighetsinriktningar, statsfientlig verksamhet, anti-demokratiska inriktningar, våldsbejakande extremism etc. – fått avseende t.ex. prevention? Vilka problem finns förknippade med själva begreppen? I detta av-

seende kommer särskilt gränsdragningsproblematiken att beröras. En avgränsning har gjorts gentemot terrorism då detta, trots att det i högsta grad är ett problem som intimt är länkat till extremism, inte ryms inom ramen för den här framställningen. Gränsdragningsproblematiken mellan extremism och terrorism är ett eget område som bör belysas separat. Kapitlet gör inte på något sätt anspråk på att på något sätt vara en heltäckande forskningsöversikt utan ska ses som ett försök att ringa in området i stort. Framställningen berör i huvudsak svensk forskning på området – den internationella forskningen är extremt omfattande och ryms inte inom ramen för denna översikt. Vidare kommer forskningsluckor inom området att identifieras. Jag kommer också att lista ett antal områden där forskning saknas rörande de organisationer och som definierats som systemhotande eller potentiellt systemhotande.

Statsmakternas förhållande till och behov av att kontrollera grupper och rörelser som på olika sätt uppfattas utmana den rådande ordningen, eller hota den inre stabiliteten är av gammalt datum. Statens syn på och åtgärder mot olika grupper bör därför med fördel ses ur ett historiskt perspektiv, då detta ger en ökad förståelse för hur staten under olika epoker sett på rörelser som utmanar systemet och hur dessa förställningar levt kvar över tid. Historiska studier bidrar även till att öka kunskapen om hur olika rörelser har reagerat på de åtgärder som vidtagits. Har de kommit att radikaliseras eller kommer de att de radikaliseras? Begreppen ”radikalisering” och ”avradikalisering” är dock i sig termer som är behäftade med en definitionsproblematik. Vad avser vi egentligen när vi säger att en grupp eller individ har radikaliserats respektive avradikalisats? Att de förändrat sina åsikter? Att de börjat respektive upphört att vara brottsaktiva? Att de synbart lämnat olika miljöer? Hur ska vi se på individer som återradikaliseras efter att skenbart ha varit borta från synbar verksamhet, ibland under årtionden? Radikal och radikaliserad är därtill begrepp som under senare år tycks ha laddats med ett nytt innehåll. Under tidigare epoker stod begreppet ”radikal” för någonting i huvudsak positivt, progressivt och framåtblickande. I dag markerar det snarare att en grupp eller individ kan vara på väg att övergå till våldsanvändning eller terrorism. Exakt när och hur detta skifte av betydelse äger rum tillhör de områden som inte är nämnvärt utforskade. Huvuddelen av forskningen har kommit att koncentreras kring de åtgärder lagstiftningsmässiga och andra som statsmakterna har vidtagit under

åren; hur polisiära och militära byråkratier för övervakning växt fram och i viss uträkning på vilka konsekvenserna blivit för enskilda individer, som kommit att registreras av myndigheterna. Betydligt mindre forskning har ägnats åt de taktiska koncept olika rörelser anammat för att kontra statsmakternas åtgärder och vilken betydelse dessa haft för radikaliseringskontra avradikalisering eller för rörelsernas möjligheter att rekrytera nya medlemmar och sympatisörer. De studier som finns har även i huvudsak rört den nationella nivån. Det finns mycket få studier som berör lokala förhållanden och det är på den lokala nivån som praktiken och dess konsekvenser blir synlig. Problemkomplexet kan ses i fyra nivåer; internationellt, nationellt, regionalt och lokalt. Dessa nivåer samverkar givetvis med varandra, vad som sker internationellt kan få återverkningar på såväl nationella, regionala och lokala nivåer. På samma sätt kan vad som sker lokalt även få efterverkningar på de övriga tre nivåerna.

Det finns en rad studier som belyser området ur ett historiskt perspektiv. De förhållningssätt som statsmakten intagit skulle för enkelt kunna sägas pendla mellan två olika förhållningssätt – hårda repressiva åtgärder och riktade åtgärder mot kärnaktivister och brottsaktiva. Under 1990-talet tillförs även en ny dimension – det preventiva arbetet, vilket jag kommer att återkomma till.

Jenny Langkjaer behandlar i sin avhandling ”Svensk säkerhetspolisiär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet 1885–1922”, den period där dessa frågor för första gången blev en angelägen och prioriterad fråga för statsmakterna. Studien tar sin utgångspunkt i hur polisens arbete konkret kom att utformas, dvs. vilka metoder som användes på fältet och hur detta arbete under perioden kom att förändras och utvecklas, samt hur byråkratier fungerar och utvecklas. Tidigare forskning visar att säkerhetspolisiära organisationer tenderar att expandera när för mycket beslutsmakt överläts från politiker till tjänstemän, och att denna expansion berör såväl antalet individer som övervakas som de metoder som används. Att byråkratier har en tendens att expandera och växa över tid är dock ett generellt förhållande som inte är knutet specifikt till polisiära organisationer. Forskningen talar här om byråkratin som tillväxtmaximering – dvs. att nya avdelningar tillkommer, olika myndigheter slås ihop och nya arbetsuppgifter identifieras oavsett om det finns några verkliga behov av dessa eller ej. En teori om varför byråkratier tenderar att utvecklas på det här sättet är att det främjar

organisationens förmåga att överleva (Langkjaer, 2011). Langkjaer lyfter i sin studie även fram kriminologen Janne Flygheds forskning kring normaliseringen av det exceptionella, dvs. att det sker en hotbildsnormalisering då tvångsmedel införs för att komma till rätta med allvarlig brottslighet blir normen och hotbildsnivån förblir konstant hög. Han talar även om den medelnormisering som sker när polisen tänjer på lagarna och att detta förfarande sedan kommer att normaliseras (Flyghed, 2000). I studien berörs även den s.k. sociala frågan och det hot som den växande underklassen sades utgöra, dvs. såväl ett revolutionärt hot som ett socialt hot i form av fattigdom, kriminalitet, tiggeri, fylleri och lösdriveri. Det är i detta sammanhang intressant att notera att föreställningen om att sociala missförhållanden och social oro kan inverka positivt på uppkomsten av samhällsomstörtande rörelser uppkommer redan under sent arton- och tidigt nittonhundrat. Denna sammankoppling mellan två olika hotbilder tycks dels vara något som tidigt uppstår, dels någonting som på olika sätt lever kvar över tid – inte minst som en av förklaringarna till varför människor ansluter sig till extrema rörelser. Och detta trots att forskningen visar att dessa rörelser tenderar att rekrytera individer från hela samhället och att det är just denna förmåga som särskiljer dessa från andra typer av rörelser (se t.ex. Uglevik Larsen, Hagtvet, Mycklebust, 1980; Jamin 1984; Kater, 1983; Löw, 1998: kap. 7).

Under det förra sekelskiftet kom den gryende socialdemokratin att ses som ett hot mot den bestående ordningen tillsammans med antireligiösa fackföreningar och liberala sammanslutningar. Studien av övervakningens praktiker visar också på de relationer som med tiden utvecklades mellan polisen och de övervakade, eftersom övervakningen inte skedde i hemlighet. Polisen gjorde sin närvaro känd hos arrangörerna av möten och sammankomster, inte bara för att markera att de var övervakade och att vad som yttrades stenograferades ner utan också för att påtala att de skulle finnas till hands om det blev bråk. Detta tyder på en önskan om en viss form av dialog. 1906 tillkommer ännu en dimension – övervakningen av utländska medborgare. Det är också vid denna tidpunkt som invandringen för det första börjar regleras och för det andra att problematiseras i den bemärkelsen att ”utlänningarna” successivt kommer att ses som ett ekonomiskt, politiskt och socialt hot. I samband med det första världskrigets utbrott ändrades även de juridiska förutsättningarna

för utlänningars vistelse i Sverige, bl.a. genom 1914 års kungörelse och det 1917 införda passtvangen. Rasistiska och inte minst antisemitiska föreställningar kom liksom den utbredda rysskräcken också att påverka hotbilden. Under första världskriget skedde också en förskjutning av säkerhetstjänstens arbete från kontraspionage mot politisk övervakning. Övervakningen började också vid den här tiden att allt mer inriktas mot utlänningar och svenskar som hade kontakter med utlänningar (Langkjaer, 2011). Det är också här som sammankopplingen mellan judar och socialism görs – den uråldriga antisemitismen tillförs en ny dimension och begrepp som ”judebolsjevismen” gör entré. I denna diskurs blir judarna symbolen för den inre opålitliga fienden lierad med utländska revolutionära krafter (Blomqvist, 2013).

Under första världskriget var övervakningen av utlänningar betydligt mer detaljerad och omfattande, inte minst vad gäller insamlandet av personliga data än övervakningen av svenskar. Därtill var utländska medborgare belagda med särskilda restriktioner och anmälningsplikt. Det är nu som ett byråkratiskt system byggs upp, ett som i grunden byggde på antagandet att utlänningen i sig själv är opålitlig och bör och ska övervakas i form av skuggning, fotografering av misstänkta utlänningar, samt post-, telefon- och telegramkontroll. Detta är i och för sig inte särskilt förvånande mot bakgrund av första världskriget, ryska revolutionen, inbördeskriget i Finland, kupp försök i Tyskland osv. Den bild som tonar fram är bilden av en omfattande övervakning, där allt mer och mer information samlas in. Övervakningen tycks heller inte enbart beröra politiska förhållanden utan tog på andra grunder som kunde leda till utvisning, såsom kriminalitet, brist på arbete eller annan försörjning etc. Den bild som tonar fram är den av att vissa utlänningar, t.ex. ryssar och judar, inte enbart ses som ett politiskt hot utan även ett socialt hot. Även svenskar som haft samröre med misstänkta utlänningar förekommer i registren. Övervakningen går nu in i en expansiv fas, vilket i sig kanske inte är särskilt märkligt mot bakgrund av vad som händer i omvärlden och den rädsla som finns att revolutioner och social oro ska sprida sig till Sverige. Under denna fas växer således en föreställning fram om att utlänningen i sig själv på olika sätt skulle vara hotfull: utländska politiska aktivister blir i sig själva per definition farligare än inhemska sådana och inhemska politiska aktivister med utländska kontakter blir per de-

finition ansedda som farligare än svenska aktivister utan sådana därför att de antas kunna ta hjälp av, eller utbildas av, utländska extremister (Langkjaer, 2011). Detta är en föreställning som inte bara blivit en del av en polisiär syn, utan även kommit att inkorporeras i svensk debatt överhuvudtaget och som fortfarande återfinns i densamma. Den går igen under det Kalla kriget, då kommunisterna kommer att prioriteras under vågen av terrorism under 1970- och 1980-talen och under debatten om vit makt-rörelsen under 1990-talet och i den nuvarande debatten kring jihadisterna. (SOU 2002:87, Löow, 2015) Därmed inte sagt att det inte varit eller kan finnas högst reella hotbilder med en internationell dimension – så är och har otvivelaktigt varit fallet under åren. Men det är också möjligt att denna föreställning institutionaliseras och kommit att uppfattas som en självklar sanning, vilket kan skymma sikten för uppkomsten och förekomsten av inhemsk extremism och terrorism utan kopplingar vare sig till stater eller utländska organisationer.

En liknande föreställning etableras också vid den här tiden kring den ”internationella brottsligheten”, som per definition ter sig mer hotfull än den inhemska – dessa bägge föreställningar smälter delvis samman till bilden av den ”kriminelle extremistiske främlingen”. Under den här perioden bedöms således hotet från utländska politiska aktivister vara större än från inhemska sådana och det kommer att kopplas samman med föreställningar om en hotande internationell kriminalitet. Detta trots att det förekommit oroligheter och attentat i landet som inte omedelbart kunde kopplas till utländska politiska aktivister annat än som möjliga inspirationskällor. Ett exempel på detta var det så kallade Amalthea dådet 1908, som utfördes av tre ungsocialister mot en båt i Malmö med brittiska strejkbrytare under en hamnstrejk. Vid attentatet dödades en person och 23 skadades. Två av de åtalade dömdes till döden men kom sedermera att benådas (Langkjaer, 2011). Vid sidan av de ovan nämnda områdena kom även försvarsfientlig verksamhet att hamna i blickfånget under perioden. Åtgärder mot försvarsfientlig verksamhet hade sedan 1901 varit föremål för olika statliga utredningar. 1917 tillsatte regeringen Swartz en utredning i frågan. Utredningen lämnade 1921 sitt betänkande. Den dåvarande försvarsministern Per Albin Hansson (SAP), en känd anti-militarist, vidtog dock inga åtgärder med anledning av betänkandet. Inte heller Tryggers högerregering (1923–24) vidtog några åtgärder. Frågan blev inte behandlad förrän 1929 när Arvid Lindman

(H), som 1928 hade blivit statsminister för andra gången, tillsatte en ny utredning. 1929 års utredning ledde fram till skapandet av ett hemligt s.k. kommunistregister samt att kommunister förbjöds att inneha tjänst som underbefäl eller fackmän vid militärförläggningar (Bring 1985:54–57).

1933, några månader efter Hitlers maktövertagande, tillsattes Kommittén angående statsfientlig verksamhet, som hade till uppgift att utreda förekomsten av sådan verksamhet och föreslå åtgärder mot denna. Kommittén var en parlamentarisk utredning med representanter för alla riksdagspartier utom kommunisterna. I direktiven till kommittén definierades kommunister, nationalsocialister, anarkister och syndikalister som statsfientliga, och under utredningens gång skulle även andra grupper, som Sveriges Nationella Förbund (Högerpartiets ungdomsförbund som 1934 lämnade moderpartiet och öppnade eget) att tillkomma på listan över statsfientliga organisationer. Den definition av statsfientlig verksamhet som gavs vid sidan av de explicit nämnda organisationerna var ”utav sammanlutningar eller enskilda bedriven verksamhet, som syftar till att med våld eller eljest på olaglig väg omstörta eller förändra Sveriges stats- och rättsordning.” Det var således en rörelses eventuella antidemokratiska inställning som var det avgörande kriteriet för om de skulle betraktas som statsfientliga eller ej. Under utredningens gång kom begreppet statsfientlig verksamhet att kompletteras med begreppet ”ytterlighetsinriktningar” som kom att bli den samlande termen för rörelserna i fråga. Under de år kommittén arbetade tillkom en rad lagar för att förhindra och försvåra det politiska arbetet för dessa, såsom uniformsförbudet (augusti 1933) och den så kallade kårlagen (1934), som innebar att paramilitära skyddskårer förbjöds och den polisiära övervakning som redan tidigare förekom intensifierades – ett av utredningens förslag, ett partiförbud för antidemokratiska organisationer avvisades dock av riksdagen.

Förslaget var ett förbud för organisationer som svarade mot följande kriterier: syfte att med våld omstörta eller förändra statskicket; hindrande av offentlig myndighets verksamhet; brott mot medborgerlig frihet; brottsliga handlingar som skulle kunna skada rikets säkerhet.¹ Huvudmotivet till lagarna var att försöka avvärja hotet mot demokratin. Kommittén var även intresserad av att kartlägga ”reaktion hos andra samhällsgrupper i form av organiserat bekämpande av ytterlighetsinriktningar samt därav föranledd friktion och spänning”. Bakom formuleringen dölde sig en föreställning om att ”ytterlighetsinriktningar” levde i symbios med varandra och att förekomsten av en ”ytterlighetsinriktning” positivt gynnade uppkomsten av en lika extrem motrörelse, vilket kunde leda till en ökad polarisering av det politiska livet och ett upptrappat politiskt våld. I detta sammanhang nämndes särskilt de nationalsocialistiska SA-förbanden och kommunisternas Röd front-förband. I utredningen grundlades den syn som under lång tid kom att prägla det offentliga Sveriges syn på grupper som definierades som statsfientliga. De tilläts fortsätta sin politiska verksamhet, men sattes under bevakning och exkluderades ur den politiska gemenskapen. Mycket av den lagstiftning vi i dag har på området härrör för övrigt från denna kommitté, som även under utredningens gång genomförde ett mycket omfattande kartläggningsarbete av förekomsten av ytterlighetsinriktningar i landet då uppgifter om aktiviteter, propagandametoder, eventuella ingripanden från myndigheternas sida samt förekomsten av konflikter med andra grupper begärdes in från militären, polisen och skolan (se t.ex. Eliasson, 2006; Flyghed, 1992; Löw, 1990: kap. 10–11; Molin, 1982) Det är intressant att notera att skolan redan här pekas ut som ett särskilt intressant område att kartlägga och rikta åtgärder mot.

---

¹ I maj 1940 aktualiserades åter frågan om partiförbud för ”sammanslutningar som med sin verksamhet syftade till att med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt omstörta eller förändra rikets statsskick eller som kunde allvarligt skada rikets förhållande till främmande makt”. Efter att lagutskottet ändrat förslaget till att gälla förbud för såväl nationalsocialistiska som kommunistiska partier antog riksdagen förslaget i maj 1940. Partiförbudet kom dock aldrig att tillämpas då samlingsregeringen var oenig i frågan om exakt vilka partier som skulle förbjudas – se Alf W Johansson, Per Albin och kriget; Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget, (Stockholm, 1988), Yvonne Hirdman, Sveriges kommunistiska Parti 1939–1945, (Avhandling Stockholms Universitet, Serie Sverige under andra världskriget, Stockholm, 1974).

Under 1930-talet kom övervakningen av ytterlighetsinriktningar successivt att intensifieras. Övervakningen sköttes av vid denna tidpunkt av kriminalpolisen. Redan innan kommittén angående statsfientlig verksamhet tillsattes hade polisen i Göteborg och Stockholm på egen hand börjat kartlägga och registrera kommunister, syndikalister och nationalsocialister. I samband med 1938 års säkerhetskungörelse förändrades förutsättningarna för arbetet. Kungörelsen innebar att säkerhetstjänsten vid krig eller krigsfara hade befogenhet att övervaka post, telegraf, telefon- och radiotrafik, samt bedriva spaning efter misstänkta personer. I september 1938 utnämndes Eric Hallgren till chef för allmänna säkerhetstjänsten. Mellan 1915 och 1930 samt 1938 till 1946 var Hallgren den som ledde och utformade den svenska säkerhetstjänsten. Det torde vara få personer som satt en sådan prägel på verksamheten som just Eric Hallgren. Under andra världskriget byggdes en gigantisk övervakningsapparat upp. Säkerhetstjänsten handhade inte bara övervakningen av ”politiskt opålitliga” – en ny term som introducerades vid denna tid – och uppspaning av misstänkta spioner utan på lokal nivå även ärenden rörande svartabörshandel, flyktingsmuggling, ilandflutna lik, nedskjutna flygplan, allmän omoral, illegala aborter, mystiska främlingar, varusmuggling, angiveri m.m. Registreringen av de politiskt opålitliga skedde efter ett klassificeringssystem, där den registrerades farlighetsgrad bedömdes efter en skala från A–D. De grupper som registrerades var nationalsocialister, kommunister, anarkister, syndikalister, Tysklandssympatisörer (dessa behövde inte nödvändigtvis vara nationalsocialister, så därför skapades denna speciella kategori för de som sympatiserade med Nazi-Tyskland utan att för den skull vara nationalsocialister) och Englandssympatisörer (kämpande demokrati och Tisdagsklubben). På lokalnivå kunde även ytterligare kategorier tillföras om det fanns grupper som föll under begreppet, men bara fanns lokalt. Ett exempel på detta är den i västra övervakningsdistriktet använda termen ”Rhedinbeundrare” avseende sympatisörer till pastor Ivar Rhedins tidigare parti Kyrkliga Folkpartiet.² Regi-

² Kyrkliga Folkpartiet grundades 1930 och var verksamt fram tills 1936 – ledande parti-medlemmar som Ivar Rhedin kom dock att fortsätta verka för partiets sak och dra till sig anhängare, därav myndigheternas intresse. KfP var ett religiöst grundat parti med fascistiska drag, av samma karaktär som den finska Lapporörelsen, den ungerska pilkorsrörelsen och det rumänska järngardet (Heléne Lööv. *The social structure of a small right-wing religious party in the western-Sweden in the 1930's: Kyrkliga Folkpartiet in the 1930's i Classes, Strata and Elites*, ed by Magnus Mörner & Thommy Svensson, 1988).

streringarna fick en rad konkreta konsekvenser för de registrerade: de riskerade att hamna i s.k. arbetskompanier (kommunister), de kallades inte in i militärtjänst, de förflyttades från sina tjänster om dessa betraktades som krigsviktiga, de nekades att vistas inom skydds-zoner. Det finns även i lokalt bevarat material exempel på fall där personer intagits på mentalsjukhus genom polisens försorg och de kunde nekas pass. Studier av registreringens praktiker visar även att personliga egenskaper, t.ex. fysisk styrka och en individs moral, vägdes in i bedömningarna. Noteringar i akter som ”betalar ej ålagt underhåll”, ”frånskild”, ”aggressiv”, ”straffad”, ”arbetslös”, ”alkoholist” och ”haft sexuella förbindelser med politiskt opålitliga” renderade en individ en högre klassning än annars. En person som avvek från vad säkerhetstjänsten uppfattade som moraliskt riktigt och som tidigare varit föremål för åtgärder från någon myndighets sida var en i dubbel bemärkelse misstänkt individ. Individer kom även att hamna i registren inte p.g.a. sitt eget agerande utan p.g.a. vilka de umgicks med och vilka politiska uppfattningar andra familjemedlemmar hade (Löow, 1990: kap. 11). Det upprättas även s.k. ”omhändertagandeförteckningar” över de individer som skulle omhändertas i händelse av olika krigsfall. Registren kom allt eftersom kriget fortskred att svälla över alla breddar och vid olika tillfällen utfärdade Hallgren order om att ”registreringsvansinnet” måste stävjas, eftersom registren blev ohanterliga. En omfattande revidering gjordes också 1944. Och i maj 1945 upphörde nyregistreringen – om inte misstankar förelåg om olovlig verksamhet – av kommunister – den av national-socialister skulle fortsätta (se t.ex. Eliasson, 2006; Flyghed, 1992; Löow, 1990). Efter kriget kom säkerhetspolisen att bli kraftigt kritiserad då den i alltför stor utsträckning ägnade sig åt övervakning av svenska medborgare och för att man informerat andra myndigheter och regeringen om medborgarnas politiska åsikter. Under ledning av Rickard Sandler tillsattes efter andra världskriget en parlamentarisk kommission för att utreda säkerhetstjänstens agerande under kriget och hanteringen av flyktingärenden. Kommissionen kom att kallas Sandlerkommissionen.

Allmänna säkerhetstjänsten lades ner och dess uppgifter övertogs av statspolisens tredje rotel. En samrådsnämnd med två medborgarrepresentanter skulle ge statspolisintendenten råd i särskilt känsliga politiska ärenden. Registreringen av kommunister upphörde under våren 1945 och från juni 1945 kunde endast national-

socialister stängas av från säkerhetskänsliga civila och militära befattningar inom försvaret. Pragkuppen 1948 kom dock att förändra läget och den hemliga registreringen av kommunister återupptogs. Det fanns under perioden 1945–1948 motsättningar mellan säkerhetspolisen och försvarsmakten. Försvarsmakten ställde krav på att även kommunister skulle registreras medan statspolisen å sin sida förde fram rättsstatliga och demokratiska argument mot att säkerhetspolisen skulle medverka i den politiska övervakningen och personkontrollen av svenska medborgare. När regeringen tog ansvar för personalkontrollbestämmelserna och säkerhetspolisen inte ensam skulle svara för registeruppgifter som lämnades till andra myndigheter förändrades synen till att bli mer positiv. Efter 1948 utvidgades personalkontrollen successivt och det kom att ställas allt lägre krav på ”politisk belastning” – ännu en ny term som introducerades som begrepp vid den här tiden som en samlingsterm för de som bedömdes utgöra ett potentiellt hot. 1949 utökades personalkontrollen till att även gälla UD och civilförsvarsstyrelsen, och i samband med Koreakriget 1950 infördes personalkontroll inom åtskilliga civila myndigheter inom det svenska totalförsvaret. Verksamheten var under åren 1945 till 1969 formellt hemlig, vilket innebar att omplacerade eller sådana som inte fått anställning inte kunde få något besked om orsaken. Under 1960-talet utbröt åter en debatt kring personalkontroll och åsiktsregistrering och i juni 1969 kom en personalkontrollkungörelse som innebar att säkerhetspolisens personregistreringar inte fick göras enbart av det skälet att någon genom medlemskap i en organisation eller genom att på andra sätt givit uttryck för en politisk uppfattning (SOU 2002:88).

Statsmaktens syn på, och åtgärder mot, rörelser och individer som har kommit att definieras som hotande eller potentiellt hotande har som framgått vid ett flertal tillfällen varit föremål för en omfattande offentlig debatt och statliga utredningar. I december 2002 presenterade den senaste utredningen, Säkerhetskommisionen, sitt slutbetänkande. Kommissionens uppgift var att ”kartlägga och granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden” mellan åren 1945 och 2002. Kommissionen undersökte i vilken omfattning övervakning skett, vilka person- och sakuppgifter som ansetts relevanta och vilka metoder som använts vid insamling av uppgifter, regelverket, inbördes förhållanden mellan olika instans-

ser som svarat för övervakningen och eventuella kopplingar mellan säkerhetstjänsten, andra myndigheter, organisationer eller partier. Kommissionen hade även till uppgift att värdera de hotbildsanalyser som låg till grund för säkerhetspolisens agerande (SOU 2002:87). Som tidigare framhållits kännetecknades övervakningen från slutet av 1940-talet fram tills 1970-talet av övervakningen av kommunister, i syfte att hitta den grupp av individer som i ett krisläge eller i händelse av krig skulle kunna tänkas gå Sovjetunionens ärenden. Efter tillkomsten av den tidigare nämnda personalkontrollkungörelsen upphörde den generella övervakningen av kommunister och kom i stället att inriktas mot revolutionära marxist-leninistiska och trotskistiska rörelser (SOU 2002:90; SOU 2002:88). Inom ramen för kommissionen gjordes ett omfattande forskningsarbete. En övergripande slutsats av studierna var att analys och bearbetning av det insamlade materialet var bristfällig och att arbetet till synes långt in på 1990-talet varit koncentrerat till rent kartläggningsarbete av grupper och individer, vilket i viss utsträckning skett på bekostnad av bearbetning och analys. Övervakningen kom enligt kommissionen inte att leda till några åtal för brott mot rikets säkerhet – däremot till att många vänsterrevolutionärer hölls borta från känsliga befattningar.

En fråga som inte berörs av kommissionen och som heller inte fanns i direktiven var frågan om hur olika övervakade grupper responderat taktiskt på myndigheternas åtgärder. Att övervakningen skedde var vid tiden knappast någon hemlighet. Vid sidan av den forskning som skedde inom ramen för kommissionen skapades även ett fristående forskningsprojekt, det s.k. MUST-programmet, vars resultat kom att sammanfattas i två volymer av lundahistorikern Sverker Oredsson (Oredsson, 2001, 2003). En omfattande debatt utbröt också, då det fristående forskningsprojektet inte hade samma tillgång till primärt källmaterial som de som arbetade inom ramen för kommissionen (se t.ex. Ekengren & Oskarsson, 2002: kap. 3).

Fram till och med mitten av 1990-talet tycks bekämpandet av de grupper som definierats som systemhotande/extrema i huvudsak ha varit en polisiär och i viss mån en angelägenhet för försvarsmakten. Det är rättsväsendet som har haft huvudansvaret för dessa frågor. Under 1990-talets våg av militant aktivism från rasideologiska grupper, kombinerat med rasistiska våldsdåd från enskilda oorganiserade aktörer, dyker dock frågan om prevention som ett medel för att komma tillrätta med problematiken upp. Exakt hur och varför

preventiva åtgärder kom att infogas i olika former av åtgärdsprogram är inte tillfullo utrett. 1990-talet såg dock en mobilisering på bred front från rättsväsendets sida, utredningar och kommittéer avlöste varandra och det fanns ett politiskt momentum för att genomföra olika former av åtgärdsprogram. Vid sidan av rättsväsendets s.k. 12-punktsprogram för att bekämpa hatbrott och vit maktaktivism tillkommer även avhopparsprogram som Exit, föräldraföreningar till stöd för föräldrar vars ungdomar kommit att engagera sig i olika vit makt organisationer, skolsatsningar, involvering av NGO:s och inte minst ett ökande kommunalt engagemang. Extremism börjar att för första gång på allvar bli en fråga för hela samhället och inte bara de rättsvårdande myndigheterna (Löw, 2015). Detta manifesterades bl. a i den andra av fyra regeringskonferenser som hölls under åren 2000–2004, Stockholm International Forum on Combating Intolerance, där politiker och praktiker från hela världen möttes för att diskutera prevention av olika former av rasism, hat, våld och olika former av politisk extremism på internationell, nationell, regional och inte minst på lokal nivå.³

Under 1990-talet tycks även en annan förskjutning att ske, som sannolikt har med de åtgärder som vidtas att göra – problematiken kommer på allvar att hänföras till en ungdomsproblematik och extremistens ansikte blir allt mer det av en marginaliserad ung man. Denna föreställning börjar utmejslas tidigt under efterkrigstiden, redan i samband med den s.k. hakkorsepidemin i slutet av 1950- och början av 1960-talet. Om de svenska reaktionerna på den anti-judiska vågen skriver idéhistorikern Henrik Bachner: ”Reaktionerna tyder på att den antijudiska epidemins spridning till Sverige besvärade. Den ställer frågor som rörde vid sidor av den svenska historien få ville beröra, erinrade om ett förslutet få ville påminnas om. Antisemitismen passade inte in i den selektiva bild av Sverige och den svenska historien som nu mejslades ut. Tillsammans med rasbiologin och annat oönskat tankegods hade den retuscherats bort. När antijudiska fördomar åter gav sig till känna fanns tydligt en stark dragkraft att förneka och omdefiniera dem som någonting annat. Det som i Västtyskland var antisemitism, blev i Sverige

---

³ The Stockholm international Forum conferences 2000–2004
<http://www.government.se/contentassets/66bc8f513e67474e96ad70c519d4ad1a/the-stockholm-international-forum-conferences-2000-2004>

klåfingrighet, ragggarbråk och omognad.” (Bachner, 1999:141). De förklaringsmodeller som efter en initial upprördhet kommer att ta över debatten – dvs. utländsk påverkan eller inspiration, okunskap, ungdomligt förstånd, utslag av aktivitet från marginaliserade politiska ”stollar” – kommer under lång tid att bli de dominerande förklaringarna till utslag av såväl antisemitism som rasism. Denna förklaringsmodell var exempelvis vanligt förekommande i samband med attentatsvågen mot flyktingförläggningar i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet (Löow, 1995). Det tycks som om dessa förklaringsmodeller, som tidigt uppstår, successivt kommer att överföras till att gälla alla kategorier av våldsbejakande extremister.

Under 1990-talet börjar två olika perspektiv att ställas mot varandra – ett social preventivt perspektiv och ett säkerhetsperspektiv. Vad detta fått, och kan komma att få, för konsekvenser på längre sikt tillhör också de områden som är outredda. Klart är dock att olika synsätt har kommit att kollidera med varandra och att det är önskvärt att konsekvenserna av dessa kollisioner blottläggs – inte minst för att överkomma eventuella låsningar och att det preventiva arbetet stoppas upp.

År 2009 presenterade Brå och Säkerhetspolisen i Sverige rapporten *Våldsam politisk extremism; antidemokratiska grupperingar på yttersta vänster- och högerkanten*. Rapporten var ett uppdrag från regeringen i syfte att ta fram ett kunskapsunderlag som skulle ligga till grund för utformandet av strategier och konkreta åtgärder för att motverka politiskt motiverad brottslighet. Rapporten innehåller en beskrivning av de extrema miljöerna och den brottslighet som finns kopplad till dessa, samt en beskrivning av hur situationen kan se ut på lokal nivå; av ungdomars attityder till och deltagande i ideologiskt motiverade brott – den term som började användas av Säpo under 1990-talet som ett samlingsbegrepp för de rörelser som stod i fokus för intresset. Här ser vi även en övergång till att tala om miljöer snarare än partier och andra former av fastare organisatoriska strukturer, vilket sammanhänger med gruppernas förändrade karaktär – forna tiders partier har kommit att ersättas av löslika nätverk med en mängd olika aktörer. Här har en förskjutning skett till att betona brottslighet; en bedömning av det hot som de extrema miljöerna kan tänkas utgöra samt ett kapitel kring förebyggande åtgärder. I detta sammanhang föreslås bland annat en inventering av de förebyggande åtgärder som vidtagits och att funge-

rade metoder ges vidare spridning. Bland de åtgärder som föreslås i rapporten märks bland annat att via dialog utmana den svartvita bild som finns bland extremgrupperingar, en tidig identifiering av ungdomar som riskerar att hamna i extrema miljöer samt att lokalsamhället på olika sätt tydligt tar avstånd från våldsamt extremism. Även mediernas roll berörs i rapporten och här förordas en nyanterad rapportering från mediernas sida. I rapporten lyfts också fram att det är många aktörer i lokalsamhället, såsom skola, polis, socialtjänst, kyrkan och föreningslivet, som är eller kan bli involverade i det förebyggande arbetet. I rapporten påtalas också vikten av att göra lokala kartläggningar av problematiken samt vikten av samverkan mellan olika lokala aktörer. Här lyfts också skolans roll fram när det gäller att förebygga och beivra hatbrott, då många av dessa äger rum i skolmiljöer, liksom vikten av att göra en lokal riskbedömning och vidta åtgärder på grundval av denna. Vidare framhålls vikten av att ta fasta på de fraktioner inom extremgrupper som inte förespråkar våld. I rapporten föreslås även riktade insatser mot nyckelpersoner och ungdomar som stannar kvar i våldsamma miljöer och man poängterar också vikten av att ta fram strategier för hur man lokalt ska agera i samband med att aktivister från andra håll samlas på orten, till exempel för olika former av manifestationer och demonstrationer. I detta sammanhang poängteras dock att förekomsten av tillresta aktivister inte får skymma det faktum att problematiken i grunden är lokal: aktivister hade knappast rest till orten för att delta i aktiviteter om det inte fanns en lokal aktivistisk scen. Andra typer av åtgärder som föreslås är skattekontroller av firmor knutna till aktivistscener och att utmana gruppernas bild av polisen som en fiende. Slutligen betonas vikten av att inte samhället bagatelliserar den brottslighet som kommer från så kallade autonoma miljöer (BRÅ 2009:15) Sedan denna rapport togs fram har en rad liknande rapporter producerats av olika statliga utredningar och myndigheter på samma tema, samt en rapport från medierådet kring extremism på nätet (Statens medieråd, 2013). 2016 publicerade Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor tre rapporter om unga och extremism: en rapport berörde vänsterextremism, en högerextremism och en islamistisk extremism (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, 2016a). Myndigheten publicerade även en rapport rörande genusperspektiv på våldsbejakande extremism, (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhälles-

frågor 2016b) samt en rörande ungas syn på extremism (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor 2016c).

En annan fråga som stått i fokus sedan 1990-talet när det gäller extremism prevention är frågan om strategier för att lämna olika extremistiska miljöer. Kriminologen Christoffer Carlsson har gjort en omfattande genomgång av den forskning som finns på området rörande de faktorer som leder fram till att en individ lämnar en extremistisk miljö (Carlsson, 2016). Det finns dock mycket lite forskning kring vad som händer med dessa individer på lång sikt, inte minst varför vissa individer väljer att återvända till miljön efter kanske flera decenniers bortovaro. Forskningen kring den grupp av individer som väljer att byta en extremistisk miljö mot en annan är även den begränsad.

Våldsbejakande extremism, det senast tillkomna i den räckta av en rad olika begrepp med vilka staten och byråkratin försökt att definiera de rörelser som på olika sätt hotar demokratin, tenderar stundtals till att reducera problematiken till ett individproblem som huvudsakligen handlar om ”unga, arga och frustrerade män” vilka sägs befinna sig i olika former av utanförskap eller alienation och som egentligen inte tillskrivs någon nämnvärd ideologisk övertygelse. Extremismen har kommit att avideologiseras – ideologisk övertygelse är förbehållet ett fåtal individer i organisationernas eller miljöernas kärna. Begreppet våldsbejakande extremism – ett begrepp lika vagt och undflyende som ”främlingsfientlighet” – gör nu sitt intåg i det offentliga samtalet. De miljöer som definieras in under begreppet – huvudsakligen vit makt-världen, de autonoma och jihadisterna – kommer till slut att utgöra någon sorts enhet, ”de våldsbejakande extremisterna”. Ideologiska och taktiska skillnader försvinner, och dessa blir i debatten utbytbara och till förvirring lika varandra. Vad som sker under 2000-talets första decennium är en återgång till 1930-talets synsätt och definitioner, fast då löd, som tidigare nämnts, den samlande beteckningen ytterlighetsinriktningar – begrepp som inrymde allt från nationalsocialister, fascister, Sveriges Nationella Förbund och det schartauanska kyrkliga folkpartiet, till kommunister, anarkister och syndikalister (Löow, 2015). Begreppen extremism och våldsbejakande extremism är även dessa, i likhet med de begrepp som använts tidigare, behäftade med såväl en definitionsproblematik som en gränsdragningsproblematik. I en artikel belyser Adrienne Sörbom och Magnus Wennerhag extremism-

begreppets uppkomst och förändrade betydelse samt diskuterar några av de problem som är behäftade med begreppen. De berör även hur begreppet extremism används i fältet mellan vetenskap, politik och samhällsdebatt. Författarnas huvudsakliga poäng är att begreppets utgångspunkt i en föreställning om politiska avvikelser gör det mindre användbart i vetenskapliga sammanhang, eftersom det enbart tar dessa avvikelser för givna och inte erbjuder några förklaringar om varför de uppkommer eller vilken roll de spelar i moderna samhällen (Sörbom & Wennerhag, 2016).

Alla de termer som har diskuterats i artikeln är dock behäftade med en liknande gränsdragningsproblematik – inte minst på individnivå, men även på organisationsnivå. Det finns, och kommer sannolikt alltid att finnas, en gråzon som är svår att definiera. Under de över hundra år av varierande termer och gränsdragningar kan dock ett mönster urskiljas vad gäller intensiteten i åtgärder. I tider av oro – krigshärdar i närområdet, terrorism etc. – tenderar övervakningsåtgärderna bli allt intensivare och gränserna för vad som anses potentiellt systemhotande allt snävare. Detta är i och för sig inte särskilt märkligt – tider av oro tenderar att kräva hårdare åtgärder. Det är i det här sammanhanget viktigt att framhålla när vi ser på och värderar forna tiders åtgärder med facit i hand. När tiderna förändras kommer efterföljande debatter om åtgärdernas eventuella konsekvenser för individer, och i dess spår kommissioner som i sin tur leder till att regelverket för på vilka grunder grupper eller individer kan bli föremål för övervakning eller andra åtgärder skärps, för att åter i tider av en ökande hotbild successivt utvidgas. Inga av de begrepp som under olika epoker har använts är vetenskapliga begrepp, utan operationella byråkratiska sådana som skapats inom byråkratiska system för att täcka in den mångfald av rörelser som under olika perioder varit föremål för åtgärder från statsmakternas sida. Begreppen är även vida för att fånga in så många inriktningar som möjligt under samma paraplybegrepp, som i sin tur bygger på minsta gemensamma nämnare – ytterlighet, antidemokrati, opålitliga, statsfientliga, våldsbejakande. En vid definition möjliggör också för att andra nytillkomna grupper som uppfyller grundläggande kriterier kan infogas i en redan existerande begreppsapparat. Det tycks också finnas en spårbundenhet där förklaringsmodeller och samband i vissa fall slogs fast redan för 100 år sedan – för att ständigt reproduceras.

Kunskapsluckor – förslag till vidare forskning

Förslagen behandlas under tre olika rubriker, där de olika forskningsbehoven redovisas tematiskt.

Lokalhistorisk forskning

Det är på lokalplanet – vilket inte minst framhålls i den tidigare berörda Säpo/Brå-rapporten från 2009 – som konflikter mellan olika extremgrupper och mellan dessa och samhället i övrigt omsätts i konkreta handlingar. Det är också på lokalplanet som symbiosen mellan det organiserade och det oorganiserade spelas ut, och där organiserade kampanjer blandas med spontana aktioner från oorganiserade individer och grupper av individer. Det är därför av största vikt att kartlägga och studera vad som händer på lokalplanet och utarbeta såväl förebyggande metoder som strategier för att bemöta pågående och eskalerande konflikter. Det är i detta sammanhang särskilt viktigt att förstå dessa processer i ett långsiktigt historiskt perspektiv – konflikter exploderar sällan eller aldrig utan en förhistoria, och olösta konflikter kan lätt flamma upp till ytan i ett senare skede.

Frågor rörande den lokala problematiken har uppmärksammats tidigare. Under slutet av 1990-talet genomfördes en serie lokalstudier i Brås regi. Dessa studier berörde Klippan, Trollhättan/Uddevalla/Vänersborg, Karlskrona och Borrby. Studierna syftade till att belysa hur samhället, det vill säga skolan tillsammans med lokala myndigheter såsom polis, socialtjänst etc., och lokala politiker hanterat olika former av social oro och konflikter i kommunen. I Klippans fall rörde det sig om grov organiserad rasistisk brottslighet: mord, grov misshandel, vandalisering etc. och konfrontationer med militanta antirasister. I Trestadsområdet handlade det om grovt organiserad rasistisk brottslighet, spontana oroligheter i ett bostadsområde samt brottslighet med sitt ursprung bland militanta djurrättsaktivister. I Karlskrona rörde det sig om vad som hände när ett parti som det dåvarande Nationalsocialistisk Front etablerade sig på orten, och i Borrby gällde det ett medborgargarde och lokala oroligheter. Studierna hade ett historiskt perspektiv och syftet var att utifrån en bred ansats – innefattande ortens politiska, sociala, ekonomiska, demografiska historia och även eventuella lokala extremist-

organisationers historia – belysa den historiska bakgrund som ledde fram till de aktuella händelserna. Studierna syftade även till att belysa hur berörda myndigheter, lokala politiker och medier hanterade den uppkomna situationen: vilka strategier använde de sig av? Hur såg samarbetet mellan olika myndigheter ut? Vem visste vad? Vems tolkning fick företräde? Vilken lokal byråkratisk och politisk kultur fanns på orten? Studierna resulterade i tre böcker. Rapporterna byggde vid sidan av skriftligt material även på omfattande intervjuer med nyckelpersoner, och i Klippans fall även lokala enkätundersökningar. Rapporterna visade bland annat att:

- De aktuella händelserna, som till exempel moskébranden i Trollhättan och mordet på Giraldo Gebeyo i Klippan, hade föregåtts av en lång period av alltmer upptrappade konflikter i skolor och bostadsområden, konflikter som vid ett flertal tillfällen lett till våld och konfrontationer mellan olika grupperingar samt omfattande vandalisering. I vissa bostadsområden kunde konflikterna gå årtionden tillbaka.
- Individer på fältet, såsom närpolis, lärare, fältassistenter och socialarbetare, hade en god kännedom om vad som hände men saknade möjligheter att göra sina röster hörda högre upp i hierarkin.
- Varje händelse behandlades isolerat – ingen hade en samlad bild av situationen.
- Det fanns tendenser till att förringa eller tona ner händelser för att undvika negativa skrivelser i tidningarna och att skolor och bostadsområden utpekades som ”problematiska”.
- Det fanns konflikter mellan olika myndigheter om hur situationen skulle tolkas (Blomgren, 1999; Wigerfelt, Berit & Anders, 2001).

En liknande serie studier gjordes under samma tidsperiod av Karlstads universitet rörande Vålberg, där konflikter förekommit mellan lokalbefolkning och invandrare. En annan intressant studie i sammanhanget som ger inblickar och nycklar till att förstå de historiska sambanden på lokalplanet är Håkan Wallengrens *Socialdemokrater möter invandrare; arbetarrörelsen, invandrarna och främlingsfientligheten i Landskrona under efterkrigstiden* (Wallengren, 2014). Det

saknas dock mycket kunskap om hur utvecklingen sett ut lokalt, om hur traditioner och föreställningar ärvts från generation till generation, om en eventuell organisatorisk kontinuitet och om betydelsen av tidigare olösta konflikter – kunskap som är nödvändig om vi på djupet ska kunna förstå utvecklingen. Det vore därför önskvärt att förnyade lokala studier genomfördes och, i fallet Trollhättan, att en uppföljning av den tidigare studien gjordes mot bakgrund av fallet med Anton Lundin Pettersson. De orter som väljs ut bör fånga in olika former av extremism, då problembilden ser olika ut i olika delar av landet.

Extremism och samhällsskydd i olika historiska och sociologiska perspektiv

Det finns en rad områden som rör extremism och samhällsskydd i så väl ett historiskt som sociologiskt perspektiv där det saknas en djupare kunskap. I det följande har några av dessa områden identifierats, liksom centrala frågeställningar. Dessa är; Begreppshistoriskt: Hur har olika begrepp som statsfientliga, ytterlighetsriktningar, politiskt opålitliga och antidemokratiska, radikalisering och våldsbejakande extremism tillkommit? Hur och varför har de ändrats över tid och vilka konsekvenser har detta fått? Extremismbegreppet: Vad definieras som extremism i olika kontexter? Hur växer begreppet fram och varifrån kommer det? Hur kommer dessa begrepp att förstås på en operativ nivå av polis, socialtjänst, skola och andra inblandade myndigheter och hur har denna förståelse förändrats över tid?

Rättshistoriskt: Extremismpreventionens historia – när och varför uppstår föreställningen om att extremism kan motverkas via prevention och inte primärt via lagstiftning? Hur har regelverket utformats? Hur har den rättsliga praktiken sett ut? Hur har praxis skapats och av vem/vilka? Rörelserna sedda utifrån: Synen på olika rörelser från statsmakterna och centrala myndigheters sida från 1880 talet och framåt. De frågor som här står i centrum är; Vilka definieras ut? Varför? Vilka åtgärder vidtas? Hur formas den svenska bilden av extremister – från statsfientlig verksamhet – till ytterlighetsrörelser – till våldsbejakande extremism? Vilka föreställningar kommer att leva kvar över tid och hur kommer dessa att påverka såväl synen på som åtgärderna mot de inriktningar som defi-

nieras som potentiellt systemhotande? Här finns viss forskning men det krävs ytterligare historiska studier. Historiska studier är nödvändiga för att förstå varför det ser ut som det gör i dag – den problematik vi i dag har att möta har en över hundra år lång historia – där byråkratiskt och politiskt ”nedärvda” synsätt med stor sannolikhet, på olika sätt påverkar de åtgärder som vidtas i dag; Rörelsen sedd ”inifrån”: De frågor som här står i fokus är följande; rörelsernas svenska historia, ideologi, taktiska koncept; Här finns viss forskning, men det finns mycket kvar att göra vad gäller samtliga former av extremiströrelser. På det här området är såväl historiska som, etnografiska och religionshistoriska studier oundgängliga. Det saknas i stort sett studier av miljöerna inifrån, i synnerhet vad gäller fascistiska/radikalnationalistiska och salafistiska miljöer; idéhistorisk/historisk/diskursdel: En gemensamnämning för de miljöer vi talar om är konspirationsteorier. Dessa finns givetvis även utanför dessa miljöer och utgör i viss mån en egen form av konspiratorisk miljö och kan ge/ger i sin tur upphov till nya rörelser. De frågor som här står i centrum är följande; Konspirationsteorier – deras funktion, hur de migrerar mellan olika miljöer, deras historiska rötter, deras funktion som mobiliserande kraft. Detta är av särskild vikt att kartlägga då konspiratoriska föreställningar, som tidigare nämns, existerar inom samtliga dessa miljöer. Dessa föreställningar styr i sin tur många gånger dessas val av mål för verbala som eventuellt fysiska attacker och attentat.

Infrastruktur för forskning och metodutveckling

Social mediedel. Den digitala revolutionen gör det nödvändigt att ägna särskild uppmärksamhet åt de konsekvenser denna fått/kommer att få. På detta område behövs mer ingående kunskaper om bruket av sociala media, såväl miljöernas digitala mediehus som bruk av internetplattformar, Facebook, Twitter, Whatsup, YouTube, poddar. Här kan de nya metoderna för datoriserad lingvistik komma till användning. Stöd för ett fortsatt metodutvecklingsarbete vore även önskvärt.

Digital etnografi. Digital fältarbetsmetod för att förstå den radikalnatonalistiska idévärlden har visat sig fruktbar och kan med fördel brukas också för andra miljöer. Med digitaletnografiskt fält-

arbete avses modifierade former av observation och passivt deltagande i olika digitala kommunikationsnätverk, som t.ex. podcasts, som kombinerar radiosändningar med chatttrum och forum där lyssnare kan interagera direkt med deltagarna i realtid när programmet först sänds ut eller fortsätta diskussionen på forum som inte arkiveras och därför inte lämnar avtryck. Detta markerar också att podcasten fungerar som en ny typ av uttryck som överbryggar den uppdelning mellan avsändare och mottagare som existerat inom exempelvis radiosändningar.

Translokala/transnationella/transregionala/globala idéflöden, kopplingar, nätverk. Vi vet exempelvis att transatlantisk samverkan mellan amerikanska och svenska alt.right/ultranationalister är betydelsefulla, men inte exakt hur de fungerar och vilken påverkan de har på de svenska aktivisterna. På motsvarande vis vet vi att extrema anti-muslimska, antisemitiska, våldsorienterade salafitiska miljöer i landet formas i samspel mellan den lokala kontexten och globaliserade nätverk, men vi behöver mer ingående kunskaper om detta samspel och vilka aktörer och nätverk de svenska miljöerna ingår i och formas av.

Den typ av undersökningar som föreslås ovan kräver ett omfattande datastöd, tillgång till kraftfulla datorer och programvara för automatisk datainsamling.

Doktorandprogram

I övrigt vore det önskvärt att ett tvärdisciplinärt doktorandprogram inrättas för att säkerställa kompetensen inom området generellt. Ett sådant skulle om det drevs i form av ett program ge möjligheter till utbyte mellan olika discipliner och skapa en ny generation forskare på området. Det är av största vikt att den vetenskapliga kompetensen stärks på doktorandnivå.

Referenser

- Bachner, H. (1999). Återkomsten, antisemitism i Sverige efter 1945. Uddevalla: Natur och kultur.
- Blomgren, A-M. (1999). Vad gör samhället? Offentlig politik mot rasistiskt och främlingsfientligt våld i Vänersborg Trollhättan och Uddevalla: Ceifo skriftserie nr 80.
- Blomqvist, H. (2013). Myten om judebolsjevismen. Antisemitism och kontrarevolution. Stockholm: Carlsson.
- Bring, T. (1985). Arbetskompaniernas förhistoria. Militärhistorisk Tidskrift.
- Brå, (2009:15). Våldsam politisk extremism. Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger och vänsterkanten. Stockholm. Brottsförebyggande rådet.
- Carlsson, C. (2016). Att lämna våldsbejakande extremism: En kunskapsöversikt. Forskningsrapport 2016/1. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Ekengren, A-M. & Oskarsson, H. (2002). Det röda hotet; de militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakningen av svenska medborgare 1945–1960. Lund: Nordic Academic press.
- Eliasson, U. (2006). Övervakning i försvarets intresse. Säkerhetspolisens övervakning och registrering av ytterlighetspartier 1917–1945. Lund: Nordic Academic press.
- Flyghed, J. (1992). Rättstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget. Stockholm: Federativs förlag.
- Flyghed, J. (2000). Normalisering av det exceptionella, ett led i den sociala kontroll expansionen, i Flyghed (red), Brottsbekämpning mellan effektivitet och integritet, Kriminologiska perspektiv på polismetoder och integritet. Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Y. (1974). Sveriges kommunistiska Parti 1939–1945. Avhandling, Serie Sverige under andra världskriget, Stockholm: Stockholms Universitet.
- Jamin, M. (1984). Zwischen den Klassen. Zur Sozialstruktur der SA Führerschaft. Wuppertal: Hammer Verlag.

- Johansson, A.W. (1988). *Per Albin och kriget; Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget*. Stockholm: Tiden.
- Kater, M.H. (1983). *The Nazi Party: A social profile of members and leaders 1919–1945*. Blackwell.
- Langkjaer, J. (2011). *Övervakning för rikets säkerhet; Svensk säkerhetspolisiär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet 1885–1922*. (acta universitatis Stockholmienses, Stockholm Studies in History 93). Stockholm: Stockholms universitet.
- Larsen, S.U., Hagtvet, B., & Mycklebust, J.P. (1980). *Who were the Fascists; Social rotts of European Fascism*, (ed). Bergen: Universitetsforlaget.
- Löw, H. (1988). *The social structure of a small right-wing religious party in the western-Sweden in the 1930's*. *Kyrkliga Folkpartiet in the 1930's i Classes, Strata and Elites*, ed by Magnus Mörner & Thommy Svensson. Göteborg.
- Löw, H. (1990). *Hakkorset och Wasakärven; En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, kap. 10–11. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Löw, H. (1995). *Racist violence and criminal behavior in Sweden: Myths and reality*, in *Terror from the extreme right*, Ed by Tore Bjorgo. London: Frank Cass.
- Löw, H. (1998). *Nazismen i Sverige 1980–1997; Den rasistiska undergroundrörelsen; Musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront.
- Molin, K. (1982). *Hemmakriget; om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget*. Stockholm Tiden.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. (2016). *Främmande är skrämmande*. Hämtad från: http://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/frammande-ar-skrammande.pdf
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. (2016). *Genusperspektiv på våldsbejakande extremism*. Hämtad från: http://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/genusperspektiv-pa-valdsbejakande-extremism.pdf

- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. (2016). Ung och extremhöger. Hämtad från:
http://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/ung-och-extrem-hoger.pdf
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. (2016). Ung och extrem – vänsterextremism Hämtad från:
http://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/ung-och-extrem-vansterextremism.pdf
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. (2016). Ung och extrem – islamistisk. Hämtad från:
http://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/ung-och-extrem-islamistisk.pdf
- Oredsson, S. (2001). Svensk rädsla: offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft. Lund: Nordic Academic press (MUST-programmet).
- Oredsson, S. (2003). Svensk oro, Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft. Lund: Nordic Academic press (MUST-programmet).
- SOU 2002:87. Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddade verksamhet sedan år 1945.
- SOU 2002:88. Eliasson, Ulf. Politisk övervakning och personalkontroll 1945–1969, säkerhetspolisens medverkan i den politiska personalkontrollen. Justitiedepartementet.
- SOU 2002:90. Hjort, Magnus. Den farliga fredsrörelsen. Säkerhetstjänstens övervakning av Fredsrörelsen, värnpliktsvägrare och FNL grupper 1945–1990.
- Statens medieråd (2013). Våldsbejakande extremism och antidemokratiska budskap på internet. Hämtad från:
<http://statensmedierad.se/download/18.6cd9b89d14fef0c4f5cc161/1443612657235/Valdsbejakande-och-antidemokratiska-budskap-pa-internet.pdf>
- Sörbom, A. & Wennerhag, M. (2016). ”Begreppet extremism – en kritisk introduktion”, i Det vita fältet III. Samtida forskning om högerextremism, specialnummer av Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys, nr 5.

- Wallengren, H. (2014). Socialdemokrater möter invandrare: arbetarrörelsen, invandrarna och främlingsfientligheten i Landskrona under efterkrigstiden. Lund: Nordic Academic Press.
- Wigerfelt, B. & Wigerfelt, A.S. (2001). Rasismens yttringar exemplet Klippan. Lund: Studentlitteratur.

2 Takfirism

Mohammad Fazlhashemi

Framväxten av politisk islam eller islamism i början av 1900-talet har förklarats utifrån olika förklaringsmodeller. En förklaring är att se politisk islam som en skapelse som sprungit ur den utveckling muslimska länder genomgått under modern tid. Politisk islam blir alltså ett svar på de stora omvälvningar som drabbade muslimska länder efter första världskriget; omvälvningar som bland annat ledde till det osmanska rikets undergång. Det var också under denna tid som de forna kolonialmakterna England och Frankrike ritade om Mellanösterns karta i enlighet med den famösa Sykes-Picot-avtalet, som dessa länder ingick i hemlighet.¹

Det var en tid då muslimska tänkare var på jakt efter en lösning på de strukturella kriser som hade drabbat muslimska länder. Mot politiska modeller som arabisk nationalism, arabisk socialism eller andra sekulära idéströmningar valde en grupp muslimska tänkare en återgång till islam som den enda lösningen på de problem som hade drabbat muslimska länder. Det var då bland annat Muslimska

---

¹ Bakgrunden till Sykes-Picot-avtalet är att de forna kolonialmakterna England och Frankrike uppmanade arabiska ledare i Mellanöstern att resa sig mot det osmanska riket för att driva osmanerna bort från de arabisktalande regionerna i Mellanöstern. Kolonialmakterna utnyttjade ett uppdämt missnöje mot osmanernas dysfunktionella styre som inte inkluderade de arabiska ledarna. De arabiska ledarna fick utfästelser av kolonialmakterna att som tack för deras samarbete skulle de få inrätta en enhetlig arabisk stat i Mellanöstern, som inkluderade arabiska halvön. Uppmuntrade av dessa löften inledde arabiska ledare ett blodigt uppror mot osmanerna som ledde till att de senare drevs bort från regionen. Kolonialmakterna infriade dock aldrig sina löften. I ett hemligt avtal som slöts 1916 mellan England och Frankrike, som blev känt som Sykes-Picot-avtalet, delade kolonialmakterna Mellanöstern mellan sig och inrättade nya stater som Irak, Syrien, Jordanien, Libanon osv. Djupt desillusionerade över kolonialmakternas svek inledde de arabiska ledarna en serie uppror mot England och Frankrike. Upproren slogs ner brutalt. Kolonialmakterna utnyttjade sin överlägsna vapenmakt, däribland massiva flygbombningar med konventionella bomber och omfattande artilleribeskjutning mot civila områden. De satte också in okonventionella kemiska stridsmedel och stridsgas för att slå ner upproren. De militära insatserna krävde tiotusentals civila offer.

brödraskapets grundare lyfte fram uppfattningen: islam är vår väg och Koranen är vår konstitution. Framväxten av politisk islam ska följaktligen ses utifrån detta perspektiv som en reaktion på förhållandena under denna period snarare än ett uttryck för ett oföränderligt fenomen som har sina rötter i 600-talets arabiska halvö.

Visserligen hämtades nyckeln till denna förändring i en konstruerad bild av påstådda idylliska förhållanden i islams begynnelse, men idétraditionen som sådan framstår som en reaktion mot historiska, mellanstatliga politiska och ekonomiska faktorer och förhållanden under modern tid. Andra faktorer som bidrog till att idéströmningen kunde slå rot bland tänkare och den breda allmänheten är faktorer som känslor av marginalisering, otrygghet och kollektiv existentiell oro. Det var också en politisk rörelse som ville åstadkomma samhällsförändringar genom att ta över statsmakten. Parallellt med detta skapade man motkulturer och alternativa identiteter, och vände sig till de stora massorna för att mobilisera dessa för sin sak. I det avseendet finns stora likheter med nationalismens framväxt här i Europa under modern tid (Tripp, 2007:98–100).

Gemensamt för de rörelser som hamnar under paraplybeteckningen politisk islam är att de på ett eller annat sätt vill islamisera samhället. All politisk, kulturell, ekonomisk, social, rättslig och annan form av verksamhet ska präglas av en specifik tolkning av islam som dessa grupper ger uttryck för. I fråga om hur denna islamisering ska ske kan det emellertid uppstå skiljaktigheter mellan olika grupper. De viktigaste aspekterna av islamisering är politisk islamisering, som är tänkt att ske genom politiskt maktövertagande och skapande av en islamisk stat, juridisk islamisering som ska bli verklighet genom införande av juridiska lagar utifrån shari'a-lagen, och social islamisering som syftar till att skapa ett socialt skyddsnät i samhället utifrån islams sociala agenda som värnar om de svagast ställda i samhället.

Till den sociala islamiseringen hör också införandet av islamistisk moralkodex och sedlighetslagar utifrån ett strikt puritanskt tolkningsmönster som ska efterlevas av alla medborgare. Detta gäller såväl i det privata som det offentliga livet. Till dessa kan läggas den kulturella islamiseringen som syftar till att skapa en islamistisk identitet som ska präglade allt från den kulturella och historiska identiteten till språkbruket och valet av livsstil. I nästan samtliga fall handlar det om protest- och missnöjesrörelser som riktar kritik mot rådande

politiska, sociala, kulturella, ekonomiska och juridiska förhållanden i muslimska länder.

Trots dessa gemensamma nämnare slår forskningen fast att politisk islam eller islamism är ett samlingsbegrepp på en rad olika syn på och förståelser för hur islamisk – sunnimuslimsk eller shiamuslimsk – samhällsordning och politik ska organiseras. Det framgår också av denna forskning att politisk islam inte är något enhetligt fenomen. Det rör sig alltså inte om en ideologi, eftersom i detta konglomerat av visioner om välfungerande samhällsordningar och politisk organisation möter vi en rad olika synsätt och förståelser, som inte så sällan är motstridiga. Till detta ska läggas diskussioner om vem som kan betraktas som den sanna och riktiga företrädaren för islam (se bl.a. Hjärpe, 2011; Fazlhashemi, 2011; Larsson & Olsson red. 2011; Martin & Barzegar red. 2010).

En riktning inom politisk islam är den våldsbejakande islamistiska extremismen, som legitimerar bruk av våldsmetoder. Våldet riktas mot alla som ur ett skillnadstänkande – ett vi och dem-tänkande eller föreställningar om in- och ut-grupper – faller utanför den egna gruppen. Denna indelning i vi och dem/in- och ut-grupper fungerar inte bara som ett kognitivt schema för social identifikation med en grupp. Kategoriseringen har i lika hög grad en uteslutande funktion. Den drabbar till största delen muslimer vars tankegångar om islam inte anses vara förenliga med den egna gruppens föreställningar. Karaktäristisk för dessa grupper är att de inte så sällan betraktar sig själva som företrädaren för den korrekta och enda sanna tolkningen av islam.

Salafism

Under de senaste decennierna har terrorgrupper som al-Qaida och Daesh/IS blivit kända ansikten för den våldsbejakande islamistiska extremismen (VBIE). Dessa grupper hämtar religiös legitimitet för sina våldsdåd och sina ställningstaganden i såväl religiösa som världsliga frågor ur en salafistisk tolkningstradition inom sunniislam. Det är emellertid viktigt att poängtera att all form av salafistiskt tänkande inte per definition nödvändigtvis kan klassas som våldsbejakande islamistisk extremism.

Begreppet ”salafism” är i likhet med politisk islam och islamism ett samlingsnamn på riktningar inom sunniislam som gjort sig kända för en specifik tolkningstradition. Begreppet har även använts inom shiaislam. Den shiitiska teologen Shahrestani använde denna benämning för en grupp shiitiska teologer som kallades akhbarider. De var kända för sin specifika tolkningstradition som inte lämnade något större utrymme för rationalistisk och förnuftsorienterad teologi (Sharestani, 2001:193).

Enligt akhbariderna finns svaren på alla frågor som människan konfronteras med i sitt liv, från vaggan till graven, i de tolkningar som profeten och de tolv shiitiska imamerna har gjort av den gudomliga uppenbarelsen. Varje nytolkning betraktas följaktligen som en innovation i strid med Koranen, profetens och de shiitiska imamernas traditioner och ytterst som en inblandning i Guds verk. Ur akhbaridernas perspektiv står människan i en beroendeställning till profeten och de tolv shiitiska imamerna för sin förståelse av Koranen. De utgick från att profeten och de tolv imamerna hade tolkat Koranens innehåll på ett sådant sätt att all annan tolkning blev överflödig. I själva verket menade de att ingen annan kunde ge sig i kast med att tolka Koranen. Akhbariderna skilde mellan människans förnuft och profetens respektive de tolv shiitiska imamernas förnuft. Gudomlig uppenbarelse är enligt deras uppfattning anpassad efter profetens och de shiitiska imamernas förnuft. När vi vill förstå eller söka svar på någonting måste vi vända oss till deras tolkningar, eftersom de har förstått Guds uppenbarelse och gjort den tillgänglig för oss människor. Människan med sitt begränsade förnuft förmår inte förstå och omfatta Guds oändliga visdom. Det enda människan har att göra är att vända sig till profeten och imamerna (Majlesi, 1993:113).

I dagens debatt är begreppet uteslutande reserverat åt sunnitiska tolkningstraditioner. Förutom den våldsbejakande extremistiska inriktningen finner vi grupper som närmast skulle kunna karaktäriseras som puritaner, det vill säga dem som avhåller sig från varje form av inblandning i världsliga frågor och vars främsta mål är att leva i enlighet med en moralisk livsstil vars förlaga sägs vara hämtad från den jungfruliga formen av islam; en sorts ”ur-islam” som ska ha funnits i islams begynnelse under religionsstiftaren Muhammeds levnadstid och en kort tid därefter. Inom den puritanska salafismen avvisar man varje form av deltagande i det politiska livet. Avvisandet grundar sig på uppfattningen att det förhärskande politiska systemet är ett nu-

tida påfund som härrör från västerlandet. Det senare gör att den per definition stämplas som oförenlig med den jungfruliga formen av islam.

En tredje grupp som närmast kan karaktäriseras som politiskt aktivistiska grupper ser inga problem med att delta i politiska val och arbeta aktivt med opinionsbildning, både i konventionell mening och genom digital aktivism, för att bidra till att skapa ett nytt samhällssystem uppbyggt på salafistiska ideal.² Man kan beskriva denna grupp som en sorts pragmatiker som i stället för att vända ryggen åt samhället väljer att genom sin närvaro inom politiken försöka påverka och sätta sin prägel på utvecklingen åt en önskad riktning (Wiktorowicz, 2006:207–239).

Man kan dock göra en distinktion mellan två användningsområden för detta begrepp inom sunnitisk kontext. Termen används för den grupp sunnitiska teologer och rättslärda som strävar efter en återgång till islams fundament. Detta syftar på att man ska följa Koranen, den profetiska traditionen, sunna, och de första generationerna av muslimer som levde i islams begynnelse. Det rör sig om en fundamentalistisk tolkningstradition vars främsta kännetecken är att den inte ger förnuftet något större utrymme. Inom teologi, rättstolkning och alla andra områden ska muslimerna, enligt den salafistiska tolknings-traditionen, följa eller rättare sagt imitera den ursprungliga formen av islam.

Att blanda in förnuftet genom rationalistisk teologi, förnuftsorienterad rättstolkning och islamisk filosofi klassas som en innovation som står i strid med den form av uppenbarelseteologi som, enligt salafister, företräddes av profeten. Detta ses följaktligen som en avvikelse från den rätta islam. Samma negativa inställning har salafistiska företrädare mot sufismen, den islamiska mystikens traditioner, som ger upplevelsen och den så kallade intuitiva kunskapen stort utrymme.

Utmärkande för salafismen är dess strävan efter autenticitet. En central uppfattning inom salafismen är att den representerar den enda riktningen inom islam som bygger sin tolkning på autentiska islamiska källor. Den salafistiska självbilden är att den tar strid mot felaktiga och heretiska tolkningar av islam. Kännetecknande för salafismen är dess dogmatiska relation till islams fundament, Koranen, sunna (den pro-

---

² Quintan Wiktorowicz klassificerar salafister i grupperna "Purists", "Politicos" och "Jihadis".

fetiska traditionen) och de tre första generationernas tolkningar (Roy, 2004:234).

Det viktiga med autenticitetsfrågan är att man gör gällande att salafismen utgör en direkt återkoppling till religionens främsta källa, det vill säga uppenbarelsen. Det är en återkoppling som inte sker genom esoteriska eller filosofiska traditioner, utan snarare en direkt koppling utan några mellanhänder. Autenticiteten har varit salafismens främsta vapen för att reagera mot en intellektualisering av religionen. Den anses utgå från vad som Gud har planterat i människans natur, fitra, och det var denna som uppenbarelsen vände sig till. Utifrån denna dogmatiska världsbild stämplar salafismen alla andra tolkningar av islam, oavsett om de tillhör sunni eller shia som avvikelser och irrläror.

Autenticitetsfrågan har fungerat som ett varumärke för salafismen. Den används i syfte att marknadsföra salafismen som den enda riktningen inom islam som kan erbjuda individuell frigörelse för muslimer genom en säker religiös identitet. Det är en identitet som hjälper den enskilde individen att bryta mot allt som hämmar hennes frigörelse. Frigörelsen uppnås genom en total och absolut tillit till den gudomliga viljan. Detta sker i sin tur genom en strikt uppföljning (läs: en bokstavstrogen tolkning) av Koranen och den profetiska traditionen.

Återgång till ursprunget och reformism

Benämningen salafism används också för sociala och politiska rörelser som med början i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet talade om en revitalisering av islam genom en återgång till dess begynnelse. Dessa tänkare och rörelser beskyllde samtida sunni-muslimska lärosäten för att vara mossiga, och deras företrädare anklagades för att bedriva en antikvarisk verksamhet som inte kunde erbjuda något alternativ för det moderna samhällets utmaningar. De använde begreppet salafism i betydelsen att de ville använda islams urkunder som en källa för att lösa de kriser och problem som muslimska samhällen brottades med. Företrädare för denna idétradition såg sig som reformister vars tolkningar av islam inte framstod som ett avvisande och förkastande av moderniteten. De ville förnya tolkningen av islam genom att rensa den från ovidkom-

mande historiska avlagringar som stod i kontrast med dess ursprungliga anda. Det var under den här tiden som företrädare för nyinrättade islamistiska rörelser framhöll en tillbakagång till den ursprungliga formen av islam som den enda lösningen på de kriser som hade drabbat muslimska länder. Ett annat syfte med att upphöja den ursprungliga formen av islam var att ingjuta hopp i muslimer. Deras självförtroende skulle förstärkas och detta skulle i sin tur förse dem med självtillit så att de inte kapitulerade mot Europa (al-Boti, 1996:256–259).

Ur den senare definitionen har det sprungit fram såväl nya teologiska och rättsliga tolkningstraditioner som politiska rörelser. Den första definitionen av salafism har emellertid alltid hängt kvar som en teologisk och rättslig tolkningstradition som länge framstod som en puritansk rörelse som avstod från politiskt engagemang. Kännetecknande för denna idétradition har varit att man begränsade tolkningen av islams urkunder till de tre första generationerna av uttolkare. Skälet till detta var att dessa ansågs ha haft någon form av nära kontakt med uppenbarelsens källa, det vill säga profeten. Denna närhet sågs som en sorts garant som säkerställde tolkningarnas förenlighet med uppenbarelsen. Av det skälet benämndes dessa tre första generationer av uttolkare som de fromma föregångarna, salaf al-salih, det vill säga förfäder vars tolkningar var förenliga med den rätta tron. Därav kommer beteckningen salafister.

Efter dessa generationer och med anledning av att den direkta kontakten med uppenbarelsens källa – profeten – upphörde, skulle man förlita sig på denna begränsade grupps tolkningar. Det har emellertid uppstått dispyter om vilka som ingick i dessa tre generationer. Exempelvis har man framfört kriteriet att tidsaspekten inte ska tillmätas allt för stor betydelse. Det viktiga är att uttolkare från denna korta period i islams begynnelse ger uttryck för föreställningar som är förenliga med Koranens och profetstraditionens innehåll och den anda som vilar över dessa (al-Mighrawi, 2000:14).

Den egyptiske salafistiske tänkaren Mustafa Helmi vidgar kretsen av de vars tolkningar och synpunkter ska vara vägledande för muslimer. Förutom ett stort fokus på islams profets liv och handlingar och de tre första generationerna inkluderar han även salafistiska tänkare som har haft stor betydelse under islams historia. Förutom de fyra så kallade rättleda kaliferna och samlarna av de stora hadithsamlingarna som Bukhari och Muslim inkluderar han senare tänkare

som exempelvis 1300-tals teologen Ibn Taymiyya (1263–1328). och hans lärjunge Ibn Qayyim al-Jawziyya (1292–1350), samt grundaren av den wahabbitiska tolkningstraditionen Muhammed ibn Abd al-Wahhab (1703–1792), som var verksam på 1730-talet, och även nutida namnkunniga salafistiska företrädare (Helmi, 1992:178).

Hos en del salafistiska företrädare lägger man större vikt vid att följa Koranen, profetens tradition, och att avvisa vad de betraktar som vilseledande innovationer, hatisk fanatism och partipolitik, än att följa de tidiga uttolkarna. (ʿUmar, 1998: 2) Hos dessa salafister står islams urkunder i centrum. Att förlita sig helt och hållet på tolkningar som går att spåra tillbaka till de första generationernas uttolkare är inte lika prioriterat. Det som beskrivs som en sorts handlingsprogram inom den salafistiska idétraditionen, utgörs av Koranen och profetens tradition, sunna (al-Jabiri, uå:17).

Stämpling av muslimer som avfällingar – takfir

Monoteismen är den mest centrala grundföreställningen i den islamiska läran. Den hade en mycket framträdande position i polemiken med den dominerande polyteistiska gudsuppfattningen på den arabiska halvön på 600-talet och den kristna treenighetsläran. Monoteismen i islam begränsas inte enbart till teologiska föreställningar. Den är i lika hög grad framträdande i signaletiken samt genomsyrar islams religiösa ritualer – det vill säga sådant som hamnar under kategorin ortopraxi.

Enligt den salafistiska självbilden står de i framkanten när det gäller värnandet av den sanna monoteistiska uppfattningen och praktiken inom islam. Ett uttryck för denna är salafismens, och dess utlöpare wahabbismens, nitiska kamp mot allt som anses strida mot den sanna monoteismen i det vardagliga livet och den religiösa praktiken. Detta kommer till uttryck i bland annat ett ytterst stelbent bildförbud mot allt levande och inte minst deras nitiska förstörande av fornminnen från tidigare civilisationer som exempelvis skulpturer föreställande människor eller djur eller andra former av gestaltningar av levande varelser. Sprängningen av buddhastatyer i Bamian i Afghanistan under talibanernas tid vid makten i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet eller terrorsekten Daesh/IS' vandalisering av tidigare civilisationers kulturarv i exempelvis Palmyra,

Mosul och andra historiska städer är avsedda att manifesteras deras trofasthet vid monoteismen. Det är emellertid inte bara förislamiska byggnader eller skulpturer som omfattas av denna ödeläggelse. Byggnader som uppförts av muslimska huvudmän, exempelvis mausoléer tillhörande shiitiska imamer, moskéer som uppförts av shiamuslimer, eller byggnader som uppförts av efterföljarna till islams mystiska inriktning, sufismen, och deras gravmonument har förstörts på ett systematiskt sätt.

Sett ur ett salafistiskt perspektiv är sådana bilder, skulpturer eller byggnader ett angrepp på monoteismen. Deras förekomst i människans omgivning gör att de avskärmar människans sinnen och tankar från Gud. Om det skulle gå så långt att människan visar uppskattning för dessa har hon följaktligen gjort sig skyldig till dyrkande eller vördande av någonting vid sidan av Gud, vilket enligt den salafistiska uppfattningen är liktydigt med kätteri då det bryter mot budet att man inte ska dyrka någonting jämte Gud.

Salafismens stränga syn på allt som enligt deras synsätt bryter mot monoteismen har lett till en rigid inställning gentemot andra muslimer som bäst kan karaktäriseras som intolerans. Det har i sin tur lett till att alla som anses eller misstänks för att bryta mot den salafistiska tankevärlden riskerar att drabbas av exkommunicering, takfir. Exkommunikationen drabbar de muslimer som anklagas för att inte leva upp till bilden av den gode muslimen. Dessa stämplas som kättare, otrogna eller vantrogna, vilka måste bannlysas, utslutas eller i värsta fall elimineras.

Exkommunikationen kan drabba enskilda individer, grupper, organisationer, riktningar inom islam (shiamuslimer, sufier, alawiter m.fl.) och makthavare i muslimska länder som anklagas inte leva upp till islams normer etc. Dessa stämplas som avfällingar, murtadd, förnekare, rafidi, eller otrogna, kuffar. Varje form av samröre med dem stämplas som ett samarbete med otrogna. En följd av exkommunikationen är att man tar avstånd från individer, grupper eller regimer och dessa brännmärks som avfällingar och kättare och varje form av samröre med dem som klassas som ett brott mot islam. Den tydligaste markeringen riktas mot shiamuslimer som anklagas för att ha uppfunnits av judar som låtsades ha konverterat till islam för att den vägen skada islam och den muslimska gemenskapen inifrån. Den påstådda kopplingen mellan judendom och shiaislam

bottnar i en djup antisemitisk retorik som anklagar shiamuslimer för att vara ”förtäckta” judar och därmed ”smutsigare än smuts”.

En annan sida av denna djupt intoleranta och sekteristiska retorik framträder i den våldsbejakande islamistiska extremismens handlingar. Sett ur deras perspektiv ska man bekämpa de exkommunicerade genom en kraftsamling som ska se till att förfölja enskilda individer eller störta och bekämpa de makthavare och regimer som stämplats som avfällingar, apostat, förnekare eller otrogna.

Ett annat mycket återkommande användningsområde för exkommunicering gäller salafistiska rörelser och organisationer som går till angrepp mot normbrytande enskilda muslimska tänkare (Hegghammer, 2013:247). Det handlar om muslimska tänkare som utmanar eller ifrågasätter religiösa auktoriteter och deras tolkningar. Det handlar om religiösa föreställningar som salafister håller högt. Dessa muslimska tänkare stämplas som avfällingar och otrogna för att de inte följer den gängse bokstavstroga tolkningstraditionen. En sådan stämpling handlar inte bara om exkommunicering. Stämplingen kan i praktiken innebära att den utpekade betraktas som fredlös i salafistiska kretsar. I en del fall, som i fallet med den egyptiske muslimske tänkaren Nasr Hamid Abu Zayd (1943–2010), ledde stämplingen till att han trots att han hade gått i exil i mitten av 1990-talet i Europa inte kunde slippa rättsliga påföljder. En religiös domstol som bekräftade kätteridomen mot honom dömde honom att med tvång skiljas från sin muslimska hustru. Detta eftersom en muslimsk kvinna inte kan vara gift med en kättare. Domen om påtvingad skilsmässa revs upp av en appellationsdomstol efter starka internationella protester men kätterianklagelserna mot Abu Zayds förblev. Abu Zayds brott var att han i sina böcker förordade en strukturalistisk tolkning av islams urkunder. Detta förutsatte att man skulle betrakta islams urkunder inklusive Koranen som historiska texter. Att han förklarade att texterna trots sin historiska karaktär skulle ses som att de är av gudomlig härkomst och att han själv var en djup troende människa var inte till någon tröst för hans salafistiska belackare.

Terrorsektorer som Daesh/IS som följer denna idétradition nöjer sig inte med att stämpla enskilda individer eller stora grupper av muslimer som avfällingar. De anklagar shiamuslimer, muslimska mystiker (sufier), filosofer, rationalistiska teologer m.fl. som för att ha ”vantolkat” och ”besudlat” islam. Deras brott påstås vara att de

har brutit mot den sanna och ursprungliga formen av islam. För detta ska de utsättas för kollektiv bestraffning. Detta förklarar de otaliga terrordåden som riktas mot civila mål i shiadominerade kvarter i exempelvis Irak och Syrien eller sufiska helgedomar i Syd-asien eller Afrika. Dessa sekter stannar inte vid symbolisk exkommunikation, utan går från sekteristisk stämpling till att rikta dödligt våld mot alla som per definition hamnar i den utpekade gruppen.

Det är dock viktigt att notera att de aktörer som förknippas med detta tänkesätt sällan använder epitetet ”takfiri” för sig själva. Termen har använts av deras motståndare, både vad gäller muslimska tänkare och organisationer som muslimska stater och deras under rättelsetjänster. Begreppet har en mycket negativ laddning och kan närmast jämföras med användningen av begreppet terrorism här i väst (Ibid., 247–248).

Till skillnad från takfiri, som närmast kan jämföras med ett skällsord, används begrepp som jihad, heligt krig, och salafi, ”rättrogen muslim”, av individer och grupper som anser sig företräda den rätta tolkningen av islam. Dessa begrepp är till skillnad från takfiri mer positivt laddade. De som bär dessa epitet anser sig vara drivna av plikten att utföra ett heligt åliggande i islams namn för att bekämpa de otrogna och de som utsätter den muslimska befolkningen för oförrätter. I fokus för denna kamp står, såsom en av salafijihadismens främsta ideologer, den jordansk-palestinske takfiri-ideologen 'Isam al-Burqawi alias Abu Muhammad al-Maqdisi (f. 1959), uttrycker det, att värna om monoteismen genom heligt krig, jihad. al-Maqdisi prioriterar emellertid kampen mot regimer i muslimska länder, vilka han stämplar som tyranner, tawaghit. Salafistisk jihadism definieras, enligt honom, i första hand som en kamp mot inhemskt tyranni. Kampen mot västerländska stater som beskyddar tyrannerna i muslimska länder kommer i andra hand (Ibid., 255).

Mest kännetecknande för takfiri-jihadistiska idétraditionen är avståndet till de ursprungliga reformistiska tankegångarna som formades av muslimska tänkare som hade viss dragning åt det salafistiska hållet i början av 1900-talet och dagens puritanska salafister. Samtida våldsbejakande salafister framhåller våldsbejakande extremism eller jihad som den viktigaste och mest dynamiska faktorn som renar det muslimska samhället. Jihadismen framstår följaktligen som den enda vägen att komma nära de fromma föregångarna, al-salaf al-salih, i islams begynnelse. Det som har lagts till är exkommunicer-

ingen, takfirismen, med vars hjälp man identifierar och exkluderar både otrogna och muslimer som inte följer den ”rätta vägen”.

Utopism och strukturella faktorer

Föreställningarna om att skapa ett helt nytt och renodlat muslimskt idealsamhälle i den takfiri-salafistiska andan har uppenbara likheter med marxism-leninismens revolutionära föreställningar om det klasslösa samhället som uppnås genom att förstöra det gamla samhället och bygga någonting helt nytt på dess ruiner. Ett sådant samhälle skapas genom ett ständigt pågående krig mot en mångfald av fiender som på olika grunder motsätter sig den takfiri-jihadistiska ideologin (Paz, 2013: 270).

Takfiri-salafismens strävan efter monoteism och inrättandet av ett exemplariskt idealsamhälle, som har rensats från avfallingar, har lett till att man utifrån denna ideologi inte bara klassar en majoritet av muslimer som islams fiender. De går ett steg längre och slår fast att det är legitimt att genom våldsanvändning eliminera alla dessa människor som har stämplats som kättare, avfallingar eller vantrogna. Takfiri-salafismens vi- och dem-tänkande har sina rötter i wahhabismens intoleranta och sekteristiska föreställningsvärld. En tillbakablick på wahhabismens historia visar det återkommande konfrontativa bemötandet av andra riktningar inom islam. Dess korta historia av någonting som liknar en sorts statsbildning mellan 1744 och 1818 på den arabiska halvön, innan den besegrades av osmanerna, kallas av dess efterföljare för den monoteistiska statens tid vid makten dawlat al-tawhid. Det var en period vars främsta kännetecken var wahhabitisk intolerans och sekterism. Under denna korta tid utsatte wahhabiterna shiamuslimer, sufier, kristna, yazidier och andra etniska och religiösa minoriteter för blodiga angrepp. Detta beroende på att alla dessa grupper per definition hamnade utanför kretsen för de rättrogna muslimerna.

Den monoteistiska staten, dawlat al-tawhid, var en sorts statsbildning utan specifika gränser i det inre Arabien. På samma sätt framhåller dagens takfiri-jihadister en postnationell global statsbildning som sin idealstat. Det är statsbildning som inte erkänner några nationella gränsdragningar mellan muslimer. Man talar snarare om förenandet av den muslimska församlingen, ummah, som ska

befrias från tyranniska makthavare i muslimska länder, och utländska supermakter som förödmjukar muslimerna och tvingar sina lagar och konventioner på den muslimska församlingen. Den muslimska församlingen ska enligt den takfiri-salafistiska tolkningstraditionen inte erkänna någon annan lag än den gudomliga (islamiska) lagen.

Även om takfirism och salafism utgör viktiga förklaringsgrunder för våldsbejakande islamistisk extremism kan de ensamma vara otillräckliga för att förklara politisk aktivism i denna riktning. (Ibid., 264) En allsidig förklaring ska ta sin startpunkt i teologiska förklaringsmodeller. Detta eftersom det rör sig om en specifik form av politisk aktivism med religiösa förtecken. Det blir emellertid problematiskt att fastna i denna som den enda förklaringsmodellen och inte inkludera andra förklaringsmodeller. Den teologiska diskursen kombineras inte sällan med sociopolitiska och strukturella faktorer. Här kan man exempelvis nämna försvar av ockuperat territorium som en sådan viktig faktor. En tillbakablick på grundandet av den våldsbejakande sekten Daesh/IS visar att den använde den amerikanska invasionen av Irak som sin främsta bevekelsegrund då försvaret av landet mot en ockupationsmakt lyftes fram för de likasinnade som en av de viktigaste grunderna för motståndet. Mot den statsbildning som ockupanterna hade skapat sattes visionen av det exemplariska idealsamhället, som skulle grundas på den takfiri-salafistiska idealbilden. Liknande exempel är tillströmningen av utländska frivilliga till jihadistiska organisationer i Afghanistan efter att landet ockuperades av sovjetiska trupper i början av 1980-talet. Mot de gudlösa kommunisternas statsbildning skulle man inrätta ett så kallat muslimskt emirat – om man ska följa talibanernas språkbruk – som enligt dem var sinnebilden för den äkta islamiska statsbildningen.

Ännu ett exempel är kriget på Balkan och de muslimska bosniernas utsatta situation på 1990-talet. Under dessa tillfällen kombinerades teologiska perspektiv med vad man skulle kunna beteckna som irredentistiska sådana. Till de teologiska och sociopolitiska faktorerna kan man lägga den identitetspolitiska faktorn vid situationer då den egna religiösa identiteten anses vara under angrepp. Den stigmatiserade identiteten ska återtas och omvandlas till någonting positivt. En konsekvens av detta blir utformande av en reaktiv identitet vars främsta kännetecken är avståndstagande av den dominerande kulturen och identiteten.

Ett exempel på detta är framväxten av takfiri-salafismen i Tunisien som växte sig stark i landet, trots att det fanns en mer moderat form av politisk islam i landet genom an-Nahda-partiet som tillhör den så kallade wasatiyya-rörelsen inom politisk islam. An-Nahda-partiet och dess ledare Rashed al-Gannoshi (f. 1941) har efter Jasminrevolutionen i Tunisien avstått från kravet att införa sharia-lagstiftning med hänsyn till att det skulle skapa splittring och motsättningar i landet. Både denna form av moderat form av politisk islam och salafistiska samt takfiristiska rörelser kunde dock växa sig starka i Tunisien under åren före Jasminrevolutionen som en följd av den form av statligt påtvingade formen av sekularism, vars förlaga hämtades från den franska laïcité-modellen. Denna form av sekularism, som hade som syfte att tvinga bort all form av offentlig religiös identitet, infördes i landet efter självständigheten. Det ledde inte bara till framväxten av partier som an-Nahda utan också starka salafistiska och takfiristiska rörelser som sade sig vilja värna om den stark stigmatiserade och marginaliserade muslimska identiteten i landet (Longo, 2016:4–5).

Parallellt med detta framhävs sekteristiska ståndpunkter när den egna religiösa identiteten upplevs vara under hot. Den sekteristiska faktorn har spelat en viktig faktor i de inbördeskrig som har utspelats i Irak och Syrien under de senaste decennierna. Ytterligare en faktor är den moraliska som har använts flitigt i samband med rekryteringen av unga människor i Europa till inbördeskrigets Syrien under de senaste sex åren. Unga människor här i Europa har konfronterats med bilder på sargade och lemlästade kroppar tillhörande oskyldiga civila som farit illa i inbördeskrigets Syrien. Syftet med denna exponering av människor i nöd har varit att väcka sympati hos människor och tala om för dem att de har en moralisk skyldighet att hjälpa sina medmänniskor och trosbröder och -systrar i nöd.

Den teologiska bevekelsegrunden blir följaktligen en del av ett batteri av sociopolitiska, etiska, psykologiska och psykologiska faktorer som tillsammans kan förklara framväxten av och spridningen av våldsbejakande islamistisk extremism.

Det är viktigt att notera att motståndet mot takfirismen inte bara kommer från shiitisk eller sufiskt håll, det vill säga de två riktningar inom islam som varit hårdast drabbade av takfirismens angrepp. Motståndet inom den så kallade huvudfåran inom politisk islam, det vill säga sunniislam, är lika stark. Ett exempel är den egyptiske kon-

servative teologen Yusuf al-Qaradawi (f. 1926) som räknas som en av de mest inflytelserika konservativa sunnimuslimska samtida tänkarna, vars idéer har haft stort genomslag i den arabisktalande delen av den muslimska världen. Allt sedan 1990-talets slut har hans tolkningar, fatwor och uttalanden i diverse frågor som rör allt från förhållandena i muslimska länder till muslimernas situation i väst kablats ut genom statelit tevekanaler som al-Jazeera. Han har varit kontroversiell när han exempelvis försvarat väpnade attacker, inklusive självmordsattacker, mot israeler i den palestinsk-israeliska konflikten. Trots detta har han kritiserat takfirismen och framhållit att dess föreställningar och framför allt dess religiösa legitimering av våldshandlingar som riktas mot andra muslimer saknar grund i islam.

al-Qaradawi anklagar också takfiri-salafismen för att ge uttryck för föreställningar som står i disharmoni med de förändrade samhällsförhållandena i den värld som majoriteten av dagens muslimer lever och verkar i. Han anser att takfiri-salafismen söker stöd i en föreställd (läs: konstruerad) bild av förhållandena i en förvunnen era i islams historia och ifrågasätter därmed deras verklighetsförankring. Det allvarligaste är dock att takfiri-salafismens legitimeringsgrunder enligt al-Qaradawi står i strid med fundamentala principer i islamisk rättsvetenskap. Mot takfiri-salafismens legitimitetssökande i det förflutna ställer al-Qaradawi den breda konsensus, som enligt honom, finns bland dagens muslimska teologer och rättsskolor. Dagens teologer har, enligt al-Qaradawi, ansträngt sig för att skapa samklang mellan tolkningen av islams urkunder och de nya sociala och kulturella strukturerna samt de nya politiska, ekonomiska och historiska referensramarna – en enighet som i sin tur bygger på principen att genom rättstolkningen se till att underlätta, tasyir, muslimernas liv. Syftet med detta sägs vara att skapa harmoni med det omgivande samhällets förutsättningar. Det är utifrån samma skäl som muslimska tänkare undviker ett försvarande, tashdid, av mänskligt liv, understryker al-Qaradawi (al-Qaradawi, 2010:45–47).

Med detta poängterar han att den takfiri-salafistiska tolknings-traditionen är att betrakta som ett hinder för muslimska medborgare som lever i olika länder. Detta bryter på ett tydligt sätt mot takfiri-salafismens försök att bryta dagens nationalstatsgränser för att återuppliva en enhetlig muslimsk församling, ummah. Man skulle kunna säga att al-Qaradawis kritik bygger på en realism som inser svårig-

heterna med att överge medborgarskaps- och nationalstatstanken i dagens värld.

Det muslimska civilsamhället i Sverige

Etableringen av den första muslimska församlingen i Sverige går tillbaka till 1940-talets slut och hängde samman med att en grupp muslimska tatarer som hade flytt undan den sovjetiska statens och Stalins förföljelser sökte fristad i Sverige. Med arbetskraftsinvandringen på 1960-talet och flyktinginvandringen från 1970-talet och framåt kom allt fler muslimer till Sverige och det var ur denna grupp som de första källarlokalmoskéer och församlingar etablerades i Sverige. Det bildades så småningom ett antal muslimska riksorganisationer efter språklig och etnisk tillhörighet. Majoriteten av dessa församlingar och riksorganisationer tillhörde den sunnitiska riktningen inom islam. En mindre grupp shiamuslimer började etablera sig i Sverige redan på 1970-talet i samband med att Ugandas diktator Idi Amin fördrev sydasiatiska muslimer bosatta i Uganda ur landet. En rännil av dessa flyktingar kom till Sverige och etablerade de första shiamuslimska församlingarna i Trollhättan och Märsta. På 1980-talet kom allt fler shiamuslimer från framför allt Irak och Iran och bildade nya församlingar (Larsson & Thurfjell, 2013:19–20). Förutom de som grundade den första moskén i Sverige i mitten av 1970-talet och som tillhörde Ahmadiya, tillhör majoriteten av muslimer i Sverige huvudinriktningarna sunni och shia.

Det muslimska civilsamhället i Sverige har under lång tid dominerats av dessa flyktingar och invandrare. Till dessa kommer nya generationer som är födda och uppvuxna i Sverige och konvertiter. Det muslimska civilsamhället och dess församlingar organiserades i enlighet med en svensk föreningstradition, det vill säga som ideella organisationer. Det mest pådrivande i detta sammanhang var att för att bli berättigade till trossamfundsstöd, eller rättskapabla, skulle de följa den svenska föreningstraditionen med interna val till styrelser samt att sätta upp föreningsstadgar, hålla årsmöten och skriva årsredovisningar. I fråga om lokaler var församlingarna ofta hänvisade till källarlokal eller hyrda fastigheter. En viktig orsak till detta var att församlingsmedlemmarna inte var ekonomisk etablerade. Önskan att bygga riktiga moskéer från muslimska organisationer har

länge varit stort. I takt med att detta började bli verklighet har det lett till motsatta reaktioner i det svenska samhället. En reaktion var olika organiserade och spontana grupper på lokal nivå som mot-satte sig byggande av moskéer med motiveringen att islam och muslimer inte hör hemma i Sverige. Många gånger använde man kvasiargument som att moskéernas placering skulle störa sjö- och fågelliv eller leda till ökad trafik och medföljande avgaser.

Mot denna reaktion stod myndigheternas och inte så sällan Svenska kyrkans agerande som med hänvisning till religionsfriheten uppgav att det inte fanns några formella hinder för byggande av moskéer i Sverige. Då den svenska staten och svenska myndigheter med hänvisning till sin konfessionsneutralitet inte kan finansiera moskébyggen öppnade detta en möjlighet för utländska bidrags-givare att finansiera moskébyggen i Sverige. Med dessa donationer samt insamlingar bland muslimer byggdes de första moskéerna. Med pengarna och donationerna kom också inriktningen och tolknings-traditioner. Mest aktiv har wahabbitiska och salafistiska finansiärer från de oljerika staterna vid Persiska viken. Med dessa finansiärens intåg har den ytterst intoleranta och sekteristiska wahabismen och salafismen fått stort inflytande. Dessa stater är inte de enda aktiva i detta område. Turkiet har en lång tradition av finansiering av imamer som utbildas genom landets ministerium för religiösa frågor. Dessa imamer har under årtionden skickats till turkiska församlingar runt om i Europa, inklusive Sverige. En annan stat som har varit aktiv är Iran som riktat in sig på shiamuslimska församlingar. Detta har lett till framväxten av ett mönster med utländska stater, fonder, stiftelser och donatorer som har finansierat moskébyggen i Sverige.

Forskningsläget inom detta område behöver förstärkas för att få en klar bild av hur utländska staters och donatorers verksamhet i allmänhet och wahabbitiska och salafistiska stater, fonders och stiftelsers verksamhet i synnerhet i samband med finansiering av moskébyggen i Sverige har påverkat det muslimska civilsamhället. Med tanke på salafismens nära släktskap med takfiri-salafismens intolerans och sekterism bör man forska detta område närmare. En fråga gäller kartläggningen av omfattningen av dessa ekonomiska stöd, som ger en klar bild av hur omfattade detta stöd har varit. En ännu viktigare fråga som måste undersökas närmare är den waha-bitiska och salafistiska tolkningstraditionens utbredning inom det muslimska civilsamhället. Frågan är alltså i vilken omfattning har

donationerna från dessa bidragsgivare bidragit till spridningen och normaliseringen av wahabismens och salafismens idétraditioner bland svenska muslimer.

Återvändarproblematiken

Ett annat problem gäller de som har lockats av takfiri-salafismens budskap och genomgått radikaliserings och därefter anslutit sig till våldsbejakande extremistiska islamistiska grupperingar. Under lång tid var dessa individers utresa det största problemet då deras anslutning till terrorsektorer innebar att de engagerade sig i verksamheter som stod i direkt kontrast med folkrätten. Som en följd av de bakslag som har drabbat terrorsektorn Daesh/IS i Syrien och Irak ser problemet lite annorlunda ut i dag. Det handlar om individer som efter att ha anslutit sig till dessa terrorsektorer nu återvänder till Sverige.

Hanteringen av de så kallade återvändarna består av två delar: rättsapparatusens undersökning av begångna människorättsbrott och krigsförbrytelser och underrättelsetjänstens bedömning av i vilken grad dessa individer och de nätverk de ingår i utgör en fara för allmänhetens och rikets säkerhet.

Vid sidan av detta finns avradikaliseringsfrågan. Återvändare kan inte enbart bli föremål för rättsliga åtgärder. Efter denna process och avtjänat straff ska de återvända till ett någorlunda normalt samhällsliv. Frågan som aktualiseras är om enbart rättsliga åtgärder räcker för detta ändamål. Det finns alltså ett akut behov av att vidta åtgärder som ska bidra till avradikaliseringsprocessen och förbereda dessa individer för en återgång till samhällslivet. Det handlar om olika former av sociala insatser vars främsta syfte är anpassning, och att rusta dessa individer för ett liv bortom radikaliserings i det svenska samhället.

I dag finns många terrorresenärer som har återvänt från krigszonerna. De utlösande faktorerna som föranledde deras anslutning till terrorsektorer finns kvar. Om vi tar inbördeskriget i Syrien kan vi konstatera att såväl den syriska staten som driver ett blodigt inbördeskrig mot sitt eget folk och de stridande terrorsektörerna finns kvar och striderna fortsätter. Att terrorresenärerna har återvänt från våldsbejakande miljöer kan bero på en mängd olika saker:

- Desertering på grund av krigets svårigheter och olägenheter
- Distansering på grund av desillusion; de har på plats insett diskrepansen mellan utopi och verklighet
- Taktiskt tillbakadragande på grund av förlust i strid eller ådragande av fysiska och psykiska skador
- Emotionellt och socialt tryck från familjen i Sverige.

I samband med rekryteringen har de varit involverade i sociala och psykologiska processer som är ofrånkomliga för en gruppidentifikation. En identifikation som har varit en förutsättning för deras engagemang. Efter rekryteringen har de utsatts för indoktrinering, som har varit outhärlig för gruppolarisering och identifiering av fienden samt för deras konfliktmedvetenhet.

De har exponerats för ett systematiskt bruk av religiösa begrepp och teologiska argument som har främjat deras identifikation med en konfliktgrupp, gett legitimitet åt den egna gruppens anspråk, samt demoniserat och avhumaniserat fienden.

Här finns det ett behov av att bemöta och utmana de religiösa föreställningar som återvändarna har indoktrinerats med. En viktig åtgärd är i både proaktivt och reaktivt syfte utmanar religiös legitimering av våldsanvändning. Detta är samtidigt en svår uppgift eftersom tilliten till myndigheter och andra representanter för majoritetssamhället är låg bland radikaliserade individer. Här kan det finnas anledning för att koppla in det muslimska civilsamhällets aktörer för att öka tilliten i ett förtroendeskapande syfte. I detta sammanhang bör man också fundera på vilka teologiska argument som ska prioriteras. Teologisk forskning kan bidra med kunskaper inom detta område.

Ytterligare forskningsbehov

Forskning om islam och muslimer i Sverige behöver förstärkas. I det avseendet är det av mycket stor vikt att sådana studier följer vetenskapliga kriterier. Rapporter eller förstudier som gör avkall på dessa kriterier riskerar att spä på fördomar och öka förtroendeklyftan mellan myndighetsfären och det muslimska civilsamhället.

Samma sak gäller klyftan mellan forskarsamhället och statliga myndigheter.

För att motverka sådana problem är det viktigt att initiera forskning som utförs av etablerade forskare vid landets lärosäten.

Förslag på åtgärder:

- Öronmärk särskilda forskningsmedel för fleråriga större forskningsprogram för forskning om islam och muslimer i Sverige. Då forskningsinriktningen bland islamforskarna vid svenska lärosäten varierar är det viktigt att för studiernas allsidighet engagera islamforskare från landets alla lärosäten. Dessa utgör trots allt en begränsad skara av forskare.
- Utred utbredningen av olika former av salafism – i synnerhet takfiri-salafismen – i Sverige och dess betydelse för det muslimska civilsamhället samt frågor som rör integration, segregation och radikalisering.
- Utred konsekvenserna av utländska staters och donatorers, i synnerhet wahabbitiska och salafistiska fonders och stiftelsers, finansiering av moskébyggen och kulturcentra i Sverige. Studien ska kartlägga finansieringens omfattning samt dess påverkan på det muslimska civilsamhället i Sverige.

Referenser

- al-Boti, Muhammad Said Ramadan. (1996). *Salafiyya bid'a au madhab*, persisk översättning Hussein Saber, Mashad: Astan-e Quds-e Razavi.
- al-Jabiri, 'Ali Hussein, (U.å). *al-Fikr al-salafi inda shi'a al-athna ahariyya*, u.o.
- al-Mighrawi, Muhammad ibn Abdulrahman. (2000). *al-Mufasssiroun bain al-ta'wil wa al-ithbat fi ayat al-saffat*, Beirut: Mo'assisa al-risala.
- al-Qaradawi, Yusuf. (2010). *al-Qawa'id al-hakima li fiqh al-mu'amalat*, Kairo; Dar al-Shuraq.

- Helmi, Mustafa. (1992). *Qawa'id mihaj al-salafi fi al-fikr al-islami*, Alexandria: Dar al-da'wa.
- Hegghammer, Thomas. (2013). "Jihadi-Salafis or Revolutionaries? On Religion and Politics in the Study of Militant Islamism", i *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*, Meijer, Roel (ed.), New York: Oxford University Press.
- Larsson, Göran & Thurfjell, David. (2013). *Shia-muslimer i Sverige – en kortfattad översikt*, Bromma: Nämnden för statligt stöd till trossamfund, SST:s skriftserie, nr 3.
- Longo, Pietro. (2016). "Salafism and Takfirism in Tunisia. Between al-Nahda's Discourses and Local Peculiarities", i *Middle East Studies Center, The American University of Cairo*.
- Majlesi, Mohammad Baqer. (1993). *Bihar al-anwar*, vol. 2, Teheran: Dar al-kitab al-islamiyya.
- Roy, Olivier. (2004). *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, New York: Colombia University Press.
- Paz, Reuen. (2013). "Debates within the Family. Jihadi-Salafi Debates on Strategy, Takfir, Extremism, Suicide Bombings, and the Sence of the Apocalypse", i *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*, Meijer, Roel (ed.), New York: Oxford University Press.
- Sharestani, Abdulkarim. (2001). *al-Milal wa an-nahl*, Beirut: Dar al-Ma'rifa.
- Tripp, Charles. (2007). "Islam och politikens betingade karaktär", Almqvist, Kurt, (red.) *Den sekulära staten och islam i Europa*, Stockholm; Atlantis.
- 'Umar, 'Abd al-Mun'im Salim. (1998). *Difa'an 'an al-Salafiyya*, vol. 1, Kairo, Maktaba al-diya'
- Wiktorowicz, Quintan. (2006). "Anatomy of the Salafi Movement", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 29, no. 3 (April–May 2006).

3 Från traditionell till ideologiskt motiverad brottslighet

Jerzy Sarnecki

Det finns ett starkt stöd för hypotesen att en ansenlig andel av de personer som ingår i extremistiska miljöer innan, under och även efter sin extremistkarriär har begått brott som inte är direkt relaterade till deras politiska/ideologiska engagemang. Särskilt omfattande förefaller den traditionella brottsligheten ha varit innan individen ansluter sig till den extrema miljön. I en ny studie av Rostami m.fl. (2017) av 41 islamistiska krigare från Sverige, som har dött i Irak och Syrien, framgår att 26 av dessa tidigare har registrerats för ett eller flera brott i Sverige. Med tanke på att endast 38 av dessa personer kunde identifieras med personnummer är andelen registrerade för brott i denna grupp nästan 70 procent. En ansenlig andel av dessa registrerade brott är brott mot person (misshandel, rån, olaga hot) men också andra brott så som stölder och inte minst narkotikabrott förekommer.

Författarna gör en genomgång av litteraturen rörande bakgrunden hos jihadister som rest till Syrien och Irak från andra västländer och konstaterar att det, liksom när det gäller de undersökta svenskarna, vanligen rör sig om unga män i tjugo- till trettioårsåldern bland vilka brottsbelastning är vanligt förekommande. Ännu fler i gruppen karakteriseras av andra faktorer som i kriminologisk forskning brukar relateras till förhöjd risk för brottslighet.

De nämnda studierna rör förhållanden i Belgien och Holland (Bakker & de Bont, 2016), Holland (Weenink 2015) samt Tyskland (Reynold & Hefez, 2017). Den genomsnittliga brottsbelastningen hos jihadister som rest till Syrien och Irak från dessa ovan nämnda länder är dock något lägre än den som framgår i den svenska studien. En förklaring kan vara att de döda svenska jihadisterna möjligen ut-

gör en extrem grupp eftersom de har dödat i strid och därmed kan tänkas vara i genomsnitt mera vålds- och riskbenägna än andra som tillhör den typen av extrem miljö.

Det är dock inte bara de extremister som tillhör de jihadistiska kretsarna, och som rest för att kriga för IS och liknande organisationer i Syrien och Irak, som tidigare har registrerats för brottslighet. Detta gäller även andra individer med anknytning till extremistiska miljöer (t.ex. för Sverige: Normark m.fl. 2017, Ds 2014:4, Brå & Säpo 2009; för Danmark: Sheikh 2016).

Det förefaller vidare som att rekrytering till politisk extremism ofta äger rum i miljöer där även det är relativt vanligt förekommande med rekrytering till andra typer av antisociala aktiviteter (Gustafsson & Ranstorp, 2017), t.ex. organiserad brottslighet – dvs. i socioekonomiskt utsatta områden (Sarnecki, 2016), där det bl.a. råder hög arbetslöshet, fattigdom och social utslagning.

Det är emellertid viktigt att påpeka att denna sociala utsatthet gäller långt ifrån alla extremister, t.ex. förefaller den vara minde vanligt bland personer som söker sig till vänsterextrema/autonoma miljöer (MUCF, 2016). Vidare handlar det, som så ofta i den typen av sammanhang, främst om män.

Sambandet mellan politisk och traditionell brottslighet kräver närmare granskning än den som hitintills har ägt rum inom forskningen.

Kriminalitet och samhällssyn

På individnivå kan en koppling mellan politik, eller om man så vill ideologi, och brottslighet handla om hur individens politiska/ideologiska ställningstaganden kan påverka dennes brottslighet – men faktiskt även hur brottsligheten hos individen kan påverka dennes politiska/ideologiska ställningstaganden. Vanligen, när vi diskuterar den våldsamma extremismen, diskuterar vi den första frågan. Jag anser dock också att den andra frågan har hög relevans, och det är den jag avser att diskutera här.

Det finns förhållandevis få studier om kopplingar mellan brottslighet och politiska/ideologiska värderingar. En av dem har jag själv genomfört (Sarnecki, 1990). Undersökningen bygger på intervjuer med män som ingår i Stockholm Life-Course Project (SLCP) (Carlsson & Sarnecki, 2016). Vid denna intervjuomgång, i slutet av

1980-talet, var SLCP-männen i 35-årsåldern. Många av dem hade en lång kriminell karriär bakom sig. På grund av sin ålder hade de allra flesta av dem intervjuade redan passerat toppen på sin brottsliga karriär (se age-crime curve, Farrington, 1986) men flera av dem begick fortfarande brott av och till och åtskilliga var aktiva missbrukare. Samtidigt hävdade majoriteten av dem att de höll på, eller var på väg att, sluta med sin brottslighet och sitt missbruk. Det kan tilläggas att när vi följde upp dessa män på nytt, cirka 30 år senare, visade det sig att få av dem hade lyckats med denna föresats just då. Flera av dem ”höll på att lägga av” fortfarande (Carlsson & Sarnecki, 2016).

Resultat från studien i slutet av 1980-talet och uppföljningen 30 år senare, ger vid handen att den stora majoriteten av de intervjuade gav uttryck för prosociala värderingar: De tog avstånd från sin och andras brottslighet och påstod att de i framtiden ville leva ett laglydigt liv. De uppfattade att de stod utanför samhället men ville ändå gärna in i den sociala gemenskapen. När man ställde frågor till dem om orsakerna till deras svåra livssituation, svarade många att den berodde på misstag som de på grund av okunskap, omognad etc. begått tidigare i sitt liv. Många ansåg att samhället borde ha reagerat med skärpa på deras ungdomliga oförstånd. Samtidigt var de mycket kritiska, för att inte säga fientliga, mot myndigheterna och talade mycket om de orättvisor som drabbade dem från samhällets sida. De kunde tala mycket hatiskt om olika samhällsinstitutioner såsom socialtjänsten eller särskilda ungdomshem de placerats på, men också om olika myndigheter inom rättsväsendet, inte minst polisen. Intressant nog, när vi nyligen inom ett helt annat projekt (Zemparutti, 2017) intervjuade kraftigt brottsbelastade invandarmän i 20–29-årsåldern från två socialt utsatta områden i Stockholm, fick vi mycket likartade svar.

I studien från slutet av 1980-talet ställdes även en del frågor om respondenternas samhällssyn och politiska preferenser. Med hänvisning till sina personliga erfarenheter var alltså många av de intervjuade mycket kritiska mot det etablerade samhället (vilket de som nämnts ändå ville bli en del av). Många sade också att samhället behöver en radikal förändring och hänvisade till en socialistisk, ibland även anarkistisk, politisk uppfattning. Flertalet påstod sig rentav ha en revolutionär syn och framställde en del av sin brottslighet och sitt missbruk som protesthandlingar.

Den tolkning av dessa resultat jag gjorde i rapporten var att de socialt utsatta individerna sökte förklaringar till sina problem i de ideologier som var dominerande i den politiska diskursen under deras ungdomstid. Eftersom dessa individer var födda i slutet av 1940- och början av 1950-talet och alltså var unga på 1960- och början av 1970-talet var det naturligt för dem att anamma vänsterns samhällskritik. Det var från just detta håll som de radikala, samhällskritiska åsikterna och förslagen på lösningar kom på den tiden (Österberg, 2002). De personer som intervjuades i undersökningen från slutet av 1980-talet kom i kontakt med vänsteridéer dels genom de vanliga kanalerna så som medier, privata relationer osv., dels genom de kontakter de hade med det etablerade samhället ofta just på grund av sina problem. Många av dem som arbetade inom socialtjänsten, kriminalvården etc. företrädde på den tiden sådana idéer. Dessa tankar kom också från företrädarna för olika frivilligorganisationer som arbetade med frågor rörande brottslighet och missbruk, inte minst KRUM (Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering, Tham, 2004).

Min hypotes är, att bland de individer som är lika marginaliserade som de ovan beskrivna men som tillhör generationer som växer upp i det svenska samhället på 2000-talet, kan knappast särskilt många förväntas bli attraherade av vänsterideologier. 1960- och 1970-talets vänstervåg har under vår tid, i Sverige liksom i stora delar av västvärlden, ersatts av en långsamt tilltagande högervåg. I dag kan man hävda att oppositionen mot det etablerade samhället snarare kommer från höger än från vänster (Rydgren, 2013) och att denna till sin karaktär är populistisk och nationalistisk. I sina mer våldsamma yttringar ofta rent av nazistisk.

Det finns emellertid en faktor som i våra dagar komplicerar denna något schematiska bild. Den nationalistiska och ofta främlingsfientliga hållningen kan inte attrahera hela befolkningen. Nästan en fjärdedel av invånarna i Sverige har utländsk bakgrund (SCB, 2017). Den förhållandevis stora och växande gruppen invandrare, i synnerhet de som kommer från fattiga utomeuropeiska länder, blir per automatik uteslutna från möjligheten att attraheras av denna ideologi.¹ Samtidigt har just denna grupp en högre andel marginaliserade individer (Brå, 2005). Beckley (2015) visar t.ex. ett samband

---

¹ Vissa grupper från de övriga nordiska länderna och Östeuropa tycks emellertid kunna identifiera sig med och även aktivt delta i högerextrema aktiviteter (Nilsson 2016).

mellan att registreras för brott i Sverige och ursprung i länder med låg Human Development Index (HDI).

En utveckling som vi kan se till följd av detta är en uppdelning bland de individer som söker sig till de politiskt extrema miljöerna. Många av de med svensk eller annan nord- och östeuropeisk bakgrund söker sig till den populistiska högerorienterade miljön, där en liten grupp blir extrem. De med invandrabakgrund (i synnerhet från fattiga utomeuropeiska länder) är dock vanligen inte välkomna i dessa miljöer utan måste hitta en annan lösning för sin identitetssökande. De kan hitta vägen till en ideologi där kritik mot samhället för dess rasism och muslimhat har stor betydelse. Några i denna grupp (liksom en del av dem med etniskt svensk bakgrund) söker sig till den vänsterextrema och autonoma rörelsen – andra, i synnerhet (dock inte enbart²) de som har muslimska rötter, kan söka sig till den jihadistiska rörelsen.

Teoretiskt stöd i klassisk kriminologi

Den svensk-amerikanske kriminologen Torsten Sellin (1938) såg en konflikt mellan kulturella föreställningar hos olika grupper i samhället som den främsta orsaken till brottslighet. Konflikter och därmed risk för brottsliga handlingar uppstod enligt honom om majoritetssamhället (eller minoriteter med makten att lagstifta och verkställa lagen) sökte påtvinga de gällande lagarna och informella beteenderegler på kulturella minoriteter.

I USA under första hälften av 1900-talet handlade det ofta om en konflikt mellan majoritetssamhället och olika invandrargrupper. Nyanlända invandrare utan språkkunskaper, utan fast arbete och med bristfällig förankring i det amerikanska samhället, flyttade ofta till att börja med in i utpräglade slumområden. Av forskarna, i den anrika samhällsvetenskapliga Chicagoskolan, kallades dessa områden för zones in transition (Shaw & MacKay, 1942).

Denna benämning på dessa fattiga slumområden anspelade på en ständig förändring av befolkningens sammansättning. Så fort de nyanlända lyckats få en bättre förankring i samhället, inte minst ett

---

² Man får inte glömma att en viss (dock begränsad) andel av de aktiva i denna rörelse är konvertiter.

arbete som man kunde försörja sig på, flyttade de därifrån. De som bodde i dessa zoner var ofta unga män. Många av dem skaffade eller rent av importerade familjer från ursprungslandet först efter att de lyckats etablera sig i USA. Då flyttade de också från området. Den etniska sammansättningen av zonerna varierade beroende på vilka grupper som just för tillfället sökte sig till Amerika. Detta i sin tur var kopplat till olika ekonomiska och politiska förhållanden i världen. Den stora missväxten i Sverige och Finland mot slutet av 1860-talet hade t.ex. stor betydelse för att stora grupper svenskar och finländare kom till USA. Unga fattiga ensamstående män med svag förankring i det nya landet utgjorde hela tiden en stor andel av befolkningen i dessa zoner även om deras etniska bakgrund förändrades.

Det bör också påpekas att alla nyanlända inte lyckades i det nya landet. En del av dem levde därför kvar i fattigdom och i slummen under lång tid, kanske flera generationer. Särskilt svårt att lämna dessa zoner hade ättlingar till de forna slavarna, som under lång tid diskriminerades i det amerikanska samhället. När nya grupper invandrare anlände till dessa zoner möttes de alltså ofta av människor som bott där länge och som haft allvarliga problem med att anpassa sig till det etablerade samhället. Det var dessa individer som stod för de nyanländas introduktion i det amerikanska samhället. Risken för inläring av de gentemot lagen och det etablerade samhället negativa attityder och värderingar samt även beteendemönster var alltså påtaglig hos de nyanlända (Sutherland m. fl., 1992).

Kriminologerna Shaw och McKay (1942) hävdade att den höga brottsnivån i zones in transition orsakades av social desorganisation. Detta sätt att resonera ligger nära ett kontrollteoretiskt perspektiv och kan jämföras med vad Hirschi (1969) kallar för svaga sociala band. Rent teoretiskt kan Sellins kulturkonflikter uppfattas som en del av upplösningen av den sociala kontrollen (de sociala banden). Social kontroll kräver ju gemensamma kulturella föreställningar för att kunna fungera.

För vår diskussion här är egentligen inte den primära konflikten, som Sellin benämner konflikt mellan nyanländas kulturella föreställningar som de har med sig från ursprungslandet och det etablerade samhället, utan den sekundära konflikten av störst intresse. I ett allt mera diversifierat samhälle, där levnadsförhållandena mellan grupper skiljer sig alltmer åt, ser Sellin en möjlighet att även andra grupper än

de nyanlända immigranterna utvecklar kulturella föreställningar som kan komma i konflikt med beteendenormerna hos majoriteten. Resonemanget påminner mycket om de kriminologiska subkulturteorierna som söker förklara uppkomsten av gäng (t.ex. Cohen, 1955; Cloward & Ohlin), och som just kopplar uppkomsten av de samhällskritiska subkulturerna till de svåra förhållanden under vilka människor levde i vissa delar av det amerikanska samhället. Detta gäller inte minst unga män som saknar möjligheter att leva ett liv som är förenligt med samhällets etablerade mål. Detta är enligt Sellin en anledning till uppkomsten av de sekundära, brottsalstrande kulturkonflikterna. Ett uttryck för sådana konflikter kan t.ex. vara konfrontationer mellan lokala gäng och ordningsmakten.

Det är således bl.a. invandrare som inte lyckats integrera sig i det etablerade samhället och som alltså stannar i de ovan nämnda zoner i transiton under en längre tid (kanske flera generationer) som tillhör just grupper med risk för att utveckla subkulturer som uppvisar tecken på den sekundära konflikten med det etablerade samhället. Samma resonemang kan man även tillämpa på unga män som inte kan eller vill lämna svenska småorter och genom utbildning och yrkeskarriär bli en del av det moderna mainstream-samhället. Sådana män finns på många håll i landet, ofta ensamstående och bittra. De jämnåriga kvinnorna har flyttat till storstaden, arbete och utbildning. De unga männen finns kvar och håller sig krampaktigt till den gamla traditionella livsstilen, trots att den knappast längre kan ge dem en försörjning (Ds 2004:39).

Med användning av modern terminologi skulle vi här kunna tala om misslyckad (eller, om man så vill, fördröjd) integration.³ Återigen, med användning av en av de klassiska kriminologiska teorierna (Merton, 1938), skulle vi här kunna tala om individer som upplever strain, dvs. en form av frustration orsakad av att de inte lyckats, eller inte blivit tillåtna att lyckas, integrera sig i det etablerade samhället. Strain är enligt Merton ett obehagligt tillstånd som individen söker att undvika. Merton diskuterar en mängd mekanismer som en individ kan ta till för att undvika strain. Individen kan t.ex. ägna sig åt vinningsbrottslighet för att nå de i samhället etablerade målen (rikedom/respekt), utan att använda sig av de etablerade reglerna

---

³ Termen används vanligen för att beskriva invandrares anpassning till majoritetssamhället men kan faktiskt även användas för kulturell anpassning hos inhemska grupper.

(utbildning/arbete), för att uppnå dessa mål – alltså medel som han/hon inte har möjligheter att använda (inte har tillgång till). En annan mekanism är reträtt – att dra sig undan det etablerade samhället (t.ex. missbruk, men även religiös sektarism). Ytterligare en är en rebellisk hållning till samhället (dvs. politisk/religiös radikalism).

Ett mer dynamiskt sätt att se på Mertons (1938) teori säger oss att dessa strategier inte behöver vara varandra ömsesidigt uteslutande. Tvärtom kan man mycket väl tänka sig att individen ändrar strategi för att hantera sin strain under olika perioder i livet. Beror på en mängd inre och yttre faktorer kan olika tekniker att hantera strain alltså användas vid olika tillfällen.

En effekt av misslyckad integration – oberoende av om misslyckandet orsakas av individens oförmåga att anpassa sig till det nya samhället, samhällets oförmåga att integrera individen eller, vilket är det vanliga, en interaktion mellan dessa båda faktorer – kan alltså vara som Sellin uttrycker det, en sekundär kulturkonflikt; eller som Merton vill se det, strain. Vad vi än kallar detta fenomen är det sannolikt att individen kommer att söka lösningar på det uppkomna utanförskapet. En lösning kan vara att skapa en ny uppsättning beteenderegler eller att falla tillbaka på gamla kulturella föreställningar som man har i sin bakgrund. För en person som kommer från religiös, t.ex. muslimsk tradition, kan detta att söka sig tillbaka till sådana föreställningar vara en lösning på livet i gränslandet mellan den gamla och den nya världen. Många av dessa individer är emellertid födda i det nya landet, eller har kommit hit som barn. Många av dem har tämligen begränsade kunskaper om det gamla landets kulturella/religiösa föreställningar. Detta bekräftas av empiriska studier rörande t.ex. personer som anslutit sig till IS (Brå & Säpo, 2009).

Motsvarande resonemang kan man återigen föra när det gäller unga människor uppfostrade i en traditionell svensk kultur, som inte känner igen sig i det moderna multikulturella samhället, och samtidigt inte förmår uppfylla krav på utbildning och framgång. Dessa människor drömmer sig kanske tillbaka till det traditionella samhället, som inte längre finns. Krav på en återgång till ”folkhemmet” hörs numera ofta från personer med anknytning till den extrema högern. Också här präglas bilden av detta folkhem av en påfallande idealisering som inte har mycket att göra med det svenska samhället för ungefär 75 år sedan (se. t.ex. Robsahm, 2017). Likheten mellan

drömmen om det ouppnåeliga världskalifatet och det ouppnåeliga folkhemmet är kanske större än de inblandade föreställer sig.

Att söka sig till sina ”rötter” kan således i vissa fall ses som en reaktion på ett misslyckande med att uppnå de i samhället etablerade målen med de medel som man har till sitt förfogande. En tolkning av den egna ursprungskulturen (både i religiöst och politiskt avseende) kan bli mycket radikal och konfrontativ i förhållande till dagens etablerade samhälle, dels på grund av att man har vaga föreställningar om sin ursprungskultur, dels för att den konfrontativa hållningen uppfyller ett viktigt psykologiskt behov – att förklara för sig själv och sin omgivning det man uppfattar som ett misslyckande. Även den typen av neutralisering har beskrivits i den kriminologiska litteraturen och kallas för förnekande av ansvar (Sykes & Matza, 1957). Detta är en av fem psykologiska neutraliseringsmekanismer som författarna menar används av personer som begår brott för att rättfärdiga den egna brottsligheten, fast man i grunden omfattar samhällets normer och värderingar – som ju fördömer brottslighet.

Konflikt eller konsensus?

Det bör påpekas att vi här kan se en vetenskapsteoretisk motsättning mellan teoretiker som utgår från det grundläggande antagandet att orsaken till brottslighet är en konflikt mellan olika grupper/intressen i ett samhälle (så som t.ex. Sellin, 1938) och teoretiker som ser samhället i termer av konsensus och som därför anser sig behöva någon form av förklaring till varför människor bryter mot de etablerade normerna (så som t.ex. Sykes & Matza, 1957). Den typen av motsättning är inte ovanlig när man från olika vetenskapsteoretiska perspektiv söker förklara likartade empiriska fynd. De intervjuer med persistenta lagöverträdare som nämnts ovan (Sarnecki, 1990; Carlsson & Sarnecki, 2016; Zemparutti, 2017) ger inte heller något entydigt svar på om de intervjuade befinner sig i konflikt med det etablerade samhället eller inte – i alla fall så länge man försöker få fram deras egen upplevelse

De intervjuade männen (och några få kvinnor) talar ofta om att de befinner sig i konflikt med det etablerade samhället, samtidigt som de påstår sig tro på de i samhället existerande normerna och värderingarna. De svar man får från dessa personer är starkt be-

roende av hur man ställer frågorna och hur man tolkar svaren. Hur ska man t.ex. förklara att många individer med allvarliga anpassningsproblem säger att de vill arbeta inom polisen eller andra samhällsorgan som de annars uttrycker stark kritik mot? Hur ska man tolka att de anser att ett hederligt liv med utbildning och arbete är det enda acceptabla sättet att leva samtidigt som de medger omfattande brottslighet? Hur ska man tolka det kraftiga avståndstagandet från våldet samtidigt som de själva medger att de ofta använder våld för att lösa konflikter? Hur ska man till slut uppfatta att de varje gång man intervjuar dem framhåller att de just slutat att begå brott, när de begår nya brott endast en kort tid efter intervjutillfället?

Denna ambivalens framgår tydligt i resultaten från Stockholm Life-Course Project (Carlsson & Sarnecki, 2016) som visar att människor som under lång tid levt ett liv i brottslighet och missbruk i huvudsak uttrycker prosociala värderingar och ofta även ångest över att de inte lyckats leva efter dessa värderingar under stora delar av sitt liv. Ett viktigt resultat är här att de prosociala värderingarna blir allt starkare med stigande ålder hos de intervjuade, vilket för övrigt överensstämmer med det faktiska beteendet. Detta framgår av den ovan nämnda age-crime curve (Farrington, 1986), som visar att brottsligheten även hos de allra mest brottsaktiva minskar med stigande ålder.

Det kan ligga nära till hands att uttalanden om att man omfattar de i samhället etablerade normerna och värderingarna och påståenden om viljan att sluta begå brott, helt enkelt är de svar som respondenterna tror att intervjuarna vill höra. Majoriteten av de persistenta lagöverträdarna har en rik erfarenhet av att tala med myndighetspersoner där ”rätta svar” ger en mängd förmåner. Jag finner det emellertid föga sannolikt att det verkligen endast handlar om manipulation. De analyser av intervjuer som har gjorts ger snarare vid handen att respondenterna verkligen menar det de säger, just när de säger det. Att det alltså finns en uppriktig vilja att lämna det kriminella livet, och att denna vilja hos äldre respondenter följer det faktiska beteendet – en långsam minskning av brottsligheten.

Samtidigt är det svårt att bedöma hur detta samband ska tolkas i kausala termer. Är det så att man tenderar att anta mer prosociala värderingar när man inte längre orkar begå lika många och lika grova brott som tidigare – alltså att man rationaliserar en beteendeförändring man är tvungen till? Eller är det så att den naturliga

mognandeprocessen leder till att man inte längre vill begå brott, ta lika stora risker som tidigare och vara lika involverad med sina antisociala kamrater som förut? Det är inte omöjligt att vi även här har att göra med en interaktion; att de upplevda begränsningarna av möjligheterna att vara mycket brottsaktiv interagerar med mental mognad.

Sampson och Laub (1993) ser denna process i termer av förändrad social kontroll. När individens liv förändras genom nya relationer t.ex. till en partner, ett barn, inträde i arbetslivet osv., leder det till en ökning av den prosociala kontrollen (se Hirschi, 1969, teori om sociala band): sociala band förstärks och det avvikande beteendet minskar. En tolkning av Hirschis teori kan förklara de observerade förändringarna i livsynen. När anknytningen till samhället, involvering i prosociala aktiviteter och åtaganden gentemot det etablerade samhället ökar, ökar också tron på den etablerade samhällsordningen.

Upphörande med brott

Den intressanta frågan rör vilka möjligheter personer med persistent brottslighet och missbruk har att upphöra med sitt antisociala beteende när deras förmåga att begå brott minskar och deras motivation att avsluta den brottsliga karriären ökar. Enligt fynd från livsförlopps forskning talar vi här, som nämnts ovan, om tiden efter att individen fyllt 20 år (Sarnecki, 1986, 1990; Sivertsson & Carlsson, 2016; Zemparutti, 2017). Man kan väl generellt säga att dessa förutsättningar är tämligen små. Individer med bakgrund i persistent brottslighet som är i den åldern har t.ex. mycket små möjligheter att komma in på arbetsmarknaden. Dessa personer saknar ofta annan utbildning än ofullständig grundskola, har registrerats för många brott och har ofta även avtjänat ett eller flera straff, saknar arbetslivserfarenhet, har missbruks- och inte sällan psykiska problem, saknar ofta kontakter med det etablerade samhällets institutioner osv. (Zemparutti, 2017). Till råga på allt har samhällets insatser för att försöka återanpassa dessa individer till samhällets krav i princip upphört.⁴ När individen har passerat 20 år är det mer eller mindre repressiva åtgärder som vidtas i samband med deras fort-

---

⁴ Dessa insatser är som mest intensiva när individen är i tonåren.

satta avvikande beteende. Man kan hävda att samhället inte längre förväntar sig att de kommer att kunna förändra sina liv. Inte heller individerna själva har längre den typen av förväntningar på sig själva. Genom en stämplingsprocess (Becker, 1963) har de fått en bild av sig själva som kriminella/missbrukare – alltså människor för vilka det är i stort omöjligt att komma in i det etablerade samhällets gemenskap.

Samtidigt plågas de av strain och av insikten att de inte kan fortsätta leva som de har gjort hitintills. Min hypotes är att anslutning till olika typer av extrema miljöer för dessa individer kan vara ett, om än mycket speciellt, sätt att förändra sin livssituation.

Till att börja med ger den extrema ideologin individen en förståelse för varför livet har utvecklats som det har gjort. Orsaken, som den presenteras av en rekryterare, eller den propaganda som individen på olika sätt (mest över nätet) kommer i kontakt med, är ett fundamentalt fel i det existerande samhället. Dessa samhällsförhållanden (hat mot muslimer, gudlöshet, rasism, sionistisk konspiration, kapitalismen etc.) har omöjliggjort för honom/henne att leva ett vanligt liv. Vilken typ av tolkning av gällande orätfärdiga samhällsförhållanden som internaliseras av individen beror dels på vilka av dessa han/hon kommer i kontakt med (alternativt väljer att söka sig till), dels på individens mottaglighet. Det handlar således dels om den sociala miljö i vilken individen lever (bostadsområde, skola, ev. arbete, kamrater, släktingar etc.), dels om individens egen skaper – och inte minst om dennes självuppfattning.

En ung man med svensk eller annan (främst nord- och öst-) europeisk bakgrund och med en historia av stora sociala problem under barndomen och tonåren, kan mycket väl hitta fram till, eller rent av bli värvad av, företrädare för en nationalistisk, högerextrem och invandringsfientlig miljö. Samtidigt har en ung man med liknande anpassningsproblem men med ursprung i en muslimsk miljö vanligen inte någon möjlighet (eller behov) att hitta sin politiska/ideologiska hemvist i den sortens kretsar. I stället kan han attraheras av budskapet från den jihadistiska miljön. Båda dessa män (liksom en förhållandevis bred krets av andra) kan dock även bli värvade av en vänsterorienterad rörelse med kamp mot rasism, kapitalism och polisens övervåld på sin agenda.

För den enskilda individen förefaller anammande av någon av dessa vitt skilda ideologier och anslutning till någon av dessa miljöer

ha samma funktion, nämligen att hitta en tillhörighet, gemenskap och (för att uttrycka det lite högtidligt) en mening med livet. Av den forskning som refereras ovan framgår att många av de personer som under lång tid levt ett antisocialt liv gärna vill förändra sin, som de i allt större utsträckning uppfattar den, meningslösa livsstil. Detta upplever de dock som mycket svårt. Många av dem har gjort mer eller mindre helhjärtade försök att göra det tidigare, t.ex. när de träffade en partner, fick möjlighet att utbilda sig eller att få ett arbete. Hitintills har dock dessa försök misslyckats.

Extremgrupperna är öppna för de människor som söker sig till dem och frågar vanligen inte om professionella eller akademiska meriter. Uttrycker du ståndpunkter som är accepterade i gruppen, får du vara med. I motsats till inträdet på arbetsmarknaden eller i skolvärlden är tröskeln för inträde i denna värld, åtminstone till att börja med, mycket låg.⁵

Eftersom den sortens grupperingar alltid anser sig behöva nya medlemmar, blir man mottagen med öppna armar – detta i motsats till den misstänksamhet som man möter när man försöker lämna den kriminella livsstilen för inträde i det etablerade samhället. I stället för en misstänksamhet, som har en direkt frånstötande verkan, sugs man nästan in i den extremistiska världen vid minsta uttryck för vilja att vara med.

Eventuell brottslighet och då i synnerhet tidigare begångna våldshandlingar och våldsbenägenhet, som ofta är demeriterande i det etablerade samhället, kan vara meriterande när man söker sig till extrema rörelser. Att vara våldsbenägen i dessa miljöer är något önskvärt så länge man är beredd att rikta våldet åt rätt håll, dvs. mot gruppens motståndare. Det våld som upplevdes som meningslöst så länge det utövades slumpmässigt och i eget intresse kan nu få sin mening när det utövas, eller i alla fall kan påstås utövas, för att representera en ideologi och inte minst för gruppens skull. Det kan röra sig om i stort sett samma sorts våld (t.ex. för att försvara sin och den egna gruppens heder) men uppfattas helt olika beroende på de ideologiska förtecknen.

---

⁵ Det bör påpekas att detta inte gäller alla sådana grupper. Vissa av dem kan vara mycket exklusiva, och framför allt inte alla nivåer i gruppernas verksamhet. Vill man komma högre upp i hierarkin, få tillgång till information, få en ledande position etc., kan man bli utsatt för hårda prov. Här skiljer sig inte rekrytering till de extrema miljöerna från rekrytering till gäng som ägnar sig åt traditionell brottslighet.

Övergången från en traditionell brottslighet som är inriktad på att tillfredsställa individens egna behov, oberoende av om det handlar om ekonomiska eller emotionella sådana, till brott som av individen uppfattas som altruistiska och alltså begås för någon form av högre syfte (nationen, kamratgruppen, religionen etc.) kan av individen uppfattas som upphörande med brott, även om beteendet är mer eller mindre identiskt. Det kan således handla om samma sorters rån men motivet i den ena fallet är att skaffa pengar för egen konsumtion och i det andra fallet att stödja ”saken” så som att skicka pengar till en terroristorganisation, ekonomisk hjälp till fängslade kamrater eller helt enkelt skaffa sig själv och kamraterna försörjning för den fortsatta kampen.

En del av de ideologiskt motiverade brotten kan fortfarande ha egennytta som motiv, men även denna egennytta kan få en ”högre mening”. Så tycks vara fallet med den religiösa extremismen där målet kan vara att få förlåtelse för synder man begått tidigare i livet. Detta är ofta just så som den heliga kampen framställs i IS propaganda. ”Kom till oss och allt blir förlåtet” – även sådant som egentligen är förbjudet enligt vår ideologi. ”Om du slåss för vår sak eller om du dör för vår sak, har du en given plats i paradiset”. Detta sätt att sona sina synder framställs i IS propaganda som ett motiv för västerlänningar att komma till Syrien för att kriga för IS (Krona, 2016).

Faktum är att den propaganda som siktar till att rekrytera unga män till IS inte nöjer sig med att utlova himmelska belöningar, utan den lockar också med mer jordiska sådana. De normbrott på t.ex. det sexuella området som är strikt förbjudna om de begås i samband med ett ogudaktigt liv, blir helt plötsligt tillåtna om de görs i Guds och ”sakens” namn. De storskaliga sexuella övergrepp som begås av IS på yazidiska, shiitiska och kristna kvinnor i ockuperade områden ses alltså fullt berättigade och innebär därmed alltså inte synd (Krona, 2016).

IS är i många avseenden extrem i sin brutalitet, men acceptansen för olika typer av grova övergrepp, t.ex. grovt våld mot motståndarna och inte sällan även de som står motståndarna nära både ideologiskt och privat, finns även hos andra extremister.

Sammanfattningsvis kan man alltså framföra som en stark hypotes att övergången från traditionell till politiskt motiverad brottslighet kan vara ett sätt för unga människor med allvarliga anpass-

ningsproblem att avsluta sin karriär i traditionell brottslighet. Detta framför allt för de unga som saknar andra alternativ att förändra sina liv. Inom det praktiska rehabiliteringsarbetet och även inom forskningen har man länge talat om religiös frälsning som en möjlig utväg ur en kriminell livsstil (Maruna m.fl., 2006; Schroeder m.fl., 2009). Politiskt medvetandegörande har också ansetts vara ett sätt att få människor att upphöra med missbruk och kriminalitet, (se t.ex. Hasselapedagogiken Kåhl, 1988). Man kan således se detta ur ett kontrollteoretiskt perspektiv (Hirschi, 1969): religiös och eller politisk tillhörighet ökar individens sociala band till det etablerade samhället. I det här speciella fallet handlar det dock om band till miljöer som är i konflikt med det etablerade samhällets normer och värderingar. Den konformitet som uppstår med den typen av religiös/politisk ”frälsning” skapar alltså konformitet med ett i förhållande till det etablerade samhället fientligt normsystem.

Våld

Särskilt intresse riktas i den aktuella samhällsdiskussionen mot de människor med extrema åsikter som är beredda att använda våld för att försöka förverkliga sina idéer. Hitintills har jag diskuterat frågan om hur de extrema idéerna förankras hos personer med bakgrund i persistent brottslighet. Man ska emellertid komma ihåg att långtifrån alla brottsaktiva individer har en stark våldsbenägenhet, även om personer med stark våldsbenägenhet är överrepresenterade bland persistent kriminella. Våldsbenägna personer är inte heller alltid persistenta brottslingar.

Det är därför relevant i detta sammanhang att ägna ett visst utrymme åt själva våldfrågan. Våld förekommer hos alla däggdjur och är tämligen vanligt hos vår egen art (Reine, 2013). Förmodligen är förmågan till våld tillsammans med förmågan till samarbete just de egenskaper som har lett till vår arts överlevnad och dess historiskt sett unika framgång (Harari, 2015). Vi vet också att våldet utövas främst av de manliga individerna samt att denna förmåga har genom historien gett männen fördelar i form av makt (Connell, 2000).

Samtidigt uppfattas alltför stor våldsbenägenhet som patologisk, och det finns i dag en omfattande forskning som studerar olika aspekter på orsakerna till varför vissa individer är betydligt mer be-

nägna att använda våld än andra. Det har konstaterats att förhöjd våldsbenägenhet har en del sociala förklaringar, men att även genetiska/biologiska faktorer är av stor betydelse (t.ex. Raine, 2013). Inte förvånande är andelen män med hög våldspotential och våldsbenägenhet hög hos personer som tillhör de politiskt/ideologiskt extrema kretsarna.

Vi kan alltså anta att personer som av olika sociala eller biologiska orsaker (samt interaktioner mellan dessa; Caspi m.fl. 2002) har högre våldsbenägenhet än genomsnittet till att börja med kommer att bli överrepresenterade bland persistenta brottslingar. När övergången från traditionell brottslighet till politiskt/ideologiskt motiverad brottslighet äger rum kan man förvänta sig att de våldsbenägna i större utsträckning kommer att söka sig till de extrema miljöerna.

De miljöer, från vilka många av dem som rekryteras till de extrema grupperingarna kommer, karakteriseras generellt sett av en omfattande våldsanvändning. Detta gäller t.ex. vissa förorter till våra storstäder. När det gäller dessa socialt utsatta förortsområden vet vi att antalet grova våldshändelser sedan länge har varit hög och ökat ytterligare under senaste decenniet (Brå, 2017). Detta tyder på en utveckling av våldsbejakande subkulturer som vanligen inte har något samband med ideologisk motiverad brottslighet. Man kan hävda att i dessa områden rekryteras unga män både till jihadistiskt våld i Syrien och Irak och till gängrelaterat våld som äger rum på plats i dessa områden. Rekrytering till högerinriktat/nationalistiskt våld sker däremot inte sällan på mindre orter med en utpräglad maskulin kultur (inte så olik den som vi möter i förorterna) och en tradition av omfattande berusningsdrickande (Brå & Säpo, 2009).

Forskning (Sarnecki, 1986; Axelsson & Sarnecki, 2017) visar att dödligheten är hög bland de persistenta brottslingarna. Utöver förhållandet att många av dem råkar ut för olyckor och blir offer för våld är också risken för självmord högre än i normalgruppen. Persistenta brottslingar har alltså en tendens till både högt risktagande och självdestruktivitet. Även här kan anslutning till extremism och då i synnerhet våldbejakande sådan, för vissa vara en självklar lösning för att inför sig själv och andra legitimera risktagandet och självdestruktiviteten. Detta påstående får stöd bl.a. i den höga dödligheten bland svenskar som anslutit sig till IS (Rostami m.fl., 2017).

Att personer med våldsamma tendenser söker sig till extrema rörelser kan således, i alla fall till en del, tolkas i termer av den ovan

nämnda neutraliseringsteorin (Sykes & Matza, 1957). Användning av våld kan av de våldsamma individerna legitimeras genom påståendet om att våldet har ett högre syfte.

I följande två avsnitt diskuteras två grupper för vilka resonemangen ovan är mindre tillämpliga.

Kvinnor

Kvinnorna utgör en förhållandevis liten andel av medlemmarna i de extrema rörelserna. Största andelen kvinnor finns det i den vänsterextrema/autonoma miljön, som även i övrigt utgör ett förhållandevis dåligt exempel på de teser som diskuteras i detta kapitel (se nedan). I både den högerextrema/nationalistiska och den jihadistiska miljön hittar vi däremot få kvinnor (Brå & Säpo, 2009) och dessa intar nästan aldrig centrala positioner i dessa miljöer. Både den jihadistiska och högerextrema/nationalistiska ideologin framhåller betydelsen av att kvinnor och män har olika roller i samhället. Kvinnorna ska bara i nödfall kämpa för saken med vapen i hand och ska i stället vara stöd för de kämpande männen. Tittar man på den jihadistiska propagandan (ICCT, 2016) kan man se att den har olika budskap till kvinnor och män. Män ska slåss, kvinnorna ska ta hand om de kämpande männens behov (inte minst de sexuella) och se till att en ny generation jihadister kommer till världen och fostras.

Även om den högerextrema/nationalistiska propagandan inte är lika kraftigt målinriktad och enhetlig kan man även där se att kampen huvudsakligen är mannens uppgift. Kampen kan däremot mycket väl handla om kvinnornas väl och ve. Inte minst ska kvinnorna skyddas från de främmande, rasmässigt/kulturellt underlägsna och farliga männen (Lund, 2016). Förbindelser mellan kvinnor av den egna rasen/kulturen och främlingar uppfattas som ytterst farliga.

Mot bakgrund av att persistent brottslighet fortfarande är mycket sällsynt hos kvinnor, även om den tycks öka något (Estrada m.fl. 2016), kan inte kvinnor rekryteras genom att man med sin propaganda vänder sig just till våldsamma och/eller grovt kriminella grupper. Rekrytering av kvinnor till de extrema miljöerna måste alltså gå via andra vägar. Det finns inte särskilt mycket forskning om kvinnliga extremister men det finns ett antal fallbeskrivningar, i synnerhet när det gäller kvinnor som har anslutit sig till IS (t.ex. Seierstad, 2016).

Många av dessa kvinnor har sökt sig till extrema miljöer som konsekvens av att de inlett en relation med en man som sedan tidigare har tillhört den sortens miljöer eller har radikaliserats under tiden relationen pågick. Det kan handla om unga kvinnor som förälskar sig i en man som lockar den mycket naiva och rent av okunniga unga kvinnan att följa med honom, t.ex. till krigets Syrien (SVT, 2016). Flickans anknytning till den extrema rörelsen kan då ofta upphöra när relationen med mannen upplöses.

Det kan dock också handla om unga självständiga kvinnor som visserligen får kontakt med miljön genom ett förhållande med en politiskt/ideologiskt aktiv man, men som sedan aktivt väljer att fortsätta sitt ideologiska engagemang oberoende av den aktuella relationen (Devert, 2016; Sundberg & Huor, 2016). Vidare finns det kvinnor som helt oberoende av relationer med män väljer att ansluta sig till en viss ideologisk inriktning och aktivt söker sig till de extrema miljöerna (Seierstad, 2016). Dessa kvinnors val av en extrem miljö skiljer sig alltså inte från motsvarande val som görs av männen. Deras motiv tycks vara att förändra sin livssituation, en reaktion mot det de uppfattar som orättvisor, solidaritet med utsatta människor och sökande efter gemenskap och mening med livet. De relationer de ofta så småningom inleder med radikala män är ett resultat av deras medvetna val av en ideologisk inriktning.

Även om det empiriska materialet rörande kvinnor i de extrema miljöerna är begränsat⁶ till ett antal ganska speciella fallbeskrivningar, såsom de som nämns ovan, kan ändå en bild av dessa kvinnor skönjas: Långt ifrån alla av dessa kvinnor kommer från sociala utsatta familjer eller svåra sociala förhållanden. Överrepresentationen av kvinnor från sociala utsatta miljöer i extrema rörelser tycks, även om den nog existerar, vara lägre än överrepresentationen av män från sådana miljöer. Ofta handlar det om kvinnor som på olika sätt har svårt att hitta sin plats i samhället. Inte sällan befinner de sig i ett gränsland mellan krav och lockelser som kommer från olika kulturer såsom det moderna och det traditionella samhällets helt olika förväntningar och livsstilar. Det tycks vara vanligt att de prövar olika, ibland helt motstridiga, livsstilar innan de väljer, eller tvingas välja, en livshållning.

---

⁶ Se dock antologin *Right-Wing Women* (Bacchetta & Power 2002).

Även om dessa kvinnor sällan har någon grövre brottslighet bakom sig, tycks det förekomma att de precis som männen söker någon form av botgörelse för sin tidigare livsstil. Även för dem kan ett engagemang i en extrem organisation ge livet en mening som de tidigare ansåg sig sakna. Det förefaller som om engagemang i en extrem rörelse även hos kvinnor kan utgöra en reaktion på något som de uppfattar som misslyckanden tidigare i livet. Inte sällan är det fråga om ett eller ett flertal misslyckande förhållanden med män. Männens och kärlekens roll för rekrytering av kvinnor till extrema rörelser bör dock inte underskattas. Kvinnans status i rörelsen är dessutom vanligen beroende av den position som deras man har inom gruppen. Det framgår också av litteraturen att flertalet av dessa kvinnor lämnar rörelsen när förhållandet med den aktuella mannen upphör genom att han lämnar kvinnan eller genom att han (som är vanligt när det gäller kvinnor inom IS) blir dödad. Detta gäller om de inte snabbt inleder ett förhållande med en ny man inom samma rörelse. Återigen stämmer detta betydligt bättre in på högerextremister/nationalister och jihadister än på vänsterextremister.

Vänstern

Jag har här försökt föra en generell diskussion som avser alla de tre huvudtyper av politiskt/religiöst motiverat våld som för närvarande förekommer i vårt samhälle. Som dock påpekats tidigare fungerar de flesta av de ovan förda resonemangen på jihadistiska och höger/nationalistiska grupperingar men haltar betänkligt när det gäller vänster/autonoma grupperingar. Dessa grupperingar anses f.n., i motsats till de andra två typer av extremism, inte utgöra något påtagligt hot mot vårt samhälle. Så var det dock inte på 1970-talet då det huvudsakliga terrorhotet ansågs komma just från extremvänstern. Det faktum att man inte upplever en särskild oro för dessa grupper i dag gör att det inte finns så mycket nytt skrivet om dem. Det är samtidigt inte helt säkert att äldre litteratur om dessa grupperingar är tillämplig för dagens förhållanden.

Redan i min forskning från början av 1990-talet (Sarnecki, 2001) kunde jag konstatera att de höger- och vänsterextremas brottslighet såg olika ut. De vänsterextrema begick t.ex. nästan enbart politiskt motiverade brott medan de högerextrema hade en mycket mer

blandad brottsbild, där traditionell brottslighet blandades med politiskt motiverad sådan.

Jag har tidigare i detta kapitel antytt att detta förhållande kan ha med den historiska kontexten att göra. Kanske var personer som var unga och begick brott på 1970-talet mer vänsterorienterade eftersom motståndet mot det etablerade samhället främst kom från vänster? I dag när högerideologier dominerar samhällskritiken, kanske kopplingen traditionell brottslighet-högerextrema hållningar blir mer vanlig? Jag har också tidigare påpekat att mot bakgrund av det höger-nationalistiska, främlingsfientliga budskapet kan denna ideologi inte attrahera alla grupper bland de socialt utsatta/kriminella, eftersom en ansevärd andel av dem är invandrare från Mellanöstern och Afrika.

Möjligen handlar detta dock inte bara om tidsandan: tittar man på de historiska rötterna till vänster- respektive högerextremism samt jihadism ser man en del skillnader. Den kanske mest fundamentala är att medan vänsterextremismen bekänner sig (i alla fall teoretiskt) till idén om alla människors lika värde, gör de övriga två inriktningarna det inte. För högerextrema handlar det om att de är rasister och alltså hävdar att de människor som de anser tillhöra andra människoraser (t.ex. judar, romer, svarta etc.) eller andra kulturer (muslimer) är underlägsna och därför kan förnekas fundamentala mänskliga rättigheter. För jihadister handlar det i stället om att personer som tillhör andra religiösa inriktningar än deras tolkning av islam är underlägsna (otrogna) och därför kan förnekas mänskliga rättigheter. I båda dessa ideologier anses kvinnor inte ha samma rättigheter/skyldigheter som männen, även om detta är mera explicit uttryckt i den islamistiska ideologin. Detta leder till att andelen kvinnor i ledande positioner i dessa två rörelser som nämnt är låg, i den mån de överhuvudtaget förekommer.

Tittar man på de vänsterextrema så innebär t.ex. idén om proletariats diktatur (Marx, 1867/1977) att man anser att mänskliga rättigheter för vissa samhällsklasser tillfälligt måste upphävas under en revolutionär process. Det finns inte heller några ideologiska hinder mot att utöva våld mot dessa grupper och mot dem som försvarar deras intressen (t.ex. ordningsmakten). Principen om alla människors lika värde (inklusive kvinnornas) anses dock gälla likaväl.

Det bör påpekas att de olika inriktningarnas ideologi är bara delvis relaterad till deras aktiviteter och det sätt på vilket de utövar våld. Som exempel kan nämnas Anders Behring Breivik som, trots

sin utpräglad rasistiska ideologi, dödat i huvudsak personer som tillhör den "ras" han ville kämpa för. Det diffusa motivet var att dessa personer var rasförrädare. Den svenska seriemördaren Peter Mangs var betydligt mera konsekvent i sitt val av offer (Gardell, 2015).

Det förefaller emellertid som om de vänsterextrema gruppernas våld är mer relaterat till deras ideologiska inriktning än de övrigas. Vanligen riktas detta våld mot företrädare för de maktcentra de vill bekämpa (staten och kapitalet) samt (eller kanske ofta i första hand) den ordningsmakt som skyddar dessa. Visserligen har det förekommit att det vänsterradikala våldet har till syfte att skaffa pengar för fortsatt verksamhet, t.ex. de bankrån som begicks av de tyska Röda Brigaderna (Austin, 2008), men den typen av brottslighet förefaller numera vara ganska sällsynt hos dessa grupper.

En viktig skillnad mellan de högerextrema/nationalistiska extremisterna och jihadisterna å ena sidan och de vänsterextrema/autonoma extremisterna å den andra är att de sistnämnda förefaller i genomsnitt vara bättre utbildade och tillhöra högre sociala sikt. I likhet med jihadisterna rekryteras de vänsterextrema oftare från storstäderna medan de högerextrema oftare kommer från mindre orter. Men medan jihadisterna ofta kommer från storstädernas fattiga områden kommer de vänsterextrema ofta från medelklasstadsdelar (Brå & Säpo, 2009).

Avslutande diskussion

I detta kapitel har jag, främst utifrån kriminologiska livsförlopps perspektiv, fört en diskussion om orsaker till att unga människor från ett europeiskt välfärdsland – Sverige – rekryteras till olika typer av extrema, våldsbejakande rörelser. Fokus har varit på en koppling mellan våldsbejakande extremism och traditionell brottslighet, dvs. sådan brottslighet som inte har en direkt koppling till någon ideologi. Diskussionen här gäller främst våldsbrottsligheten.

Det bör påpekas att det f.n. saknas en livsförlopps forskning rörande våldsamma extremister. De här presenterade resonemangen måste därför uppfattas som preliminära i avvaktan på resultat från den forskning som nyligen har påbörjats.

Det förefaller vara så, åtminstone när det gäller personer (män) med tillhörighet till högerextrema/nationalistiska och jihadistiska

miljöer, att deras brottslighet och andra sociala problem vanligen föregår det ideologiska engagemanget. Jag har i detta kapitel med stöd av kriminologisk teoribildning diskuterat möjligheten att denna övergång, från traditionell till ideologiskt motiverad brottslighet, är ett sätt för vissa individer att försöka förändra sitt liv – att upphöra med brott. Karaktären i dessa individers våldsaktivitet, i synnerhet när det gäller de högerextrema, behöver för övrigt inte förändras dramatiskt vid denna övergång. Det är inte heller omöjligt att ideologiskt motiverade och traditionella brott blandas i denna grupp.

Grundhypotesen är att för individer med persistent brottslighet och andra sociala problem, eller individer som av andra skäl upplever frustration över det liv de hitintills fört, kan anslutning till en extrem rörelse ha stort psykologiskt värde. Ideologin inom rörelsen kan ge möjligheter att i efterhand förklara (neutralisera/rationalisera) sitt eget beteende och ge mening till den fortsatta brottsliga aktiviteten. Anslutning till en sådan rörelse kan även ge en inkluderande gemenskap som för dessa individer är svår att uppnå på andra håll, i synnerhet i det etablerade samhället där det ofta ställs höga krav för tillhörighet.

För dem med omfattande brottslighet kan alltså inträdet i en sådan miljö innebära att man får möjlighet att (i alla fall i sina egna och omgivningens ögon) upphöra med brottslighet samtidigt som man inte behöver förändra sitt beteende i någon större utsträckning.

Det bör återigen påpekas att denna förklaringsmodell långt ifrån kan användas för alla individer som ansluter sig till de extrema miljöerna. Hypotesen fungerar t.ex. sämre för de vänsterextrema än för de övriga två miljöerna och fungerar bättre för män än för kvinnor. Även i dessa grupper finns dock individer som i en bred bemärkelse hittar en mening i livet, och en lösning på olika typer av frustration över sin livssituation, genom att söka sig till extremistiska kretsar även om frustrationen (strain) kanske handlar om annat än antisocialt beteende.

Avslutningsvis några slutsatser rörande framtida forskningsbehov

Enligt modern kriminologisk teoribildning bör teorier om brottslighetens orsaker ha en livsförloppsorienterad karaktär (Sampson & Laub, 1993; Laub & Sampson, 2003). För att förstå brottsligheten

hos en individ räcker det således inte med att undersöka de förhållanden under vilka individen lever i dag utan man måste även ta hänsyn till individens tidigare livshistoria. Den individ vi studerar vid ett visst ögonblick är nämligen gestaltad av sina biologiska förutsättningar i interaktion med all den yttre påverkan som individen exponerats för fram till undersökningsögonblicket. Den yttre påverkan som gestaltar individen och dennes beteende kan sägas bestå av social kontroll samt de möjligheter/tillfällen som individen har för att göra sina livsval (Sarnecki, 2016b).

Den forskning rörande våldsbejakande extremism som bedrivs i dag tycks främst vara inriktad på de förhållanden som råder just nu och lyckas sällan belysa de långsiktiga processer som leder till att individer ansluter sig till extrema miljöer. Vi vet således fortfarande förhållandevis lite om varför vissa individer med en viss bakgrund ansluter sig till extrema miljöer, andra med liknande bakgrund anträder en traditionell brottskarriär, medan ytterligare andra förblir laglydiga medborgare. Frågor rörande de processer som leder till konformitet respektive persistent brottslighet har, som det framkommer ovan, studerats inom kriminologin under en viss tid. Men aspekter som rör våldsbejakande extremism är alltså nya.

Som jag har framhållit i detta kapitel, är den traditionella brottskarriären och extremistkarriären inte alltid parallella utan korsar ofta varandra. Övergångarna mellan dessa två karriärer är av stort intresse för den framtida forskningen.

Problemet med traditionella, longitudinella, prospektiva studier är att de är tidskrävande. Den tiden finns inte om vi ska bygga en kunskapsbas för åtgärder mot våldsbejakande extremism. Därför måste vi använda oss av retrospektiva metoder som ofta innebär metodologiska problem (Carlsson & Sarnecki, 2016). De register, rörande praktiskt taget alla aspekter av vårt liv, som finns i Sverige (och ytterst få andra länder) och som är tillgängliga för forskning ger emellertid unika möjligheter att rekonstruera livsförlopp hos individer som blev extremister och sådana som valde andra livsvägar. Jämförelser mellan dessa olika livsförlopp är av stort intresse. Eftersom Sverige, som nämnts, har unika möjligheter i detta avseende faller ett stort ansvar på den svenska forskarmiljön.

Självfallet räcker inte registerforskning för att besvara frågor om orsaker till att vissa människor blir våldsbejakande extremister. För att få en närmare bild av dessa processer bör även retrospektiva

intervjuer med individer som är/har varit våldsamma extremister genomföras. Det kan också vara viktigt att mer systematisk undersöka personer i extremisternas omgivning (sociala nätverk) som bevittnat eller deltagit i radikaliseringsprocessen.

Slutligen är våldsbejakande extremism inte något nytt fenomen. I dag uppfattas den jihadistiska extremismen som den farligaste och därför fokuserar forskningen på detta fenomen. Det är dock viktigt att studera även den vänster/autonoma och höger/nationalistiska våldsbejakande extremismen. Forskning om processer som leder till att människor ansluter sig till olika typ av de extrema miljöerna handlar om studier av samspelet mellan strukturella och individrelaterade faktorer.

Referenser

- Aust, Stefan. (2008). *The Baader-Meinhof Complex*. The Bodley Head: Penguin.
- Axelsson, Johan. & Sarnecki, Jerzy. (2017). *Intagning på särskilda ungdomshem och avvikande karriärer*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Bacchetta, Paola & Power, Margareta. (2002). *Right-Wing Women. From Conservatives to Extremists Around the World*. New York: Routledge.
- Becker, Howard. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press.
- Bakker, Edwin & de Bont, Roel. (2016). *Belgian and Dutch Jihadist Foreign Fighters (2012–2015): Characteristics, Motivations, and Roles in the War in Syria and Iraq*. *Journal Small Wars & Insurgencies*. Volume 27, 2016 – Issue 5: Jihadist Insurgent Movements.
- Beckley, Amber. (2015). *Foreign background and criminal offending among young males in Stockholm*. Stockholm: Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Brå. (2005). *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Rapport 2005:17.
- Brå. (2017). *Brottsutveckling i Sverige fram till 2015*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Rapport 2017:5.

- Brå & Säpo. (2009). Våldsam politisk extremism. Anti-demokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Rapport 2009:15.
- Carlsson, Christoffer & Sarnecki, Jerzy. (2016). Introduction to Life Course Criminology. London: Sage.
- Caspi, Avshalom., McClay, Joseph., Moffitt, Terrie E., Mill, Jonathan., Martin, Judy., Craig, Ian W., Taylor, Alan., & Poulton, Richie. (2002). Role of Genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children. *Science*. Vol. 297. no. 5582, pp. 851–854 <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/297/5582/851> (Hämtad 2017-05-13).
- Cloward, R. A., & Ohlin, L. E. (2013). Delinquency and opportunity: A study of delinquent gangs (Vol. 6). Routledge.
- Cohen, Albert. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe: Free Press.
- Connell, Raewyn W. (2000). *The Men and the Boys*. Cambridge: Polity.
- Devert, Jessika. (2016). Joners Larsson Anna-Lena. Nazibruden. En sann historia. Harper Life.
- Ds 2004:39. Det går långsamt framåt – Jämställdhet inom jord- och skogsbrukssektorn. Stockholm: Jordbruksdepartementet. Regeringskansliet.
- Ds 2014:4: Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser. Stockholm: Justitiedepartementet. Regeringskansliet.
- Estrada, Felipe., Bäckman, Olof., & Nilsson, Anders. (2016). The Darker Side of Equality? The Declining Gender Gap in Crime: Historical Trends and an Enhanced Analysis of Staggered Birth Cohorts. *British Journal of Criminology*. adv.access. azv114.
- Farrington, David P. (1986). Age and Crime. *Crime and Justice*. Vol. 7 (1986), pp. 189–250.
- Gardell, Mattias. (2015). *Raskrigaren. Seriemördaren Peter Mangs*. Leopard förlag.

- Gustafsson, Linus & Ranstorp, Magnus. (2017). Swedish Foreign Fighters in Syria and Iraq An analysis of open-source intelligence and statistical data. Stockholm: Swedish Defence University.
<https://www.fhs.se/documents/Externwebben/forskning/centrumumbildningar/CATS/publikationer/2017/Swedish%20Foreign%20Fighters%20webb.pdf> (Hämtad 2017-06-27).
- Harari, Yuval N. (2015). Sapiens: En kort historik över mänskligheten. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hirschi, Travis. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press.
- Kåhl, Ingela. (1988). Demokrati I Hasselapedagogiken. Tidskriften för rättssociologi. Vol. 5 1988, Nr 2.
<http://journals.lub.lu.se/index.php/trs/article/viewFile/8961/8059>. (Hämtad 2017-05-15).
- Krona, Michael. (2016). Islamiska statens (IS) mediepropaganda. Malmö: Malmö högskola.
<https://www.youtube.com/watch?v=URL0JI9O77o> (2017-05-13).
- ICCT. (2016). The Islamic State's Global Propaganda Strategy. Haag: International Center for Counter-Terrorism.
<https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2016/03/ICCT-Gartenstein-Ross-IS-Global-Propaganda-Strategy-March2016.pdf>. (Hämtad 2017-05-13).
- Laub, John. H. och Sampson, Robert, J. (2003). Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70. Harvard: Harvard University Press.
- Lund, Lina. (2016). Hot om högerextremt våld växande problem. Dagens Nyheter 2016-03-15.
<http://www.dn.se/nyheter/sverige/hot-om-hogerextremt-vald-vaxande-problem/> (Hämtad: 2017-05-13).
- Marx, Karl. (1867/1977). Capital: A Critique of Political Economy. Vol. 1. New York: International Publishers.
- Maruna, Shadd., Wilson, Louise., & Curran, Kathyn. (2006). Why God is often found behind bars: Prison conversions and the crisis of the self-narrative. *Journal Research in Human Development*, 3 (2–3) 161–184.
- Merton, Robert K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3 (5):672–682.

- MUCF. (2016). Ung och extrem. Om våldsbejakande vänsterextremism. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
https://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/ung-och-extrem-vansterextremism.pdf (Hämtad 2017-05-13).
- Nilsson, Oscar (2016). Polisen; de gripna tillhör den högerextrema sfären. Sveriges Radio 9 februari 2016.
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6364377> (Hämtad 2017-05-13).
- Normark, Magnus., Ranstorp, Magnus., & Ahlin, Filip. (2017). Finansiella aktiviteter kopplade till personer från Sverige och Danmark som anslutit sig till terrorgrupper i Syrien och Irak mellan 2013–2016. Rapport på uppdrag av Finansinspektionen. Stockholm: CATS och FI.
- Reine, Adrian. (2013). *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime*. New York: Pantheon Books.
- Reynolds, Sean C och Hafez, Mohammed M. (2017). Social Network Analysis of German Foreign Fighters in Syria and Iraq. *Journal of Terrorism and Political Violence*. Pages 1–26
Published online: 14 Feb 2017.
- Robsahm, Maria. (2017). Det förlorade paradiset eller fallet med de mördade barnen. <http://www.robsahm.se/2017/05/14/det-forlorade-paradis-et-eller-fallet-med-de-mordade-barnen/>. (Hämtat 2017-05-15).
- Rostami, Amir, Sturup, Joakim, Mondani, Hernan, Thevselius, Pia, Sarnecki, Jerzy och Christofer Edling. (2017). *The Swedish "Mujahideens": An exploratory study of 41 deceased Swedish foreign terrorist fighters in Iraq and Syria*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Rydgren, Jens. Red. (2013). *Class Politics and the Radical Right*. London and New York Routledge.
- Sampson, Robert. J., & Laub, John. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sarnecki, Jerzy. (1986). *Predicting Social Maladjustment; Stockholm Boys Grown Up*. Stockholm: The National Council for Crime Prevention, Report No 17 1985.

- Sarnecki, Jerzy. (1990). Social anpassning och samhällssyn: uppföljning av 1956 års klientelundersökning. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Rapport 1990:4.
- Sarnecki, Jerzy. (2016a). Brottslighet och motåtgärder i socio-ekonomiskt svaga områden. Stockholm: Fores.
<http://fores.se/wp-content/uploads/2016/08/Hela-staden-bryt-segregationen-Jerzy-Sarnecki-FINAL-2016-08-18.pdf>. (Hämtad 2017-05-13).
- Sarnecki, Jerzy. (2016b). Introduktion till kriminologi. Volym 2. Lund: Studentlitteratur.
- Sellin, Torsten. (1938). Culture Conflict and Crime. New York: Social Science Research Council.
- SCB. (2017). Befolkningsstatistik. Örebro: Statistiska Centralbyrån. <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/> (Hämtad 2017-05-13).
- Shaw, Clifford R. & McKay, Henry D. (1942). Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquents in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities. Chicago: University of Chicago Press.
- Sheikh, Jakob. (2016). Syrienskrigere er storbydanskere med kriminel fortid. Politiken, 15 september 2016.
<http://politiken.dk/indland/art5635849/Syrienskrigere-er-storbydanskere-med-kriminel-fortid> (Hämtad 2017-05-13).
- Schroeder, Ryan D., & Frana, John F. (2009). Spirituality and religion, emotional coping and criminal desistance: A qualitative study of men undergoing change. *Sociological Spectrum*, Vol. 29: 718-741.
- Seierstad, Åsne. (2016). *Två Systrar*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Sivertsson, Fredrik. & Carlsson, Christoffer. (2015). Continuity, change, and contradictions: Risk and agency in criminal careers to age 59. *Criminal Justice and Behavior*, 42(4), 382-411.
- Sundberg, Anna. och Huor, Jesper. (2016). *Älskade terrorist. 16 år med militanta islamister*. Stockholm: Nordstedts.

- Sutherland, Edwin H., Cressey, Donald R. & Luckenbill, David F. (1992). *Principles of Criminology* (11 uppl.). New York: General Hall.
- SVT. (2016). Ensam mod IS. Dokument Inifrån.
<https://www.svt.se/dokument-inifran-ensamma-mot-is/>
(Hämtat 2017-05-13).
- Sykes, Gresham M. och Matza, David. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22 (6):664–670.
- Säpo. (2011). Aktörer inom den autonoma miljön. Säkerhetspolisen.
http://web.archive.org/web/20120620151118/http://www.sakerhetspolisen.se/forfattningsskydd/politiskextremism/autonoma_miljon/aktorer.4.7671d7bb110e3dcb1fd80004645.html (Hämtat 2017-05-13).
- Tham, Henrik. (2004). KRUM:s nedgång och fall i, Monica Adamson, Lars Grip, Cecilia Modig och Hans Nestus (Resd.) När botten stack upp: Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde. s. 81–96. Hedemora: Gidlunds.
- Weenink, Antony. (2015). Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files. *Perspectives on Terrorism*. Vol. 9, Nr 2 (2015). Leiden University.
<http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/416/html> (Hämtad 2017-05-13).
- Zemparutti, Alexandra. (2017). Utvärdering av Social insatsgrupp 20–29. Delrapport 2, Deltagarna i SIG. Stockholm: Stockholms Universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Östberg, Kiell. (2002). 1968 – när allting var i rörelse. sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna. Prisma.

4 Organiserad antagonism: Överlappningen mellan våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet

Joakim Sturup och Amir Rostami

Sedan 1990-talet har intresset för sociala risker och antagonistiska hot, såsom våldsbejakande extremism, terrorism, organiserad brottslighet och social oro, riktade mot samhället ökat. Dessa risker har oftast sin grogrund i sociala och socioekonomiska förhållanden och är i Sverige till stor del koncentrerade till socioekonomiskt svaga områden (Sarnecki, 2016). Koncentrationen handlar inte bara om antalet aktiviteter, utan också om att många av de gärningspersoner och offer som är inblandade i dessa aktiviteter båda bor i de socialt svaga områdena. När en social obalans i samhället möter sociala risker så kan det mynna ut i hot och aktioner som riskerar att påverka samhällets institutioner (Agrell, Petterson, & Högarth, 2015). Dessa beskrivs i litteraturen som bland annat antagonistiska hot och tar sig i uttryck som gängkriminalitet, organiserad brottslighet, hatbrott, social oro, våldsbejakande extremism och terrorism (Hallin, 2013). Utmaningarna från våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet är ett särskilt hot då gruppernas våldskapital och övrig påverkan kan skapa parallellsamhällen och underminera det demokratiska systemet. De antagonistiska krafterna riskerar därför att urholka tilltron till staten och utmana samhällets institutioner, såsom statens legitima våldsmonopol och trygghetssystem. Europol bedömer att hotet från s.k. återvändare, det vill säga personer som anslutit sig till terrororganisationer utomlands och sedan återvänt till

sina hemländer, är en av de största utmaningarna för att upprätthålla Europas inre säkerhet (Europol, 2016a).

Det finns en farhåga att olika antagonistiska miljöer, såsom våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet, samspelar med varandra på individ- och gruppnivå, är operativt sammanlänkade genom rekrytering och samarbeten, ibland under benämningen hybrida rörelser (Albini & McIllwain, 2012; Ceccarelli, 2007; Sullivan & Bunker, 2002; von Lampe, 2016; Edling m.fl., 2016) inte minst genom en naturlig kontaktyta inom fängelsemiljöer (Gallagher, 2014). Det finns en naturlig överlappning mellan miljöerna genom att handlingar som utförs av kriminella grupperingar och våldsbejakande extremister, oavsett om det är politiskt motiverade våldshandlingar för att påverka det demokratiska systemet eller har rent vinstintresse, har gemensamt att de ofta är kriminaliserade. Samtidigt visar Makarenko (2004) att organiserad brottslighet och terrororganisationer lär sig av varandra både i utförande av brott men också i själva organiseringen. Förutom den operativa överlappningen finns det också ett antagande att det finns likheter mellan våldsbejakande extremism och gäng när det kommer till mekanismer för inträde och utträde i dessa miljöer (Carlsson, 2016). Andra menar att politiska rörelser som terrororganisationer använder religion och ideologi som medel för rekrytering och Napoleoni (2003) uppger att det ekonomiska motivet ofta är den primära drivkraften i en stor andel av den brottslighet som terrororganisationer utför.

En eventuell symbios mellan olika destruktiva krafter kan skapa en växelverkan och fusion av sociala risker som kan resultera i omfattande och oförutsedda risker för samhället. Men trots omfattande samhällsinsatser (se inledningskapitlet) på dessa riskområden råder det fortfarande brist på empiriska studier som studerar organiseringen av, och dynamiken mellan, miljöerna (Agrell, Pettersson & Högardh, 2015; Makarenko, 2004; Schmid & Price, 2011). Det har föreslagits att förutom behovet av att studera överlappningen kan man dra nytta av tidigare forskning från olika antagonistiska miljöer och därigenom snabbare kunna föreslå policyrekommendationer för mer träffsäkra förebyggande åtgärder. Ett sådant konkret område är exempelvis hur forskning om våldsbejakande extremism, som är ett relativt ungt forskningsområde, kan dra nytta av forskning om kriminella gäng som har en sekellång historia (Decker & Pyrooz, 2015).

Möjligheterna att förebygga och begränsa våldsbejakande extremism förutsätter därför kunskap om orsakerna till varför individer söker sig till dessa miljöer likväl hur sådana miljöer uppstår, upprätthålls och verkar. I det här kapitlet avser vi att diskutera överlappningen mellan våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet utifrån den befintliga forskningen. Det är viktigt att understryka att vi inte hävdar att kopplingen mellan organiserad brottslighet och våldsbejakande grupper har ett linjärt samband och syftet med kapitlet är inte att underordna religiösa och politiska dimensioner av extremism. Vi gör heller inte anspråk på att kapitlet skulle vara en heltäckande systematisk litteraturöversikt. Det bör snarare ses som ett försök att ringa in de centrala forskningsområdena om överlappning mellan våldsbejakande och organiserad brottslighet. Vi är även medvetna om den begreppsdiskussion som omgärdar organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism. Eftersom Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism är uppdragsgivaren av detta antologibidrag kommer vi i det här bidraget att använda oss av benämningar och definitioner som Nationella samordnaren stipulerat och som i sin tur bottnar bland annat i Säkerhetspolisens definitioner.

De överlappande dimensionerna

Överlappningen mellan organiserad brottslighet och extremism kan delas in i ett antal dimensioner (se t.ex., Basra & Neumann, 2016; ICRS, 2016; Oftedal, 2015). Överlappningen mellan dessa miljöer är både mångfacetterad och dynamisk, dels kan det handla om att individer träder in en våldsbejakande miljö för att lindra sitt dåliga samvete för tidigare kriminella handlingar. Dels kan individer begå icke-politiskt motiverade brott men rationalisera sin kriminella handling genom ett ideologiskt ställningstagande. En överlappning kan också handla om att man använder sig av operativa kunskaper från kriminella grupperingar och individer som ingår i sådana för att komma åt brottsverktyg som vapen, droger eller för att förfina sina anti-polisiära aktiviteter. Överlappningen mellan olika miljöer kan vara av ekonomisk karaktär där exempelvis ekonomisk brottslighet används för att finansiera terrorverksamhet. Icke-intentionell överlappning kan också äga rum genom en gemensam fängelsevistelse för individer ur olika miljöer. Fängelsemiljön lämpar sig nämligen väl som en gro-

grund för radikalisering där personer som upplever ilska och frustration kan ha en högre mottaglighet för våldsbejakande politiska budskap. Fängelsemiljön erbjuder också en arena för interaktion och socialisering där extrema budskap kan frodas. I fängelsemiljön är de intagna avskilda från den grupp av prosociala individer som de vanligtvis interagerar med, som till exempel familjemedlemmar, vilket kan öka deras sårbarhet och mottaglighet för våldsbejakande extremism. När vi studerar tidigare forskning och våra egna fallstudier om eventuell överlappning mellan organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism i Sverige framträder ovan nämnda dimensioner även i en svensk kontext. Förutom en ekonomisk och operativ överlappning, en gemensam överlappande antisocial karriär, har dessa miljöer också haft en märkbar negativ utveckling, stundtals parallellt, i form av antal av aktiviteter. Dessa miljöer dras också av en liknande begreppsförvirring som hämmar både forskning och förebyggande arbete. Vi är medvetna om att varje antagonistisk grupp har säregna egenskaper som förmodligen behöver adresseras av skraddarsydd förebyggande åtgärder (se t.ex. Rostami & Mondani, 2017) samtidigt som det finns gemensamma drag mellan olika antagonistiska miljöer som behöver studeras och diskuteras. Det är endast genom ökad empirisk förståelse av de olika dimensioner av antagonism som vi kan stärka samhällets förebyggande förmåga. Nedan kommer vi att diskutera dimensionerna av överlappningen mellan organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism utifrån den forskning som finns på området och som ibland brukar benämnas som ”crime-terror nexus”.

Negativ utveckling och gemensam begreppsförvirring

De fenomen som i litteraturen beskrivs som våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet har haft en märkbar negativ utveckling under det senaste decenniet. Stiftelsen Expo rapporterar exempelvis att 2016 dokumenterades 3064 aktiviteter i vit maktmiljön vilket är det högsta antalet aktiviteter sedan Expo inledde sin årliga sammanställning 2008.¹ Liknande resultat kommer från Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism som rapporterar

---

¹ Expo skriver att de dokumenterade 3064 aktiviteter i den ”rasideologiska miljön”. Hämtad 2017-07-01 http://expo.se/2017/fler-aktiviteter-an-nagonsin---sa-blev-2016-nazisternas-rekordar_7354.html

att våldsbejakande extremism förekommer i närmare 81 procent av Sveriges kommuner (Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism, 2017). Vidare rapporterar Säkerhetspolisen att ungefär 300 personer sedan 2012 har rest från Sverige för att ansluta sig till våldsbejakande islamistiska grupperingar i Syrien och Irak, och drygt 140 personer av dessa 300 har återvänt till Sverige. Samtidigt bedömer den europeiska polisorganisationen Europol att hotet från återvändare är en av de största utmaningarna för att upprätthålla Europas inre säkerhet (Europol, 2016a) och Nationellt centrum för terrorhotbedömning (NCT) bedömer att det främsta terrorhotet mot Sverige kommer från våldsfrämjande sunnitiska islamister, den kategorin som dessa återvändare tillhör (NCT, 2017). Svenska medborgare, från andra extremistiska och kriminella miljöer, har även anslutit sig till konfliktzoner i Ukraina och till kurdiska, assyriska och shiitiska miliser i Syrien och Irak. För att hitta motsvarande totala antal frivilliga konfliktresenärer från Sverige måste vi blicka tillbaka till spanska inbördeskriget och andra världskriget (se t.ex. Ericsson, 1996; Gyllenhaal & Westberg, 2004).

I takt med en ökad aktivitet inom extremistiska miljöer kan en ökning av social oro identifieras. Exempelvis har antalet bilbränder legat stabilt över tid på cirka 3500 per år men andelen bilbränder som bedöms vara anlagda har ökat från 12 procent 1998 till 38 procent 2015 (MSB, 2016). Detsamma gäller utvecklingen av skjutvapenvåldet med stora ökningar i risken att skjutas till döds eller till skada i gruppen män 15 till 29 år (Sturup, Rostami, Mondani & Edling, 2017). Under åren 2011 till 2016 inträffade sammanlagt 1 255 skjutningar och 55 attacker med detonerade handgranater i Stockholm, Göteborg och Malmö vilka resulterade i över 100 dödsoffer och 440 skadade (Sturup, Gerell, Rostami & Sandholm, 2017). Det grova våldet verkar vara cementerat och koncentrerat till ett antal socialt utsatta områden i och kring Sveriges tre storstäder och har ett återkommande mönster i tid och plats (Polismyndigheten, 2015; Sturup, Rostami, Gerell & Sandholm, 2017).

Organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism delar, förutom en negativ utveckling, också en liknande begreppsförvirring, det vill säga hur dessa fenomen ska definieras och avgränsas. Hadley (2009:367) menar att det inte är en överdrift att påstå att det finns lika många definitioner av terrorism i litteraturen som det finns terrorattacker och flera forskare har påpekat att begreppet våldsbejak-

ande extremism är vagt definierat och lätt sammanblandas med terrorism vilket resulterar i en begreppsförvirring (Striegher, 2015:76; Nasser-Eddine m.fl., 2011:9). Det svenska begreppet, våldsbejakande extremism är en översättning av ”violent extremism” och är kanske än mer problematiskt eftersom det till skillnad från den engelska definitionen inkluderar inte bara våldet utan även själva bejakandet av våld. Svenska myndigheter, såsom Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism, har valt att begränsa begreppets vaghet genom ett tydligare fokus på elementet våld och avgränsa definitionen till ”rörelser, ideologier eller miljöer som inte accepterar en demokratisk samhällsordning och som främjar våld för att uppnå ett ideologiskt mål”. Men ett begrepp som inte speglar sin definition riskerar att inte uppfylla definitionens syfte. Hallin (2013) inkluderar ”systemhotande och organiserad brottslighet”, och ”extrema våldsbejakande politiska och religiösa grupperingar” inom ramen för sociala risker (Hallin, 2013:73–75). Föregångaren till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), Krisberedskapsmyndigheten (KBM), abstraherar avsiktligt illvilliga och illegala hot som utgår från terrorister, irreguljära förband och organiserad brottslighet som antagonistiska hot (Agrell, Pettersson & Högardh, 2015:5).

Vad organiserad brottslighet är och hur den ska definieras är en av de mest centrala frågorna inom forskningsfältet (Rostami, 2016) och i dag finns det närmare 200 definitioner av organiserad brottslighet (von Lampe, 2017). Några definitioner är strikt avgränsade och riktar in sig på ett fåtal element såsom att brottsligheten som bedrivs ska syfta till ”ekonomisk vinning”. Andra begrepp är mer omfattande och inkluderar exempelvis politisk motiverad brottslighet såsom extremism (för en mer ingående redogörelse se Finckenauer, 2005). Den vetenskapliga kritiken mot begreppsförvirringen av organiserad brottslighet är omfattande. Levi (1998:336) anser exempelvis att EU:s definition – som är en av de mest centrala policydefinitionerna och som bland annat används av medlemsstaters polismyndigheter – är så vid att den täcker in allt från italienska brottssyndikat till inbrotts-tjuvar som tillsammans driver en fönsterputsfirma och ägnar sig åt diverse brott. Rostami (2016:57) menar att organiserad brottslighet är en abstraktion av en uppsättning diffusa begrepp, såsom ”maffia”, ”gäng” och ”kriminella nätverk”. Dessa är i sin tur överlappande abstraktioner, av andra former av brott som huvudsakligen begås i grupp, av ett generiskt begrepp, som i sin tur bygger på underligg-

ande diffusa termer som har gett upphov till en otydlighet vilket hämmar både förståelse av kriminella samarbeten och bekämpningen av sådana. Flyghed (2002; 2016) menar att i användandet av begrepp som organiserad brottslighet, terrorism och våldsbejakande extremism går det att skönja en godtycklighet i begreppshandlingen. Exempelvis menar Flyghed att denna godtycklighet kan ses i användandet av begreppet våldsbejakande extremism där "ett brett spektrum av grupper med högst skiftande agenda, från civila olydnadsgrupperingar till direkt våldsinriktade" jämföras (Flyghed, 2016:25). Generiska och otydliga definitioner kan leda till en överdriven social kontroll som i sin tur riskerar att leda till urholkning av mänskliga fri- och rättigheter, i synnerhet när användningen av dess begrepp tenderar att riktas mot marginaliserade grupper (Flyghed, 2002).

Begreppsförvirringen har många dimensioner och det råder en konsensus bland forskare och praktiker om vikten av korrekt problemidentifiering av individer, grupper och fenomen och att olika typer av problem kräver olika typer av åtgärder (Goldstein, 1990; Klein & Maxson, 2006; Rostami, 2016). Utan en korrekt problemidentifiering kan insatser i bästa fall bli verkningslösa och i sämsta fall vara kontraproduktiva. När överlappningen mellan olika antagonistiska miljöer diskuteras är det därför viktigt att tydliggöra vilken konceptuell utgångspunkt som resonemanget utgår ifrån. Om man utgår ifrån att organiserad brottslighet även kan inkludera politiskt motiverade brott finns det inget större behov av att diskutera överlappningen mellan miljöer då olika miljöer anses vara sammanvävda och tillhöra samma abstraktion. Björger (2014) och Rostami (2012; 2016) menar att samhället måste utgå från ett holistiskt förhållningsätt när vi ska förebygga att kriminella nätverk, gäng och organiserad brottslighet etablerar sig. En framgångsrik förståelse av fenomenet behöver fokusera på att studera varje enskilt problemområde för sig. Varje grupp, organisation, har säregna egenskaper och olika grader av organisering som behöver identifieras för att kunna förebyggas. Definitioner och diffusa begrepp riskerar snarare förminska vårt synfält och begränsa utvecklingen av nya frågeställningar (Horowitz, 1992). Begreppsförvirring kan hindra samverkan mellan aktörer i det förebyggande arbetet.

För att motverka konsekvenserna av begreppsförvirring, skapa bättre förutsättningar för att allokera resurser för att studera och förebygga våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet

föreslår vi att man i stället för att skapa avgränsningar försöker fånga organiseringsprocesser och dynamiken av antagonistiska risker, hot och aktioner under en och samma övergripande abstraktion, exempelvis som organiserad antagonism eller som sociala risker, i stället för begränsade definitioner med svåra gränsdragningar. Detta skapar förutsättningar att studera problemområden på en lägre ontologisk nivå och kan underlätta för mångvetenskapliga och tvärinstitutionella forskningsprojekt.

Den överlappande antisociala karriären

Inom forskningen om våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet kan vi finna en rad typologier över drivkrafter och vägar in i dessa miljöer. Björge (2011) konstruerar utifrån tidigare forskning fyra grundkaraktärer inom vit makt-miljön som han benämner som; a) äventyraren, b) den ideologiske aktivisten, c) den socialt frustrerade och marginaliserade ungdomen, och d) driftaren. Säkerhetspolisen (2008) och Brottsförebyggande rådet (Brå & Säkerhetspolisen, 2009) har konstruerat liknande typologi in i våldsam politisk extremism som de benämner; a) utagerarens väg, b) grubblarens väg, c) familjens väg, och d) kontaktsökarens väg. Nesser (2006; 2012; 2016) föreslår en liknande typologi över grundkaraktärer som ingår i islamistiska terrorceller i Europa som han benämner; a) entreprenörer, b) skyddslingar, c) missanpassade, och d) sökare. Rostami, Leinfelt och Brotherton (2012) studerar gängmedlemskap i syfte att identifiera drivkrafterna till gängmedlemskap och ledarskap. Helt skilt från typologierna från extremismforskning konstruerar de en typologi över drivkrafter för gängledarskap som de benämner som; a) entreprenören, b) realisten, c) profeten, och d) samhällets offer. En förenkling av samtliga ovannämnda typologier är att de gemensamt beskriver miljöer som inrymmer personer som är karismatiska, passionerade, hängivna och som söker status och respekt från sin omgivning. De beskriver också miljöer som inrymmer personer med misslyckade sociala relationer och trassliga bakgrunder som haft en låg tröskel för att dras in i extremism och gäng, men även miljöer som inrymmer personer som av intellektuella och rationella skäl valt destruktiva grupper och en antisocial karriär. Typologierna är delvis kritiserade för att de påminner om profiler och förenklar komplexa

processer som varken är binära eller linjära (Taylor & Horgan, 2006; Borum & Fein, 2016; Carlsson, 2016). Taylor och Horgan (2006) beskriver exempelvis svårigheterna att på förhand skilja ut terrorister från andra individer eftersom många av de som begår terrorbrott liknar vanliga människor som kan antas göra meningsfulla och rationella val med utgångspunkt i den kontext de befinner sig i. Ranstorp, Gustafsson och Hyllengren (2015) har liknande implicit kritik och menar att: ”Precis som att orsakerna till brott inte kan förklaras av enskilda isolerade faktorer kan inte heller orsakerna till våldsbejakande extremism och terrorism förklaras på ett endimensionellt sätt”. Författarna konstaterar att ”det finns inte heller någon enskild vetenskaplig framställt profil – utan snarare ett antal olika profiler och vägar in i våldsbejakande extremism” (Ranstorp, Gustafsson & Hyllengren, 2015:14). Det tycks också som att dess typologier målar upp liknande grundkaraktäristik som Mertons (1968) typologi över avvikande beteende. Sarnecki (2016) menar exempelvis att man kan använda klassiska kriminologiska teorier för att förstå våldsbejakande extremism och Mertons strainteori är ett exempel som lyfts fram. Merton (1968) diskuterar bland annat antal strategier som en individ kan använda för att undvika att uppleva strain som Sarnecki (2016) förklarar som en form av frustration orsakad av att de inte lyckats, eller inte blivit tillåten att lyckas att integrera sig i det etablerade samhället. Individen kan ägna sig åt brottslighet som en strategi för att uppnå de i samhället etablerade målen såsom rikedom och status. Individen kan retirera och dra sig undan från det etablerade samhället genom att exempelvis ägna sig åt substansberoende eller söka gemenskap i ett alternativa isolerade subsamhällen som exempelvis sekter. Individen kan också inta en rebellisk hållning till samhället och dess etablerade mål genom exempelvis politisk och religiös aktivism (Sarnecki, 2016).

Sammantaget lyser studier som studerar mekanismer för inträde, upprätthållande och upphörande av antisociala processer inom våldsbejakande miljöer med sin frånvaro, i synnerhet utifrån en svensk kontext. Det är anmärkningsvärt att det i skrivande stund endast finns en referentgranskad vetenskaplig publikation (Nilsson, 2016) om de svenskar som anslutit sig till utländska terrororganisationer, trots det hot de anses utgöra mot Sveriges inre säkerhet. Den första studien på den registrerade populationen av svenska konfliktresenärer till Syrien och Irak publicerade först flera år efter att problematiken uppmärksammats. Studien är ett välbehövligt tillskott och

behöver kompletteras med relationsdata och populationens tidigare brottslighet (Gustafsson & Ranstorp, 2017).

Det finns andra kvalitativa djupdykningar om individer som begått rasideologiskt motiverade dåd och andra ensamagerande politiskt motiverade dåd (t.ex., Gardell, 2015; Löow, Gardell & Dahlberg-Grundberg, 2017). Det har också genomförts omfattande journalistiska kartläggningar av extremistiska miljöer i Sverige (Sandelin, 2010; 2012; 2016). Mer omfattande registerstudier saknas dock, och dessa är nödvändiga att få till för att vi ska kunna komplettera den etnografiska kvalitativa forskningen på området och bättre förstå komplexa processer och mekanismer – i synnerhet när dessa miljöer tenderar att vara dynamiska och föränderliga (se Chermak & Gruenewald, 2015; Rostami & Mondani, 2017). När det gäller forskning om organiserad brottslighet i Sverige är forskningen lika begränsad. Vi föreslår därför större programsatsningar för forskning som kombinerar kvantitativa registerstudier med teoretiska ansatser för att bättre kunna förstå uppkomsten, upprätthållandet, överlappningen och bekämpandet av våldsbejakande extremism, organiserad brottslighet samt andra antagonistiska hot.

Den ekonomiska och operativa överlappningen

När den ekonomiska och operativa överlappningen mellan organiserad brottslighet och extremism behandlas i litteraturen handlar resomemangen ofta om hur terrororganisationer bedriver traditionell brottslighet för att finansiera sin politiska och subversiva verksamhet (Beers & Taylor, 2002; Makarenko, 2004; Sanderson, 2004; Shelley & Picarelli, 2005; Roth & Sever, 2007; Gallagher, 2014). Det kan exempelvis handla om det terrorstämplade Kurdiska arbetarpartiet (PKK) där Roth och Sever (2007) visar hur PKK finansierar sin verksamhet genom droghandel, människosmuggling, utpressning och penningtvätt och uppfyller såväl kriterierna för FN:s definition av terrororganisation som kriterierna för organiserad brottslighet. Liknande koppling till organiserad brottslighet kan göras för ett stort antal terrorstämplade organisationer såsom IRA, FARC, ETA med flera (Beers & Taylor, 2002).

Napoleoni (2003; 2016) argumenterar för att symbiosen mellan organiserad brottslighet och terrorism, som hon bland annat be-

skriver som ”kriminell jihadism”, är ett fenomen som växt fram under senare tid. Hon menar till och med att terrororganisationer använder religion och ideologi som medel för rekrytering och att det ekonomiska motivet i själva verket är den primära drivkraften för organisationernas aktiviteter och brottslighet. Dishman (2001) argumenterar för att några av dagens terroristgrupper har förvandlats till transnationella brottsorganisationer som egentligen är mer intresserade av vinst än politik. Makarenko (2004) menar att sedan 1990-talet och framåt har organiserad brottslighet och terrorism vävts samman och utvecklats till hybrida organisationer där kriminella och terrorgrupper lärt sig av varandra och anpassat sig till varandras framgångar och misslyckanden. Makarenko argumenterar vidare för att denna symbios skapar nya utmaningar för samhället och brottsbekämpande myndigheter. I syfte att möta utmaningarna behöver därför överlappningen mellan miljöerna studeras vidare och det traditionella brottsförebyggande arbetet och behöver konvergera med kontra-terrorismen.

Det är viktigt att understryka att det finns få studier som systematiskt har undersökt terrorismens finansiering. Ett undantag är Emilie Oftedals studie som undersökt 40 terrorattacker genomförda av den islamistiska miljön mellan 1994 och 2013. Studien visar att 38 procent av terrorattackerna är helt eller delvis finansierade genom traditionell brottslighet, framför allt genom bedrägeri och bidragsbrott och att endast 25 procent fått direkt ekonomiskt stöd av en terrororganisation såsom al-Qaida eller IS (Oftedal, 2014). Gällande den svenska extremistiska miljön rapporterar Normark, Ranstorp och Ahlin (2017) att det under perioden 2013 till 2016 förekommit åtta ärenden där de misstänkta eller personer i deras omedelbara omgivning har haft kopplingar till en radikaliserad miljö. De skriver också att Ekobrottsmyndigheten uppger ”att det förekommer direkta kopplingar mellan den radikaliserade miljön och grov organiserad brottslighet, dels genom personliga kontakter, dels genom att brottsupplägg kopieras” (Normark, Ranstorp & Ahlin, 2017:18). Överlappningen mellan de svenska konfliktresenärerna och ekonomisk brottslighet bekräftar också av en genomgång av Gustavsson och Ranstorp (2017) som menar att det finns svenskar som anslutit sig till terrororganisationen IS och varit involverade i grov ekonomisk brottslighet innan avresa. Den andra aspekten av eventuell operativ överlappning mellan miljöerna är den individuella nexusen mellan miljöerna. Det

vill säga hur individen utträder från en miljö (exempelvis gäng) för att träda in i en annan miljö (exempelvis extremism), för att slutligen falla tillbaka till ursprungsmiljön eller annan liknande miljö. Den ekonomiska och operativa överlappningen är något mer utforskad, i synnerhet när det kommer till tidigare kriminell aktivitet innan upptäckt inträde i extremism (se tabell 4.1).

Tabell 4.1 Översikt över rapporter och studier som rapporterar andelen tidigare dömda bland olika våldsbejakande extrema miljöer

Författare	Grupp	Tidigare brottslighet
Bakker (2006)	242 jihadistiska terrorister som begått terrorbrott i Europa	Minst 24 %
Bakker & de Bont (2016)	370 'foreign fighters' från Belgien och Holland (81 % män)	Cirka 20 %
Chermak & Gruenewald (2015)	974 vit makt, autonoma och jihadistiska extremister (89 % män)	45 %
Europol (2016)	Individer som rest på terrorresor från Europa, okänt antal	80 %
Heinke (2016)	669 individer från Tyskland som rest till Syrien eller Irak (varav 21 % var kvinnor)	34 % åtalade eller dömda
Politiets sikkerhetstjeneste (2016)	Alla individer registrerade som medlemmar i islamistiska extremistiska miljöer i Norge, exakt antal ej känt, 45 % var Syrienresenärer	68 % misstänkta för brott, män 31 % misstänkta för brott, kvinnor
Porter & Kebbell (2011)	21 män dömda för terrorbrott i Australien	29 %
Rostami et al. (2017)	41 män som avlidit efter rest till Syrien eller Irak för att ansluta till islamistiska organisationer	63 % misstänkta för brott
Säkerhetspolisen (2010)	200 individer registrerade för våldsbejakande islamism i Sverige	30 %
Weenink (2015)	140 konfliktresenärer från Holland till Syrien och Irak	Minst 53 %
Vidino, Marone & Entenmann (2017)	57 % av gärningspersonerna involverade i 51 terrorattacker i Europa och Nordamerika	Minst 57 %

Exempelvis visar Weenink (2015) att 53 procent av 140 holländska konfliktresenärer till Syrien (inkluderat försök att resa) hade kriminell bakgrund och var dömda för olika typer av brott innan avresa. Heinke (2016) sammanfattar de tyska brottsbekämpande myndigheternas kartläggning av 667 tyska konfliktresenärer till Syrien och

Irak vilken visar att: 21 procent var kvinnor och två tredjedelar av totalpopulationen hade varit under brottsutredning innan avresan. Av dessa hade 34 procent åtalats eller dömts för olika typer av brott. Våldsbrott (29 procent), egendomsbrott (29 procent) och narkotikabrott (16 procent) var de brottskategorier som var mest förekommande.

Chermak och Gruenewald (2015) utvärderade bland annat tidigare brottslighet hos 974 gärningspersoner inom de tre dominerande extremistiska miljöerna i USA (637 från vit makt-miljön, 182 från den autonoma vänstermiljön och 155 från den våldsbejakande islamistiska miljön). Studien visar att i genomsnitt var 45 procent av gärningspersonerna tidigare dömda (53 procent inom vit makt-miljön, 26 procent inom autonoma vänstermiljön och 29 procent inom den våldsbejakande islamistiska miljön). Vidino, Marone och Entenmann (2017) har analyserat 51 terrorattacker i Europa och Nordamerika genomförda av den islamistiska miljön och identifierat att minst 57 procent av gärningspersonerna har haft tidigare kriminell bakgrund.

Europol (2016b) rapporterar att en överväldigande majoritet av europeiska konfliktresenärer till Syrien och Irak var dömda för brott innan avresa. Brottsligheten varierar i allt från mindre allvarlig brottslighet till grov och organiserad brottslighet. Europol rapporterar vidare att 816 individer fram till november 2016 hade rapporterats för både terrorrelaterad brottslighet och inblandning i grova våldsbrott och/eller organiserad brottslighet (Europol, 2016c). Rapporten understryker att det faktum att så många individer varit aktiva i kriminella nätverk innan de anslutit sig till terrororganisationer tyder på att även medlemmar i kriminella nätverk är öppna för radikaliseringsprocesser (Europol, 2016c:13). Säkerhetspolisen (2009, 2010) rapporterar att det finns individer som har rekryterats till extremistiska miljöer med bakgrund i kriminella gäng och att en tredjedel av de 200 personer som 2010 var registrerade inom den våldsbejakande islamistiska extremismen i Sverige återfinns i misstanke- och belastningsregister. En tredjedel innefattar brott för ekonomisk vinning (bedrägeribrott, skattebrott, bokföringsbrott, bidragsbrott, smuggling samt stöld och snatteri) och en annan tredjedel innefattade våldsbrott (våld, hot och vapenbrott).

I en analys av både primära och sekundära källor framkommer, hur personer med bakgrund i kriminella gäng rekryterats till extremistiska miljöer och återgått till gängmiljön när de återvänt från eller

misslyckats att ta sig till konflikten i Syrien och Irak (Rodre, Rostami & Sturup, 2017). I en pågående studie om svenska konfliktresenärer som omkommit i Syrien och Irak så framgår det att 26 av 41 omkomna hade misstänkts för tidigare brottslighet, varav de flesta varit av omfattande karaktär med våldsbrott, stölder och narkotikabrott som de mest framträdande brottskategorier (Rostami et al., 2017). I en annan pågående studie över de individer som har koppling till Sverige och som åtalats, dömts för eller utfört terrorrelaterade brott i Europa blir överlappningen mellan tidigare brottslighet med eventuell involvering i organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism tydligare. I denna studie har vi identifierat 18 män med en genomsnittsålder på 27 år, och av dessa hade 10 tidigare dokumenterad brottslighet (63 procent), varav 6 hade dokumenterad delaktighet i våldsbrott (38 procent). Minst två av dessa 18 har haft en tidigare länk till etablerade gäng (Rodre, Rostami & Sturup, 2017).

Flera studier har rapporterat att fängelsemiljön är en miljö som lämpar sig för radikalisering (RAN, 2016; Neumann, 2009) och även att rekrytering faktiskt sker inom fängelsemiljön (Kushner, 2006; George Washington University, 2006). En rapport understryker båda dessa förhållanden och menar vidare att fängelset också kan vara en lämplig plats att avradikalisera individer och grupper och att den nuvarande litteraturen har förbisett detta faktum (ICSR, 2010). Den mest kända personen anknuten till Sverige som har radikaliserats i fängelse och sedan begått ett terrordåd var en 22-årig man som med automatvapen sköt en privatperson till döds och skadade tre poliser under ett möte i Köpenhamn 2015 där Lars Vilks deltog. Gärningspersonen hade två veckor tidigare släppts från ett fängelsestraff som han avtjänade med anledning av ett våldsbrott. Han hade radikaliserats i fängelset och var även tidigare känd av den danska säkerhetspolisen. Under 2015 rapporterade Kriminalvården att antalet klienter från våldsbejakande extremistiska miljöer är litet, men att radikaliserade individer som tagits in på häkte och anstalt har ökat något (Kriminalvården, 2015). Det finns ett flertal identifierade risker med att radikaliserade individer befinner sig i fängelsemiljö. Dessa risker är: a) att individerna fortsätter stötta extremism från fängelset, b) att de kan rekrytera nya individer till organisationen/nätverket, c) att de förbereder terrorbrott från fängelset eller d) att de utsätter andra intagna eller perso-

nal för hot eller våld eller annan otillåten påverkan genom påtryckningar från individer eller grupper utanför fängelset.

Våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet är komplexa problem som innefattar allt från demokratifrämjande åtgärder till förebyggande och förhindrande insatser. Överlappningen mellan dessa fenomen riskerar i sin tur att öka komplexiteten. Möjligheterna att förebygga och stärka demokratin förutsätter kunskap om hur dessa miljöer organiserar sig och hur karriärer i dessa miljöer ser ut. Med anledning av dess komplexitet och utmaningar bör medel avsättas för forskningsprogram som kombinerar analysmetoder, olika teoretiska ansatser och som är tvärvetenskapliga. Medel bör också avsättas för att underlätta kunskapsutbyte mellan forskning och myndigheter.

Rekommendationer

Vi har i det här kapitlet diskuterat överlappningen mellan våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet utifrån tidigare forskning. Vi argumenterar för att det finns ett slags organiserad antagonism där dessa miljöer överlappar och som behöver studeras vidare då forskning om överlappningen av antagonistiska miljöer är eftersatt. Tidigare forskning har gjort gällande att symbiosen av dessa antagonistiska miljöer skapar särskilda utmaningar för samhället. Anekdotiska uppgifter indikerar att vissa individer som återvänder efter att ha stridit för terrororganisationer fortsätter att begå brott i Sverige. Deras kunskap om våldsanvändning, vapenkunskap och krigföring i kombination med gängens hänsynslösa våldsanvändning riskerar att generera en ny dimension av organiserad våldsutövning.

Överlappningen mellan dessa antagonistiska hot har många dimensioner och måste studeras vidare och därför måste investeringar i forskningsprogram och forskningsmiljöer äga rum för att vi ska skapa oss en möjlighet att hantera dessa utmaningar. Våldsbejakande extremism är för komplext för att studeras inom en begränsad och diffus begreppsram. Begreppsförvirringen kring organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism behöver adresseras. För att fånga komplexiteten av dessa fenomen och uppmuntra till tvärvetenskapliga projekt underlättar det att investeringar i forskning utgår från ett mer neutralt begreppsparaply, förslagsvis sociala risker.

Vi behöver också komma bortom anekdotiska uppgifter för att förstå hur antagonistiska miljöerna uppkommer, verkar och överlappar. Den kunskap som finns, om än begränsad, handlar om vägar in, profiler av och studier på extremistiskt beteende och terrorhandlingar, samt de finansiella aspekterna av extremism. Prospektiva studier som undersöker vad som sker med till exempel de personer som varit inblandade i avstyrda terrordåd lyser med sin frånvaro. Det är inte utanför Säkerhetspolisen känt huruvida dessa individer även fortsättningsvis bedöms vara kopplade till extremistiska miljöer och på nytt är inblandade i antisociala beteenden.

Det behövs särskilda programsatsningar på forskning som kombinerar kvantitativa registerstudier med kvalitativa ansatser för att kunna adressera de forskningsbehov som identifierats. För att möjliggöra detta behöver också tillgången till avidentifierade myndighetsdata öka.

Slutligen behövs mer forskning som kan komplettera myndighetsutredningar på området. Därför bör en forskningsmiljö om sociala risker inrättas som inkluderar forskare från olika lärosäten och discipliner. Genom en allokering av forskning om sociala risker i en mångvetenskaplig forskningsmiljö kan samhällets förebyggande förmåga stärkas och bekämpningen av organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism i ännu större utsträckning bli kunskapsbaserad.

Referenser

- Agrell, W., Petterson, T., & Högardh, D. (2015). Kunskapsinventering inom fälten antagonistiska hot och social oro med relevans för samhällets säkerhet. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
<https://www.msb.se/Upload/Om%20MSB/Forskning/Utlysningar/Antagonism%20social%20oro%202015/Kunskapsinventering%20antagonistiska%20hot%20och%20social%20oro.pdf?epslanguage=sv>. Hämtad 2017-06-21.
- Albini, J. L., & McIllwain, J. S. (2012). Deconstructing organized crime: an historical and theoretical study. McFarland.
- Bakker, E. (2006). Jihadi terrorists in Europe. The Hague: Cliengendael.

- Bakker, E., & De Bont, R. (2016). Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): Characteristics, motivations, and roles in the War in Syria and Iraq. *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), 837–857.
- Basra, R., & Neumann, P. R. (2016). Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-Terror Nexus. *Perspectives on Terrorism*, 10(6).
- Beers, R., & Taylor, F. X. (2002). *Narco-Terror: The Worldwide Connection between Drugs and Terror*. The Senate Committee on the Judiciary Subcommittee on Technology, Terrorism and Government Information.
- Bjorgo, T. (2014). *Terror from the extreme right*. Routledge.
- Björge, T. (2011). Dreams and disillusionment: engagement in and disengagement from militant extremist groups. *Crime, Law and Social Change*, 55, 277–285.
- Borum, R., & Fein, R. (2016): The psychology of foreign fighters. *Studies in Conflict & Terrorism*, 3, 1–19.
- Brå & Säkerhetspolisen. (2009). *Våldsam Politisk Extremism: Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Stockholm, Säkerhetspolisen.
- Carlsson, C. (2016). *Att lämna våldsbejakande extremism*. Forskningsrapport 2016/1, Institutet för framtidsstudier.
- Ceccarelli, A. (2007). Clans, politics and organized crime in Central Asia. *Trends in Organized Crime*, 10(3), 19–36.
- Chermak, S., & Gruenewald, J. A. (2015). Laying a Foundation for the Criminological Examination of Right-Wing, Left-Wing, and Al Qaeda-Inspired Extremism in the United States. *Terrorism and Political Violence*, 27(1), 133–159.
- Decker, S. H., & Pyrooz, D. C. (2015). "I'm down for a Jihad": How 100 Years of Gang Research can inform the Study of Terrorism, Radicalization and Extremism. *Perspectives on Terrorism*, 9(1).
- de Roy, V. Z. J., & Bakker, E. (2016). *Analysing Personal Characteristics of Lone-Actor Terrorists: Research Findings and Recommendations*. *Perspectives*, 10, 8.
- Dishman, C. (2001): Terrorism, crime, and transformation. *Studies in Conflict and Terrorism*, 24(1), 43–58.

- Edling, C., Carlsson, C., Mondani, H., Rydgren, J., Rostami, A., Sarnecki, J., Sturup, J., Sundberg, M. (2016). Våldsbejakande organisering och antisociala karriärer. Ansökan till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Ericsson, L. (1996). Svenska frivilliga. Historiska Media.
- Europol (2016a). European Union Terrorism Situation and Trend Report 2016. Hague, Europol, https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf. Hämtad 2017-06-29.
- Europol (2016b). Changes in Modus Operandi of Islamic State Terrorist Attacks. Hague: Europol, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-terrorist-attacks>. Hämtad 2017-06-29.
- Europol (2016c). Changes in Modus Operandi of Islamic State (IS) Revisited. Hague, Europol, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-revisited>. Hämtad 2017-06-29.
- Finckenauer, J. O. (2005). Problems of definition: What is organized crime?. *Trends in organized crime*, 8(3), 63–83.
- Flyghed, J. (2012). Kontroll av säkerhetspolisen i T. Pettersson & L. Petterssons (Red.) *Kontrollens variationer* (s. 261–274), Lund: Studentlitteratur.
- Flyghed, J. (2016). Radikaliseringens risker. I Göteborgs Interreligiösa Center dokumenterar konferensen Kan det ur det onda födas något gott? 2–3 december 2015. Göteborg: Göteborgs Interreligiösa Center.
- Gallagher, M. J. (2014). Terrorism and Organised Crime: Co-operative Endeavours in Scotland?. *Terrorism and Political Violence*, 26(2), 320–336.
- Gardell, M. (2015). *Raskrigaren*. Leopard Förlag.
- George Washington University (2006). *Out of the Shadows: Getting ahead of Prison Radicalization*. George Washington University Homeland Security Policy Institute and University of Virginia Critical Incident Analysis.

- Goldstein, H. (1990). *Problem-oriented policing*. New York: McGraw-Hill.
- Gunnarson, C., & Rostami, A. (2017). *Sweden: Organized Crime, Politics and Civil Society*. I Allum, Felia & Gilmour, Stan (Eds.), *Organised crime and Politics*. Edward Elgar Publishing.
- Gyllenhaal, L., & Westberg, L. (2015). *Svenskar i krig: 1914–1945*. Svenska Historiska Media Förlag AB.
- Hadley, J. (2009). Animal Rights Extremism and the Terrorism Question. *Journal of Social Philosophy*, 40, 363–378.
- Hallin, P. O. (2013). *Sociala risker: en begrepps- och metod-diskussion*. Malmö högskola, Institutionen för urbana studier.
- Heinke, D (2016). ICRS Insights – German Jihadists in Syria and Iraque: An Update. <http://icsr.info/2016/02/icsr-insight-german-jihadists-syria-iraq-update/>. Hämtad 2017-06-01.
- ICRS (2016). *Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-Terror Nexus*. <http://icsr.info/wp-content/uploads/2016/10/ICSR-Report-Criminal-Pasts-Terrorist-Futures-European-Jihadists-and-the-New-Crime-Terror-Nexus.pdf>. The International Centre for the study of Radicalisation and Political Violence. Kings College, London. Hämtad 2017-06-01.
- Klein, M. W., & Maxson, C. L. (2006). *Gang Structures, Crime Patterns, and Police Responses*.
- Kriminalvården. (2016). *Våldsbejakande extremism i Kriminalvården*. <https://www.kriminalvarden.se/globalassets/publikationer/kartlaggningar-och-utvarderingar/valdsbejakande-extremism-i-kriminalvarden.pdf>. Hämtad 2017-06-01.
- Kriminalvården. (2017). *Delredovisning av regeringens uppdrag till Kriminalvården att utveckla och långsiktigt förankra arbetet mot våldsbejakande extremism*. Dnr 2016-25417-1. Kriminalvården.
- Kushner, H. W. (2006): *Holy war on the home front: The secret Islamic terror network in the United States*. Sentinel.
- Lööw, H., Gardell, M., & Dahlberg-Grundberg, M. (2017). *Den ensamme terroristen*. Stockholm, Ordfront.

- Makarenko, T. (2004). The crime-terror continuum: tracing the interplay between transnational organised crime and terrorism. *Global crime*, 6(1), 129–145.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Simon and Schuster.
- MSB (2016). *Räddningstjänst i siffror 2015* (No. MSB1051). Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Nasser-Eddine, M., Garnham, B., Agostino, K., & Caluya, G. (2011): *Countering violent extremism (CVE) literature review* (No. DSTO-TR-2522). Defence Science and Technology Organization.
- Napoleoni, L. (2003). Modern Jihad: the Islamist Crusade. *SAIS Review*, 23(2), 53–69.
- Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism. (2017). ”Allt fler kommuner på banan i arbetet mot våldsbejakande extremism.” Pressmeddelande 5 juli 2017.
- Nesser, P. (2006). Jihadism in Western Europe after the invasion of Iraq: Tracing motivational influences from the Iraq war on jihadist terrorism in Western Europe. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(4), 323–342.
- Nesser, P. (2012). Research note: single actor terrorism: scope, characteristics and explanations. *Perspectives on Terrorism*, 6(6).
- Nesser, P. (2016). *Islamist terrorism in Europe: A history*. Oxford University Press.
- Neumann (2009). *Joining Al Qaeda: Jihadist Recruitment in Europe*, Adelphi Paper 399, International Institute for Strategic Studies.
- Nilsson, M. (2015): Foreign fighters and the radicalization of local jihad: Interview evidence from Swedish jihadists. *Studies in Conflict & Terrorism*.
- NCT. (2017). *Bedömning av terrorhotet mot Sverige 2017*. Helårsbedömning. Nationellt Centrum för Terrorhotsbedömning. Säkerhetspolisen. http://www.sakerhetspolisen.se/download/18.1beef5fc14cb83963e73383/1484663040490/NCT_Helarsbedomning_2017.pdf. Hämtad 2017-06-21.

- Normark, M., Ranstorp, M., & Ahlin, F. (2017). Finansiella aktiviteter kopplade till personer från Sverige och Danmark som anslutit sig till terrorgrupper i Syrien och Irak mellan 2013–2016. Stockholm: Försvarshögskolan.
<https://www.fhs.se/Documents/Externwebben/forskning/centrum/umbildningar/CATS/publikationer/2017/terrorismfinansiering-fi-cats-2017-eng.pdf> Hämtad 2017-06-21.
- Oftedal, E. (2015). The financing of jihadi terrorist cells in Europe. Forsvarets Forskningsinstitut, Norge.
<http://www.ffi.no/no/Rapporter/14-02234.pdf>. Hämtad 2017-06-21.
- Politiets sikkerhetstjeneste. (2016). Hvilken bakgrunn har personer som frekventerer ekstreme islamistiske miljøer i Norge før de blir radikalisert? Artikelnummer: 16/03327. Politiets sikkerhetstjeneste, Norge.
- Porter, L. E., & Kebbell, M. R. (2011). Radicalization in Australia: Examining Australia's convicted terrorists. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18(2), 212–231.
- Ranstorp, M., Gustafsson, L., & Hyllengren, P. (2015). Förebyggande av våldsbejakande extremism på lokal nivå: Exempel och lärdomar från Sverige och Europa.
- RAN (2016). Dealing with radicalization in a prison and probation context. Radicalization awareness network.
https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-news/docs/ran_p_and_p_practitioners_working_paper_en.pdf. Hämtat 2017-01-07.
- Roth, M. P., & Sever, M. (2007). The Kurdish Workers Party (PKK) as criminal syndicate: Funding terrorism through organized crime, a case study. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30(10), 901–920.
- Rodre, S., Rostami, A. & Sturup, J. (2017). Profiles of terror involved offenders from Sweden. Manuscript under preparation.
- Rostami, A. (2016). Criminal Organizing: Studies in the sociology of organized crime (Doctoral dissertation, Department of Sociology, Stockholm University).

- Rostami, A., (2016). Policing gangs and organized crime – Experiences from conceptual confusion and its consequences from two Swedish case studies. I *Gang Transitions and Transformations in an International Context*. (ed) Cheryl L. Maxson & Finn-Aage Esbensen, Springer.
- Rostami, A., Leinfelt, F., & Brotherton, D. C. (2012). Understanding Gang Leaders: Characteristics and Driving Forces of Street Gang Leaders in Sweden. *Free Inquiry in Creative Sociology*, 40(2), 1–20.
- Rostami, A., Sturup, J., Mondani, H., Thevselius, P., Sarnecki J., & Edling, C. (2017): The Swedish Mujahideens: An exploratory study of 41 Swedish foreign terrorist fighters deceased in Iraq and Syria. *Submitterat manuskript*.
- Rostami, A., & Mondani, H. (2017). Organizing on two wheels: uncovering the organizational patterns of Hells Angels MC in Sweden. *Trends in Organized Crime*, 1–17.
- Sandelin, M. (2010). *Den svarte nazisten*. Bokförlaget Forum.
- Sandelin, M. (2012). *Jihad – svenskarna i de islamistiska terrornätverken*. Reporto.
- Sandelin, M. (2016). *Svenska IS-krigare: från Al-Qaida till Jihadi Cool*. Stockholm: Fri Tanke.
- Sanderson, T. M. (2004). Transnational terror and organized crime: blurring the lines. *SAIS Review of International Affairs*, 24(1), 49–61.
- Sarnecki, J. (2016). Kriminologiskt perspektiv på ideologiskt motiverad våldsbrottslighet. In C. Edling & A. Rostami (Eds.), *Våldets sociala dimensioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Schmid, A. P., & Price, E. (2011). Selected literature on radicalization and de-radicalization of terrorists: Monographs, edited volumes, grey literature and prime articles published since the 1960s. *Crime, Law and Social Change*, 55(4), 337–348.
- Shelley, L. I., & Picarelli, J. T. (2005). Methods and motives: Exploring links between transnational organized crime and international terrorism. *Trends in Organized Crime*, 9(2), 52–67.
- Striegher, J.-L. (2015). *Violent-extremism: An examination of a definitional dilemma*.

- Sturup, J., Rostami, A., Gerell, M., & Sandholm, A. (2017). Near-repeat shootings in contemporary Sweden 2011 to 2015. *Security Journal*, 1–20.
- Sturup, J., Gerell, M., Rostami, A. & Sandholm, A. (2017). An explosive increase: A near repeat study of hand grenades and shootings. *Submitterat manuskript*.
- Sturup, J., Rostami, A., Mondani, H. & Edling, C. (2017). Gun violence in Sweden 1996 to 2015. *Submitterat manuskript*.
- Sullivan, J. P., & Bunker, R. J. (2002). Multilateral counter-insurgency networks. *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, 11(2–3), 353–368.
- Säkerhetspolisen. (2008). *Radikalisering och Avradikalisering*. Stockholm, Säkerhetspolisen.
- Säkerhetspolisen. (2010). *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Stockholm, Säkerhetspolisen.
- von Lampe, K. (2016). *Organized Crime: Analyzing Illegal Activities, Criminal Structures, and Extra-legal Governance*. US: SAGE Publications.
- von Lampe, K. (2017). *Definitions of Organized Crime*. www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm
Hämtad 2017-06-21.
- Vidino, Marone & Entenmann (2017). *Fear Thy Neighbor Radicalization and Jihadist Attacks In The West*. Milano, Ledizioni LediPublishing.
- Weenink, A. W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on terrorism*, 9(2).

5 Våldets polarisering i svenska städer

Lina Grip och Ian Anthony

Städers politiska betydelse växer bland annat till följd av kraftig urbanisering, ökad koncentration av tillgångar till städer och stärkandet av andra än nationella identiteter. Troligtvis kommer städer i framtiden ha än större inflytande över, och vara i fokus av, den nationella politiken. Bland annat antas städer att generera mer resurser som delvis kommer att kunna användas självständigt. Rimligtvis kommer större krav att ställas på att städer själva löser lokala problem och möter nya utmaningar, även på säkerhetsområdet. Det är också i städer som ojämlikhet, bland annat inkomstklyftor, är mest markanta och växer som mest. I svenska storstäder utspelas majoriteten av det nationella våldet. Inom fredsforskningen antas våld vara i motsats till fred, då en grundläggande definition av fred är avsaknaden av våld (Galtung, 1969:167). Därmed blir även våldsbejakande normer och ideologier intressanta att studera. Det urbana våldet är ett hinder för städers utveckling, bland annat påverkas livskvalitet och hälsa, rörelsemönster, konsumtion, investeringar, social sammanhållning med mera negativt.

I fredsforskning och Internationella relationer (IR) har våldets omfattningar, orsaker och konsekvenser studerats länge. Forskningen har försökt att kartlägga variationer i våld och placera våldet i dess samhälleliga och geopolitiska kontext, i syfte att hitta politiska lösningar för fred. Våld gentemot civila- och militära mål, av och mellan statliga och icke-statliga aktörer, har analyserats. Relevanta koncept och teorier inkluderar idéer om strukturellt våld som ligger till grund för mycket fredsforskning, vapentillgångens och upprustningens påverkan på våldets omfattning och konsekvenser, samt fokus på säkerheten med individen i centrum. Underliggande struk-

turella orsaker till våld tenderar inom fredsforskning och IR att ses som relaterade till ojämlika maktrelationer (Galtung, 1969; Moser, 2004:7).

Begreppet ”strukturellt våld” utvidgade våldsdefinitionen inom freds- och konfliktkunskap genom att hävda att strukturell diskriminering, till exempel dominans av en grupp i resursfördelning som leder till exempelvis utbredd fattigdom bland andra grupper, eller ojämlig tillgång till viktiga aspekter av mänsklig utveckling, såsom hälsovård och utbildning, också kan ha dödliga effekter och hindra ”positiv fred” (dvs. mänsklig utveckling) och bör ses som former av våld. Därför bör en korrekt klassificering av våld och konflikter inte fokusera på enbart fysiskt våld. Med en individ som referentobjektet kan fred och säkerhet äventyras av en mängd olika hot och sårbarheter. En definition av säkerhet som utgår ifrån individens säkerhet behöver därför omfatta mer än fysiskt våld som orsakats av konflikter, terrorism eller kriminalitet, så som ekonomiska hot och risker, hälsa, miljö, med mera.

Vanligtvis används geografi och territorium som en första avgränsning i IR-studier. Teorier inom ämnet tenderar att se världen som ett gemensamt utrymme med en ojämn fördelning av makt och resurser. Inom detta utrymme skapas politiska enheter som senare försöker både att överleva och att utvecklas, vilket genererar spänningar mellan dem. Antaganden om världens spatiala, samexisterande och konfliktfyllda natur är centrala inslag i många IR-teorier. Skapandet av ett våldsmonopol inom ett internationellt erkänt territorium anses centralt för statsbildningsprocessen. Den tidigare idén om att den inhemska sfären är ett ordnad politiskt utrymme med en fungerande stat som representerar hela sin befolkning, har dock till stor del övergivits då den många gånger har varit svår att redogöra för empiriskt.

Således gör IR sällan en distinktion mellan politiskt och kriminellt motiverat våld, utan ser i stället till våldets konsekvenser, som bland annat påverkas av tillgången på vapen och andra våldsmedel. Höga nivåer av beväpning, eller förekomsten av särskilt dödliga vapen, kan generera oro, undergräva staters våldsmonopol och därför förlänga konflikter eller öka antalet dödsoffer till följd av att en konflikt bryter ut. Vapen ses därför som mer än tillfälliga verktyg för våld, utan även som problematiska i sig.

I urbana kontexter anses ojämlikhet vara den viktigaste formen av strukturellt våld. Det hävdas att strukturellt våld – i form av komplex exkludering och ojämlikhet – genererar reaktiva våldsmönster, både i form av kriminellt och politiskt våld (Winton, 2004:166–167). Ökad social polarisering och fragmentering har kopplats till framväxandet av alternativa sociala identiteter och medlemskap, annat än den nationella identiteten under en gemensam stat. I en sådan kontext kan gängvåldet till exempel vara en identitetsskapande resurs. Kriminella gäng är exempel på kulturer där våldet har en framträdande roll i relation till deras medlemmar och plats i samhället. De leder också till att våld normaliseras och koncentreras, eller att särskilda områden eller grupper stigmatiseras (Winton, 2004:175).

Med ”våldets polarisering” menas att grupper som är sårbara på andra sätt, också utsätts för våld och andra brott i en större grad än andra grupper i samhället. På så vis förklarar polarisering eller marginalisering av våld hur förekomsten av våld kan öka markant bland fattiga medan en minskning av våld kan observeras bland mer välbärgade. På det hela taget kan våldsutvecklingen därför utläsas som att den har stagnerat eller totalt sett sjunkit, då våldet egentligen har polariserats (Takala & Obstbaum, 2009:52).

Tidigare forskning har visat att städer till växande del är plats för det marginaliserade/polariserade våldet och även identifierat en koppling mellan våldets koncentring och stigmatisering av utsatta urbana områden (Wacquant, 1999:1643–1644). Våldet har setts som en konsekvens av denna exkludering, isolering och följaktligen framväxandet av alternativa strategier. Det polariserade våldet har länge studerats i bland annat USA och Latinamerika, och forskare anser att detta är mönster som blir mer synligt i europeiska länder, bland annat i Norden (Wacquant, 1999:1640, 1643–1644).

Fredsforskningen förklarar alltså ofta orsaken till våld från en maktanalys eller resursfördelningssynpunkt. Inom IR och fredsforskning används begrepp som övergång (”transition”), asymmetriskt våld och kriminaliseringen av konflikt, etc. Dessa är förhållningssätt som öppnar upp för att se olika typer av säkerhetsproblem ur ett ”cross-over” eller relationellt, perspektiv. Sådana perspektiv har inte minst fått fäste i studier av kopplingen mellan kriminalitet och våldsbejakande extremism.

Mot bakgrund av ovanstående kommer detta kapitel först att ge en överblick av säkerhetsutmaningar i svenska städer, med empiriskt

fokus på fysiskt och strukturellt våld, ökningen av gängkriminalitet, samt på våldsbejakande extremism. Den tredje och sista delen diskuterar luckor i den existerande litteraturen och ger förslag på framtida forskningssatsningar.

Trender i urbant våld: svenska städer i en europeisk kontext

Det fysiska våldet: förändringar i dödligt våld

Det dödliga våldet i Sverige har uppvisat en nedåtgående trend på nationell nivå sedan 1990-talet, liksom i många andra europeiska länder (Granath, 2015). Samtidigt har antalet personer i Sverige som uppger att de utsatts för misshandel minskat något 2005–2015 (Brå, 2016b) och antalet personer i åldern 15–20 år som varit misstänkta för brott minskade också under samma period (Brå, 2016a). Två typer av dödligt våld som haft genomslag på minskningen på nationell nivå är minskningen av spontana alkoholrelaterade fall av dödligt våld mellan män, och minskningen av mäns dödliga våld mot kvinnor i nära relationer. Båda dessa typer av dödligt våld sker ofta i privatbostäder med kniv eller slagvapen och är inte typiska storstadsfenomen; förändringar i länen utanför storstadsregionerna har haft störst genomslag på 2000-talets minskning. (Brå, Rapport 2015:24:8). I Sverige som helhet är partnermord och dödligt våld mellan bekanta män, ofta i samband med alkoholkonsumtion, fortfarande de största kategorierna av dödligt våld, medan de som begås inom ramen för en kriminell miljö är tredje vanligast. I Stockholm, Göteborg och Malmö är bilden dock den omvända (Brå, 2012:10).

Medan det dödliga våldet har minskat nationellt sedan 1990-talet så har dödligt våld mot unga män framför allt i storstäderna ökat under samma period. Brotten sker oftast utomhus på allmänna platser i storstadslänens socialt mest utsatta områden och utgör oftast en del av pågående konflikter i kriminella miljöer (Brå, Rapport 2015:24). Mellan 2002 och 2013 kunde 18 procent av morden i Stockholm, Göteborg och Malmö kopplas till organiserad brottslighet, jämfört med 7 procent av morden utanför storstäderna (Brå, 2015; Sturup, Rostami, Gerell & Sandholm, 2017). Därmed kan det konstateras att det urbana dödliga våldet är alltmer centralt för att förstå dödligt våld i Sverige, samt att trender i grova våldsbrott i vissa storstadsmiljöer inte nödvändigtvis följer den över tid positiva nationella utvecklingen.

I ett kortare perspektiv kan flera tendenser utläsas. Det första är att antalet mord i Sverige låg högt under 2015 (112 mord) och 2016 (106 mord), jämfört med medeltalet om 83 mord per år 2010–2014, en utveckling som har fortsatt första kvartalet 2017. Den andra tendensen är att antalet offer i ärenden som innehöll flera fall av dödligt våld mer än fördubblades från 2014 (10 offer) till 2015 (22 offer). Ökningen av sådana fall utgjorde omkring hälften av den totala uppgången 2015 (Granath, 2015). Den tredje är att våld mot unga män mellan 15–24 år har ökat signifikant bland dödsoffren de senaste par åren. År 2015 var antalet unga dödsoffer högre än någonsin tidigare sedan mätningarna började 1967, en trend som fortsatt under 2016 och första kvartalet 2017 (Estrada, 2017.) Den fjärde är att användningen av skjutvapen i fall av dödligt våld har ökat markant under 2010–2015 (i snitt 28 procent av fallen), jämfört med 2000–2005 (i snitt 20 procent av fallen) (Granath, 2015). Den femte tendensen är att kriminalitet, däribland våldsbrott, är närmare sammankopplat med låg socioekonomisk status än tidigare. Bland annat visar en studie att andelen dömda för brott till växande del tillhör de 20 fattigaste procenten i Sverige: en ökning från 26 procent bland personer födda 1965 till 34 procent bland personer födda 1985 (Estrada, 2017). Både längre och kortare trender visar på att det urbana våldet karakteriseras av en fragmentering, där majoriteten av det dödliga våldet koncentreras geografiskt, socioekonomiskt, delvis etniskt och till ett genus.

Sett ur ett komparativt EU perspektiv så svarar antalet mord rapporterade till polisen mot Sveriges befolkningens mängd i EU (Sverige har 1,9 procent av EU:s befolkning och 1,9 procent av de rapporterade morderna i EU) (Eurostat, 2016). Sverige har emellertid knappt 3 procent av EU:s totala BNP (SCB 2016), utav vilken en högre grad går till socialt skydd än genomsnittet i EU¹ (Eurostat, 2014b). Därtill har Sverige de näst högsta sjukvårdsutgifterna i EU (efter Luxemburg), vilket skulle förordna mindre dödligt våld och mindre våld med dödlig utgång, enligt en rad teorier (Eurostat, 2014a). Utan dessa strukturella åtgärder finns anledning till att förmoda att det dödliga våldet i Sverige skulle hamna över vad som anses rimligt utifrån befolkningens mängd.

---

¹ Dock lägre än i Danmark och Finland.

Det strukturella våldet: ökad marginalisering och ekonomisk ojämlikhet

Det strukturella våldet, per Galtungs definition, ökar i Sveriges städer. Ett flertal studier har nyligen belyst en kraftigt ökande segregering av svenska städer över en längre tid (se t.ex. Gustafsson, Katz & Österberg, 2016). Sverige hade mellan 1985 och början av 2010-talet den starkast växande ojämlikheten bland alla OECD-länder, då den ökade med en tredjedel. Under 2012 var den genomsnittliga inkomsten för de 10 rikaste procenten av inkomsttagare 6,3 gånger högre än den för de lägsta 10 procenten. Detta är en ökning från ett förhållande på cirka 4–1 under större delen av 1990-talet (OECD, jan. 2015; OECD, mar. 2015). Sverige har de största inkomstskillnaderna bland hushållens disponibla inkomster och högst relativ fattigdom (8,8 procent) bland de nordiska länderna. Andelen relativt fattiga i Sverige är dubbelt så hög, 17 procent, bland personer 18–25 år.² (OECD, 2014). Till stor del beror den ekonomiska ojämlikheten på skillnaden i arbetslöshet mellan utrikes och inrikes födda. Arbetslösheten bland utrikesfödda i Sverige var 16,22 procent, jämfört med 8 procent för inrikes födda under 2012–2013 (OECD, juli 2015:18; SCB, 2016). Skillnaderna beror även på förmögenhetsojämlikhet (från, t.ex. skillnader i kapitalinkomster) (Almqvist, 2016:6–8). I Sverige ses en stark korrelation mellan inkomster och familjebakgrund bland de allra fattigaste, vilket betyder att familjebakgrunden har mycket stor betydelse för en persons (framtida) inkomster. Detta samband är inte alls lika tydligt för genomkomsttagare, vilket betyder att olika grupper i Sverige har ojämlika ekonomiska möjligheter (Almqvist, 2016:27–29). Den ekonomiska ojämlikheten leder till skillnader i bland annat levnadssituationer och boendemiljö, utbildningsnivå, politiskt deltagande och hälsa. Som omnämnts i introduktionsavsnittet så problematiserar freds forskning också ökade klyftor, inte minst i samband med urbant våld.

---

² Relativ fattigdom är del av befolkningen som lever på 50 procent eller mindre av medianinkomsten.

Minskad social sammanhållning: våld mot minoriteter

Ytterligare dimensioner av det urbana våldet kan anses vara en ökad segregering mellan inrikes och utrikes födda (särskilt utomeuropeiskt födda), en minskad social sammanhållning och ökad främlingsfientlighet. Denna utveckling bör ses som en förlängning av den ekonomiska marginaliseringen och växande ojämlikheten, men kan även ses kopplat till utvecklingen utanför Sverige och särskilt säkerhetsriseringen av muslimer och muslimska samhällen sedan terrorattackerna i USA den 11 september 2001, och som ökat ytterligare under 2010-talet i och med Daeshs framväxt.

Enligt uppgifter från Nationella trygghetsundersökningen ut-sattes uppskattningsvis 107 000 personer för 190 000 främlingsfientliga hatbrott i Sverige under 2014. I statistiken över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv år 2015 var, liksom tidigare år, hatbrott med främlingsfientliga/rasistiska motiv vanligast. Anmälda islamofobiska hatbrott mer än fördubblades 2015 jämfört med 2008 (Brå, 2016:15). En tredjedel av hatbrotten begås på allmänna platser eller i kollektivtrafiken. Stockholm är överrepresenterat bland hatbrotten (Brå, 2016:15:16). Minoriteters utsatthet på allmänna platser i svenska städer begränsar rörelsemönstret hos vissa individer och grupper. En kvalitativ studie om muslimska kvinnors utsatthet av hatbrott på allmänna platser i Malmö visade till exempel att muslimska kvinnors känsla av otrygghet och erfarenheter av utsatthet gjorde att de undvek delar av Malmö som uppfattas som ”bra områden” av andra svenskar (Listerborn, 2015:100).

FN:s senaste rapport om mänskliga rättighetsituationen i Sverige noterade en ökning av hets mot folkgrupp, rasistiskt och främlingsfientligt våld mot muslimer, afro-svenskar, romer och judar, och återkommande negativa skildringar av muslimer i media. Rapporten uttryckte också oro över ett stort antal incidenter av religiös intolerans, inklusive fysiska övergrepp mot personer som tillhör religiösa minoriteter (bland annat muslimer och judar) attacker mot deras gudstjänster samt om underrapportering av sådana fall (Förenta Nationerna, 2016).

Ökad gängkriminalitet och fragmentering

I Stockholm, Göteborg och Malmö har allt fler kriminellt belastade personer sökt sig till olika grupperingar eller ”gäng” under 2000-talet och av det dödliga våldet i storstäderna kan en stor del kopplas till kriminella grupper. Dessa gängbildningar skiljer sig från den traditionellt organiserade brottsligheten då de mer liknar löst sammansatta nätverk, eller mycket lokala territoriella grupperingar, ofta skapade utifrån lokala sociala nätverksfaktorer så som gemensam uppväxtmiljö eller familjeband. ”Medlemmarna” är ofta unga killar. Därmed har den kriminella miljön i storstäderna både vuxit och diversifierats sedan mitten av 1990-talet då miljön utgjordes av ett fåtal kriminella grupperingar kopplade till MC-klubbar (Brå, 2012:13). Många av de nuvarande grupperingarna har stark territorial anknytning. Koncentrationen av kriminella individer och våldsbrott på en liten geografisk yta har tidigare pekats ut som en faktor till exempelvis fler skjutningar då risken för våldsamma möten ökar, vilket Brå menar kan förklara varför Malmö har varit mer utsatt än Göteborg och Stockholm (Brå, 2012:18). En likande hypotes kan appliceras på särskilt utsatta områden, där olika grupperingar kan göra territoriella anspråk och sträva efter att kontrollera ett litet område, vilket leder till att konflikter uppstår mellan olika grupperingar.

Våldsmedel och våldsupptrappning: ökad tillgång till skjutvapen

En del i utfallet av den ökande gängbildningen och fragmenteringen är en förhöjd användning av vapen i kriminella uppgörelser och konflikter. Enligt Brå användes skjutvapen i närmare en tredjedel (29 procent) av de konstaterade fallen av dödligt våld 2015, vilket är en något lägre andel än 2014 (32 procent). Fram till mitten av 2000-talet var dock motsvarande siffra omkring 20 procent. Den senaste femårsperioden har andelen varit i genomsnitt 28 procent (Granath, 2015). Antalet sannolika skjutningar och antalet skottskadade ökade också kraftigt under perioden. Under 2015 var antalet anmälda skjutningar per 100 000 invånare, fem gånger vanligare i särskilt utsatta områden än i övriga delar av landet (Brå, 2015).

Tidigare forskning har visat att tillgång på skjutvapen och sprängämnen kan öka våldsnivån i enskilda gängrelaterade attacker mot människor och egendom. Dessutom kan användningen av skjutvapen

och sprängämnen medföra en risk för ytterligare våldsupptrappning och en form av gängrelaterad våldspirals och kapprustning (Granath, 2015). Detta gör att antalet skjutningar kan variera kraftigt från ett år till ett annat och intensifieras när konflikter i kriminella miljöer trappas upp. Sverige hade till exempel totalt 40 verifierade skjutningar i november–december 2016, varav majoriteten ägde rum i Stockholm, Göteborg och Malmö (Sveriges Radio, feb. 2017). Även Danmark hade ett ovanligt högt antal skjutningar i kriminella miljöer i slutet av 2016, med 32 skjutningar som antags ha kopplingar till gängkriminalitet under det fjärde kvartalet. Majoriteten ägde rum i Köpenhamn, Næstved och Odense³ (Danska Justitiedepartementet, 2017). Till skillnad från den svenska statistiken över skjutningar så rensas den danska statistiken till att täcka enbart skjutningar som kan kopplas till kriminella gäng och MC-klubbar medan den svenska statistiken kan innehålla, till exempel, jaktlyckor och självmord (Rigspolitiet, 2015; Brå, Skjutningar, 2015a:3).

Ett sätt att utforska huruvida våldsdåd har upprepningseffekter är att kartlägga skjutningar i tid och rum. En nyligen publicerad studie om skjutningar i Sverige fastställer just dessa upprepningseffekter, som gör att ett våldsdåd ofta följs av andra liknande dåd, inom närliggande geografiska områden och inom en kort tidsperiod, ofta ett par veckor (Sturup, Rostami, Gerell & Sandholm, 2017). På så vis kan studien visa på våldets koncentrerings och underlätta planeringen av polisiära och andra insatser. Studier om upprepningseffekter pekar på att skjutningar motiveras av till exempel hämnd för tidigare skjutning, och utgör en del av en pågående konflikt mellan kriminella miljöer. Underlaget behöver dock kompletteras med teorier om varför våldet uppstår.

I en nyligen publicerad studie finansierad av Europeiska Kommissionen bedöms Sverige som ett land med förhållandevis många skjutningar per capita i ett europeiskt perspektiv. Stockholm, Göteborg och Malmö låg i topp bland antal rapporterade dödliga och icke-dödliga skjutningar i EU tillsammans med södra Italien. Studien visade även att det väpnade våldet drivs av, och drabbar främst, unga män i ålder 20–24 år⁴ (Project FIRE, feb. 2017).

---

³ För samma period 2015 var antalet skjutningar totalt 6 st.

⁴ Analysen baserades på systematisk insamling av medierapportering i lokala nättidningar från jan. 2010 till mars 2015.

Förhållandevis många skjutningar i Sverige resulterar i kroppsskador och död, och utvecklingen har varit negativ under de senaste åren. År 2012, noterade Brå i en rapport om brottsituationen i Stockholm, Göteborg och Malmö, att antalet skjutningar stigit i samtliga storstäder, men ansåg samtidigt att många av skjutningar då var menade som markeringar utan syfte att skada någon. Skjutningar mot person betraktades som ganska spontana fenomen och planerade avrättningar ansågs ovanliga (Brå, 2012:13). Mycket tyder på en förändring där en stigande andel skjutningar syftar till att skada eller döda, och flera av dödsskjutningarna är mer planerade. Dessutom används handgranater som markering i situationer där skjutvapen tidigare använts.

I Stockholm, Göteborg och Malmö resulterade 387 av 948 skjutningar i kroppsskador, bland annat död, mellan 1 januari 2011 och 31 december 2015. Under samma period i Danmark skottsbadades cirka 40 personer i drygt 160 skjutningar⁵ (Sturup, Rostami, Gerell & Sandholm, 2017; Intervju med danska Rikspolisens Nationella Efterforskningscenter, maj 2017). Trots att antalet mord i Sverige har fallit sedan 1990-talet, har Sverige under perioden haft en ökning med i genomsnitt 2 procent fler dödsskjutna män och 4 procent fler skottsbadade män, per år. Utvecklingen har en stark koppling till den förändrade kriminella miljön i storstäderna, med en växande andel kriminella som ingår i olika rivaliserande grupperingar (Sturup, Rostami, Gerell & Sandholm, 2017). Ett ytterligare problem med skjutvapenvåldet i kriminella miljöer är att få brott klaras upp och andelen ouppklarade fall som begås med skjutvapen är högre i storstadslänen än i övriga landet (Brå, 2012:10).

De senaste åren har flera olika studier och rapporter visat på en ökad tillgång till skjutvapen i kriminella miljöer framför allt i storstäderna. En rapport från Tullverket och Polisen konstaterar att illegala skjutvapen är ett utbrett problem i Stockholmsregionen, att fler kriminella individer bär skjutvapen i Göteborg och att efterfrågan på skjutvapen bland kriminella kretsar i Malmö är fortsatt stor eller har ökat. Rapporten konstaterar att det under flera år funnits en konstant efterfrågan på illegala skjutvapen, och den senaste tidens skjutningar har troligtvis genererat en ytterligare ökad efterfrågan.

---

⁵ Danmark hade dock betydligt fler skjutningar under 2016 och träffsäkerheten har stigit markant de senaste åren.

I Malmöområdet gjordes en betydande ökning av beslagtagna skjutvapen under 2013 och första halvåret 2014. En bedömning är att detta ledde till en ökad efterfrågan på nya illegala skjutvapen, vilket i sin tur troligen bidrog till ökad införsel (Polismyndigheten & Tullverket, 2014:15–16).

I Sverige är det relativt ovanligt att samma vapen används vid flera olika skjutningar, vilket tyder på en god tillgång till vapen i våldsamma kriminella miljöer (Intervju med NFC, sep. 2015). Analyser från Storbritannien och Danmark visar i stället att samma vapen ofta används i flera skjutningar, i Danmark i upp till fem olika skjutningar (Intervju danska Rikspolisens Nationella Efterforskningscenter, maj 2017). Trots att Sverige anses ha fler illegala vapen i omlopp, beslagtogs färre vapen i Sverige än i Danmark 2012–2014 (Polismyndigheten & Tullverket, 2014:4; Rikspolisen i Danmark, 2017).

Utöver polisens underrättelse så visar studier att boende i vissa utsatta områden upplever att vapentillgången har ökat i deras närområde under de senaste två åren, vilket bland annat framkommit i fokusgrupper i Järvaområdet i norra Stockholm (Öppet samtal om våldet, 14 mars 2017).

På senare år har större variation gällande typ och fabrikat av illegala vapen påträffats (se t.ex. Brå, 2012:13). Bland annat har olika former av ombyggda eller konverterade vapen beslagtogs av både tull och polis. Detta gäller framför allt turkiska gaspistoler av märket Ekol som säljs utan licens i flera EU-länder, men som med enkla medel kan justeras för att skjuta med riktig ammunition och därmed bli dödliga. Även så kallade återaktiverade deaktiverade vapen påträffas (intervju med NFC, 2015). I flera EU-länder säljs deaktiverade vapen utan krav på registrering eller vapenlicens, och i vissa av fallen kan det gälla före detta militära vapen som kan återställas i fullt bruk. Flera av vapnen som användes i terrorskjutningarna i Paris 2015 var återaktiverade tidigare deaktiverade vapen. Åtgärder har vidtagits på europeisk nivå för att komma åt luckor i lagstiftningen. Bland annat har en ny gemensam förordning antagits för att införa en minimumstandard för deaktivering för att undvika möjlig framtida reaktivering av vapen. Därtill har Europol tillsammans med en rad EU-länder, bland annat Sverige, lett en gemensam operation mot reaktiverade vapen, vilket ledde till beslag av 10 000 vapen i Spanien i mars 2017 (Europol, 2017).

Användandet av handgranater ökade avsevärt under 2015 och 2016. I en rapport från polisen till regeringen framgår att användandet av handgranater ökat från 10 detonerade handgranater 2015 till 27 fall av detonerade handgranater 2016. Under 2015 hade polisen totalt 45 ärenden med handgranater medan antalet var 52 år 2016. Kriminella använde handgranater bland annat mot lokaler och bostäder utan att ta hänsyn till om människor fanns i närheten, vilket bland annat kostade en 8-årig pojke livet förra året (Henke, Leverin och Nordén, 2016). Användandet av handgranater bland kriminella i Sverige saknar motstycke i andra länder i Norden och Europa. Danmark hade till exempel inte ett enda fall med handgranater under perioden 2015–2016 (Intervju danska Rikspolisens Nationella Efterforskningscenter, maj 2017). Tidigare var problemet med handgranater mer vanligt förekommande i Malmö men 2016 ökade antal beslag samt utredningar av handgranater i Stockholms län. Enligt polisen handlar det om framför allt fem saker som gör att handgranater ökar: tillgång, lågt pris, många konflikter mellan kriminella gäng, normalisering av användandet av granater samt låg risk för att straffas (Pirttisalo, 2017). Därtill kan tilläggas att handgranater har en psykologisk effekt och sprider rädsla, samt att de eventuellt ger status i vissa kretsar.

Det är även vanligare att militära skjutvapen, så som automatvapen, används vid våldsbrott i Sverige. I januari beslagtogs polisen bl.a. militära vapen i två olika tillslag i Stockholm. Det första beslaget gjordes i samband med att polisen genomförde en husrannsakan i en vindfastighet i Fruängsområdet. Där hittade man fem stycken fullt funktionsdugliga automatvapen samt ammunition. Dagen efter beslagtogs polisen ytterligare fem automatvapen samt ammunition i samband med att de stannade ett fordon i Bromma. Polisen bedömer att det finns fler personer inom den grova brottsligheten i Stockholmsregionen som har haft tillgång till vapnen och ämnat använda dessa i grova våldsbrott (Kirvesmäki, 2017).

Det dödliga våldet har lett till att flera unga tungt kriminella vänder sig till KRIS och till avhopparverksamhet än tidigare. Fryshuset rapporterar en stor efterfrågan på deras EXIT-verksamhet och att trycket är större än någonsin tidigare. De ser en särskild koppling mellan efterfrågan och skjutningar där rädslan för att förlora sitt eget eller en nära anhörigs liv, eller för att tvingas ta någon annans liv, spelar en avgörande roll för viljan att lämna kriminella miljöer (Efendić, 2017; Parlamentarikerforum för lätta vapen-frågor, 2017:5).

Det urbana våldet och våldsbejakande extremism

I den svenska strategin mot våldsbejakande extremism kan utläsas att utvecklingen av våldsamt extremism i Sverige under det senaste årtiondet i huvudsak har inneburit ett visst tillbakadragande av våldsbejakande extremism bland vänsterradikala grupper och framväxten av islamistisk extremism i Sverige. Våldsbejakande högerextremism är vanligast förekommande, dock anses islamistisk extremism utgöra ett större säkerhetspolitiskt hot mot Sverige och svenska intressen. Rekryteringen av så kallade jihadister i Sverige till terrororganisationer sker framför allt i större städer (Regeringskansliet, 2016:2). Det nationella säkerhetspolitiska hotet från våldsbejakande islamistisk extremism anses främst utgöras av de unga män som rest till Syrien och Irak för att ansluta sig till och kriga för Daesh, och risken för att de med en nyvunnen kunskap och en lägre våldströskel skulle kunna utföra terrordåd när de återvänder till Sverige (Regeringskansliet, 2016:7–8). Den våldsbejakande islamistiska extremismen i Sverige är, liksom det dödliga och väpnade våldet, nära kopplat till socialt utsatta områden. Enligt polisen förekommer våldsbejakande religiös extremism, i någon form, i en tredjedel av Sveriges särskilt utsatta områden, där den anses ha stor samhällspåverkan (Polismyndigheten, 2015:20).

Kriminalitet och extremism

Kartläggningar av terroristdåd och kända våldsbejakande extremister i Europa har visat på en påtaglig så kallad överlappning ("crossover") mellan kriminella och våldsbejakande extremistiska miljöer (Basra & Neumann, 2016). I Europa har en stigande andel av gärningsmännen som begått terrorbrott haft en känd kriminell bakgrund. Från 2001–2011 hade fem av de 33 gärningsmän som var involverade i terrordåd i Europa en känd kriminell bakgrund, medan från 2012–2016 hade 30 av 51 gärningsmän en känd kriminell bakgrund (Data från Danish Institute for International Studies, citerad i Wilchen Christensen & Lerche Mørck, 2017).

Överlappning innebär inte bara att individer rör sig i både våldsbejakande extremistiska- och kriminella miljöer. Kriminella grupper kan verka i en gråzon som influeras både av "vanlig" eller instrumental kriminalitet och extremistisk ideologisk motiverad kriminalitet,

så som hatbrott. En extremistisk retorik eller användandet av extremistiska symboler kan exempelvis hjälpa att skapa en identitet kring ett speciellt kriminellt gäng. Kriminella kan också försvara sitt agerande utifrån extremistisk ideologi (Wilchen Christensen & Lerche Mørck, 2017).

Våldsbejakande extremister kan närma sig kriminella miljöer, använda kriminella kontakter eller själva begå brott, för att stärka förmågan för att begå ett attentat. Detta gäller till exempel för att få tillgång till illegala skjutvapen eller sprängmedel. Våldsbejakande extremistiska grupper kan också vända sig till kriminella individer eller grupper i nyrekrytering. De senaste årens terrorattentat i Europa har bland annat visat på fängsels roll som plats för radikaliserings av kriminella individer (Wilchen Christensen & Lerche Mørck, 2017; PET 2016:1–5).

En annan typ av överlappning är sociala band och gemensam miljö, till exempel familjeband eller gemensam uppväxt i ett särskilt område. Kartläggning av våldsbrott och islamistisk extremism, till exempel, visar ofta på en gemensam geografisk och socioekonomisk profil.

En rapport av Säpo och Brå om kriminalitet bland höger- och vänsterextremister i Sverige från 2009 visade att de flesta personer inom politiska extremistmiljöer i Sverige inte begår brott. De individer som begår brott är i stället mycket brottsaktiva och majoriteten av brotten de begår är inte politiskt motiverade. Av 1 409 personer som varit skäligen misstänkta för sammanlagt 9 329 brott, bedömdes 2 432 vara politiskt motiverade brott (Säpo & Brå, 2009). Många brottsaktiva extremister ansågs ha praktiska färdigheter i, och erfarenhet av, att använda våld, varav ett antal också haft erfarenhet av dödligt våld (Säpo & Brå, 2009:19).

Enligt Säpo har omkring 300 personer sedan 2012 rest för att ansluta sig till våldsbejakande islamistiska grupperingar i Syrien och Irak. Ungefär 140 har återvänt. Under 2015–2016 avstannade till stor del rekryteringen till terrororganisationerna i Sverige (Delling, 2016). De flesta svenskar som ansluter sig till terroristgrupper utomlands är unga män mellan 18 och 30 år, födda i Sverige med minst en förälder född utomlands och saknar eller har låg inkomst. En tredjedel har kriminell bakgrund (Säpo, hotbild maj 2017).

Kopplingen mellan våldsbejakande extremism och kriminalitet, däribland våldsbrott, är alltså tidigare känd och är inte unik för vålds-

bejakande islamistiska grupperingar, eller unikt för Sverige. Dock kan vissa individer genom att resa till konfliktområden ha skaffat sig en militärutbildning och erfarenhet som tidigare ansetts sällsynt i Sverige.

Vapentillgång

Enligt Säpo:s och Brå:s rapport ansågs brottsaktiva högerextremister i synnerhet ha en relativt god tillgång till legala och illegala vapen, inklusive ett begränsat förfogade över automatvapen och sprängmedel. Få hade dock mer avancerad militärutbildning än lumpen (Säpo & Brå, 2009:14). Till exempel så har flera medlemmar i nordiska motståndsrörelsen tidigare dömts för vapenbrott (Vergara, 2014). ”Tillgången på vapen och sprängmedel, våldskapital och erfarenhet av grovt våld gör dock att om tydlig avsikt uppstod skulle [vitmakts-]miljön allvarligt kunna skada delar av [det demokratiska samhällets grundläggande] funktioner”, samt utgöra ett allvarligt hot mot individer (Säpo & Brå, 2009:19).

Analyser och bedömningar av illegal skjutvapenhandel har främst fokuserat på anslutningar till Balkan, i synnerhet före detta Jugoslavien. Internationellt deltagande i utländska väpnade konflikter, inte bara i Irak och Syrien, men också i östra Ukraina, kan öppna nya kontakter och nya vägar för förvärv av tyngre vapen av olika slag. Offentlig information från polska gränsstyrkorna visar ett ökat antal vapenbeslag vid landgränsen till Ukraina. I allmänhet skapar väpnade konflikter i EU:s närområde okontrollerade områden som är en grogrund för olika former av brott, inklusive människohandel. På så vis blev även delar av f.d. Jugoslavien ett centrum för kriminalitet och smuggling av olika slag. De senaste åren har en rad myndigheter och internationella organisationer, bland annat Europol, belyst risken för en ökad tillströmning av illegala vapen från konflikter i EU:s närområde.

Förslag på framtida forskning

Mot bakgrund av de senaste årens våldsutveckling finns det ett stort behov av att bättre förstå de aktuella säkerhetsaspekterna kopplade till svenska städer och urbanisering. Tidigare forskning har framför allt lyft fram våldets polarisering som främsta trend i städers

osäkerhet och urbana konflikter. Den här korta litteraturöversynen har tagit ansats i våldets polarisering i svenska städer som delvis har lett till ökat gängvåld och en koncentration av våldsbrott i särskilt utsatta områden. Det är bland annat i den polariserade miljön som våldsbejakande extremism nu växer.

En djupare analys av säkerhet i nordiska städer är ett relativt oprövat område för akademisk forskning. Det här kapitlet har dock försökt påvisa värdet av att bättre förstå fenomenet urbant våld och osäkerhet, att verka för att styrka orsakerna bakom och konsekvenser av våldet samt att lyfta fram möjliga lösningar på identifierade problem. Denna typ av studier skulle med fördel kunna genomföras interdisciplinärt. Detta skulle kunna möjliggöras genom skapandet av ett svenskt eller nordiskt forskningsnätverk som knyter samman forskare som arbetar inom området.

Även om det för närvarande finns viss forskning på så kallade överlappningar mellan kriminella miljöer och våldsbejakande extremism från bland annat Danmark och Storbritannien, är detta ett område där mycket forskning saknas, bland annat så saknas svenska fallstudier. Framtida forskningssatsningar skulle kunna öka kunskapen om rörelsemönster mellan kriminella grupper och extremism, vad som motiverar människor att flytta från en kriminell miljö till en extremistisk miljö, samt vilka konsekvenser det kan ha för extremistiska miljöer om de i större utsträckning tilltalar kriminella individer.

Tillgången på illegala vapen i Sverige har betydande effekter på våldsfallet, bland annat har Sverige många skjutningar relativt till andra EU länder. Det saknas studier som kopplar samman kriminalitet, extremism och skjutvapen. Att sammanföra forskning om våldsam extremism, skjutvapentillgång och gängrelaterat våld kan vara en utgångspunkt för att utveckla en bättre förståelse för våld i svenska städer och en mer sammanhållen och integrerad strategi för att bekämpa säkerhetsutmaningar på stadsnivå.

Utöver att kartlägga, beskriva, förstå och förklara säkerhetsutmaningar i svenska städer, bör framtida forskning ägna större uppmärksamhet åt olika strategier för att främja säkerhet i städer. Helt klart är att det redan finns en uppsjö av olika aktörer och initiativ. Bland annat kan framtida forskning inventera och utvärdera nuvarande program och strategier. Denna typ av forskning skulle underlättas ordentligt av ett nära samarbete mellan forskare och praktiker.

Referenser

- Almqvist, Anna, Den ekonomiska ojämlikheten i Sverige (LO, 2016).
- Basra, R., & Neumann, P. R. (2016). 'Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime Terror Nexus', *Perspective on Terrorism*, vol. 10, nr 6, ss. 25–40.
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2012). *Brottslighet och trygghet i Malmö, Stockholm och Göteborg: En kartläggning, 2012*.
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2015). *Skjutningar 2006 och 2014 – omfattning, spridning och skador, Kortanalys 7, 2015*.
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2015) *Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014: En beskrivning av utvecklingen med särskilt fokus på skjutvapenvåldet (Rapport 2015:24)*.
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2016a). 'Brottsutveckling: Ungdomsbrottslighet', <https://www.bra.se/brott-och-statistik/brottsutvecklingen/ungdomsbrottslighet.html>
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2016b). 'Brottsutveckling: Våld och misshandel', <https://www.bra.se/brott-och-statistik/brottsutvecklingen/vald-och-misshandel.html>
- Brottsförebyggande rådet (Brå). (2016c). *Hatbrott 2015: Statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv och självrapporterad utsatthet för hatbrott (Rapport 2016:15)*.
- Danska Justitiedepartementet, *Bandepakke III Bander bag tremmer, 2017*.
- Efendić, Negra, 'Kriminella söker hjälp: Måste från Stockholm', *Svenska Dagbladet*, 2 april 2017.
- Estrada, Felipe, 'Det ojämlika våldet', i *Öppet samtal om våldet: rätten till liv och säkerhet (Stockholms stad, 14 mars 2017)*.
- Eurostat, 'Crime and criminal justice statistics, Table 1: Intentional homicide offences recorded by the police, 2008–2014', maj 2016.
- Eurostat. (2014a). 'Current healthcare expenditure, 2014', http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Current_healthcare_expenditure,_2014_YB17.png

- Eurostat. (2014b). 'Total Government expenditure on social protection 2014', http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/2/2d/Total_general_government_expenditure_on_social_protection%2C_2014_%28%25_of_GDP_%25_of_total_expenditure%29.png
- Förenta Nationerna, International Covenant on Civil and Political Rights: Human Rights Committee Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden, CCPR/C/SWE/CO/7, 28 april 2016.
- Galtung, Johan (1969). 'Violence, Peace, and Peace Research', *Journal of Peace Research*, vol. 6, nr 3, ss. 167–191.
- Granath, Sven. (2015), Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014. Brå.
- Gustafsson, Björn, Katz, Katarina & Österberg, Torun. (2017). 'Residential Segregation from Generation to Generation: Intergenerational Association in Socio-Spatial Context Among Visible Minorities and the Majority Population in Metropolitan Sweden', *Population, Space and Place*, vol. 23: e2028.
- Delling, Hannes, 'Säpo: IS rekrytering från Sverige har förändrats', *Svenska Dagbladet*, 18 okt. 2016.
- Henke, Jesper, Leverin, Sara & Nordén, Sofia, 'Explosion i lägenhet', *SVT Nyheter*, 22/29 aug. 2016.
- Kirvesmäki, Jimmy, 'Polisen beslagtog stor mängd automatvapen', *SVT Nyheter*, 17 jan. 2017.
- Listerborn, Carina (2015). 'Geographies of the veil: violent encounters in urban public spaces in Malmö, Sweden', *Social & Cultural Geography*, vol. 16, nr 1, ss. 95–115.
- Moser, Caroline (2004). 'Urban Violence and Insecurity: An Introductory Roadmap', *Environment & Urbanization*, vol. 16, nr 2, ss. 1–14.
- OECD, 'Equality', 2014, <http://www.oecd.org/social/inequality.htm>
- OECD, 'Income inequality data update: Sweden' jan. 2015 <http://www.oecd.org/sweden/OECD-Income-Inequality-Sweden.pdf>

- OECD, 'Policy Brief Sweden: Inequality', mar. 2015,
<https://www.oecd.org/sweden/sweden-achieving-greater-equality-of-opportunities-and-outcomes.pdf>
- OECD, Indicators of Immigrant Integration 2015, juli 2015.
- Parlamentarikerforum för lätta vapen-frågor, Rapport Värnat våld i Sverige – vikten av att bygga fredliga och inkluderande samhällen, Seminarium i Riksdagen, 31 maj 2017.
- PET Centrum för terrorism-analys, 'Militant islamistisk radikalisering', 28 april 2016.
- Pirttialo, Jani, 'Svenska attacker med granater sticker ut i världen', Svenska Dagbladet, 27 feb. 2017.
- Polismyndigheten & Tullverket, Minska införseln av illegala skjutvapen: Redovisning av regeringsuppdrag, 31 okt. 2014.
- Polismyndigheten, Utsatta områden: sociala risker, kollektiv förmåga och oönskade händelser (dec. 2015).
- Project FIRE, Final Report: Fighting Illicit Firearms Trafficking Routes and Actors at European Level, feb. 2017.
- Regeringskansliet, Nationell strategi mot våldsbejakande extremism, Diarienummer: Ku2016/01651/D, 2016.
- Danska rikspolisens, Rockere og bander 2015, 2016.
- Statistiska centralbyrån (SCB), 'Rekordår och kriser – så har BNP ökat och minskat', 2016.
- Statistiska centralbyrån (SCB), 'Andel arbetslösa i procent 15–74 år', 2005–2016.
- Sturup, Joakim, Rostami, Amir, Gerell, Manne & Sandholm, Anders, 'Near-repeat shootings in contemporary Sweden 2011 to 2015'. (2017). Security Journal.
- Sveriges Radio, 'Polisens statistik: 40 skjutningar i november och december', 6 februari 2017.
- Säkerhetspolisen & Brå, Våldsam politisk extremism: antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten (2009: 15).
- Säkerhetspolisen, 'Kontraterrorism: hot och hotbild', maj 2017,
<http://www.sakerhetspolisen.se/kontraterrorism/hot-och-hotbild.html>

- Takala, Jukka-Pekka & Obstbaum, Yaira, Looking at violence in the Nordic countries: Statistical Sources, Variations, Improving measurement (Nordiska ministerrådet: 2009).
- Vergara, Daniel, 'Vapenbeslag hos Norska motståndsrörelsen', EXPO, 15 dec. 2014, http://expo.se/2014/vapenbeslag-hos-norska-motstandsrörelsen_6744.html
- Wacquant, Loïc (1999). 'Urban Marginality in the Coming Millennium', *Urban Studies*, vol. 36, nr 10. ss. 1639–1647.
- Wilchen Christensen, Tina och Lerche Mørck, Line, *Bevægelser i og på tværs af ekstreme grupper og bande- og rockermiljøet: En kritisk undersøgelse og diskussion af "Cross-over"* (DPU, Aarhus Universitet, 2017).
- Winton, Ailsa (2004), 'Urban violence: a guide to the literature', *Environment & Urbanization*, vol, 16, nr 2, ss. 165–184.
- Öppet samtal om våldet: rätten till liv och säkerhet (Rundabordsamtal, Stockholms stad, 14 mars 2017).

Intervjuer

- Författarens intervju med Nationellt Forensiskt Center, Linköping, 30 sep. 2015.
- Författarens intervju med danska Rikspolisens Nationella Efterforskningscenter, Glostrup, 2 maj 2017.

6 Individuella riskfaktorer och riskbedömningar för våldsbejakande radikaliserings: en översikt av forskningsläge och metoder

Joakim Sturup och Niklas Långström

Forskningen om individuella, personbaserade risk- och sårbarhetsfaktorer för att utveckla och agera ut våldsbejakande radikaliserings är påtagligt begränsad, särskilt i relation till den omfattande kunskap som finns om riskfaktorer för generellt våldsbeteende. Samtidigt finns det en överhängande risk för felaktiga slutsatser om existerande kunskap från våldsbeteende i allmänhet okritiskt tillämpas också på beteenden motiverade av våldsbejakande extremism. Detta kapitel försöker belysa forskningsläget kring individuella riskfaktorer för radikaliserings och våldsbejakande extremism. Därutöver diskuterar vi hur säkra slutsatser man egentligen kan dra om *orsaker* utifrån observerade samband i förekommande forskningsstudier givet varierande felkällor eller förvrängningsfaktorer (eng: "bias"). Flera föreslagna individbaserade riskmarkörer för våldsbejakande extremism; utbildningsnivå, social marginaliserings och psykisk störning bygger på tvärsnittsstudier av observationstyp med bristande kontroll av störfaktorer (eng: "confounders"). Risken för felaktiga tolkningar ökar oftast påtagligt pga. förekomsten av familjära (genetiska och tidiga miljömässiga) störfaktorer. För bättre riskbedömningar och riktade förebyggande insatser mot radikaliserings och våldsbejakande extremism behövs därför tillräckligt stora studier som med pålitliga mätningar följer individer och välvalda jämförelsegrupper över tid.

Radikalisering och våldsbejakande extremism uppstår inte ur ett vakuum, utan uppkommer i regel som en *process* i ett socialt sammanhang i samverkan med andra individer (Youth Justice Board, 2012; Horgan, 2005). Denna process är dock inte så enkel att det bara finns ett sätt att radikaliseras; flertalet olika bidragande faktorer och utvecklingsvägar bidrar till detta mångfacetterade fenomen (Sageman, 2004; NYPD, 2007; Säkerhetspolisen, 2010; Silke, 2014). Internet har ökat möjligheterna att leta upp och interagera med andra människor, även för den som har betydande svårigheter med socialt samspel. Trots detta radikaliseras även ensamagerande extremister i ett socialt sammanhang, om än oftast utan direkt socialt samspel med andra individer i miljön (Bakker & De Graaf, 2010). Vid andra typer av våldsbejakande extremism; exempelvis en mindre, huvudsakligen oberoende grupp eller ”cell” med terrorister, kan medlemmarna förstås vara radikaliserade redan då planeringen för specifika terroråd påbörjas. Även denna process har dock ofta skett inom en organisation eller nätverk. Rättsvårdande myndigheters såväl som det övriga samhällets arbete, preventivt och vid arbete med avhoppare, kommer huvudsakligen att beröra enskilda individer, och därför bara indirekt behöva värdera samspel med andra individer. Medan det polisiära förebyggande och utredande arbetet oftare fokuserar på hela grupper måste socialtjänst, kriminalvård och andra berörda myndigheter alltså hantera de enskilda individerna som ingår i dessa nätverk. Detta gäller inte minst de jihadistiska radikaliserade individer som återvänder hem efter att ha rest till och stridit i Syrien och Irak.

Detta avsnitt utgörs av en narrativ översikt av publicerad forskning och gör alltså inte anspråk på att vara systematisk. Vi har under våren 2017 genomfört flera litteratursökningar efter vetenskapligt publicerade artiklar, monografier eller bokkapitel i forskningsdatabaserna Google Scholar, PubMed och PsycInfo. Inga begränsningar beträffande publikationsår tillämpades; språken var engelska, svenska, danska, och norska och sökorden *radicalis/zation*, *extremism*, eller *terrorism* sammanfogat med risk *factor(s)*. Enskilda studier kvalitetsgranskades inte enligt någon särskild bedömningsmodell. I första hand berodde detta på att vår genomsökning av fältet fann tre systematiska översikter av riskfaktorer beträffande våldsbejakande radikalisering (Lum, Kennedy & Sherley, 2006; Youth Justice Board, 2012; Scarcella, Page & Furtado, 2016). Alla

dessa tre rapporterar samstämmigt att det i dag inte finns tillräckligt många välgjorda studier för att man ska kunna dra någorlunda säkra slutsatser om kausala orsaker till våldsbejakande radikalisering. Mot denna bakgrund föreföll det därför mindre meningsfullt att för vår egen del försöka tillskapa tid och resurs för en regelrätt systematisk översikt.

Vi har här valt att använda oss av svenska Säkerhetspolisens definition av radikalisering: ”... den process som leder fram till att en person eller en grupp *stödjer eller utövar ideologiskt motiverat våld för att främja en sak*”. Avsnittet kommer inte att fokusera på extremism som social företeelse, utan på individers risker och sårbarheter. Samtidigt är det vår bestämda tolkning av litteraturen att de båda perspektiven inte motsäger utan snarare kompletterar varandra. Organisering och extrem ideologi/uttolkning av religion är de viktigaste riskfaktorerna för våldsbejakande extremism men, vilket vi försöker beskriva senare, är det troligtvis inte slumpmässigt vilka individer som tar till sig och kan tänka sig agera på ett totalitärt och svart-vitt tänkande. I en kumulativ risk-/sårbarhetsmodell kommer individuella risk- och skyddsfaktorer på individnivå att samspela med sociala och ideologiska/religiöst extrema faktorer vid utveckling av radikalisering och våldsbejakande extremism. Den första delen av kapitlet ger en överblick över den begränsade forskning som finns i dag medan den andra delen översiktligt behandlar forskningsdesign och kausalitet (orsak/verkan-slutsatser). Den tredje delen utvärderar forskningen ur ett metodperspektiv medan den fjärde och sista innefattar några slutsatser och rekommendationer för framtida forskning och utvecklingsarbete i syfte att förbättra förståelse och förhindrande av våldsbejakande radikalisering.

För att förstå kapitelinnehållet bör man känna till vad som avses med en riskfaktor och hur dessa fungerar. En riskfaktor är en variabel (till exempel användning av alkohol eller andra substanser eller impulsivitet) som tidsmässigt föregår och ökar sannolikheten för ett visst utfall (exempelvis en våldshandling). Faktorn i sig behöver inte vara kausalt (dvs. med direkt orsak-verkan) kopplad till utfallet, utan associationen kan orsakas av andra underliggande faktorer, störfaktorer (eng: ”confounders”), som egentligen är de som i det aktuella fallet bäst förklarar relationen mellan riskfaktorn och utfallet (Kraemer, Stice, Kazdin, Offord & Kupfler, 2001). Som exempel kan vi beskriva en störfaktor med en studie gällande psykossjukdomen

schizofreni och våldsbrott (Fazel et al., 2009). Redan tidigare fanns forskningsresultat som visade att individer med schizofreni hade en påtagligt förhöjd risk att dömas för våldsbrott i jämförelse med övriga befolkningen. I Fazel och medarbetares (2009) studie framkom på likartat sätt att personer med schizofreni hade en fördubblad våldsbrottsrisk jämfört med normalbefolkningen. Men när sedan individer med respektive utan missbruk/beroende av alkohol och andra substanser analyserades var för sig framkom en mer nyanserad bild. Schizofrena individer utan missbruk hade en överrisk på måttliga 1,2 gånger när dessa jämfördes med individer från normalbefolkningen (utan schizofreni och missbruk), medan risken var drygt 4 gånger högre bland dem med både schizofreni och missbruk jämfört med personer från normalbefolkningen (utan schizofreni men med missbruk). I korta drag kan det sägas att överrisken för våldsbrott bland individer med schizofreni i första hand drivs av en störfaktor – i detta fall ett samtidigt substansmissbruk.

I samhällsviktiga frågor som våldsbejakande radikalisering är det förstas särskilt viktigt att samhällets preventiva åtgärder och efterföljande insatser så långt som möjligt är i linje med vetenskap och beprövad erfarenhet. Flera experter påtalar att det saknas forskning om riskfaktorer och riskmarkörer inom områden som ”foreign fighters” (Borum & Fein, 2016), terrorister (Borum, 2015) och radikaliserat tänkande (Bhui, Warfa & Jones, 2014). Vid avsaknad av evidensbaserat vetande om riskfaktorer och metoder inom ett fält är det naturligt att söka kunskap från närliggande områden. Forskningslitteraturen om riskfaktorer för generell våld och antisocialt beteende är omfattande och skulle eventuellt kunna appliceras även på våldsbejakande extremism (Monahan, 2012; Borum, 2015). Dessa två namnkunniga forskare menar dock att även om detta inte bör göras beträffande *specifika riskfaktorer*, kan möjligen likartade metoder för att *utveckla beslutsstöd eller instrument för riskbedömningar* på individnivå användas också inom området våldsbejakande extremism. Mot denna bakgrund följer här en redogörelse för aktuell forskning beträffande riskfaktorer för våldsbejakande extremism.

Individbaserade riskmarkörer för våldsbejakande radikalisering

Ålder

Bakker (2006) fann att de 242 jihadistiska terrorister han studerade hade en genomsnittsålder på 27 år (inom intervallet 16 till 59 år). Den svenska Säkerhetspolisen (2010) rapporterade inte exakta åldersintervall men uppgav att majoriteten av de 200 individer som ingick i våldsbejakande islamistiska miljöer var mellan 15 och 30 år, medan medelåldern var 28 år bland alla individer registrerade för våldsbejakande jihadism i Norge (Politiets sikkerhetstjeneste, 2016). Weenink (2015) rapporterade en genomsnittsålder på 24 år bland de 140 individer som rest till Syrien från Holland. Chermak och Gruenewald (2015) fann att de 974 extremister från USA de studerade hade genomsnittsåldern 29 år, densamma som bland de 21 personer som t.o.m. 2010 dömts för terrorbrott i Australien (intervall: 20–47 år; Porter & Kebbel, 2011). Bland 370 individer från Belgien och Holland som rest som jihadistiska ”foreign fighters” till Irak och Syrien fann Bakker och de Bont (2016) en genomsnittsålder på 24 år (intervall: 13–67 år). Bland 677 individer som på motsvarande sätt rest från Tyskland var medelåldern 26 år (Heinke, 2016; intervall: 15–62 år). Sammanfattningsvis har den oviktade medelåldern i olika radikaliserade grupper varit mellan 24 och 29 år.

Kön

Sammanfattningsvis har andelen män (oviktat) bland radikaliserade och våldsbejakande extremister befunnits vara höga: 84 procent till 98 procent. I Bakkers (2006) studie var exempelvis 237 av 242 personer män (98 procent). Bland islamistiska extremister i Norge var 88 procent män (Politiets sikkerhetstjeneste, 2016) och i Chermak och Gruenewalds (2015) stora studie från USA 90 procent. Weenink (2015) rapporterade att 84 procent av de som rest till Syrien från Belgien och Holland vara män, motsvarande andel bland de som rest till Syrien från Tyskland var 79 procent (Heinke, 2016). Bland de 21 individer som dömts för terrorbrott i Australien var 100 procent män (Porter & Kebbel, 2011).

Boende i ett social utsatt område/ social marginalisering eller isolering

Det finns en föreställning om att våldsbejakande radikaliserings sker i fattiga områden (Sageman, 2004; Youth Justice Board, 2012). Bakker (2006) rapporterade att över 50 procent av de 242 terrorister han studerade kom från den lägsta samhällsklassen, men betonade själv att han inte hade någon kontrollgrupp att jämföra med. Å andra sidan rapporterade Sageman (2004) att majoriteten av 172 europeiska terrorister hade medelklassbakgrund. Flera studier tyder dock på att våldsbejakande extremister har liknande egenskaper avseende detta som andra individer som bor i samma område som de själva (citerade i Victoroff, 2005). Vidare tyder andra studier på att fattigdom i sig inte är en riskfaktor för just våldsbejakande extremism (Bhui, Warfa & Jones, 2014; Siedler, 2011). I en tysk studie fann exempelvis Siedler (2011) att en uppväxt med arbetslösa eller skilda föräldrar utgjorde en riskfaktor för högerextrema åsikter, medan fattigdom i form av låg hushållsinkomst i sig inte var en sådan riskfaktor.

Sageman (2004) rapporterade i en studie av 172 jihadistiska terrorister från Europa att 70 procent av de som rekryterats till våldsbejakande miljöer inte växt upp i det land där denna rekrytering sedan ägt rum. Detta skulle kunna återspegla att migrerade individer till följd av migrationen oftare har färre och svagare prosociala band eller att de på annat sätt påverkats negativt till exempel av migrationsrelaterad stress, snarare än att boendet i socialt utsatta områden som sådant skulle orsaka radikaliserings.

Utbildning

Utbildning är en faktor med oklar betydelse för våldsbejakande radikaliserings. Flera studier antyder att jihadistiska extremister ofta har hög utbildningsnivå, särskilt i jämförelse med andra lagöverträdare (Sageman, 2004; Silke, 2008; Bakker, 2006; Merari, 2010). Dessutom förefaller jihadister från muslimska länder vara betydligt bättre utbildade än jihadister i andra länder (Gambetta & Hertog, 2016). Detta kan dels handla om varierande relativ betydelse av olika bakgrundsfaktorer för radikaliserings mellan länder, men även att olika slags urvalsbias kan påverka vilka som inkluderas i studier. Chermak och Gruenewald (2015) påvisade möjliga förändringar över

tid; utbildningsnivån uttryckt som andelen med collegeutbildning sjönk från över 70 procent till 35 procent bland extremister som begått terrorbrott i USA före respektive efter 11 september 2001. Porter och Kebbel (2011) rapporterar att 9 av 18 individer (50 procent) dömda för terrorbrott i Australien till och med 2011 och med kända uppgifter om skolgång hade hoppat av innan fullgånge grundskola.

Tidigare brottslighet

En mer detaljerad genomgång av kopplingen mellan tidigare brottsligt beteende och våldsbejakande radikalisering, extremism och terrorism återfinns i ett separat kapitel av Sturup och Rostami i denna rapport (se tabell 4.1 i kapitel 4). I korthet finns tidigare känd brottslighet bland 24 till 80 procent av de individer som registrerats för våldsbejakande extremism, begått terrorrelaterad brottslighet eller rest till andra länder för att strida för våldsbejakande extremistiska organisationer (Bakker, 2006; Säkerhetspolisen, 2010; Chermak & Gruenewald, 2015; Weenink, 2015; Heinke, 2016; Europol, 2016). Även om detta generellt ser ut att vara en betydligt högre andel än i normalbefolkningen hade dock ingen av studierna någon jämförelsegrupp.

Psykiska störningar och personlighet

Flera forskare (se t.ex. Cooper, 1978; Lasch, 1979) föreslog redan på 1970-talet olika psykiska och psykologiska störningar och tillstånd som möjliga orsaksfaktorer till terrorism. Detta har dock senare starkt ifrågasatts (se till exempel Silkes översiktsartikel från 2008). Modernare studier antyder snarare att majoriteten av de individer som begår terrorhandlingar är väsentligen psykiskt friska (Silke, 2003; Horgan, 2005), vilket dock i sin tur ifrågasatts på senare år (Lankford, 2016).

Bakker (2006) fann exempelvis att cirka 5 procent av terroristerna i hans undersökning hade en diagnostiserad psykisk sjukdom. Chermak och Gruenewald (2015) undersökte psykiska störningar i en mycket stor grupp av 974 höger-, vänster- och religiösa extremister i USA; 8 procent av dessa hade en allvarligare aktuell psykisk

störning. Andelen med psykiska störningar – dock inte sällan med olika definitioner, mätmetoder och tidsperspektiv – har i olika studier varierat mellan 5 procent och 35 procent (Corner, Gill & Mason, 2016). Psykiska störningar förefaller också vara vanligare bland ensamagerande terrorister jämfört med hos dem som verkar i grupp eller socialt sammanhang (cirka 40 procent; Corner, Gill & Mason, 2016; Corner & Gill, 2015). Även om individer med psykiska störningar utgör en minoritet bland samtliga som radikaliserats påvisar nyare forskning att psykiska störningar kan vara överrepresenterade bland annat bland ”foreign fighters” som rest till Syrien och Irak för att strida för IS (Europol, 2016: minst 20 procent). Sex procent av 140 jihadistiska ”foreign fighters” från Holland (Weinink, 2015) respektive 2 procent av 370 från Holland och Belgien (Bakker & de Bont, 2016) hade psykiatriska diagnoser.

Kebbel och Porter (2011) fann att 3 av 21 (14 procent) australiensiska män dömda för terrorbrott tom 2011 hade diagnostiserats med paranoia, depression respektive schizofreni. Även en nyligen publicerad rapport från den norska säkerhetspolisen fann att 21 procent av de som bedömts tillhöra en våldsbejakande islamistisk miljö i Norge hade en psykiatrisk problematik. Detta var dock enligt uppgift samma andel som i befolkningen i stort. Det sistnämnda är mycket viktigt. Utan väl valda jämförelsegrupper som bedömts eller undersökts på likadant sätt får vi ingen rimlig referens för om en viss nivå av psykisk ohälsa är högre än hos jämförbara personer som inte radikaliserats in i våldsbejakande extremism. Därmed blir möjlig överrepresentation av psykisk ohälsa, en helt grundläggande förutsättning för slutsatser om ett eventuellt orsakssamband med våldsbejakande extremism, inte möjlig att bekräfta eller avfärda (jfr avsnitt *Kontrollgrupper*).

Tabell 6.1 Översikt över studier som rapporterar andelen av våldsbejakande extremister med tidigare eller aktuella psykiska störningar

Studie	Urval, land, tidsperiod, huvudsaklig gruppstillhörighet, ålder, andel män, samt definition av psykisk ohälsa	Andel med psykiska störningar
Weenink (2015)	140 jihadistiska individer från Holland som rest till Syrien, genomsnittsålder 24 år, 84 % män, tidigare diagnostiserade med någon psykisk störning mätt	6 %
Bakker (2006)	242 europeiska jihadistiska terrorister under åren 2001–2006, genomsnittsålder 27 år, 98 % män, någon psykisk sjukdom mätt enligt öppna källor	5 %
Porter & Kebbell (2011)	21 personer, dömda för terrorbrott i Australien fram till 2011, genomsnittsålder 29 år, 100 % män, psykiatriskt diagnostiserade av professionella kliniker vid tiden för rättegång	14 %
Bakker & de Roy (2016)	120 ensamagerande terrorister i Europa, genomsnittsålder 24 år, jihadistiska samt vänster- respektive högerextrema, oklart hur psykiska störningar mätts	35 %
Chermak & Gruenewald (2015)	974 höger-, vänster- och jihadistiska extremister i USA okänt under vilken period men 45 % efter 9/11, 89 % män, mätt som tidigare känd psykisk sjukdom	8 %
Europol (2016)	"Foreign fighters" som rest från EU-länder utan närmare beskrivning beträffande antal, ålder, kön eller definition på psykisk störning	Minst 20 %
Norska säkerhetspolisen (2016)	Ej angivet antal personer med koppling till jihadistisk extremism i Norge, genomsnittsålder 28 år, 88 % män, oklart hur psykisk störning mätts	21 %
Sageman (2004)	172 europeiska terrorister, oklar genomsnittsålder och andel män, data inhämtade genom öppna källor, diagnoser enligt DSM-IV-systemet har inkluderats	2 %

Kontakt med information/propaganda på internet

Malets (2010) fann att endast 6 procent av de som anslutit som "foreign fighters" till exempelvis Al-Qaida gjorde detta genom internetkontakt. En betydligt större andel rekryterades genom släktingar och vänner. Sett ur detta perspektiv har kontakt med våldsbejakande propaganda på nätet troligtvis betydelse för radikaliseringsprocessen, men betyder i allmänhet inte lika mycket för att individer faktiskt ger sig av för att strida. I det senare fallet framstår sociala nätverk i verkligheten ("IRL") som viktigare. Sexton av 21 (76 procent) australiensiska terrordömda män hade spenderat tid på internet och konsumerat jihadistiskt material (Kebbell & Porter, 2011). Även den

svenska Säkerhetspolisen (2010) har uppmärksammat internets funktion i radikaliseringsprocesser; mest framträdande bland ensamagerande våldsbejakande extremister.

Familjesituation

Många studier har visat att människors familjesituation, som att leva i en fast relation, ha partner och/eller barn, inte är särskilt starkt kopplade till risken att begå brott rent generellt (Andrews & Bonta, 2010). Bilden är dock något annorlunda när det gäller våldsbejakande extremister. Sageman (2004) rapporterade att 73 procent av extremisterna var gifta medan Bakker fann andelen 59 procent. Porter och Kebbel (2011) fann att av 21 jihadistiska terrorister i Australien var 18 gifta (86 procent), medan civilståndet för resterande tre var okänt. Heinke (2016) rapporterade att av 677 "foreign fighters" som rest från Tyskland till Syrien och Irak var 57 procent gifta. Även om studierna i regel saknat jämförelsegrupper är detta högre än för liknande grupper av relativt unga vuxna. Å andra sidan finns det flera studier som visar att extremister mer sällan är gifta än vad som rapporteras ovan (Atran, 2003; Gartenstein-Ross & Grossman, 2009; Merari, 2010; Chermak & Gruenewald, 2015). Kanske kan skillnader ha att göra med att ensamagerande, socialt mindre lyckosamma personer med psykisk ohälsa mer sällan finns i stabila familjesituationer i jämförelse med relativt välutbildade, troende personer som t.ex. radikaliserats jihadistiskt i ett socialt nätverk av vänner och anhöriga.

Sociala band till redan radikaliserade individer

Sageman (2004) rapporterar att 75 procent av 172 studerade radikaliserade personer hade sociala band till en eller flera andra individer som redan ingick i våldsbejakande miljöer. Bakker (2006) understryker också hur viktiga sociala band till radikaliserade vänner och familjemedlemmar verkar vara för att en individ ska rekryteras men uppger samtidigt att en betydligt lägre andel än Sageman, 35 procent, hade band till familjemedlemmar eller vänner som också var våldsbejakande extremister. Även svenska extremister verkar ha en hög grad av sociala kontakter sinsemellan – Säkerhetspolisen rapporte-

rade 2010 att cirka 80 procent av de 200 då beskrivna islamistiska extremisterna var sammanlänkade socialt, främst genom vänskapsrelationer.

Risker och möjligheter med profiler av terrorister

Så kallade profiler eller typologier, om än tilltalande i sin enkelhet, tvingar artificiellt in människor i rutnät där ett större antal funktionsnivåer och dimensionella risk/sårbarhetsdimensioner reduceras till ett fåtal kategorier. Vår bedömning är att dimensionella beskrivningar av risker och styrkor ger en mer verklighetstrogen bild av en komplex och föränderlig verklighet än de frestande kategoriindelningar som profiler erbjuder. Dock finns det några system med olika typer av radikaliserade individer och eller vägar in i radikalisering som bör nämnas. Säkerhetspolisen och Brottsförebyggande rådet (2010) säger sig ha identifierat fyra radikaliseringsvägar (utagerarens, grubblarens, familjens och kontaktsökarens väg). *Utageraren* representeras av individer från mindre stabila psykosociala bakgrunder, ibland redan under barndomen. Dessa personer debuterar tidigt i kriminalitet och missbruk är inte ovanligt. *Grubblaren* i sin tur har ofta en bakgrund av social isolering, har ibland varit mobbad, och tenderar vända sig inåt för att hitta svar på de frågor hen funderar kring. Fokus på upplevda orättvisor och hög grad av frustration utmärker dessa individer. *Familjens väg* kännetecknas av att individen befunnit sig i en radikaliserad miljö, i vissa fall sedan barnsben. Inte bara den närmsta familjen utan också annan släkt, vänner och övrigt socialt umgänge anses påverka. *Kontaktsökaren*, till sist, representeras av de som söker sig till radikaliserade eller extremistiska miljöer utan att ha en klar övertygelse om styrkan i idén innehållet och utan externa sociala påverkanspersoner som släkt och vänner. Kontaktsökarna är i stället mer intresserade av att bli del av någonting större. Stern (2016) presenterade också andra typologiska indelningar av radikalisering av individer. Även om profiler eller typologier kan ge spanings- och utredningsmässiga fördelar, menar exempelvis Horgan (2008) att profiler spelar mindre roll i orsaks- och förebyggandehänseenden då de inte svarar på frågan *hur* och *varför* individer blir radikaliserade.

Forskningsmetod – Kausalitet och ”confounders”

Forskning för att förstå världen

Vetenskaplig forskning handlar om att systematiskt försöka förstå eller förklara verkligheten. En central princip som skiljer vetenskaplig forskning från andra perspektiv eller paradigmer för att förstå världen, är att forskning ska vara *falsifierbar*. Detta innebär att forskare utbildas för att kunna identifiera och värdera effekten av olika felkällor som hotar validiteten eller trovärdigheten i de slutsatser som forskaren drar. Oftast kan forskaren också ange vilka forskningsfynd som skulle kunna kullkasta de hypoteser eller den övergripande teori hen arbetar med. I kontrast till detta handlar däremot religiösa eller politiska världsåskådningar om tro och övertygelse och är därmed sällan falsifierbara, även om någon religiöst eller politiskt starkt övertygad person mot förmodan skulle vilja försöka falsifiera sin världsåskådning. Detta gör också att enskilda personer med begränsad träning i forskningstänkande och -metod inte sällan har jämförelsevis svårare att värdera vilka slutsatser som är rimliga utifrån deras egna observationer av världen. Detta gäller troligen särskilt frågor som väcker mycket oro och rädsla, som möjliga orsaksfaktorer till allvarlig kriminalitet och våldsbejakande extremism. Forskning har exempelvis visat att vår förmåga att korrekt värdera och rangordna risker och hot i tillvaron inte alls är särskilt bra: känslomässiga faktorer påverkar alltså tydligt vår förmåga att göra sanna bedömningar av verkligheten.

Kontrollgrupper

Inom humanforskning samlar man på olika sätt in *forskningsdata* från en eller flera undersökta individer eller grupper. Data består ofta av intervjuer med forskningspersonerna eller andra informanter (anhöriga, vänner, professionella), självskattnings- och registeruppgifter. Forskningsdata kan också innefatta medicinska eller psykiatriska diagnostiska bedömningar, tester av psykologiska eller kognitiva förmågor eller biologiska funktioner mätt med blodprover, hjärnans utseende och funktion mätt med hjärnabbildning etcetera. Data jämförs ibland med motsvarande uppgifter insamlade från en eller flera *jämförelse-* eller *kontrollgrupper*. Förekomsten av

en välvald kontrollgrupp är ett viktigt kvalitetskriterium för forskning då det oftast innebär att man kan värdera om ett visst forskningsfynd är specifikt eller inte för en undersökt grupp (till exempel radikaliserade personer). Detta är en första förutsättning för att kunna dra slutsatser om en observerad skillnad mellan undersöknings- och kontrollgrupp verkligen är kausal (av orsak-verkantyp).

Experiment och observationer

Upplägg där forskare själva kontrollerar en vetenskaplig studies utformning genom att styra vilka individer som ska få en viss insats eller förutsättning (exempelvis när man vid behandlingsforskning slumpmässigt fördelar individer mellan att få en viss insats och inte) kallas för *experimentell design*. Detta till skillnad från när man i observationsstudier studerar verkligheten utan att styra på detta sätt; det kan t.ex. handla om att undersöka om individens tidigare våldskriminalitet är kopplad till senare våldsbejakande extremism.

Observationsforskning är förstås det vanligaste inom humanforskning då experiment med människor sällan är möjliga, i första hand av etiska men även av logistiska eller ekonomiska skäl. De fördelar som experimentella studier å andra sidan medför är att man kan jämma ut eller kontrollera de många möjliga felkällor beträffande urval, mätningar, och analyser som nästan alltid finns vid observationsstudier. Ett mycket vanligt hot mot pålitligheten eller validiteten i resultaten vid observationsstudier är just sådana *snedvridande* faktorer eller *bias*. Detta innebär att faktorer som påverkar såväl riskfaktorer som utfall påverkar båda dessa på ett sätt som leder till hög risk för felaktiga slutsatser om orsakssamband.

Riskfaktorer kan ibland uppmätas vid en studiestart eller baslinje, eventuellt vid flera senare tillfällen, innan ett utfall som exempelvis återfall i brott noteras. En sådan studiedesign kallas *prospektiv*. Fördelen med prospektiva forskningsdesigner är att man lättare kan urskilja tidsordningen mellan riskfaktorer och utfall. Med andra ord kan en faktor eller omständighet som föregår en annan inte rimligen vara en konsekvens av den faktor som uppträder först senare i ett tidsförlopp. På så sätt kan en prospektiv design med något större säkerhet möjliggöra slutsatser om *kausalitet* utifrån ett observerat samband mellan en viss riskfaktor och ett specifikt utfall.

Kvantitativ forskning

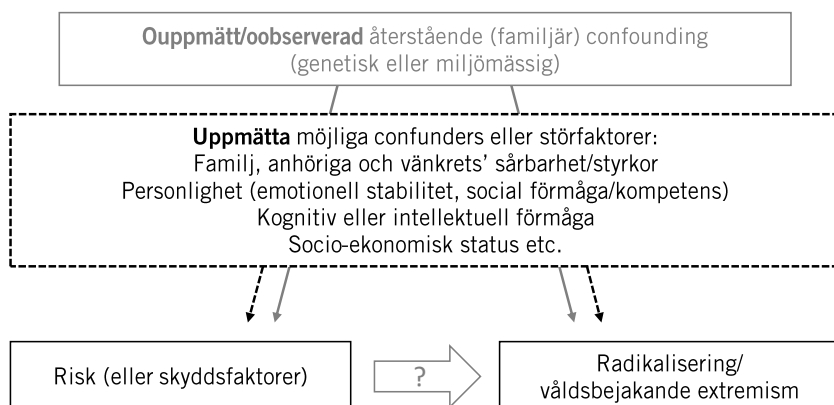
Det finns förstås olika sätt att dela in forskningsmetodik. En av de vanligaste indelningarna är den mellan kvalitativ respektive kvantitativ forskningsdesign. I kvantitativ forskning försöker forskaren systematiskt och med så hög kvalitet som möjligt (hög reliabilitet och validitet, få felkällor/litet bias) välja forskningspersoner, mäta upp olika egenskaper, analysera resultaten statistiskt och sedan tolka eller förklara observerade skillnader. Det kan handla om skillnader mellan individer i form av en eller flera underliggande karakteristika; erfarenheter eller egenskaper som tankar, emotioner, impulser och beteenden. Det kan exempelvis röra en jämförelse mellan personer som radikaliserats eller tillhör gruppen våldsbejakande extremister och individer som inte tillhör denna grupp.

En skillnad mellan två jämförda grupper kan, om grupperna utvalts på likartat sätt och i övrigt är så lika varandra som möjligt, tyda på att den uppmätta faktorn haft orsaksbetydelse för till exempel radikalisering. Det är dock mycket viktigt att komma ihåg att en möjlig riskfaktor, som exempelvis religiös tillhörighet, samvariation (förekomst/frånvaro) med en viss gruppstillhörighet (till exempel våldsbejakande extremister) är en förutsättning för, men inte automatiskt kan tolkas som, ett orsakssamband.

Om felaktiga slutsatser

I nästan alla fall av radikalisering i praktiken, operativt eller kliniskt, försöker vi förstå eller klarlägga samband i *efterhand*, retrospektivt eller tillbakablickande. Detta medför i ännu högre grad att vi riskerar övervärdera vissa särskilt tydliga, populära eller omtalade faktorer, (t.ex. skilda föräldrar eller utomeuropeisk härkomst) betydelse för ett önskat utfall som radikalisering. Risken att hamna fel i värderingen av den eventuella orsakseffekten av dessa faktorer blir överhängande då vi i analysen ofta, om än oavsiktligt, bortser mer eller mindre från att vi sällan har tillräckligt bra uppfattning eller kunskap om våldsbejakande extremism *verkligen* är vanligare bland *alla dem som har riskfaktorn*.

Figur 6.1 Schematisk illustration av hur riskfaktorer för radikalisering och våldsbejakande extremism kan feltolkas som kausala sådana om inte hänsyn tas till störfaktorer/confounding

Den överväldigande majoriteten av dem med en eller flera riskfaktorer kommer ju troligen aldrig till vår kännedom då de inte blir våldsbejakande extremister. En betydande forskningslitteratur har visat att detta fenomen gäller för de allra flesta människors vardagsanalyser, kanske särskilt när det gäller utfall där vi oroas extra mycket som just våldsbrottsrisk och terrorhot. För att det sistnämnda ska kunna motverkas och förbättra våra analyser och slutsatser om verklighetens sanna natur måste våra subjektiva upplevelser från operativt eller kliniskt arbete löpande kompletteras med den typ av systematiserad kunskap som välgjord forskning utgör.

Familjär confounding

Förutom det som översiktligt berörts ovan om forskningsdesign, källor till fel eller bias i forskningens utförande och tolkning, finns ett specifikt och påtagligt hot mot enskilda forskningsstudiers validitet eller förklaringsvärde; störfaktorer eller så kallad "confounding". Särskilt gäller det forskning av människors utveckling av känslor, tankar och beteenden över tid där många risk- och skyddsfaktorer från olika områden samverkar och kan vara svåra att skilja från varandra; genetiska, andra biologiska, sociala faktorer relaterade

till familj, kamratgrupper, grannskap och subkulturer till politiska eller religiösa traditioner.

Miljöer och genetiska samt andra biologiska förutsättningar tenderar att samvariera starkt, vilket brukar kallas för gen-miljökorrelation. De flesta av oss växer upp med en eller båda av våra biologiska föräldrar samt eventuella syskon som vi utöver miljön också delar i genomsnitt identiska 50 procent av vårt genetiska arv med. Det samma gäller förstås senare i livet för våra egna biologiska barn. Vår genetik påverkar i hög grad oss människor och också indirekt hur omgivningen miljön, inklusive våra föräldrar, betar sig emot oss. Även om det förstås aldrig är ett barns (eller för den delen ett vuxet offer för oacceptabelt beteende, övergrepp eller mobbing) ansvar om någon annan betar sig illa mot honom eller henne. Ett annat exempel är att personer med individuella genetiska risker, t.ex. impulsivitet eller emotionell instabilitet, när de växer upp tenderar att söka sig till miljöer där de blir bekräftade av andra personer. Det kan handla om kriminella eller radikaliserade grupper som sedan i sig kan få ett starkt tilläggsinflytande på en destruktiv eller våldsbejakande utveckling hos den enskilde. I flera av dessa fall finns en överhängande risk att en förenklad analys enbart tolkar familje- eller gängmiljön som kausala riskfaktorer för radikalisering.

Flera störfaktorer brukar forskare vara någorlunda medvetna om och i möjligaste mån försöka hantera (figur 6.1 ovan: streckad ruta och pilade påverkansfaktorer). Härutöver finns dock också familjära eller familjeburna, dvs. genetiska eller tidiga delade miljömässiga, påverkansfaktorer som forskaren antingen inte känner till eller inte kan mäta (figur 6.1 ovan: gråskuggad ruta och påverkansfaktorer). Sådana faktorer kan man i observationsstudier bara nå genom att försöka göra jämförelser med radikaliserade personers icke-radikaliserade syskon eller kusiner som ju är upp till 50 procent genetiskt identiska (100 procent om syskonen är enäggstvillingar) och som man dessutom ofta i varierande grad delat uppväxtmiljö med. Detta innebär att man kommer närmre en jämförelse där radikaliserade personer jämförs med kontrollpersoner som förutom radikaliseringsen i övrigt är så lika varandra som möjligt. Ett annat alternativ kan under vissa omständigheter vara att radikaliserade personer får vara "sina egna" kontrollpersoner. Då utnyttjar man att historiska riskfaktorer som genetiska förutsättningar och uppväxtfaktorer är stabila eller statiska över tid inom samma individ. Därmed kontrol-

lerar man för dessa och kan undersöka om vissa tidsberoende riskfaktorer, t.ex. svår separation, depressionsepisod eller krigsrelaterad erfarenhet, varit vanligare förekommande under vissa perioder än andra och ökat på eller dämpat radikaliseringsprocessen.

Värdering av identifierade studier

Metod

I en noggrann översiktsstudie från 2008 konstaterade Silke att inte en enda intervjustudie med jihadistiska extremister hade genomförts fram till dess. Ett annat metodologiskt problem som Silke poängterar är att många studier förlitat sig på öppna källor, med de begränsningar avseende representativitet, omfattning och datarikedom detta troligen medför (jämför till exempel Sageman, 2004; Bakker, 2006; Porter & Kebbell, 2011). Vidare saknas nästan alltid kontrollgrupper av individer som inte ingår i våldsbejakande miljöer men som i övrigt skiljer så lite som möjligt från fallen (Silke, 2008). En sammanställning av de totalt 24 studier som vi refererar till i denna översiktsartikel visar att nio var teoretiska översiktsartiklar, tretton hade tvärsnittsdesign, en var en retrospektiv, kontrollerad (dvs. hade en jämförelsegrupp) observationsstudie och ytterligare en hade oklar design. Ingen studie var kontrollerad och prospektiv. Detta återspeglar de vetenskapliga metodproblemen och därmed begränsade förklaringsvärdet för de studier som hittills genomförts (se tabell 6.2).

Samtidigt är det en viktig utgångspunkt att forskning kring komplexa och svårstuderade fenomen som radikalisering och våldsbejakande extremism riskerar få dras med minst lika omfattande etiska och metodologiska problem som forskning kring andra allvarliga samhällsproblem och allvarlig våldsbrottslighet. Forskningsfrågorna kommer oundvikligen att höggradigt beröra politik och religion; globalisering, frihet, migration och allvarligt våld. De kommer även att beröra individers fri- och rättigheter ställda mot samhällskollektivets behov och rättigheter att med ingripanden och våld skydda sina medborgare mot terrorhandlingar.

Tabell 6.2 Översikt av metoder i 24 studier som hänvisas till gällande riskfaktorer för våldsbejakande radikalisering

Författare/år	Design	Kontrollgrupp
Bakker, 2006	Tvårsnittsstudie, bekvämlighetsurval	Nej
Bakker & de Bont, 2016	Populationsbaserat tvärsnitt	Nej
Bhui, Warfa & Jones, 2014	Tvårsnittsstudie, survey, representativt urval	Ja
Chermak & Greuenwald, 2015	Tvårsnittsstudie, bekvämlighetsurval	Nej
Corner, Gill & Mason, 2016	Tvårsnittsstudie, bekvämlighetsurval	Ja (andra extremister)
Cooper, 1978	Översiktsartikel	–
Europol, 2016	Oklar metod	Nej
Gambetta & Hertog, 2016	Tvårsnittsstudie, bekvämlighetsurval	Ja (andra extremister)
Gartenstein-Ross & Grossman, 2009	Tvårsnittsstudie, bekvämlighetsurval	Nej
Heinke, 2016	Populationsbaserad tvärsnittsstudie	Nej
Horgan, 2005	Översiktsartikel	–
Lankford 2016	Översiktsartikel	–
Lasch, 1979	Översiktsartikel	–
Malets, 2010	Översiktsartikel	–
Merari, 2010	Tvårsnittsstudie	Ja (andra extremister)
Porter & Kebbell, 2011	Populationsbaserad tvärsnittsstudie	Nej
Politiets sikkerhetstjeneste, 2016	Populationsbaserad tvärsnittsstudie	Nej
Sageman, 2004	Tvårsnittsstudie	Nej
Siedler, 2011	Retrospektiv observationsstudie	Ja
Silke, 2008	Översiktsartikel	–
Säkerhetspolisen, 2010	Populationsbaserad tvärsnittsstudie	Nej
Victoroff, 2005	Översiktsartikel	–
Weenink, 2015	Populationsbaserad tvärsnittsstudie	Nej
Youth Justice Board, 2012	Systematisk översiktsartikel	–

Riskfaktorer och markörer

Det har av andra påtalats att det i stort sett saknas forskning om riskfaktorer och riskmarkörer beträffande radikala tankar (Bhui, Warfa & Jones, 2014) liksom ”foreign fighters” (Borum & Fein, 2016) och terrorister (Borum, 2015; Monahan, 2012). Härutöver är det en kom-

plicerande faktor att olika riskfaktorer eller konstellationer av sådana kan leda fram till det som, åtminstone på ytan, utgör liknande fenomen eller processer (kallas ibland ekvifinalitet med en forsknings-term). Till exempel är det välkänt att trots att radikala islamistiska uppfattningar oftare är kopplade till högre utbildning och att vara förvärvsarbetande (Bhui, Warfa & Jones, 2014), är de som på senare år rest som "foreign fighters" från Europa och stridit bland annat med IS i Syrien och Irak oftast socialt utsatta, unga vuxna män, sällan över 30 år. Detta tyder på att det finns differentierande faktorer som styr inriktningen på den aktivitet som individen är beredd att genomföra utifrån sin personliga radikaliseringsprocess. Det är i linje med den forskning som tyder på att det finns olika vägar in för olika typer av våldsbejakande extremister (Gill & Young, 2011; Corner, Gill & Mason, 2016).

Psykiska störningar och personlighetsfaktorer

Lankford (2016) menade i en vetenskaplig ledarartikel att forskning som undersöker psykiska störningar och självmordsbenägenhet bland terrorister genom att bara fokusera tidigare förekomst, och inte också det aktuella psykiska tillståndet vid gärningen, tenderar att underskatta bidragande och eventuellt till och med orsakande tillstånd. Därmed riskerar man dra felaktiga slutsatser om terrorister baserat på tidigare psykologisk/psykiatrisk utvecklingshistoria. Lankford understryker att psykiatrisk diagnostik i närtid förstås är svårt, särskilt gällande så kallade självmordsbombare, men understryker samtidigt att indirekta metoder som intervjuer med anhöriga, relevanta myndighetspersoner och genomgång av utredningsmaterialet kan ta dessa undersökningar längre. Vidare kritiserar Merari (2010) forskningen kring personlighet inom detta område. Han menar att antagandet att det inte finns en viss personlighet som disponerar för radikalisering och terrorism snarare baseras på *avsakenaden av forskning* som talar för eller emot, än på att någorlunda välgjorda studier kunnat säkerställa att personlighetssårbarheter verkligen saknas.

En nyligen publicerad studie av 119 ensamagerande och 119 grupp-baserade terrorister ifrågasätter den förenklande, tudelande (dikotoma) synen på terrorister som antingen psykiskt friska eller psykiskt sjuka (Corner, Gill & Mason, 2016). Författarna menar att det inte

finns något säkert vetenskapligt underlag för att dra slutsatser om psykiska störningar orsakar terrorism eller inte. De hävdar vidare att det är problematiskt att kategoriskt uttala sig om terrorism på ett övergripande och generellt sätt. När Corner och medarbetare delade in terrorister i undergrupper fann de att andelen med psykiska sjukdomar enligt ICD-10-systemet var över 40 procent bland ensamagerande, 20 procent bland *ensam-agerande* (agerar ensamt men har haft kontakt med andra), 5 procent bland *par-agerande* (två personer i samråd) och endast cirka 3 procent bland terrorister som agerat i grupp. Genom en uppdelad analys, i stället för att studera psykisk ohälsa vid en sammanslagen dikotom (ja eller nej) terroristdefinition, kunde forskarna påvisa att det förekom inom-gruppskillnader; att inte ta hänsyn till detta minskar möjligheterna att förstå den möjliga relativa betydelsen av olika former av psykisk ohälsa för radikalisering och våldsbejakande extremism.

Områdeseffekter

Silke sammanfattade i en översiktsartikel (2008) att forskning inte kunnat identifiera specifika genetiska eller biologiska riskfaktorer eller mekanismer som förklarar terrorism. Det finns i dag praktiska erfarenheter av en koncentration av rekrytering från vissa områden, så kallade "hotspots" (se till exempel Rostami et al., 2017). Detta återspeglas i mediarapporteringen; de som till exempel strider med våldsbejakande extremistiska organisationer reser inte sällan från socialt utsatta områden; exempelvis Angered och Bergsjön i Göteborg och Vivalla i Örebro. Detta kan självklart bero på en eller flera framgångsrika rekryterare men väcker också frågan om det finns s.k. *områdeseffekter* som påverkar detta. Det finns en lång tradition att studera hur olika områden påverkar oönskade utfall såsom brottslighet och missbruk i samhället. Områdeseffekter kan definieras som en möjlig kausal effekt på ett specifikt utfall av att bo i ett område med vissa egenskaper. Detta anses litet förenklat bero på faktisk och upplevd trygghet, framåtanda, och så kallat socialt kapital. Dock har stora svenska studier där en av författarna (Långström) medverkat funnit att när hänsyn tas till faktorer som samvarierar med socioekonomisk position och bostadsområde, som familjära (genetiska och tidiga miljömässiga) störfaktorer eller "confounders", så minskar

sambandet påtagligt mellan var man bor, det vill säga det socioekonomiskt avgränsade området, och generell våldsbenägenhet mätt som brottsmisstankar/domar (Sariaslan et al., 2013) eller den svåra psykiatriska störningen schizofreni (Sariaslan et al., 2015). Detta kan tolkas som att familje- och personlighetsmässiga, kognitiva och psykiska faktorer också påverkar varför personer i riskzon för att utöva våld, och eventuellt också för radikalisering och våldsbejakande extremism, oftare har koppling till vissa bostadsområden. Detta kontrasterar mot föreställningen att områdets egenskaper huvudsakligen skulle kunna vara frikopplade från de sårbarheter och förmågor som de som bor i området har.

Gällande till exempel "foreign fighters" ger sig enskilda individer sällan av ensamma för att strida. Det är i stället mindre grupper, konstellationer av personer med relationer sinsemellan; släkt eller vänner, som reser i nära anslutning till varandra (Rostami et al., 2017). Den familjära effekten skulle, via personlighetsegenskaper och kognitiv profil, kunna förklara varför vissa konstellationer av individer från sådana utsatta områden radikaliserar och åker iväg för att strida medan andra liknande konstellationer som trots att de lever under samma betingelser inte uppvisar denna utveckling. Detta ska inte förenklade misstas för att det skulle finnas en eller ett fåtal gener som gör att människor blir terrorister. Det handlar alltså i stället om en familjärt betingad benägenhet (genetisk genom många samverkande gener, se nedan, och tidig miljömässig) hos vissa individer att exempelvis vara mer risktagande och benägna att gå över gränser som måste sammanfalla med påverkansfaktorer från omgivningen för att personerna verkligen ska resa iväg för att strida. Således kan social påverkan mot radikalisering från vänner och familj eller en familjärt betingad sårbarhet var för sig vara otillräckliga för att medföra radikalisering till en "foreign fighter", men de skulle i samspel kunna åstadkomma detta.

Modern psykologisk, psykiatrisk och kriminologisk genetisk forskning är tydlig; många tiotals till hundratals genvarianter samverkar till det som blir en övergripande, oftast substantiell, genetisk effekt på mänskligt tänkande, affekter och beteenden. Var och en av dessa genvarianter har regelmässigt en klart begränsad riskpåverkande inverkan på hjärnans mycket komplexa funktioner; via signalsubstans effekter, cellgrupper och bansystem. Det är först när olika konstellationer av genvarianter tillsammans verkar riskhöjande som

påtagliga, meningsfulla effekter uppkommer. På detta sätt kan nära besläktade individer, som inte sällan bor nära varandra, vara mer lika varandra beträffande benägenheten att radikaliseras än individer som inte är nära besläktade men bor i samma område. Det kan handla om genetiska faktorer som ökar benägenheten till starkt känslomässigt engagemang, svagare emotionell stabilitet, upplevt utanförskap samt risktagande och gränsöverskridande. Om dessa genetiska påverkansfaktorer sedan får möjlighet att samverka med miljöfaktorer; sociala- och andra medieflöden, personliga erfarenheter, karismatiska rekryterare och propaganda samt likasinnade kamrater kan radikaliseringsen vara ett faktum.

Strukturerade bedömningar av risk för våldsbejakande extremistiskt beteende och terrorism

Bakgrund

Bedömningar av risk för våldsbejakande extremism och terrorism är vetenskapligt ett ungt fält; endast ett fåtal beslutsstöd eller bedömningsinstrument har utvecklats (se tabell 6.3) och deras praktiska användbarhet och prediktiva förmåga är knappast alls säkerställd (Silke, 2014; Scarcella, Page & Furtado, 2016). Detta står i stark kontrast till det klart mer solida kunskapsläge och de över 120 bedömningsinstrument för generell brottslighet, vålds- och sexualbrott som utvecklats under de senaste decennierna (Singh & Fazel, 2010). Skillnaden beror bland annat på flera stora metodproblem med forskning kring riskbedömningar för våldsbejakande extremism och terrorism. Främst att det, som tur är, handlar om mycket ovanliga händelser (i jämförelse med andra vålds- och sexualbrott) och påtagliga svårigheter med att validera, dvs. kvalitetssäkra, metoderna (Brown & Cox, 2011). Ett fåtal retrospektiva eller tillbakablickande studier har undersökt riskbedömningsinstruments träffsäkerhet i *efterhand* på enstaka kända terrorutövare (Beardsly & Beech, 2013; Meloy & Genzman, 2016) eller på grupper av extremister (Meloy & Gill, 2016; Egan et al., 2016). Dessutom fokuserar huvuddelen av forskningen gällande bedömningar av våldsrisk risken för återfall i liknande handlingar. Existerande terrorforskning påvisar dock att mycket få individer som begår terrorhandlingar har gjort detta tidigare (Silke, 2014), eller kommer att kunna återfalla. Det sistnämnda gäller mest uppenbart

för så kallade självmordsbombare eller andra terrorutövare som omkommer i samband med våldshandlingen, men även för andra terrorister som inte avlider vid händelsen (Bakker, 2006; Sageman, 2004; Silke, 2014).

Silke (2014) lyfter fram vissa av de mer eller mindre korrekta grundantaganden som påverkar riskbedömningar vid extremism och terrorism. Främst understryker han att det nästan är omöjligt att särskilja individen från de politiska, sociala och målsättande kontexter eller sammanhang som individen befinner sig i. Vidare att det sällan är fallet att individens drivkrafter och mål alltid till 100 procent överensstämmer med de som utmärker den rörelse de anslutit sig till. Silke menar också att intrapersonella eller individburna och sociala faktorer ofta inverkar starkt på varför enskilda personer ansluter sig till våldsbejakande extremistiska miljöer, snarare än de alltid till fullo omfamnar den specifika politiska eller religiösa kampen (Silke, 2014).

Riskbedömningsmetoder

Under senare åren har flera olika beslutsstöd för bedömningar av risk för våldsbejakande extremism och terrorism utvecklats. I tabell 6.3 presenteras kortfattat de mest kända; Violent Extremism Risk Assessment 2 (VERA-2; Pressman, 2009; Pressman & Flockton, 2012), Extremism Risk Guidance 22+ (ERG 22+; Lloyd & Dean, 2015), Extremist Risk Screen (ERS; Lloyd & Dean, 2015), Identifying Vulnerable People (IVP; Cole, Cole & Alison, 2016) och Terrorist Radicalization Assessment Protocol 18 (TRAP-18; Meloy & Genzman, 2016). Som nämnts ovan har dock ingen av dessa i nuläget något övertygande forskningsstöd.

Tabell 6.3 De mest kända beslutsstöden för bedömning av risk för våldsbejakande extremism och terrorhandlingar

Beslutsstöd	Författare	Egenskaper och särdrag
Violent Extremism Risk Assessment 2 (VERA-2)	Pressman & Flockton, 2012	Riskbedömningsmetod specialiserad mot extremistiskt våld. Utvecklad utifrån omfattande terror- och extremistforskning från Canada. 28 variabler inom fem domäner bedöms enligt formatet strukturerad professionell bedömning: Attityder, kontextuella faktorer, historiska faktorer, skyddande faktorer och demografiska faktorer
Extremism Risk Guidance 22+ (ERG 22+)	Lloyd & Dean, 2015	Utvecklat av National Offender Management Services (NOMS) i England. Bygger på generell våldsriskbedömningslitteratur samt intervjuer med ca 20 dömda terrorister. 22 faktorer bedöms inom områdena engagemang, avsikt och kapacitet. Sedermera kompletterad med kortversionen ERS
Extremist Risk Screen (ERS)	Lloyd & Dean, 2015	Se ovan, nedkortad version av ERC22+
Identifying Vulnerable People (IVP)	Cole, Cole & Alison, 2010 Egan et al. 2016	Utvecklat vid Liverpools universitet, Storbritannien inom PREVENT-projektet mot våldsbejakande radikalisering. Metoden bygger på sammanställning av forskning och erfarenheter om radikalisering. 11 generella faktorer (t.ex. politisk aktivism, hatretorik, risktagande) bedöms liksom 5 särskilda "rödflaggade" faktorer (t.ex. individen har rest och stridit för terrororganisationer, har avancerad militär träning, tillhör en extremistgruppering)
Terrorist Radicalization Assessment Protocol 18 (TRAP-18)	Meloy & Genzman, 2016	Checklista som fokuserar ensamagerande terrorister. Utvecklad främst i forskningssyfte men kan utgöra beslutsstöd för vilken information som ska hämtas in och ingå i bedömningar. Innefattar 18 riskfaktorer i de två domänerna riskbeteende (t.ex. fixering, test av egen förmåga, ökad aktivitet) samt personliga egenskaper (t.ex. moralisk upprördhet, upplevd orättvisa, samband mellan psykisk störning och ideologi)

Det vetenskapliga underlaget för riskbedömningsmetoder

Några studier har retrospektivt undersökt hur väl riskbedömningsinstrument i efterhand fångar upp riskerna hos enstaka kända terrorutövare, dvs. där en individ eller grupp redan genomfört en terrorhandling (Beardsly & Beech, 2013; Meloy & Genzman, 2016). Den första av dessa innefattade insamling och bedömning av information

från öppna källor för fem terrorister; information som sedan användes för att skatta fallen med VERA-2. Alla fem individer hade höga poäng på VERA-2 och en samstämmighetsbedömning (interbedömar-reliabilitetsanalys) visade att två skattare oberoende av varandra gav fallen likadan sammanfattande riskpoäng i 86 procent av bedömningarna (motsvarande en mycket bra kappa på 0,76) (Beardsly & Beech, 2013). Meloy och Genzman (2016) använde i efterhand TRAP-18 på Malik Hassan, militärläkaren som 2009 utförde Fort Hood-skjutningen och dödade 13 och skadade över 30 individer. Författarna understryker att TRAP-18 inte ska användas till att predicera ensamagerandes terroristers våldsanvändning, men menar också att instrumentet kan guida insatser för individer som uppvisar liknande egenskaper som ensamagerande terrorister gjort.

Kvantitativa utvärderingar av riskbedömningsinstrument har gjorts av Meloy och Gill (2016) och Egan et al. (2016). I den första studien tillämpades TRAP-18 på 111 amerikanska och europeiska ensamagerande terrorister. Över 70 procent i gruppen ensamagerande terrorister hade minst 9 av 18 riskfaktorer, och ingen skillnad fanns i vilken typ av rörelser individerna ingick i (jihadism, nazism eller andra rörelser/ideologier). De som lyckats genomföra terrorattacker uppvisade mindre ofta varningssignaler innan händelsen och hade i mindre utsträckning varit beroende av sin omvärld för att kunna utföra attacken. Meloy och Gill menade att TRAP-18 hade lovande egenskaper som möjligt riskbedömningsinstrument bland vissa terrorutövare. Egan et al. (2016) utgick från data från öppna källor för 182 terrorister som de identifierat genom Google-sökningar. Överensstämmelsen mellan bedömare var god till mycket god med ett kappamedelvärde på 0,80, dock var bortfallet av information för vissa av variablerna så högt som 94 procent i något enstaka fall (i genomsnitt saknades information för 7 av 16 faktorer för varje undersökt terrorist). Resultaten antydde att IRA-anhängare, jihadister och nynazister hade statistiskt säkerställt högre riskpoäng än djurrätts-extremister och skolskjutare. Dock var effektstorlekarna måttliga beträffande prediktion av allvarlig våldsanvändning (Egan et al., 2016). En studie som nyligen presenterades på en internationell vetenskaplig konferens jämförde riskbedömningsmetoderna VERA-2, Multilevel Guidelines (MLG; Cook et al., 2013) och Historical Clinical Risk management version 3 (HCR-20 V3; Douglas et al., 2013). Resultaten tydde på att metoderna i stor utsträckning innefattade identiska

riskfaktorer, även om några ”items” var specifika för de olika metoderna (Cook, Hart, Pressman, Strang & Lim, 2016).

Den mest omfattande utvärderingen av forskningsläget i fältet är en systematisk kunskapsöversikt med meta-analys (Scarcella, Page & Furtado, 2016). Meta-analysen baserades på 37 studier av fyra olika riskbedömningsmetoder och visade att så gott som alla studierna bedömdes ha begränsat förklaringsvärde pga. metodologiska problem. Endast hälften av studierna rapporterade tillräckliga uppgifter för att studien skulle kunna anses vara metodologiskt genomsynliga (transparenta), bara en tredjedel rapporterade psykometriska indikatorer för den utvärderade riskbedömningsmetoden. Detta är betydligt lägre än vad som setts i en systematisk kunskapsöversikt beträffande riskbedömningar för generella brott, och vålds- och sexualbrott (Fazel, Singh, Doll & Grann, 2012).

Förslag på individbaserade riskfaktorer och metodgrepp för framtida forskning

Vår s.k. narrativa översikt av vetenskaplig litteratur om personbaserade risk- och skyddsfaktorer och riskbedömningar vid våldsbejakande extremism gav ett (förväntat) magert resultat. Kunskapsområdet är relativt ungt och kan sägas vara påtagligt svårbeforskat. Ett stort antal av studierna saknar tillräckligt bra empiriska underlag. De är antingen utpräglade teoretiska till sin karaktär eller drar långtgående slutsatser om orsakssamband utifrån samvariation i ett fåtal ärenden. Storleken och sammansättningen av studerade urval av radikaliserade personer eller extremister problematiseras sällan. Exempelvis kan observerade skillnader mellan undersökta våldsbejakande extremister och de jämförelsegrupper som eventuellt finns, i stället för att återspegla orsaksfaktorer för radikalisering, snarare följa av att studieobjekten är de som samhället upptäckt, som gripits av polisen, och som kunnat (finns i landet där forskaren verkar, har överlevt) och velat delta i studier. Kontroll- eller jämförelsegrupper är regelmässigt mindre väl matchade till studieobjekten eller saknas helt, och problematisering eller försök att hantera störfaktorer (”confounders”) är för det mesta svaga eller obefintliga. Redan för tio år sedan rapporterades att endast 20 procent av publicerade studier tillförde ny kunskap till fältet (Silke, 2008) och att mindre än 5 procent utgjordes av

empiriska studier (Getos, 2009). I likhet med Scarcella och medarbetare (2016) bedömer vi att det vetenskapliga underlaget för riskbedömningar med systematiserade beslutsstöd som bäst är klart begränsat. Detta betyder inte att vi menar att de inte ska utföras. Säkerhetspolisen, Polismyndigheten och andra myndigheter måste praktiskt bedöma enskilda individers och grupper risk för att genomföra terrorhandlingar. Men, för bättre träffsäkerhet och rätts-säkerhet behövs mer god forskning på området. Emellertid kan vi redan i dag, utifrån existerande forskning om att förutse ovanliga händelser, förvänta oss att beslutsstöden kommer vara avsevärt bättre på att med någorlunda precision identifiera de som inte riskerar begå terrorhandlingar än de som kommer att göra det. Därmed måste samhällets rättsvårdande myndigheter förhålla sig till en relativt hög andel felaktigt utpekade ”högriskindivider”. Det vill säga personer som trots att beslutsstöd indikerar ”hög risk” aldrig kommer begå terrorbrott oavsett om de blivit föremål för eventuella förebyggande insatser eller inte.

I stället för att satsa resurser på ett flertal mindre projekt föreslår vi att ekonomiska medel prioriteras till 2–3 större studier av generella och specifika riskfaktorer för utveckling av radikalisering och våldsbejakande extremism. Dessutom, om detta är möjligt av metodmässiga skäl, förstås även av vilka risk/skyddsfaktorer som härutöver är kopplade till att enskilda individer går vidare till/avstår ifrån konkreta terrorhandlingar. De prioriterade studierna bör utformas för att minimera systematiska fel i urval och representativitetsproblem. Målet är att några sådana nya forskningsstudier, genom att smart och systematiskt hantera metodproblemen, inom några år kan bidra till bättre riskbedömningar och riktade förebyggande insatser mot radikalisering och våldsbejakande extremism. Studierna bör vara tillräckligt stora, ta hänsyn till huvudsakliga undergrupper motivationsmässigt (högerextrema, vänsterextrema samt jihadisterna) och socialt (ensamagerande/självradikaliserade respektive gruppbaseade) samt med pålitliga mätningar följa såväl riskindivider som omsorgsfullt utvalda jämförelsegrupper över tid. Att samordna och följa upp subjekten i olika datakällor inklusive de unika, nationella, befolkningsbaserade registren angående skolresultat, hälso- och sjukvård, olyckor, självskadebeteenden, läkemedelskonsumtion, social anpassning m.m. är centralt. För att uppnå åtminstone en del av detta är det närmast en förutsättning att studier som bygger på internationellt samarbete prioriteras.

Referenser

- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct*. New Providence: Routledge.
- Atran, S. (2003): Genesis of suicide terrorism. *Science*, 299, 1534–1539.
- Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe, their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad. An exploratory study*. Hague, the Netherlands. Cliengendael Institute.
- Bakker, E., & De Graaf, B. (2010). *Lone wolves. Expert meeting papers*. Hague, the Netherlands: International Centre for Counter-Terrorism. Hague: ICCT.
- Beardsley, N. L., & Beech, A. R. (2013). Applying the violent extremist risk assessment (VERA) to a sample of terrorist case studies. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 5(1), 4–15.
- Bhui, K., Everitt, B., & Jones, E. (2014). Might depression, psychosocial adversity, and limited social assets explain vulnerability to and resistance against violent radicalisation? *PloS One*, 9, e105918.
- Borum, R., & Fein, R. (2016). The psychology of foreign fighters. *Studies in Conflict & Terrorism*, 3, 1–19.
- Brown, G. G., & Cox, A. (2011). Making terrorism risk analysis less harmful and more useful: Another try. *Risk Analysis*, 31(2), 193.
- Chermak, S., & Gruenewald, J. A. (2015). Laying a foundation for the criminological examination of right-wing, left-wing, and Al Qaeda-inspired extremism in the United States. *Terrorism and Political Violence*, 27, 133–159.
- Cole, J., Alison, E., Cole, B., & Alison, L. (2010). *Guidance for identifying people vulnerable to recruitment into violent extremism*. Liverpool, UK: University of Liverpool, School of Psychology.

- Cook, A. N., Hart, S. D., Pressman, D. E., Strang, S., & Lim, Y. L. (2016). The individual assessment of terrorism: What we know about the applications of the MLG, VERA-2, and HCR-20v3. Paper presented at the Annual Meeting of the International Association of Forensic Mental Health Services, New York, NY.
- Cooper, H. H. A. (1978). Psychopath as terrorist: A psychological perspective. *Legal Medicine Quarterly*, 2, 253–262.
- Corner, E., & Gill, P. (2015). A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism. *Law and Human Behavior*, 39, 23–34.
- Corner, E., Gill, P., & Mason, O. (2015). Mental health disorders and the terrorist: A research note probing selection effects and disorder prevalence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39, 560–568.
- Egan, V., Cole, J., Cole, B., Alison, L., Alison, E., Waring, S., & Elntib, S. (2016). Can you identify violent extremists using a screening checklist and open-source intelligence alone? *Journal of Threat Assessment and Management*, 3(1), 21–36.
- Fazel, S., Singh, J. P., Doll, H., & Grann, M. (2012). Use of risk assessment instruments to predict violence and antisocial behaviour in 73 samples involving 24 827 people: systematic review and meta-analysis. *BMJ*, 345, e4692.
- Fazel, S., Långström, N., Hjern, A., Grann, M., & Lichtenstein, P. (2009). Schizophrenia, substance abuse, and violent crime. *Journal of the American Medical Association*, 301, 2016–2023.
- Getos, A.M. (2009). The missing dots in terrorism. Paper presented at the Meeting of the European Society of Criminology, September 9–12, Ljubljana, Slovenia.
- Gill, P., & Young, J. K. (2011). Comparing role-specific terrorist profiles. Unpublished manuscript. Nedladdad från: https://www.researchgate.net/profile/Paul_Gill3/publication/28194473_Comparing_Role-Specific_Terrorist_Profiles/links/02e7e531c95f10c9a7000000.pdf
- Heinke, D. H. (2016). Foreign terrorist fighters: German islamists in Syria and Iraq and what can be done about them. *Security Insights*, 15, 1–4.

- Horgan, J. (2005). The social and psychological characteristics of terrorism and terrorists. I *Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward* (ed. Tore Bjørgo), s. 44–53. New York: Routledge.
- Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618, 80–94.
- James, D. V., Mullen, P. E., Meloy, J. R., Pathé, M. T., Farnham, F. R., Preston, L., & Darnley, B. (2007). The role of mental disorder in attacks on European politicians 1990–2004. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 116, 334–344.
- Kraemer, H. C., Stice, E., Kazdin, A., Offord, D., & Kupfer, D. (2001). How do risk factors work together? Mediators, moderators, and independent, overlapping, and proxy risk factors. *American Journal of Psychiatry*, 158, 848–856.
- Lloyd, M., & Dean, C. (2015). The development of structured guidelines for assessing risk in extremist offenders. *Journal of Threat Assessment and Management* 2 (1), 40–52.
- Meloy, J. R., & Genzman, J. (2016). The clinical threat assessment of the lone-actor terrorist. *Psychiatric Clinics of North America*, 39(4), 649–662.
- Meloy, J. R., & Gill, P. (2016). The lone-actor terrorist and the TRAP-18. *Journal of Threat Assessment and Management*, 3(1), 37–52.
- Porter, L. E., & Kebbell, M. R. (2011). Radicalization in Australia: Examining Australia's convicted terrorists. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18, 212–231.
- Pressman, D. E. (2009). Risk assessment decisions for violent political extremism. Nedladdad från: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>
- Pressman, E. D., & Flockton, J. (2012). Calibrating risk for violent political extremists and terrorists: the VERA 2 structured assessment. *The British Journal of Forensic Practice*, 14(4), 237–251.

- Lankford, A. (2016). Detecting mental health problems and suicidal motives among terrorists and mass shooters. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 26, 315–321.
- Lash, C. (1979). *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*. New York: Norton.
- Lum, C., Kennedy, L. W., & Sherley, A. (2006). Are counter-terrorism strategies effective? The results of the Campbell systematic review on counter-terrorism evaluation research. *Journal of Experimental Criminology*, 2, 489–516.
- Malet, D. (2010). Why foreign fighters? Historical perspectives and solutions. *Orbis*, 54, 97–114.
- Merari, A. (2010). *Driven to death: Psychological and social aspects of suicide terrorism*. Oxford: Oxford University Press.
- Monahan, J. (2012). The individual risk assessment of terrorism. *Psychology, Public Policy, and Law*, 18, 167–205.
- NYPD. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York Police Department, USA.
- Politiets sikkerhetstjeneste (2016). *Temarapport: Hvilken bakgrunn har personer som frekventerer ekstreme islamistiske miljøer i Norge for de blir radikalisert?* Oslo: Den sentrale enhet, Norges politi.
- Porter, L. E., & Keibell, M. R. (2011). Radicalization in Australia: Examining Australia's convicted terrorists. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18, 212–231.
- Rostami, A., Sturup, J., Mondani, H., Thevselius, P., Sarnecki, J. & Edling, C. (2017). *The Swedish Mujahideens: An exploratory study of 41 Swedish foreign terrorist fighters deceased in Iraq and Syria*. Submitted manuscript.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sariaslan, A., Långström, N., D'Onofrio, B., Hallqvist, J., Franck, J., & Lichtenstein, P. (2013). The impact of neighbourhood deprivation on adolescent violent criminality and substance misuse: a longitudinal, quasi-experimental study of the total Swedish population. *International Journal of Epidemiology*, 42, 1057–1066.

- Sariaslan, A., Larsson, H., D'Onofrio, B., Långström, N., Fazel, S., & Lichtenstein, P. (2015). Does population density and neighborhood deprivation predict schizophrenia? A nationwide Swedish family-based study of 2.4 million individuals. *Schizophrenia Bulletin*, 41, 494–502.
- Scarcella, A., Page, R., & Furtado, V. (2016). Terrorism, radicalisation, extremism, authoritarianism and fundamentalism: a systematic review of the quality and psychometric properties of assessments. *PLoS One*, 11(12), e0166947.
- Silke, A. (Ed.). (2003). *Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences*. West Sussex, England: John Wiley & Sons.
- Silke, A. (2008). Holy warriors exploring the psychological processes of Jihadi radicalization. *European Journal of Criminology*, 5, 99–123.
- Silke, A. (2014). *Prisons, terrorism and extremism: Critical issues in management, radicalisation and reform*. London: Routledge.
- Singh, J. P., & Fazel, S. (2010). Forensic risk assessment: A metareview. *Criminal Justice and Behavior*, 37(9), 965–988.
- Stern, J. (2016). Radicalization to extremism and mobilization to violence: What have we learned and what can we do about it? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 668, 102–117.
- Säkerhetspolisen (2010). *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Stockholm: Säkerhetspolisen.
- Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict Resolution*, 49, 3–42.
- Weenink, A. W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on Terrorism*, 9(2), 17–33.

7 Radikaliseringens politiska psykologi – betydelsen av hot och polarisering

Emma A. Bäck och Hanna Bäck

I det här kapitlet kommer vi ge en överblick av aktuell teori kring och, i förekommande fall, empiri om radikalisering till våldbejakande extremism, baserat i det politisk-psykologiska forskningsfältet. Vi applicerar sedan dessa modeller på hur samhället och politiken ser ut i dag och integrerar dem med socialpsykologisk och statsvetenskaplig forskning. Vårt fokus ligger specifikt på att förklara politisk polarisering, vilket kan ses som en viktig ingrediens när det gäller radikalisering (Borum, 2010), utifrån uppfattat yttre hot, vilket är en gemensam nämnare för alla de modeller vi presenterar.

Radikalisering och politiskt våld kan uppstå som ett resultat av ideologisk polarisering i samhället (Borum, 2010). Ideologisk polarisering kan uppstå i ett komplext samspel mellan olika externa faktorer, som ökad invandring och ekonomisk kris, och i ett partisystem där populistiska partier och alternativ växer fram och framhäver externa faktorer som ett hot mot den egna gruppen. I det här kapitlet lägger vi framför allt fokus på just upplevelser av hot och diskuterar hur det kan påverka övertygelser och beteenden i en mer polariserad riktning. Vi antar en kombination av socialpsykologisk och statsvetenskaplig teori för att nå en ny och mer komplett teoretisk förklaringsmodell. Vår utgångspunkt är att beskriva vad som påverkar politisk polarisering, främst med avseende på högerpopulistiska attityder och beteenden. Polarisering innebär att åsikter och beteenden blir mer extrema, vilket därmed kan ha betydelse för våldsbejakande grupper (Borum, 2010).

Globaliseringens betydelse, och invandringen framför allt, har nått historiska nivåer med avseende på hur modern politik utformas.

Populistiska partier och politiska kandidater över hela Västeuropa har fått stort stöd för sin politik som till stor del går ut på främlingsfientlighet och att motsätta sig globalisering. Nyligen röstade Storbritanniens medborgare fram ett beslut att lämna EU, till stor del på grund av frågor kring invandring (Hobolt, 2016). Även i Sverige har främlingsfientliga grupper högt stöd och hösten 2016 präglades av en våg av bränder på flyktingboenden i samband med den så kallade flyktingkrisen. Det här kapitlet avser att utifrån den utmaning som globalisering och invandring ställer på västeuropeiska länder förklara hur detta kan påverka populism och främlingsfientlighet i en riktning som kan leda till våldshandlingar och hatbrott.

Politisk polarisering kan kortfattat beskrivas som en ökad distans mellan grupper av medborgare, partier och politiker, och karaktäriseras av djupa meningsskiljaktigheter. Detta kan i sin tur leda till svårigheter att forma handlingskraftiga regeringar och skapa politiska ”dödlägen”, där den demokratiska beslutsprocessen hämmas. Detta i sin tur kan leda till ett ökat politiskt missnöje och ökat spelrum för populistiska krafter. Politisk polarisering i sig är inte att likställa med våldsbejakande extremism, men polariseringen kan lägga den grund som förser antidemokratiska och främlingsfientliga grupper med de samhälleliga förutsättningar som ger dem möjlighet att växa och verka. Polarisering kan leda till olika typer av beteenden, där radikaliserings och politiskt våld är en av dessa typer. Att rösta på invandringskritiska partier och att protestera är andra typer av beteenden som kan vara ett resultat av polarisering i samhället. Även andra faktorer som individers grupptillhörighet kan här spela in och påverka vilken typ av beteende som polariseringen leder till.

I det här kapitlet beskriver vi den tidigare forskning som vi knyter an till, presenterar de kunskapsluckor vi har identifierat inom litteraturen, beskriver ett teoretiskt ramverk som kopplar ihop olika externa utmaningar för demokratiska system med individers uppfattningar, känslor och attityder, samt diskuterar hur polarisering kan leda till politiskt våld i vissa sammanhang. Vi avslutar med en kort diskussion av olika förslag på möjliga forskningsansatser på området.

Politisk-psykologisk forskning om radikalisering och våldsam extremism

Tidigare forskning om terroristprofiler och dynamiska radikaliseringsprocesser

Samhälls- och beteendevetenskapen har relativt länge intresserat sig för radikalisering och terrorism. De senaste decennierna har vi bevittnat upprepade terrorattacker, och våldsam extremism och radikalisering tycks öka (Borum, 2004). Trots försök att ”spränga” terrorgrupper genom att avlägsna deras ledare, som till exempel Usama bin Laden, tycks många terrorgrupper leva vidare. Flera forskare har pekat på att ett annat angreppssätt krävs för att motverka radikalisering – ett angreppssätt där fokus inte ligger på ledaren eller att ”spränga” terrorgruppen. Radikalisering till våldsam extremism måste i stället förstås som en process där ”vanliga” människor kan komma att anamma en mer extremistisk inriktning och till och med ta till våld. Detta innebär också att de kan komma att uppfatta våld som en lämplig åtgärd för att uppnå ett visst syfte (Kruglanski & Webber, 2014).

Tidiga ansatser att försöka förklara varför vissa individer engagerar sig i våld och terrorism, ofta rationaliserade utifrån politisk eller religiös uppfattning, har framför allt fokuserat på individuella förklaringar. Utgångspunkten har varit att de individer som utför våldsdåd på detta sätt, framför allt riktat mot civila, måste lida av någon form av mental ”abnormalitet” (Schmid, Jongman & Horowitz, 1988; Borum, 2010). Dessa tankar har lett till ett stort antal försök att profilera terrorister. Men trots flera decennier av sådant arbete har forskningen ännu inte lyckats etablera en meningsfull ”terroristprofil” (Borum, 2004; Horgan, 2008). En slutsats utifrån den här typen av forskning är att ett fokus på individen som psykiskt störd är missvisande. Den samtida samhällsforskningen har i stället antagit en betydligt mer dynamisk hållning till radikalisering. Radikalisering uppfattas av de flesta inom forskarsamhället numera som en process där en individ förflyttar sig i en mer och mer icke-normativ riktning. Det innebär visserligen att vad som anses vara radikalt är något som kan komma att förändras över tid och rum (Bäck & Altermark, 2016).

Det finns flera förslag på definitioner av radikalisering. Kruglanski och Webber (2014) skriver att radikalisering är en process där en individ ändrar sig för att stödja eller anta radikala medel för att adressera ett specifikt problem eller mål (s. 379, *egen översättning*). Vidare

definieras radikala medel som de sätt som leder till uppfyllelse av något specifikt mål men på grav bekostnad av andra mål, som till exempel hälsa och säkerhet. En annan definition ges av forskarna Clark McCauley och Sophia Moskalenko (2008) som skriver att radikalisering är ”ökande extremitet i övertygelser, känslor och beteenden i riktningar som ökar rättfärdigandet av våld mellan grupper och kräver uppoffringar för den egna gruppens försvar” (s. 416, *egen översättning*). Även i den här definitionen läggs fokus på radikalisering som en process.

Värt att notera är att ingen av dessa definitioner innehåller några värderingar eller antaganden om vilken den ideologiska grunden är, eller om vad som anses vara radikalt eller inte. Ytterligare en viktig notis är att när det gäller McCauley och Moskalenkos definition ses radikalisering inte bara i termer av beteende, utan även i termer av övertygelser och känslor. Radikalisering av beteenden är förstas det som är viktigast att stävja ur en praktisk synvinkel, men ett beteende föregås ofta av övertygelser och känslor, även om det inte alltid är fallet. I relation till detta har det visat sig att aktivister som är mer aktiva också är de som sannolikt har starkare övertygelser och känslor (Goodwin, Jasper, Polletta, 2001; Flum, 2004). Om radikalisering ska kunna motverkas är det därför viktigt att även fokusera på radikalisering av övertygelser och känslor. Det är viktigt att notera här att radikala åsikter och beteenden inte alltid är av ondo, utan även kan bidra till en hälsosam samhällsutveckling. Som exempel kan nämnas kvinnors kamp för rösträtt, något som när det utspelades av många ansågs som radikalt, men som givetvis är positivt i meningen att det ledde till ökad demokratisering.

Nyare forskning har därför fokuserat på radikalisering som en komplex och dynamisk process. I stället för att studera psykopatologiska personlighetsdrag har forskningen lagt mycket fokus på att identifiera faktorer som kan ”putta” individer i en radikal riktning. Många av dessa faktorer grundar sig i fundamentala, mänskliga mekanismer. Randy Borum (2010) tar exempelvis upp uppfattad orättvisa eller förnedring, behov av identitet och behov av tillhörighet som viktiga faktorer. Det finns i dagsläget ingen teori som kan ge tillförlitliga svar när det gäller hur en individ radikaliseras som är giltig för alla fall. Det betyder dock inte att det är meningslöst att försöka förstå radikaliseringsprocessen och försöka hitta vissa gemensamma nämnare. Även om våldsamma extremistiska ideologier kan vara vitt

skilda till innehåll, kan det finnas gemensamma mönster av mekanismer inom olika ideologier (Borum, 2010; Taylor & Horgan, 2006).

Trots att artiklar relaterade till radikalisering ökat markant i antal sedan 2001, är den systematiska empiriska forskningen inom det politisk-psykologiska området sparsam (Borum, 2010). Det mesta av den tillgängliga forskningen bygger på biografier och intervjuer med terrorister (Borum, 2010). Något som studerats i mindre utsträckning är vilka samhällliga och politiska faktorer som kan samverka med mer personlighetmässiga faktorer och tillsammans utgöra en sorts sårbarhet hos enskilda individer att anta mer extrema åsikter och kanske till och med leda till mer extrema handlingar.

Psykologiska förklaringsmodeller med fokus på radikalisering

Det har under det senaste decenniet tagits fram ett flertal modeller för hur en radikaliseringsprocess kan se ut. Nedan redogör vi för de mest framstående inom det politisk-psykologiska fältet. Viktigt att notera är att det inte antas någon linjär trend i någon av modellerna utan att vägen till radikalisering är dynamisk och kan börja på olika sätt. Modellerna bör därför mer ses som vilka ”ingredienser” som tycks vara viktiga för att kunna förstå varför en viss individ eller en grupp radikaliserar.

I sin översikt *”Understanding terrorist psychology”*, tar Randy Borum (2010) upp fyra egenskaper som han menar är gemensamma för olika extrema ideologier. Den första är *polarisering*. Kärnan i polariseringen är en syn på ”vi” mot ”dem”. Detta är något som vi tar upp senare i det här kapitlet och diskuterar som en konflikt mellan den egna gruppen och andra grupper. Den andra egenskapen handlar om *absolutism*. Här menar Borum att de övertygelser som hålls av den egna gruppen ses som sanning i en absolut mening, ibland understödda av en ”helig” auktoritet. Detta motverkar ifrågasättande och kritiskt tänkande. Det leder också till en syn på ”vi” mot ”dem” som en tävlan mellan det goda och det onda. Den tredje egenskapen handlar om ett fokus på *hot*. Yttre hot skapar enighet inom gruppen och ledare påminner därför ständigt sina följare att ”vi” är utsatta för risk och under hot av ”dem”. Eftersom ”vi” ses som gott och rätt i en absolut mening leder detta inte bara till intern anpassning efter den egna gruppens normer, och enighet inom gruppen, utan också till

opposition utåt. Den fjärde egenskapen handlar om *hat*. Hat ger energi till våldshandlingar och gör det lättare att överskrida vissa av de moraliska gränser som människor naturligt har. Ett exempel på detta är ”avhumanisering” – tendensen att se andra grupper än egna som icke-mänskliga. Detta eroderar de sociala och psykologiska barriärerna att engagera sig i våld som individen uppfattar som ”rättfärdigt”. Om en annan grupp ses som icke-mänsklig blir det alltså lättare att utöva våld mot medlemmar ur den gruppen.

Även Kruglanski och Webber (2014) presenterar en modell av radikaliseringsprocessen som består av tre faktorer: *individfaktorer*, *kulturella faktorer* och *sociala faktorer*. Individfaktorer kan innefatta sådant som upplevd orättvisa eller risk att förlora social status, men även möjlighet att uppnå social status. De benämner dessa faktorer som ”sökandet efter meningsfullhet” (”the quest for significance”) (p. 380). Dessa individfaktorer, eller ”sökandet efter meningsfullhet”, representerar det fundamentala mänskliga behovet att vara någon, att vara betydelsefull, att vara respekterad, värdefull och att ha självförtroende. Motivationen att uppnå mening är inte ständigt närvarande, utan uppstår vid aktivering och kan då påverka beteendet. Exempel på aktivering är den förlust av meningsfullhet som kan uppstå vid exempelvis förorättande eller skam. Detta behöver inte vara riktat mot individen själv utan som medlem i olika sociala grupper kan individens gruppidentitet utsättas för förnedring eller förlust av social status, vilket aktiverar sökandet efter meningsfullhet (Kruglanski & Webber, 2014).

Gruppmedlemskap är fundamentalt för människor, vilket gör att hot mot den egna gruppen kan ha stor effekt på individers beteende (Tajfel & Turner, 1986). En annan viktig aspekt här är att det inte nödvändigtvis behöver existera ett verkligt hot, eller att något faktiskt har inträffat som har skadat personens självbild eller gruppidentitet. Det kan räcka med att gruppen eller identiteten *uppfattas* vara under någon form av hot (Kruglanski & Webber, 2014). Detta liknar därmed vad Borum kallar ”fokus på hot”. Kruglanski och Webber (2014) menar att handling kan motiveras av att utebliven handling skulle kunna leda till känslor av förlorad meningsfullhet. Därför agerar människor på de sätt som de uppfattar kan hindra dessa känslor från att uppstå. Ett exempel är att delta i våldshandlingar för att uteblivande från dessa kan leda till att personen inte

blir accepterad och uppskattad av den egna gruppen. Det finns med andra ord en stark känslomässig drivkraft.

En annan faktor i Kruglanskis och Webbers modell handlar om *ideologier*. När sökandet efter meningsfullhet har aktiverats kan en individ välja olika vägar för att uppnå en känsla av meningsfullhet igen. De vägar som väljs är de som existerar i individens kulturella sammanhang. Individen anpassar sig därmed till de gruppnormer som existerar i vederbörandes direkta närhet. Detta gör att våldsam extremism är en tänkbar väg att gå om det presenteras som ett socialt accepterat alternativ för att uppnå meningsfullhet i den sociala kontext individen befinner sig. När en grupp är under hot (ett verkligt eller uppfattat sådant) definierar en våldsbejakande ideologi gruppens försvar som den främsta uppgiften, vilken belönas med ära (Zartman & Anstey, 2012). Hotet kan vara verkligt, men det kan också bara grunda sig i att en annan grupp pekats ut som skyldig till olika problem som den egna gruppen upplever – det vill säga att använda en ”syndabock” (Staub, 1989; Tajfel, 1981). Den här typen av syndabockstänkande tycks framför allt anammas av högerextremister, där främst utländska kulturella grupper anklagas för att orsaka kollektivt lidande och där våld mot dessa grupper därför ses som rättfärdigat. Rättfärdigandet av våld uppnås ofta genom semantik. Genom avhumanisering, till exempel genom att benämna ”dem” som råttor eller parasiter, tas mänskliga egenskaper bort och våld blir lättare att utföra om det inte är gentemot någon som uppfattas som en människa (Castano & Giner-Sorolla, 2006). Andra strategier innefattar att presentera ”dem” som grupper som är destruktiva för samhället – som mördare, tjuvar och psykopater (Bar-Tal, 1990). Det viktiga här är att gruppen definierar hur ett problem ser ut och därmed de övertygelser som en enskild individ anammar. Till exempel ser aktivister mot fattigdom orsaken till fattigdom som annorlunda än icke-aktivister (Hine & Jayme Montiel, 1999). Vad som är ett problem och vad det rotar sig i bestäms utifrån ideologin.

Den sista faktorn är den *sociala* processen och gruppodynamiken. Ideologi är en delad verklighet som bekräftas genom social konsensus. Människor anammar de ideologier som är förankrade i delade gruppövertygelser. Därmed blir förpliktelser till en ideologi fostrade genom grupptryck gentemot individen av de andra i hans omgivning som anammat ideologin. Det innebär att individer som är känsliga för socialt tryck antagligen har lättare att anpassa sig till en radikal grupp.

I linje med det har det visat sig att bland de mest radikala, självmordsbombare, tycks också återfinnas de personer som är mest benägna att anpassa sig för socialt tryck (Merari et al. 2009). Vidare visar viss forskning att unga muslimer i Tyskland som upplever en identitetskris har lättare att anpassa sig till en radikal ideologi om denna kan förse dem med en gruppidentitet (Kruglanski & Webber, 2014).

Även sociologen Michael Kimmel lyfter att högerextremismen ofta anspelar på en förlorad identitet som vit man (Kimmel, 2013). Nätverk och kontakter som görs inom högerextrema organisationer anses som kritiska när det gäller acceleration av förpliktelser till organisationen och möjlighet att stiga i graderna inom organisationen (Kruglanski & Webber, 2014). Även McCauley och Moskalenko (2008) beskriver vikten av gruppens normer och gruppträck för radikaliseringsprocessen. De menar att avvikelser från gruppens normer kan leda till sociala sanktioner och att önskat beteende utifrån gruppens normer belönas med uppskattning. På detta sätt gör gruppen att våldshandlingar kan uppfattas som något rationellt från individens sida, om dessa presenteras som en önskvärd norm.

McCauley och Moskalenko (2008) presenterar en modell som de kallar för ”pyramid-modellen”. Botten av pyramiden utgörs av alla de människor som sympatiserar med en radikal grupps värderingar, men som inte agerar, och i toppen av pyramiden återfinns de få extremister som agerar våldsamt (McCauley, 2006). McCauley och Moskalenko skiljer på tre olika typer av radikaliseringsprocesser; *individ*, *grupp*, och *sambälle*. Individer radikaliserar genom missnöje som uppstår ur att uppfattas som missgynnad på något sätt, antingen gentemot individen själv, eller hans grupp, men även genom kärlek till den egna gruppen. Detta är alltså väldigt likt det som Kruglanski och Webber (2014) kallar för förlust av meningsfullhet, och som även tas upp av Borum (2010).

När McCauley och Moskalenko diskuterar gruppradikaliseringsprocessen utgår de framför allt från tankar om polarisering i likhet med Borum (2010). När en grupp främmande människor diskuterar politiska frågor uppstår konsekvent två effekter; dels blir gruppen mer homogen i sin ståndpunkt, dels blir ståndpunkten mer extrem (Brown, 1986). Att grupper ofta antar mer extrema hållningar än enskilda individer är ett fenomen som kallas för grupp-polarisering eller ”risky shift”. Interaktioner med andra som har liknande utgångspunkt som en individ själv har leder därmed till än mer extrema åsikter och övertygelser. Detta i sin tur kan leda till att gruppen isolerar sig, vilket i

sig är en risk för att gruppen ska bli mer radikaliserad. I relation till att gruppen isolerar sig uppstår ofta en känsla av att vara under hot, vilket leder till starkt socialt tryck inom gruppen att vara eniga och en villighet att offra sig för gruppen.

Massradikalisering kan uppstå i konflikt med andra grupper och mekanismerna är då desamma som vid gruppradikalisering, det vill säga ett hot utifrån leder till stark sammanhållning och enighet inom den egna gruppen, avvikande bestraffas och gruppnormer idealiseras (Duckitt & Fischer, 2003). I större grupper ersätts gruppens sammanhållning med identifikation, patriotism och nationalism (McCauley & Moskalenko, 2008). I konflikter med andra grupper radikaliseras uppfattningen om medlemmarna i dessa andra grupper och de blir mer och mer negativa. Detta kan slutligen leda till av-humanisering som vi tagit upp tidigare. McCauley och Moskalenko betonar att många vägar till radikalisering handlar om reaktioner på något yttre. Detta är viktigt att notera eftersom mycket av forskningen tenderar att handla om individer, och i mindre utsträckning om vilken situation individen befinner sig i, eller uppfattar sig befinna sig i. Om vi ska kunna förstå radikalisering och våldsbejakande extremism, måste vi också förstå vad människors upplevelser grundar sig i. Att *vara* missgynnad och att *känna sig* missgynnad är inte samma sak, men eftersom känslor och upplevelser är avgörande för människors uppfattningar och agerande är det snarare dessa vi bör lägga fokus på.

Forskare inom terroristfältet är eniga om att det saknas studier som är systematiska och rigorösa (Schmid & Longman, 1988; Silke, 2001; Horgan, 2005; Victoroff, 2005; Victoroff & Kruglanski, 2009; Borum, 2010). Ett stort problem är att merparten av forskningen inte är baserad på empiri eller data. Silke (2001) gjorde en översikt av tillgänglig litteratur inom fältet och fann att endast 20 procent av forskningsartiklarna som publicerades mellan 1995 och 1999 var baserade på data. Borum (2010) menar att det saknas beteendevetenskaplig forskning om radikaliseringsprocessen. Han menar att det är något som kan bidra till en empiriskt baserad psykologi för att motverka terrorism.

Vi har ovan redogjort för några av de främsta teorierna inom den politiska psykologin och samhällsvetenskapen mer generellt när det gäller radikaliseringsprocessen. Även om de presenteras som separata modeller och har vissa olikheter, kan vi även notera en del övergripande likheter. Exempelvis är ett uppfattat eller upplevt hot mot

sig själv eller ens grupp närvarande i alla modeller. Gruppnormer och socialt tryck eller påverkan finns också som en ingrediens i samtliga modeller, liksom vikten av gruppidentifikation eller kärlek till den egna gruppen. Existensen av en eller flera andra grupper är också en nödvändig faktor. Även känslor, eller emotionella aspekter, finns med i samtliga modeller. I botten finns det grundläggande mänskliga behovet av att vara meningsfull, värdefull, viktig och uppskattad även om det inte är lika starkt betonat i alla modeller.

Nedan avser vi att sätta in dessa faktorer i den nuvarande politiska kontexten i Europa och utifrån detta presentera vad vi anser saknas inom den här forskningen samt ge förslag på hur systematiska studier på området skulle kunna genomföras. Vi integrerar de tankar som lyfts fram i den generella teoretiska översikten med andra teorier inom socialpsykologi och statsvetenskap för att presentera en ny modell över hur polarisering kan leda till våldsbekämpande extremism.

Kunskapsluckor och förslag på möjliga forskningssatsningar

Ett teoretiskt ramverk om polarisering och radikalisering

Yttre hot och förekomsten av en annan grupp är något som återfinns i de modeller vi presenterat ovan. Utifrån det kan globalisering och ”massinvandring” uppfattas som ett hot mot den egna gruppen. Vi menar att det fortfarande saknas systematiska empiriska studier som undersöker hur globalisering och invandring kan uppfattas som hotfullt och hur detta påverkar individens attityder och beteende. För att tydliggöra dessa kunskapsluckor har vi tagit fram ett teoretiskt ramverk som beskrivs i figur 7.1. Vi diskuterar här detta teoretiska ramverk, vilket vi anser vara prioriterat att testa empiriskt. Huvudfokus ligger på att presentera modellen vad gäller orsaker till polarisering, men vi diskuterar även tänkbara effekter av polarisering, och tecknar i vår teoretiska modell tre beteenden som kan påverkas av polarisering: (1) Röstningsbeteende, (2) Protestbeteende och (3) Politiskt våld. Modellen är anpassad efter den aktuella politiska kontexten med växande högerpopulism. Vi utgår dock från att modellen har en generell applicerbarhet där olika politiska ideologier eller religioner kan sättas in med vissa modifikationer. Det är exempelvis antagligen

andra sociala identiteter som är betydelsefulla om modellen anpassas efter en vänsterorienterad ideologi. I stort utgår vi dock från samma uppfattning som Kruglanski och Webber (2014) presenterar, nämligen att mekanismen för radikaliseringsprocessen kan se likadan ut, även om innehållet i ideologin eller religionen kan skilja sig otroligt mycket.

För att förstå hur globalisering och invandring kan uppfattas hotfullt använder vi teorin om hot mellan grupper ("Intergroup threat theory"), utformad av socialpsykologen Walter Stephan och kollegor (2009). Teorin skiljer på olika typer av hot vilka kan kopplas till externa utmaningar som globalisering och ökad invandring. Invandring kan dels formuleras eller beskrivas som ett hot mot den egna gruppens värderingar, traditioner och kultur, ett så kallat *symboliskt hot*. Men invandring kan också formuleras som ett *realistiskt hot*, alltså det kan hota individen genom att hen kan förlora status, resurser eller bli utsatt för fysisk smärta, till exempel som resultat av våldsamma handlingar. Högerpopulistiska partier och kandidater betonar inte sällan båda dessa typer av hot i samband med en diskussion om invandringens effekter. Den här distinktionen mellan olika typer av hot är viktig eftersom de olika typerna av hot kan utlösa olika typer av känslomässiga reaktioner. Både rädsla och ilska är känslor som tidigare relaterats till radikaliseringsprocessen och högerpopulism (Kimmel, 2013). Men trots att känslor på detta sätt har uppmärksamats tidigare, så saknas det forskning som på ett systematiskt sätt har kartlagt varför dessa emotioner uppstår, och som har studerat hur olika individer reagerar på olika stimulus.

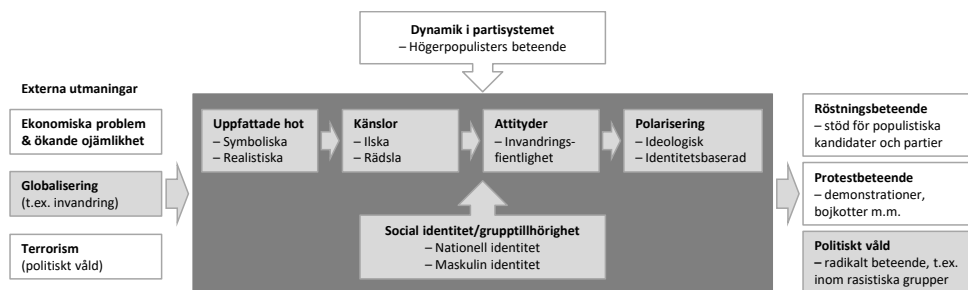
Det finns vissa indikationer på att ett symboliskt och ett realistiskt hot är relaterade till olika emotionella reaktioner. Eftersom symboliskt hot handlar om hot mot den egna gruppens sätt att leva och dennas kultur och traditioner kan vi anta att denna typ av hot i större utsträckning borde vara relaterat till ilska än rädsla. Det skulle innebära en ilska för att inte få fortsätta leva sitt liv som en önskar, en ilska för att andra ska bestämma hur en ska leva och på vilket sätt. Ilska är ofta ett resultat av frustration. Frustration definieras som den känsla som uppstår när ens mål är hindrat. Om målet är att leva som en vill, så kan frustration över att andra kulturer tränger sig på och uppfattas riskera att "ta över" bestämmanderätten över den egna livsstilen i slutändan leda till ilska. När en utmanande eller hotande grupp uppfattas orättvis uppstår ilska (Giner-Sorolla & Maitner, 2013). Det här innebär alltså att om invandring uppfattas som ett hot

mot den svenska livsstilen, de svenska traditionerna och den svenska kulturen, är det sannolikt att människor reagerar med ilska. Ilska är en farlig känsla eftersom den är relaterad till handling. Genom handling kan ilska lättas. Det är också en känsla som hämmar de mer överlagda tankeprocesserna, och kognitivt stannar informationsbearbetningen av. I stället förlitar sig individen på fördomar och stereotyper. Detta i kombination med att ilska leder till närmanden och attack gör det till en effektiv motivationskälla för högerpopulismen som i värsta fall kan leda till våldsdåd.

Rädsla är en annan kraftfull, negativ känsla, men som uppstår av helt andra anledningar än ilska. Rädsla uppstår när en person uppfattar att hotet inte går att undvika eller besegra, eller när det har verkliga konsekvenser. Därför kan det antas att realistiskt hot är mer relaterat till rädsla än till ilska. Ett realistiskt hot har potentialen att frånta individen materiell trygghet som ett arbete, eller att känna trygghet i sitt bostadsområde. Om invandring formuleras i termer av den här typen av realistiska hot, är det alltså sannolikt att människor i stället upplever rädsla. Rädsla är visserligen inte på samma sätt som ilska relaterat till angrepp, men vi antar att det påverkar invandringsfientliga attityder.

Även om rädsla är kopplat till mer djupgående kognitivt informationsprocessande, så är det också kopplat till en så kallad ”konfirmeringsbias”, det vill säga en partiskhet i vilken typ av information som uppmärksammas och processas av individen. Framför allt har rädsla kopplats till att söka upp information som bekräftar inställningen till det utlösande stimuli, i det här fallet invandrare och invandring. Invandring formuleras inte sällan som just ett hot mot arbetarklassen eftersom invandrare kan ”dumpa lönerna”, och utföra svenska medborgares jobb för en lägre kostnad. Detta skulle också bidra till en ökad förståelse av varför låg utbildningsnivå är kopplat till högerpopulism. Invandring kan även formuleras som ett realistiskt hot genom att framhäva andra kulturers negativa kvinnoyn, deras överrepresentation inom kriminalitet och liknande. Detta leder till att människor blir rädda för dessa invandrare, trots att de antagligen inte råkat ut för något brott begått av en invandrare. Om en hotande grupp uppfattas att ha makt, till exempel makten att ta arbete till en lägre kostnad och därmed påverkar vem som får jobb antas alltså rädsla vara responsen (Giner-Sorolla & Maitner, 2013).

Figur 7.1 Teoretiskt ramverk över psykologiska orsaker till polarisering och radikalisering

För att summera hittills, två stora kunskapsbrister är dels hur de två typerna av hot är relaterade till olika känslomässiga reaktioner, dels på vilket sätt dessa reaktioner påverkar invandringsfientlighet. Som vi tidigare berört är sociala grupper fundamentala för människors självkänsla och behov av tillhörighet (Baumeister & Leary, 1995; Tajfel & Turner, 1986). Grupper som en person identifierar sig med utgör en del av den personens så kallade sociala identitet (Tajfel & Turner, 1986). Begreppet antyder att de sociala grupper en person tillhör också är delar av definitionen av hur personen ser sig själv. Gruppen blir med andra ord en förlängning av den egna självbilden. Dock finns individuella skillnader i hur mycket människor identifierar sig med olika sociala grupper (Huddy, 2001). Detta är något som kan vara betydelsefullt för att förstå hur olika typer av hot uppfattas av olika människor. När det gäller just vilka sociala identiteter som kan påverka hur hot uppfattas utgår vi från vad det är de två olika typerna av hot, symboliskt och realistiskt, kan tänkas hota. Därför fokuserar vi här på dels nationell identitet, dels maskulin identitet.

Nationell identifiering innebär en stark anknytning till den egna nationen. Individer som känner stark nationell anknytning har ett stort behov av att försvara de egna traditionerna och värderingarna, och känner stolthet för dessa. Stark nationell anknytning har dessutom kopplats till fientlighet mot utgrupper (Nexøe, 2016). Det skulle alltså kunna vara så att ett upplevt hot mot den nationella identiteten stärker försvaren av just den identiteten. Om globalisering och invandring uppfattas utgöra ett hot mot den egna nationella identiteten så är det sannolikt så att många vill försvara den. Detta försvar kan utgöras av negativa attityder gentemot den grupp som

uppfattas utgöra hotet, och även stöd till politiska åtgärder som syftar till att begränsa gruppens möjlighet att utgöra ett hot.

Även identifikation med maskulina stereotyper kan här ha betydelse. Den traditionella maskulina könsstereotypen handlar i stor utsträckning om att ha hög status, arbeta hårt och mycket och vara familjens försörjare (Eagly & Karau, 2002). Ökad globalisering och invandring kan uppfattas som ett hot mot dessa roller. Att invandrare skulle ”dumpa lönerna” utgör ett realistiskt hot mot de som har jobb som riskerar att utsättas för invandrad låglönekonkurrens. Det här resonemanget leder till en socialpsykologisk förklaring till varför män i arbetarklassen är överrepresenterade bland högerpopulistiska kretsar. Utöver detta råder manliga normer inom de flesta radikala och våldsbejakande grupper. Våld är i sig starkt manligt betingat, vilket kan leda till att personer med stark maskulin identitet attraheras mer av dessa grupper än de med svagare sådan identitet. Kombinationen av ett yttre, externt hot mot individens maskulinitet och en stark maskulin identitet kan därför skapa en perfekt grogrund för radikala grupper, vilket är i linje med tidigare forskning (Kimmel, 2013).

Hitills har vi framför allt fokuserat på sambandet mellan hot och invandringsfientliga attityder samt hur olika faktorer påverkar dessa samband. Vi anser dock att det även är viktigt att direkt fokusera på att förutsäga politisk polarisering. När vi analyserar polarisering så följer vi den tidigare forskning om röstningsbeteende i USA, där några forskare har föreslagit att konflikter mellan partianhängare inte enbart handlar om ideologiska skillnader mellan partier utan också på skillnader som bygger på sociala identiteter. I den här forskningen föreslås att den senare typen av polarisering kan kallas ”affektiv polarisering”, som handlar om att individen behandlar medlemmar i ett annat parti som ”en ogillad utgrupp” (se t.ex. Iyengar et al, 2012). Vi föreslår därför att det är viktigt att skilja på två typer av polarisering: (1) ”ideologisk polarisering” som hänger ihop med ideologiska skillnader och avstånd mellan politiska aktörer, och (2) ”identitetsbaserad polarisering”, som hänger samman med tanken att individer starkt ogillar eller föraktar sina motståndare (se t.ex. Mason 2013).

Den tidigare forskningen om olika typer av hot pekar på att symboliska hot i högre utsträckning än realistiska hot kan komma att polarisera väljarkåren. Detta beror på att symboliska hot påverkas av tidigare politiska hållningar. Här antas att personer som är mer

vänsterorienterade inte uppfattar symboliska hot som hotfulla. Realistiska hot är annorlunda, menar dessa forskare, och påverkar de flesta individer, och kan komma att skapa en ”konvergens” i opinionen snarare än ökad polarisering (Lahav & Courtemanche, 2012: 483). Vi föreslår att endast vissa individer påverkas av symboliska hot, och här lyfter vi återigen fram betydelsen av nationell identitet. Vi föreslår att individer som har hög nationell identitet i högre utsträckning reagerar på symboliska hot med ilska och ökad invandringsfientlighet och att detta sannolikt kommer leda till polarisering, eftersom grupper med låg nationell identitet inte påverkas på samma sätt av den här typen av hot.

Det här antagandet handlar om ideologisk polarisering, men även den identitetsbaserade polariseringen kan påverkas av hur olika hot uppfattas bland väljarna. Symboliska hot kan påverka polarisering även då de inte leder till förändrade attityder gentemot invandrare – sådana hot kan i stället ”trigga” vissa känslor, som ilska, bland de individer som redan är starkt invandringsfientliga. Dessa individer kommer med högre sannolikhet se andra individer och grupper som förespråkar en högre grad av invandring som ”förrädare” och som ”fienden”. Detta innebär att den identitetsbaserade polariseringen och ”hat” mellan grupper kan komma att öka. Sådan identitetsbaserad polarisering kan i vissa fall (men måste inte nödvändigtvis) kopplas samman med partisystemet, vilket i sådana fall leder till att grupper med invandringsfientliga åsikter samlas i ett parti. Detta kan då leda till polarisering även bland partierna. Det innebär att vi kan förvänta oss att ett uppfattat symboliskt hot ökar den identitetsbaserade polariseringen i samhället genom ökad ilska bland grupper som är invandringsfientliga.

Vi har hittills fokuserat på effekten av olika typer av hot på invandringsfientliga attityder och polarisering. Ytterst vill vi dock även kunna förklara individers beteende, och varför vissa individer tar till politiskt våld. I figur 7.1 tecknar vi olika tänkbara effekter av polariseringen bland väljarna. En av dessa tänkbara effekter är att individen har vissa känslomässiga reaktioner på hot och att de väljer att rösta på högerpopulistiska partier. En annan tänkbar effekt är att individen väljer att ta till olika medel för politiska protester, medan andra individer väljer att agera tillsammans med andra individer i radikala grupper och ta till politiskt våld. När föreställer vi oss då att det senare sker?

Här bygger vi vidare på vår tidigare forskning om politiskt protestbeteende och radikalisering där vi har lyft fram betydelsen av grupptillhörighet. Upplevt hot i form av social exkludering kan göra människor mer anpassningsbenägna till en ny, inkluderande grupps normer (för en översikt se Bäck & Altermark, 2016). Människor har ett stort behov av att höra till sociala grupper och undviker så långt det är möjligt att avvika från en grupps normer (Baumeister & Leary, 1995; Williams, 2007). Detta gäller för alla människor, men vilka normer som tillåts styra en viss individs åsikter och handlingar kan variera. Radikala grupper är ofta slutna och detta i sig inger en känsla av exklusivitet – det är något speciellt att få vara med i just den här gruppen, vilket ökar identifiering med gruppen. Vidare har radikala grupper ofta tydliga normer för vilka åsikter och beteenden som är acceptabla och inte, och avvikelser bestraffas, vilket gör att medlemmarna anpassar sig för att passa in. Sammantaget innebär detta att radikala grupper har goda förutsättningar att uppfylla de grundläggande mänskliga behoven av tillhörighet, meningsfullhet och status.

Om den nya gruppen är radikal eller förespråkar våld skulle detta innebära att människor anpassar sig och uttrycker mer radikala åsikter och beteenden. I tidigare studier har vi sett att människor som upplevt social exkludering, som därmed får ett högre behov av social gemenskap, och sedan blivit inkluderade av en mer extrem grupp också uttrycker en högre benägenhet att delta i politiskt våld än personer som inte upplevt någon exkludering. Vidare kan vi se att ideologi tycks vara en viktig del i den här processen på det sättet att personer blir mer lättövertalade av radikala grupper som ligger i linje med deras egen ideologiska hållning. Detta innebär att vänsterorienterade personer inte kommer att anpassa sig efter en högerradikal grupp, men tenderar att anpassa sig efter en vänsterradikal grupp och vice versa (Bäck, Bäck & Knapton, 2017). Det tycks därmed som att sociala behov av inkludering är viktiga förklaringsmekanismer när det gäller radikalisering och politiskt våld, vilket är i linje med den tidigare forskningen och de modeller som lyfts fram inledningsvis i det här kapitlet. Det stärker även tanken om att innehållet i ideologin inte avgör hur vägen till radikalisering ser ut (Kruglanski & Webber, 2014; McCauley & Moskalenko, 2008). Samma mekanism kan därmed tänkas ligga till grund för radikalisering, trots att innehållet i ideologierna är vitt skilda.

När det gäller hot mot den egna gruppen kan vi anta att liknande mekanismer existerar. Om invandring uppfattas som hotfullt kommer människor agera mot detta hot i den utsträckning det finns grupper i deras närhet som stödjer detta. Om det finns högerradikala grupper som uppmuntrar detta kan de sociala krafterna förstärka benägenhet för mer radikala åsikter och beteenden. Ett yttre hot mot den egna gruppen kan fungera som ett kitt för att stärka sammanhållning och gemenskap inom gruppen. Det kan därför antas att uppfattat hot som leder till ökad ilska och ökad invandringsfientlighet kan leda till radikalt beteende och politiskt våld, speciellt då individen har ett stort behov av gemenskap, och får möjlighet att ingå i en radikal grupp som betonar invandring som ett hot mot den egna gruppen.

Förslag på möjliga forskningssatsningar

Som vi skrev inledningsvis så saknas systematisk empirisk forskning på radikaliseringsområdet som fokuserar på den typ av psykologiska förklaringar som vi har lyft fram här. När den här typen av psykologiska mekanismer som vi föreslår är viktiga ska utredas så kan en så kallat "mixed methods"-ansats vara fördelaktig. Vi utgår redan från en blandning av statsvetenskapliga och social- och personlighetspsykologiska teorier, men vi menar också att det är viktigt att implementera även andra forskningstraditioner för att ge både ett specifikt och ett generellt bidrag.

Socialpsykologisk forskning är framför allt experimentell till sin natur. Fördelen med denna ansats är att det går att hålla hög kontroll över olika faktorer som kan påverka resultatet. Detta gör att det med hög säkerhet går att etablera kausala mekanismer. Nackdelen är att upplevelsen i laboratoriemiljö inte nödvändigtvis är översättningsbar till verkligheten. Vi föreslår därför att kombinera olika laboratorieexperiment med storskaliga enkäter, en ansats som är vanligare inom statsvetenskap.

Vidare föreslår vi nya och innovativa mätmetoder. Tidigare forskning baserar sig i stor utsträckning på traditionella frågor där deltagare skattar olika påståenden. I vår pågående forskning använder vi semantiska frågor vilket tycks ge pålitliga indikationer av deltagarnas känslomässiga reaktioner. Dessa frågor innebär att deltagaren skriver

ett antal ord som beskriver deras känslotillstånd. Dessa ord kan sedan grupperas och representera grader av olika känslomässiga upplevelser. På detta sätt har vi preliminära indikationer på hur rädsla kan påverka röstbeteende.

Referenser

- Bar-Tal, D. (1990). Causes and consequences of delegitimation: Models of conflict and ethnocentrism. *Journal of Social Issues*, 46, 65–81.
- Bodenhausen, G. V., Sheppard, L. A., & Kramer, G. P. (1994). Negative affect and social judgment: The differential impact of anger and sadness. *European Journal of Social Psychology*, 24, 45–62.
- Borum, R. (2010). Understanding terrorist psychology. I *The psychology of counter-terrorism*. England: Oxon.
- Borum, R. (2004). *Psychology of terrorism*. University of South Florida: Tampa.
- Brader, T., Valentino, N. A., & Suhay, E. (2008). What triggers public opposition to immigration? Anxiety, group cues and immigration threat. *American Journal of Political Science*, 52, 959–978.
- Brown, R. (1986). *Group Polarization*. I *Social Psychology*, andra upplagan. Free Press: New York.
- Bäck, E. A. & Altermark, N. (2016). Gemenskap och utstötning: Socialpsykologiska perspektiv på politiskt våld. In C. Edling & A. Rostami (Eds.). *Våldets sociala dimensioner*. Studentlitteratur: Lund.
- Bäck, E. A. & Bäck, H. (2015). The odd one out. The effect of rejection on collective action participation. Konferenspaper presenterat på International Society for Political Psychology.
- Bäck, E. A., Bäck, H., & Knapton, H. M. (2017). Radicalization and the quest for significance. Konferenspaper presenterat på Nordic Political Science Association.

- Castano, E. & Giner-Sorolla, R. (2006). Not quite human: Infrahumanization in response to collective responsibility for intergroup killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 804–818.
- Cheung-Blunden, V. & Blunden, B. (2008). Paving the Road to War with Group Membership, Appraisal Antecedents and Anger. *Aggressive Behavior*, 34, 175–189.
- Duckitt, J., & Fisher, C. (2003). The impact of social threat on worldview and ideological attitudes. *Political Psychology*, 24, 3–30.
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role Congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109, 573–598.
- Ekehammar, B., Akrami, N., & Araya, T. (2000). Development and validation of Swedish classical and modern sexism scales. *Scandinavian journal of psychology* 41, 307–314.
- Feldman, S., & Stenner, K. (1997). Perceived Threat and Authoritarianism. *Political Psychology* 18, 741–70.
- Flum, H. (2004). Anger in repressive regimes: A footnote to domination and the arts of Resistance by James Scott. *European Journal of Social Theory*, 7, 171–188.
- Giner-Sorolla R, Maitner AT. (2013). Angry at the unjust, scared of the powerful: emotional responses to terrorist threat. *Personality & Social Psychology Bulletin*. 39: 1069–82.
- Goodwin, J., Jasper, J. M., Polletta, F. (2001). *Passionate Politics: Emotions and social movements*. University of Chicago Press: Chigaco.
- Hine, D. W. & Jayme Montiel, C. (1999). Poverty in developing nations: A cross-cultural attribution analysis. *European Journal of Social Psychology*, 29, 943–959.
- Hobolt, S. (2016). The Brexit vote: a divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23, 1259–1277.
- Horgan, J. (2005). *The psychology of terrorism*. London: Routledge.
- Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618, 80–94.

- Huddy, L. (2001). From social to political identity: A critical examination of social identity theory. *Political Psychology*, 22, 127–156.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking fast and slow*. Farrar Strauss Giroux.
- Kimmel, M. (2013). *Angry white men: American masculinity at the end of an era*. New York: Nation Books.
- Knapton, H., Bäck, H., & Bäck, E. (2015). The Social Activist: Conformity to the Ingroup as a Predictor of Political Participation. *Social Influence*, 10, 97–108.
- Kruglanski, W. A., & Webber, D. (2014). The Psychology of radicalization. Hämtad från: http://www.zis-online.com/dat/artikel/2014_9_843.pdf
- Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup Emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602–616.
- McCauley, C. (2006). "Jujitsu Politics": Terrorism and response to Terrorism. I P. R. Kimmel och C. E. Stout (Red.). *Collateral damage: The psychological consequences of America's first war on terrorism*. Praeger: Westport.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20, 415–433.
- Merari, A., Diamant, I., Bibi, A., Broshi, Y., & Zakin, G. (2009). Personality characteristics of "self martyrs"/"suicide bombers" and organizers of suicide attacks. *Terrorism and Political Violence*, 22, 87–101.
- Nexøe, C. B. (2016). The origin of individual differences in political orientation. How social, psychological and genetic dispositions shape social identification, group affiliation and ideological attitudes. Doktorsavhandling. University of Southern Denmark.
- Redlawsk, D. P. 2002. Hot cognition or cool consideration? Testing the effects of motivated reasoning on political decision making. *Journal of Politics*, 64, 1021–1044.

- Remmerswaal, D., Huijding, J., Bouwmeester, S., Brouwer, M., & Muris, P. (2014). Cognitive bias in action: Evidence for a reciprocal relation between confirmation bias and fear in children. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 45, 26–32.
- Sadler, M. S., Lineberger, M., Correll, J. & Park, B. (2005). Emotions, Attributions, and Policy Endorsement in Response to the September 11th Terrorist Attacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 27, 249–258.
- Schmid, A. P., Jongman, A. J., & Horowitz, I. L. (1988). *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories and literature*. Amsterdam: Transaction Books.
- Silke, A. (2001). The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 13, 1–14.
- Skitka, L. J., Bauman, C. W., Aramovich, N. P., & Morgan, G. C. (2006). Confrontational and preventative policy responses to terrorism: Anger wants a fight and fear wants "them" to go away. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 375–384.
- Skitka, L. J., & Sargis, E. G. (2005). Social psychological research and the Internet: The promise and the peril of a new methodological frontier. In Y. Amichai-Hamburger (Ed.) *The social net: The social psychology of the Internet* (pp. 1–26). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. In T. Nelson (Ed.), *Handbook of Prejudice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H & Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *The Psychology of Intergroup Relations*, 7–24.
- Taylor, M. & Horgan, J. (2006). A conceptual framework for addressing psychological processes in the development of a terrorist. *Terrorism and Political Violence*, 18, 585–601.

- Victoroff, J. (2005). The Mind of the Terrorist: A Review and Critique of Psychological Approaches. *Journal of Conflict Resolution*, 49, 3–42.
- Victoroff, J. & Kruglanski, A. (Eds.). (2009). *Psychology of terrorism: Classic and contemporary insights*. New York: Psychology Press.
- Zartman, W. I., & Anstey, M. (2012). The problem: Preventing identity conflicts and genocide. I I. W. Zartman, M. Ansteys, & P. Meerts (red). *The slippery slope to genocide: Reducing identity conflicts and preventing mass murder* (s. 3–34). New York: Oxford University Press.

8 Rätten som ram vid myndighetsåtgärder i syfte att motverka våldsbejakande extremism

Titti Mattsson och Vilhelm Persson

Detta kapitel har som syfte att kartlägga befintlig rättsvetenskaplig forskning om våldsbejakande extremism och ge förslag på framtida forskningsåtgärder. Vår utgångspunkt är att rättsvetenskaplig forskning bör anknyta till våldsbejakande extremism primärt genom analyser av de rättsregler som påverkar statens agerande gentemot såväl olagligt som lagligt (men ofta oönskat) beteende. Dessa regler innebär begränsningar för hur staten får ingripa i enskildas liv. Staten har emellertid också skyldigheter att dels stödja utsatta personer som på olika sätt har, eller förefaller att ha, någon slags koppling till miljöer för våldsbejakande extremism, dels skydda samhället och samhällsmedlemmar från övergrepp.

Rättsvetenskapen ger möjlighet att analysera existerande och tilltänkta regler. Ett möjligt mål för sådana analyser kan vara att bättre förstå innehållet i regler, och hur dessa i praktiken tillämpas av domstolar och andra myndigheter. Rättsvetenskapen kan också bidra till att systematisera regelverk och att öka förståelsen för samspel mellan olika slags regler. Detta kan innefatta mycket komplexa analyser, särskilt eftersom den våldsbejakande extremismen relativt nyligen kommit i fokus för svenska diskussioner – något som innebär att det uppkommer många frågor som rättssystemet ännu inte hunnit få så stor erfarenhet av. Det har också införts ny reglering på såväl nationell som europeisk och internationell nivå, vilket betydligt ökar rättsområdets komplexitet.

Rättsvetenskapen är emellertid inte begränsad till att försöka fastställa innehållet i nu gällande regler. Rättsvetenskapliga analyser kan

härutöver ge ökad förståelse för de bakomliggande värderingar som kommer till uttryck i existerande eller tilltänkta regler – eller i avsaknaden av reglering. Även de konsekvenser som regleringar i praktiken ger upphov till kan analyseras. Därmed kan bakomliggande ideologiska konfliktlinjer, maktförhållanden och föreställningar om olika samhällsgrupper tydliggöras. Exempelvis kan analyser av viss reglering och anknytande rättspraxis göras med flera kritiska anslag och perspektiv, såsom ett genuskritiskt anslag eller ett barnrättsligt perspektiv. Detta bidrar med värdefull kunskap avseende både nuvarande reglering och utformning av tilltänkta åtgärder mot våldsbejakande extremism.

Anknytningen till reglering kan således fungera som en viktig ingång till studier av olika slags samhällsfenomen. Denna anknytning innebär emellertid även en begränsning. Rättsvetenskaplig forskning kan inte primärt förväntas ge bidrag till förståelse för sådant som inte har något samband med den rättsliga regleringen. Exempelvis finns mycket begränsade möjligheter att öka kunskapen om inre drivkrafter och andra orsaker som gör att personer närmar sig eller bryter med våldsbejakande extremism, såvida det inte hänger samman med konsekvenser av (ev. olyckligt utformade) regelverk.

En följd av att rättsvetenskapen anknyter till den rättsliga regleringen blir även att möjligheterna att dra direkta slutsatser av utländsk forskning minskar. Olika stater har olika historiska, politiska och övriga förutsättningar, vilket präglar staternas rättsregler och rättskultur. Som exempel kan nämnas att tysk rätt dels starkt betonar det konstitutionella rättighetsskyddet, dels ger relativt stort utrymme för ingripanden mot antidemokratiska budskap. Sverige – som inte har haft samma historiska erfarenheter – har haft en mer återhållsam inställning till domstolskontroll och en ovanligt utförlig grundlagsreglering av yttrandefriheten (t.ex. Jonsson Cornell, 2015a). Vidare är den svenska socialtjänstens ansvar för hjälpan insatser vid olika typer av social och ekonomisk utsatthet mer omfattande än motsvarande regelverk i många andra länder. En ytterligare omständighet som försvårar direkta internationella jämförelser är att även om två länder skulle ha reglering med liknande språklig utformning, är det möjligt att de begrepp som används tolkas på olika sätt eller att reglerna i praktiken får olika effekt. Givetvis är det möjligt och värdefullt att generellt hämta inspiration till ny reglering eller till givande angreppssätt i utländsk forskning, men det har inte varit möjligt att

inom ramen för denna översikt ta in alla typer av inspirationskällor till vidare forskning.

Mot bakgrund av att det är vanskligt att jämföra den svenska rättsordningen med rättssystem som markant skiljer sig från det svenska har vi strävat efter att använda främst nationell forskning som underlag för forskningsläget. Vi har bara i enstaka fall fört in utomnordiska forskningsresultat i denna översikt. Generellt sett kan konstateras att den nordiska rättsvetenskapliga forskningen har i mycket begränsad utsträckning sökt besvara frågor rörande våldsbejakande extremism och därtill angränsade fält. Vårt intryck är att det inte heller utanför Norden har bedrivits så omfattande rättsvetenskaplig forskning som är direkt inriktad på våldsbejakande extremism och som är direkt relevant för svenska förhållanden. Det finns därför mycket stora behov av forskningsinsatser.

Beskrivning av fältet samt kunskapsluckor som kan ha bäring för området

Den rättsliga regleringen utgör, som ovan förklarats, en grund för den rättsvetenskapliga forskningen. "Våldsbejakande extremism" är emellertid inte någon juridisk term. Det finns inte någon enskild reglering som specifikt tar sikte på allt det som regeringen inbegriper i våldsbejakande extremism. Vidare har det visat sig svårt att ge en precis och entydig definition av vilka åsikter som är "extrema" (Sörbom & Wennerhag, 2016). Därför är det inte troligt att just denna term kommer att fylla så stor funktion i rättslig reglering, även om den kan vara användbar inom andra områden. Dessutom tycks det endast finnas en enda relativt kort rättsvetenskaplig undersökning av just våldsbejakande extremism ur svensk synvinkel.

Mot denna bakgrund har vi valt att i denna översikt presentera forskning inom ett relativt brett urval av områden som anknyter till det som brukar inbegripas i våldsbejakande extremism. Bredden i översikten har emellertid medfört att det inte har varit möjligt att göra så djupgående analyser. Översikten utgår från statens ansvar att skydda enskildas fri- och rättigheter (nedan *Fri- och rättigheter*), att stödja människor som har behov av det (nedan *Myndigheters ansvar att stödja människor som har behov av det*) och att skydda samhället

och samhällsmedlemmar från brott och andra slags kränkningar (nedan *Brott och åtgärder mot brott*).

Fri- och rättigheter

Ur rättslig synvinkel är grundlagarna och särskilt skyddet för fri- och rättigheter en naturlig utgångspunkt för diskussioner kring våldsbejakande extremism. Det anger ramarna för möjligheterna att vidta åtgärder mot sådan extremism. Skyddet har till syfte att garantera en personlig frihetssfär som det allmänna måste respektera. Det finns många olika fri- och rättigheter som kan tänkas inverka i detta sammanhang och de skyddas i ett flertal olika nationella, europeiska och internationella rättskällor. De källor som har mest påtaglig betydelse för svenska myndigheter är de svenska grundlagarna regeringsformen (nedan RF), tryckfrihetsförordningen (nedan TF) och yttrandefrihetsförordningen (nedan YGL) samt den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (nedan EKMR). Bland FN:s rättsliga dokument bör särskilt nämnas Barnkonventionen (FN:s konvention om barnets rättigheter) som planeras bli svensk lag inom kort (SOU 2016:19) och FN:s konvention om avskaffande av rasdiskriminering (CERD).

Vad gäller åtgärder mot våldsbejakande extremism kan här särskilt yttrandefriheten, tryckfriheten, religionsfriheten, föreningsfriheten, skyddet för den personliga integriteten och skyddet mot diskriminering nämnas. De är alla väl etablerade i RF, TF, YGL, EKMR och flera internationella dokument. Givetvis finns omfattande rättsvetenskapliga analyser av dessa fri- och rättigheter. Det finns verk som samlar kunskap om hela regeringsformen (t.ex. Bull & Sterzel, 2015; Eka m.fl. 2012; Holmberg m.fl. 2012 och Jermsten, 2016). Det finns också ingående studier i form av doktorsavhandlingar om enskilda rättigheter, såsom demonstrationsfrihet och yttrandefrihet (Bull, 1997) och religionsfrihet (Enkvist, 2013). Även diskrimineringsskyddet har behandlats, även om just RF inte alltid primärt har stått i fokus (t.ex. Lerwall, 2009 och Fransson & Stuber 2015). Den personliga integriteten har inte skyddats lika länge i svensk grundlag och har därmed inte blivit föremål för lika mycket forskning som många andra rättigheter. Den var 2009 föremål för ett temanummer av Svensk Juristtidning med bidrag från olika författare

(däribland Reimers 2009; Klamberg, 2009 och Axberger, 2009). Den snabba teknologiska utvecklingen har vidare bidragit till att de rättsvetenskapliga frågorna blivit fler och alltmer komplexa (se särskilt antologi av Lind, Reichel, Österdahl från 2015). TF och YGL har inte varit föremål för riktigt lika mycket forskning som den övriga regleringen.

En särskild del av skyddet för den personliga integriteten är regleringen av personuppgiftshantering. Inom detta område har det EU-rättsliga dataskyddsdirektivet stor betydelse. Generella bestämmelser finns i personuppgiftslagen (PUL). Denna har i viss mån varit föremål för rättsvetenskapliga studier (t.ex. Öman & Lindblom, 2011 och Petersson & Reinholdsson, 2012). Den generella lagen kompletteras med särskilda bestämmelser inom vissa verksamheter, exempelvis för socialtjänsten, Tullverket och Polismyndigheten, vilka har uppmärksamats betydligt mindre inom rättsvetenskapen. Dessutom uppkommer en del nya frågor i samband med att en ny EU-rättslig dataskyddsförordning träder i kraft 2018.

Skyddet för fri- och rättigheterna överensstämmer ofta på ett generellt plan mellan de olika dokumenten. Det finns emellertid variationer mellan formuleringarna. Exempelvis finns i EKMR ett skydd för rätten till privat- och familjeliv, vilket skiljer sig från traditionell utformning av svensk rätt. Vidare innehåller denna konvention formuleringar om att stater i krislägen kan avvika från skyldigheter enligt konventionen och att rättigheterna inte ska tolkas så att de ger en rätt för någon att agera i syfte att inskränka andras rättigheter. Sådana formuleringar saknas i RF. Varierande uttryckssätt kan bidra till komplexa samspel mellan Sveriges skyldigheter enligt olika dokument. Genom TF och YGL skyddas yttrandefriheten i tryckta skrifter och i vissa andra utvalda medier. I internationell jämförelse är detta skydd på många sätt ovanligt och långtgående.

I vissa situationer kan även ifrågasättas om svensk rätt lever upp till internationella krav. Här kan särskilt nämnas ett krav som ställts upp i CERD att förbjuda partier och andra organisationer som främjar eller uppmanar till rasdiskriminering. Sverige har i detta avseende fått kritik från den kommission som har i uppgift att övervaka konventionens efterlevnad (Committee on the Elimination of Racial Discrimination 2013). Hittills har emellertid bl.a. omsorgen om föreningsfriheten medfört att Sverige inte har infört något förbud (t.ex. prop. 1993/94:101 och bet. 2002/03:JuU10). Efter attentatet i

Stockholm den 7 april 2017 har dock beslutats att frågan om straffansvar för deltagande i en terroristorganisation ska utredas (Regeringskansliet 2017).

Fri- och rättighetsskyddet innebär alltså att alla ska få ha vilka värderingar och åsikter som de vill. De ska också i princip både få berätta om sina åsikter och agera utifrån dessa. Skyddet är emellertid inte absolut. Om det finns tillräckligt starka skäl är det därmed möjligt att inskränka en del rättigheter, däribland yttrandefriheten och skyddet för den personliga integriteten.

Sådana begränsningar av rättigheterna har inte minst diskuterats i samband med åtgärder mot terrorism. En ledande europeisk och internationell expert inom detta område är professor Martin Scheinin. Han har bland annat varit FN:s särskilde rapportör under titeln ”Special Rapporteur on the Protection and Promotion of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism” och har genomfört mycket forskning inom området (t.ex. Scheinin 2015, Scheinin 2014a och Scheinin 2014b). Han har också varit ledande i stora EU-finansierade forskningsprojekt inom området, såsom DETECTOR, SURVEILLE, och SurPRISE. Dessa projekt har från teknisk, etisk och juridisk synvinkel analyserat åtgärder mot terrorism och annan grov brottslighet, särskilt ny bevakningsteknologi (se t.ex. Andrew, 2013; Porcedda m.fl. 2013 och Nowak, 2012).

Vad gäller åtgärder mot annan våldsbejakande extremism än terrorism vad gäller den svenska lagstiftningen, har emellertid knappt någon rättsvetenskaplig forskning bedrivits. Givetvis är det i viss mån möjligt att dra slutsatser av både det arbete som gjorts mer generellt avseende fri- och rättigheterna och det arbete som på europeisk nivå inriktats på terrorism. I nuläget finns emellertid avsevärda kunskapsluckor.

Myndigheters ansvar att stödja människor som har behov av det

Det allmänna har inte bara en skyldighet att avstå från att inskränka den frihetssfär som följer av de ovan nämnda fri- och rättigheterna, utan tanken om socialstaten innebär också en aktiv skyldighet att stödja människor som har behov av det. Redan i grundlagen återfinns målsättningar om att det allmänna ska verka för demokrati, delaktighet och jämlikhet. I den mån våldsbejakande extremism leder

till beteenden som bedöms vara destruktiva ska myndigheter därför vidta åtgärder. Målen är inte direkt rättsligt bindande, men konkretiseras i olika regelverk för bland annat socialtjänsten och skolan. Här uppkommer exempelvis frågor om rätten till olika slags samhällsinsatser som utsatt individ och vad dessa kan bestå i, vad principen om barnets bästa innebär vid olika slags utsatthet, hur ungdomar som själva varit i kontakt med våldsbejakande extremism och ungdomar som begått brott bör hanteras samt i vilka situationer som tvångsingripande kan användas för att skydda den enskilde.

Nedan behandlas två centrala områden för stöd, nämligen skolan och socialtjänsten. Polisens och andra myndigheters åtgärder för att lagföra och förebygga brott behandlas i avsnitt *Brott och åtgärder mot brott*.

Skolan har vissa uppdrag inom ramen för det förebyggande arbetet att värna demokratin mot brott och våldsbejakande extremism. Enligt skollagen ska utbildningen inom skolväsendet ha till syfte att eleverna inhämtar och utvecklar både kunskaper och värden samt även förmedlar och förankrar respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Skolan har vidare uppdraget att aktivt arbeta för att förebygga och förhindra kränkningar, vilket innefattar ett juridiskt ansvar att bemöta främlingsfientliga uttryck i skolan. Brister en skola i detta riskerar den sanktioner.

Skollagen har fram till nyligen inte varit föremål för någon mer omfattande rättsvetenskaplig forskning i Sverige. I viss utsträckning har emellertid frågor som här är relevanta berörts (t.ex. Nitzelius & Söderlöf, 2012; Herlin & Munthe, 2011; och Rimsten, 2010; se även SOU 2016:4). Det pågår ett omfattande forskningsprojekt om den rättsliga regleringen av skolan vid Juridiska fakulteten, Uppsala universitet sedan 2016. Bland skolforskarna kan särskilt nämnas lektor Ingrid Helmius som har undersökt frågor som rör våldbejakande extremism i skolan (Helmius, 2016). Vid Juridiska fakulteten vid Stockholms universitet påbörjades 2016 även forskningsprojektet "Det mångkulturella barnet i skolans värld", med lektor Hedvig Bernitz som projektansvarig. Det kvarstår emellertid många frågor kring skolans uppdrag.

En fråga är vilket ansvar och vilka befogenheter som skolan har att upptäcka och förhindra att enskilda elever dras till våldsbejakande extremism, samt att vidta åtgärder för att förhindra detta. Det

kan finnas risk att enskilda elevers rättigheter kränks i syfte att uppnå skolans mål i detta avseende. Bland elevers rättigheter är yttrandefriheten antagligen den mest centrala i detta sammanhang. Elever har rätt att utnyttja sin yttrandefrihet. Det behöver inte vara yttranden som innebär brott eller yttranden som innebär ordningsstörningar utan fria åsikter, om än störande och odemokratiska (jfr Persson, 2009). Eleverna har också rätt till en egen privat sfär. EKMR:s skydd för privatlivet omfattar även tiden barnet tillbringar i skolan så länge denna utför privata handlingar. Det innebär att skolan saknar lagstadgade befogenheter att ta reda på enskilda elevers åsikter eller att ändra vissa elevers uppfattningar.

Vidare uppstår frågor kring i vilken mån skolan kan samla in uppgifter och utbyta information med andra myndigheter. Personuppgiftslagen (PUL) medför bland annat att skolor inte utan vidare kan föra register över riskbeteenden hos elever. Sekretess vid myndighetssamarbete i delvis näraliggande situationer har nyligen behandlats i en rättsvetenskaplig doktorsavhandling (Karlsson 2015). Det finns även mer generell litteratur som behandlar offentlighet och sekretess samt personuppgiftshantering (Lenberg m.fl., 2010; Eliason & Regner, 2001; Bohlin, 2015 samt ovan nämnd litteratur om personuppgiftslagen). Informationshantering i samband med våldsbejakande extremism har emellertid inte undersökts närmare. Med tanke på att våldsbejakande extremism ofta har internationella kopplingar, kan det nämnas att det rättsliga läget är ännu mer komplicerat vid internationellt myndighetssamarbete. Sådant samarbete har endast i begränsad omfattning behandlats rättsvetenskapligt (t.ex. Persson, 2005; Wenander, 2013; Lind & Reichel, 2013 och den litteratur som nämns nedan angående internationellt polissamarbete).

Socialtjänstens uppdrag är att främja människors ekonomiska och sociala trygghet och skapa förutsättningar för jämlikhet i levnadsvillkor, vilket innebär insatser för de som är i behov av stöd och hjälp i kommunen. Efter en individuell behovsprövning kan nämnden besluta om omsorg och service, stöd och vård, ekonomisk hjälp och annat bistånd till familjer och enskilda som behöver det enligt de ramar som socialtjänstlagen uppställer. Kommunens yttersta ansvar kan även föranleda att en ansökan om tvångsinsatser för barn, unga eller missbrukare görs med stöd av LVU eller LVM till förvaltningsrätten i tillämpliga fall. I övrigt har socialtjänsten allmänna uppgifter att göra sig väl förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen,

medverka i samhällsplaneringen, ha uppsökande verksamhet samt ge råd och upplysningar. Här kan flera uppdrag relaterade till personer som befunnit sig eller varit aktiva i miljöer för våldsbejakande extremism vara aktuella för socialtjänsten. Exempelvis kan, efter eventuellt avtjänat straff, insatser för skydd och stöd att komma tillbaka till ett vanligt liv vara aktuella. Socialnämndens särskilda ansvar för brottsoffer kan aktualiseras på flera sätt, då personer i extremistmiljöer både kan utöva hot och våld och vara brottsoffer.

För barn och unga finns särskilda skyldigheter. Socialnämnden ska arbeta för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden, bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och unga far illa, uppmärksamma och verka för att dessa inte vistas i miljöer som är skadliga för dem och med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos de som har visat tecken till en ogynnsam utveckling. För barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt ska socialtjänsten erbjuda det skydd och stöd som de behöver och, om deras bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet. Genom olika myndigheters skyldigheter att göra en orosanmälan i vissa fall är socialtjänsten den samlade enheten för insatser för utsatta barn och unga.

Det finns relativt omfattande rättsvetenskaplig forskning rörande omfattningen av, och gränserna för, socialtjänstens arbete med barn och unga, inklusive förutsättningarna för tvångsomhändertagande sedan 1960-talet (Bramstång 1964; Hollander, 1985; Mattsson, 2002; Leviner, 2011; Leviner & Lundström (red.) 2017). Här har såväl gränserna för socialstatens maktutövning som kraven på ett starkt samhällsskydd för utsatta barn och unga behandlats. Även om det ännu saknas forskning som inriktas särskilt mot ramarna för socialtjänstens arbete att skydda och stödja barn och unga som på olika sätt kommer i kontakt med våldsbejakande extremistmiljöer är den befintliga forskningen i generell mening relevant för detta område. Emellertid uppkommer nya frågor om rättsreglernas tillämplighet för barn och unga som på olika sätt kommer i kontakt med våldsbejakande extremistmiljöer. Exempelvis behöver närmare klargöras omfattningen av socialnämndens skyldighet att hantera de barn, ungdomar och unga vuxna som återvänt från krigsdrabbade områden, varit brottsoffer eller som på liknande sätt kommit i kontakt med miljöer där våldsbejakande extremism kan förekomma.

Det finns ännu bara en mycket begränsad studie om rättspraxis på detta område. Ifråga om tvångsingripanden visar den att det finns bara ett fåtal fall där domstolen beslutat om vård med stöd av LVU mot bakgrund av att den unge varit involverad i, eller riskerat att involveras i, våldsbejakande extremism (Socialstyrelsen, 2016). När det gäller miljöfallen kan enligt 2 § LVU vistelser i skadliga miljöer utgöra grund för ett beslut om tvångsomhändertagande. Uppväxt i våldsbejakande extremistmiljöer har också konstaterats kunna vara en grund (tillsammans med andra) för ett omhändertagande.

En ung persons beteende kan, vid "brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende" (3 § LVU) utgöra grund för omhändertagande, men aldrig med syfte att skydda omgivningen. Socialt nedbrytande beteende inbegriper att vistas i skadliga miljöer, såsom våldsbejakande extremiströrelser. Inom den rättsvetenskapliga forskningen beskrivs hur regleringen av destruktiva handlingar hos ungdomar uppvisar en tvetydighet mellan vård och straff, och även en tvetydighet mellan stödjande åtgärder och kontroll (Andersson & Mattsson, 2011). Denna tvetydighet består dels i uppfattningen att ungdomar med problem är offer för olika faktorer och att de därför behöver hjälp och stöd, dels i åsikten att ungdomar bär det fulla ansvaret för sina handlingar efter 15 års ålder.

Liksom vad gäller skolan finns ett potentiellt spänningsförhållande mellan å ena sidan intresset av att skydda fri- och rättigheter, såsom religionsfrihet och yttrandefrihet, och å andra sidan intresset av att ge stöd i destruktiva situationer. Socialtjänsten kan uppfatta en persons handlingar som skadliga, medan personen själv uppfattar dem som uttryck för exempelvis yttrande- eller religionsfriheten. Socialtjänsten kan också vilja få tillgång till mer information för att bättre kunna bedöma en persons situation, medan personen själv framhåller skyddet för den personliga integriteten.

Brott och åtgärder mot brott

En viktig funktion för staten är att skydda samhället och dess medlemmar från skada. Det är därför naturligt att den frihetsfär som fri- och rättigheterna skapar har inskränkts genom bestämmelser om att vissa gärningar är förbjudna. Här ges en översikt över vissa regler om brott och påföljder som kan förmodas ha relevans för våldsbejakande

extremism och över åtgärder som det allmänna vidtar för att lagföra eller förebygga brottslighet.

Urval av regler om brott och påföljder

Personer som i enlighet med en våldsbejakande extremistisk övertygelse tar till våld kan begå många olika slags gärningar som är kriminaliserade enligt brottsbalken (nedan BrB) eller andra lagar. Det finns många olika våldsbrott som aktualiseras om någon går till handgripligheter gentemot andra personer. Även om inte fysiskt våld används, kan straffansvar uppkomma om någon exempelvis hotar någon annan eller ger uttryck för missaktning för någon folkgrupp. Om en eller flera har möjliggjort den aktuella gärningen men inte själv överträtt den aktuella straffbestämmelsen kan det uppkomma ansvar för medverkan. Gärningar av detta slag har sedan länge varit straffbara och har naturligt nog behandlats rättsvetenskapligt (se t.ex. med vidare hänvisningar Asp 2014 och Berggren m.fl. 2016).

Vid bedömning av vilket straff som ska följa på ett brott, ska det anses vara en försvårande omständighet ”om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet” (29 kap. 2 § BrB). Sådana brott benämns ofta som hatbrott. Denna reglering har i någon mån undersökts rättsvetenskapligt (Granström m.fl. 2016 och Granström, 2012, jfr Åklagarmyndigheten, 2016; Polismyndigheten, 2017 och Brå, 2011).

Flera särskilda lagar har införts för att kriminalisera gärningar som har anknytning till terrorism. Till terroristbrott hänförs 19 uppräknade brott (däribland mord och en del andra brott som nämnts ovan) ”om gärningen allvarligt kan skada en stat eller en mellanstatlig organisation och avsikten med gärningen är att:

1. injaga allvarlig fruktan hos en befolkning eller en befolkningsgrupp,
2. otillbörligen tvinga offentliga organ eller en mellanstatlig organisation att vidta eller att avstå från att vidta en åtgärd, eller
3. allvarligt destabilisera eller förstöra grundläggande politiska, konstitutionella, ekonomiska eller sociala strukturer i en stat eller i en mellanstatlig organisation.”

Enligt olika speciallagar är det exempelvis straffbart att ta emot utbildning avseende terroristbrott, att resa till ett annat land i avsikt att begå eller förbereda eller att ge eller ta emot utbildning avseende bland annat terroristbrott, att finansiera en sådan resa, eller att finansiera någon som begår terroristbrott. Sammantaget kan konstateras att den straffrättsliga regleringen är spridd mellan olika lagar, vilket minskar överskådligheten och ökar komplexiteten. För närvarande utreds också om förändringar är motiverade (Regeringen, 2017; Regeringen, 2016 och Regeringskansliet, 2017).

Den reglering som särskilt tar sikte på terrorism har till stor del tillkommit efter internationellt eller europeiskt samarbete och har därför behandlats rättsvetenskapligt i internationell kontext eller ur utländska rättsordningars synvinkel. Jämförelser mellan olika rättsystem försvåras emellertid bland annat av att definitionerna av vad som anses som terrorism, och vilka som anses vara terrorister, varierar både olika länder och olika internationella regleringar emellan (jfr Anderberg, 2017 och Vedel Kessing, 2008).

En nordisk antologi om personer som återvänder från att ha stridit för extremistiska rörelser utomlands är för närvarande under utgivning (Andersson, Høgestøl & Lie, 2017). Den innehåller bland annat en kritisk analys av de svenska reglerna om förbud mot resor i terrorismsyfte (Anderberg, 2017). I övrigt saknas emellertid i princip rättsvetenskapliga analyser som har våldsbejakande extremism i en svensk kontext i fokus. Givetvis är det i viss mån möjligt att dra slutsatser av de generella analyserna av BrB och övrig reglering. Det finns dock avsevärda kunskapsluckor både inom rättstillämpningen och rättsvetenskapen vad gäller bedömningen av brotten i förhållande till våldsbejakande extremism. Ett exempel är frågan i vad mån reglerna om straffskärpning för hatbrott är tillämpliga på annan våldsbejakande extremism än högerextremism. Ett annat exempel på en situation som vållat osäkerhet är när en man lade upp en bild på en IS-flagga på Facebook 2016. En åklagare beslutade att inleda en förundersökning, men valde sedan att inte väcka åtal efter att ha gjort bedömningen att handlingen inte låg inom definitionen av vad som är straffbart (Larsson, 2016). Detta exempel visar också att det uppkommer komplicerade avvägningar mellan skyddet för fri- och rättigheter och intresset att beivra yttranden som upplevs som oacceptabla.

Möjligheten att ha kontroll över vilka personer som befinner sig på svenskt territorium har betydelse i den mån våldsbejakande extremism anses främjas genom att personer reser till Sverige, eller bedöms motverkas genom att personer tvingas lämna landet. Nu gällande reglering erbjuder vissa möjligheter till sådan kontroll, även om möjligheterna är mer begränsade i förhållande till EU-medborgare och resor inom EU än i förhållande till tredje land. Inte minst är det i varierande utsträckning möjligt att neka visum, uppehållstillstånd och flyktingstatus på grund av brottslighet. Domstolar kan även döma till utvisning som en påföljd för brott. Den svenska regleringen inom detta område har inte varit föremål för rättsvetenskaplig forskning.

Polisiära åtgärder mot brott (inkl. förebyggande av brott)

Polisverksamheten, som bedrivs av Polismyndigheten och Säkerhetspolisen, har inom ramarna för uppgiften att motverka brott en betydelsefull funktion att övervaka, stävja och förhindra våldsbejakande extremism. Polisens uppgift att främja rättvisa och skapa trygghet innebär dels brottsförebyggande insatser såsom rådgivning eller information till allmänheten, övervakning av allmänna platser eller samarbete med kommunala organ för att komma till rätta med problem som skulle kunna leda till brott eller ordningsstörning. Dels innebär det direkt brottsbekämpning. Polislagen ger polisen olika befogenheter för att kunna utföra sin roll, däribland spaningsbefogenheter, möjligheter att ta i förvar eller handgripligen hindra viss aktivitet samt rätt att samla in information och utreda brott. Samverkan ska ske med socialtjänsten och andra myndigheter och organisationer vilkas verksamhet berör polisverksamheten. Det finns vidare särskilda arbetsuppgifter för polisen i många andra lagar. Exempelvis är polisen tillståndsmyndighet bland annat när det gäller vapeninnehav och för anordnande av allmänna sammankomster. Polisen bistår också med handräckning åt andra myndigheter. I lagen om internationellt polisiärt samarbete finns bestämmelser vad som gäller för samarbetet mellan svensk polis och polis i andra länder som är anslutna till Schengenkonventionen.

Det finns naturligt nog rättsvetenskaplig forskning kring Polismyndighetens befogenheter och arbete (t.ex. Helmius, 2000; Berggren & Munck, 2008; Cameron, 2015; Boucht, 2011 och Norée,

2000). Svensk Juristtidning gav 2007 ut ett temahäfte om brottsbekämpning, rättssäkerhet och integritet med bidrag från flera författare (däribland Cameron, 2007; Träskman, 2007; och Heuman, 2007). Även europeiskt polissamarbete har i viss mån undersökts i svenskt perspektiv (t.ex. Bergström & Jonsson Cornell, 2014 och Jonsson Cornell, 2015). I förhållande till våldsbejakande extremism kan också nämnas att Säkerhetspolisens förebyggande arbete, särskilt inhämtning av uppgifter om elektronisk kommunikation, har behandlats utförligt i en doktorsavhandling (Naarttjärvi, 2013). Vissa aspekter av bekämpning av terrorism har belysts ur nordisk synvinkel (Husabø & Bruce, 2009 och Husabø 2013).

Den svenska polisens agerande i förhållande till just våldsbejakande extremism har emellertid inte varit föremål för rättsvetenskaplig analys. Som jämförelse kan nämnas att den norska polisen på ett tidigt stadium håller så kallade ”bekymringssamtal” med ungdomar redan på grund av misstankar om brott (Politidirektoratet, 2011; SOU 2013:81). Det förefaller tveksamt om svensk polis kan anses ha motsvarande befogenheter.

En särskild fråga är hur enskilda personer med våldsbejakande tendenser kan identifieras utan att en hel grupp stigmatiseras på samma gång eller att individer blir felaktigt utpekade. En betydande svårighet vid identifiering av människor med våldsbejakande tendenser är att den inledande spaningen kan behöva vara generaliserande i förhållande till exempelvis religion, etnicitet, härkomst etc., för att sedan snävas in till de personer som det verkligen gäller. Urval som inriktas på etnicitet benämns ofta som *etnisk profilering*, ett begrepp som är mycket problematiskt i förhållande till skyddet mot diskriminering (se vidare t.ex. Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter 2011, Martens, Shannon & Thörnqvist, 2008 och Banakar, 2008). På motsvarande sätt är det tveksamt i vad mån urval kan göras utifrån religion, politisk åskådning eller andra diskrimineringsgrundar. Generaliseringar som utgångspunkt för spaningsåtgärder är också diskutabel i förhållande till rätten att bli behandlad som oskyldig intill dess att motsatsen bevisats. Extremismens svårdefinierade omfattning och innebörd tillsammans med de möjligheter som följer av elektronisk informationsinhämtning medför att det blir särskilt svårt att upprätthålla en presumtion om oskyldighet för de som löper risk att radikaliserar. Oskyldighetspresumtionen har allmänt behandlats i en doktorsavhandling (Nowak, 2003) men den är inte inriktad

på de särskilda frågor som uppkommer i förhållande till våldsbejakande extremism.

Som exempel på frågor som kan uppkomma i detta sammanhang kan nämnas att det för närvarande finns en diskrepans mellan vilken information som det offentliga kan samla in och vilken information som kan inhämtas av det privata. Ett talande exempel är det s.k. Romregistret som upprättades av polisen och som befanns vara lagstridigt (t.ex. Svea hovrätt, 2017). En privat aktör kan förmodligen lagenligt inhämta och lagra liknande uppgifter för kommersiella syften. Risken för informationsutbyte, läckor etc. är uppenbar och det kan te sig märkligt att privata aktörer har större befogenheter än t.ex. polisen som ju alltid i förlängningen arbetar under domstols kontroll. Sådana frågor har ännu inte behandlats i rättsvetenskaplig litteratur.

Det finns särskilda ambitioner i fråga om ungdomar i riskzoner, såsom ungdomar som befinner sig i våldsbejakande extremistmiljöer. Polismyndigheten bör ha kontakt med unga människor så snart som möjligt efter ett brottsligt eller på annat sätt oönskat beteende för att påvisa samhällets syn på det allvarliga i beteendet och för att kunna förhindra en negativ trend. En konsekvens av detta är att även barn som icke är straffmyndiga polisanmäls. Polisen har också möjlighet att ingripa i ett ännu tidigare skede för ungdomar under 18 år för att förhindra att en ungdom begår begått eller hamnar i en situation som kan skada denne själv. Detta förebyggande arbete kan exempelvis innebära en orosanmälan till socialtjänsten vid akut läge. En skyddsåtgärd som en sådan anmälan kan föranleda är ett beslut om omedelbart omhändertagande med stöd av 6 § LVU. Vidare ska polismyndigheten och Säkerhetspolisen samarbeta med varandra och med åklagarmyndigheterna. Samarbetet kan innefatta att ha kontakt rörande ungdomar som befinner sig i olika riskzoner samt utbyte med skolor och fritidsverksamheter.

Användning av internet för extremistiska aktiviteter innebär särskilda utmaningar för rättssystemen, särskilt eftersom flera stater polismyndigheter kan behöva koordinera sina insatser, eftersom det finns större möjligheter att vara anonym på internet och eftersom spaningsåtgärder kan kräva djupgående teknisk kompetens (Walker & Conway, 2015).

Andra myndigheters åtgärder mot brott

Även om det i första hand åligger de polisiära och rättsvårdande myndigheterna att beivra brott finns det flera myndigheter som kan ha vissa brottsförebyggande eller brottsbeivrande inslag inom ramen för sin verksamhet. Sådana uppgifter innefattar främst samverkansskyldighet, informationsutbyte samt i vissa fall informationsskyldighet. Verksamheter som särskilt bör nämnas här är skolan och socialtjänsten. Dessa har redan behandlats ovan (avsnitt *Myndigheters ansvar att stödja människor som har behov av det*), men här finns anledning att särskilt notera de brottsbeivrande uppdrag som kan åligga dessa verksamheter. Även inom hälso- och sjukvården finns viss skyldighet för hälso- och sjukvårdspersonalen att lämna ut uppgifter om en person i ett särskilt fall till domstol, åklagarmyndighet, polismyndighet eller säkerhetspolis; att företa undersökningar och att skriva utlåtanden på begäran av rättsvårdande myndigheter samt att företa kroppsbesiktning av en person som är misstänkt för ett frihetsbrott på uppmaning av polisen. Här kan också nämnas möjligheten att anmäla brottsmisstankar med ett visst straffvärde.

Inom socialtjänsten finns på liknande sätt möjligheter att kontakta Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten eller Säkerhetspolisen vid misstanke om brott. Detsamma gäller uppgifter som behövs för att förhindra ett förestående eller att avbryta ett pågående brott. För ungdomar som inte har fyllt 21 år kan vidare ytterligare uppgifter lämnas till Polismyndigheten eller Säkerhetspolisen i brottsförebyggande syfte under vissa angivna förutsättningar. Det finns också viss uppgiftsskyldighet i fråga om uppgifter om någon vistas i ett hem för vård eller boende, stödboende eller familjehem, om uppgifterna för särskilt fall begärs av en domstol, en åklagarmyndighet, Polismyndigheten eller Säkerhetspolisen.

I vilken utsträckning som dessa brottsbeivrande skyldigheter respektive möjligheter till informationsutbyte, samverkan och övriga samarbetsformer som nämnts ovan är lämpliga eller tillräckliga rättsliga mekanismer för att beivra brott som har koppling till våldsbejakande extremistiska uttryck saknas det i princip helt nationell rättsvetenskaplig forskning om.

Förslag på möjliga satsningar på forskningsfrågor

Av forskningsöversikten blir det tydligt att den rättsvetenskapliga forskningen har mycket stora kunskapsluckor inom ramen för frågor som rör våldsbejakande extremism. Det finns förvisso rättsvetenskaplig forskning inom angränsande områden, men i princip inte någon som är specifikt inriktad på frågor som rör våldsbejakande extremism ur svensk och svensk rätts synvinkel. Detta är problematiskt eftersom rätten ska upprätthålla centrala grundvärden om rättssäkerhet, lag och ordning och mänskliga rättigheter.

En rad olika slags forskningsteman framträder. En grundläggande fråga för den rättsliga hanteringen som behöver belysas forskningsmässigt är vad som ska räknas som våldsbejakande extremism och därmed kräva extraordinära åtgärder för enskilda fall. För att våldsbejakande extremism ska kunna hanteras rättsligt krävs att de situationer som man vill reglera preciseras betydligt mer än nu. När ska exempelvis straffrättsliga åtgärder kunna aktualiseras? Likaså uppstår frågan vem som är "den våldsbejakande extremisten". Hur hanteras vem som räknas som en dylik person och finns det risk för diskriminering (i vid mening) i samband med åtgärder som avses riktas mot sådana personer? Det är mycket angeläget att den rättsliga regleringen och rättsväsendet inte använder terminologi som leder till oförutsägbarhet eller till att enskilda personer eller grupper av människor godtyckligt misstänkliggörs.

Ett näraliggande forskningstema är hur nuvarande reglering kan tillämpas på situationer som har anknytning till våldsbejakande extremism. Det är inte ovanligt att samhällsutveckling eller teknisk utveckling medför att det uppkommer frågor om i vilken mån befintliga regelverk kan hantera nya situationer. Liksom våldsbejakande extremism beskrivs sådana situationer inte primärt med juridiska termer, utan som exempelvis "MC-brott", "IT-brott" eller "näthat". För att få till stånd en så rättssäker, effektiv och legitim reglering som möjligt, bör emellertid först nuvarande regler noggrant analyseras. Det kan då visa sig att en del av dessa regler bygger på föråldrade och kanske till och med kontraproduktiva förhållningssätt. I andra delar kanske både den bakomliggande ideologiska grunden och den lagtekniska utformningen innebär att regleringen kan följa med utvecklingen på ett bra sätt. I förhållande till våldsbejakande extremism bör exempelvis undersökas om förbudet mot hets mot folkgrupp är ändamålsenligt utfor-

mat, i vad mån unga kan omhändertas efter kontakter med anhängare av sådan extremism, vilket ansvar som socialtjänst har att hjälpa personer som vill lämna våldsbejakande miljöer, om polisen har lämpliga spaningsbefogenheter samt straffprocessuella frågor om utlämning till andra länder.

Som ovan framgått finns det också en rad konkreta frågor som behöver besvaras vad gäller tillämpningen av den nuvarande regleringen och vid införandet av eventuellt nya åtgärder. Exempelvis är det viktigt att kunna beskriva och tillämpa spaningsmetoder som inte är kränkande eller innebär otillåten profilering och vilka förebyggande åtgärder som kan accepteras. Viss forskning kring detta har gjorts på ett europeiskt plan, se t.ex. inom ramen för de tidigare nämnda DETECTOR- och SURVEILLE-projekten. Det återstår emellertid att förankra en effektiv lagföring och ett effektivt förebyggande i den svenska lagstiftningen. Det är tydligt att sådana frågor inte beaktades i någon större utsträckning vid tillkomsten av rättighetskyddet i RF eller flera av tvångsmöjligheterna i exempelvis rättegångsbalken. Det i sin tur har inneburit en rättslig ”gråzon” inom vilken det finns utrymme för precisering, såsom förhållandet mellan offentlig och privat informationsinhämtning. Detta medför behov av forskning, inte bara för att säkerställa individers integritetsskydd, utan även för att kunna effektivisera rättsvårdande myndigheters arbete.

På ett mer generellt plan uppkommer forskningsfrågor om den rättsliga regleringens möjligheter att behandla sådana fenomen som våldsbejakande extremism utgör i samhället. Förmodligen ligger det nära till hands att ta sikte på handlingars syfte vid reglering som ska motverka sådan extremism. Det är emellertid betydligt svårare att bevisa varför någon har agerat på ett visst sätt, än vad som faktiskt har inträffat. Legalitetsprincipen hindrar också att ingripanden mot enskilda görs på grundval av alltför långtgående antaganden om vad som ligger bakom en viss handling (jfr Anderberg, 2017 och Träskman, 2007). En annan utmaning inför åtgärder mot våldsbejakande extremism är att avsikten med sådana åtgärder förmodligen ofta är att gripa in i en radikaliseringsprocess. I en rättslig reglering är emellertid sådana gradvisa processer betydligt svårare att precisera än mer specifika händelser.

Våldsbejakande extremism belyser vidare ett generellt spänningsförhållande mellan å ena sidan skyddet för enskildas åsikts- och handlingsfrihet och å andra sidan intresset och ansvaret att hjälpa och

skydda personer från destruktiva situationer. Var gränserna går för samhällets skyldigheter och möjligheter att intervensera mot enskilda och grupperns oönskade beteende är grundläggande i utvecklandet av Sveriges lagstiftning och myndighetshantering inom detta område. Exempelvis är ett angeläget ämne att undersöka hur skolan kan uppnå sina mål utan att bryta mot elevers rättigheter. Vad avser yttrandefriheten uppstår särskilt frågan i vad mån ett hindrande av vissa åsiktsuttryck kan motiveras med ordningens upprätthållande. En generell satsning på sådan rättsvetenskaplig forskning om våldsbejakande extremism som rör frågor kring hur mänskliga rättigheter ska iakttas vid myndighetskontakt när myndigheters ansvar att stödja människor som har behov av det aktualiseras, samt om ramarna för polisens brottsbeivrande verksamhet är tillfredsställande är därför angelägen. I nära anslutning till frågor om personlig integritet och skyddet för privatlivet finns vidare ett stort behov av att utreda hur dataskyddsregleringen förhåller sig till uppgifter om personer och handlingar som kan ha samband med våldsbejakande extremism.

Ytterligare ett forskningstema rör myndigheters möjligheter – och skyldigheter – att samarbeta med varandra. Våldsbejakande extremism har anknytning till många olika myndigheters verksamhet, vilket ställer krav på samverkan. Generellt sett lyfts emellertid ofta regler om sekretess och dålig koordinering av andra regelverk fram som hinder mot effektivt samarbete. Problemen blir ännu större vid samarbete över statsgränser, och i samband med våldsbejakande extremism är det ofta angeläget att kunna övervaka och vidta åtgärder mot internationella nätverk. Komplexa frågor uppkommer då, vilka lämpar sig väl för rättsvetenskaplig analys.

Det finns en ofta uttalad ambition inom skola, socialtjänst och polisväsende att det är betydelsefullt med tidiga insatser för barn och ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt på grund av ett destruktivt beteende. En rättsvetenskaplig uppgift är att undersöka om gällande regelverk är lämpligt för att konkretisera denna ambition. Som jämförelse kan nämnas att dansk socialtjänst har vissa möjligheter att besluta om ekonomiska sanktioner om familjer inte infinner sig till samtal som de blir kallade till (RAN H&SC, 2016). Motsvarande möjligheter finns inte i Sverige.

En annan uppgift är att närmare undersöka spänningen i reglering och rättspraxis mellan omvårdnadstanken respektive strafftanken i fråga om ungdomar som varit i kontakt med våldsbejakande extre-

mism. Här finns parallella regelverk med skilda mål och konsekvenser. Vidare finns anledning att undersöka rättspraxis i ett genusperspektiv, såsom att utreda hur unga kvinnors respektive unga mäns radikalisering i rättssystemet hanteras av våra domstolar (jfr Schlytter, 1999).

Den planerade inkorporeringen av Barnkonventionen medför behov av att närmare studera vilka implikationer detta får för svensk rätts vidkommande. Eftersom barn och ungas rättigheter uppmärksammas på flera olika sätt i fråga om våldsbejakande extremism är det en angelägen uppgift att analysera vad det innebär för myndigheter och domstolar att exempelvis artikel 2 (rätten att inte bli diskriminerad), artikel 3 (barnets bästa i alla beslut) och artikel 12 (rätten att få komma till tals) blir svensk lag. Det finns vidare behov av att undersöka olika nationella rättsreglers tillämplighet för barn och unga som på olika sätt kommer i kontakt med våldsbejakande extremistmiljöer. Exempelvis behöver, som redan tidigare konstaterats i detta kapitel, närmare klargöras omfattningen av socialnämndens skyldighet att hantera de barn, ungdomar och unga vuxna som återvänt från krigsdrabbade områden, varit brottsoffer eller som på andra sätt kommit i kontakt med miljöer där våldsbejakande extremism kan förekomma.

Avslutningsvis kan konstateras att våldsbejakande extremism allmänt sett aktualiserar typiska rättsvetenskapliga forskningsuppgifter att analysera de exakta gränserna för individers rättighetsskydd, respektive för myndigheters möjligheter att vidta åtgärder. Den exakta gränsdragningen kan vara komplicerad. Exempelvis kan det vara oklart om en åtgärd som vidtas ska ses som frivillig för den enskilda eller som (i praktiken) ett tvång. Dessutom står regleringarna på nationell, europeisk och internationell nivå inte alltid i samklang med varandra.

Referenser

- Anderberg, Andreas (2017). ”Alla sätt är bra, utom de dåliga – kriminaliseringen av terroristresor i svensk rätt”, i Andersson, Anna, Høgestøl, Sofie A. E., Lie, Anne Christine (red.) Fremmedkrigere. Forebygging, straffeforfølgning og rehabilitering i Skandinavia. Gyldendal (in press).
- Andersson, Anna, Høgestøl, Sofie A. E. & Lie, Anne Christine (red.) (2017). Fremmedkrigere. Forebygging, straffeforfølgning og rehabilitering i Skandinavia. Gyldendal (in press).
- Andersson, Ulrika och Mattsson, Titti (2011). Ungdomar i gäng. Social- och straffrättsliga reaktioner. Liber.
- Andrew, Jonathan (2013). Paper on legal issues related to the use of surveillance data for profiling, <https://surveille.eu.eu/wp-content/uploads/sites/19/2015/04/D4.2-Paper-on-legal-issues-related-to-the-use-of-surveillance-data-for-profiling.pdf>
- Asp, Petter, Brottsbalk (1962:700), Lexino 2014-07-01.
- Axberger, Hans-Gunnar (2009). ”Integritetsskydd i perspektiv”, Svensk Juristtidning, s. 468–482.
- Banakar, Reza (2008). ”Poetic Injustice: A Case Study of the UK’s Anti-Terrorism Legislation”, Retfærd, nr 3, s. 69–90.
- Berggren, Nils-Olof, Munck, Johan (2015). Polislagen. En kommentar. 11:e (rev.) uppl. Norstedts Juridik.
- Berggren, Nils-Olof, Bäcklund, Agneta, Leijonhufvud, Madeleine, Munck, Johan, Träskman, Per Ole, Victor, Dag, Wennberg, Suzanne, Wersäll, Fredrik, Brottsbalken. En kommentar, Zeteo 2016-07-01.
- Bergström, Maria, Jonsson Cornell, Anna (red.) (2014). European Police and Criminal Law Co-operation, Swedish Studies in European Law 5. Hart Publishing.
- Bohlin, Alf (2015). Offentlighetsprincipen, 9 uppl. Norstedts Juridik.
- Boucht, Johan (2011). Polisiär våldsanvändning. En straff- och offentligrättslig undersökning. Iustus.
- Bramstång, Gunnar (1964). Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom. En studie i socialförvaltningsrättens legalitetsproblem. Gleerup.

- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2011). Rättsväsendets arbete med hatbrott. En uppföljning 2003–2010 (avrapportering 2011 av uppdrag från Justitiedepartementet).
- Bull, Thomas, Sterzel, Fredrik (2015). Regeringsformen – en kommentar, 3 uppl. Studentlitteratur.
- Bull, Thomas (1997). Mötesfriheten och demonstrationsfriheten. Iustus.
- Cameron, Ian (2007). ”Brottsbekämpning, rättssäkerhet och integritet – vissa internationella trender”, Svensk Juristtidning, s. 83–98.
- Cameron, Ian (2015). ”Law enforcement access to metadata in Sweden”, i Lind, Anna-Sara, Reichel, Jane, Österdahl, Inger (red.). Information and Law in Transition: Freedom of Speech, the Internet, Privacy and Democracy in the 21st Century. Liber Förlag, s. 136–146.
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations on the combined nineteenth to twenty-first periodic reports of Sweden, adopted by the Committee at its eighty-third session (12–30 August 2013), CERD/C/SWE/19–21.
- Eka, Anders, Hirschfeldt, Johan, Jermsten, Henrik, Svahn Starrsjö, Kristina (2012). Regeringsformen – med kommentarer. Karnov Group.
- Eliason, Marianne, Regner, Göran (2001). Sveriges rikets lag. Offentlighet och sekretess. Norstedts Juridik.
- Enkvist, Victoria (2013). Religionsfrihetens rättsliga ramar. Iustus förlag.
- Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (2011). Mot ett effektivare polisarbete Förstå och förhindra diskriminerande etnisk profilering: en vägledning, Luxemburg, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1133-Guide-ethnic-profiling_SV.pdf
- Fransson, Susanne, Eberhard Stuber (2015). Diskrimineringslagen. En kommentar. Norstedts Juridik.
- Granström, Görel, Mellgren, Caroline, Tiby, Eva (2016). Hatbrott? En introduktion. Studentlitteratur.

- Granström, Görel (2012). "Straffskärpningsregelns användning vid hatbrott – en fråga för domstolens frihet eller brottsoffrets rättssäkerhet?", i Heber, Anita, Tiby, Eva och Wikman, Sofia (red.). Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod. Studentlitteratur, s. 295–315.
- Helmus, Ingrid (2000). Polisens rättsliga befogenheter vid spaning. Iustus.
- Helmus, Ingrid (2016). Rättsutlåtande. Uppdrag att till Skolverket avge rättsutlåtande om skolans ansvar att upptäcka och förhindra att elever dras till våldsbejakande extremism, 2016-03-30.
- Hemmingsen, Ann-Sofie (2013). "Making a Case for Going to Court: Militant Islamism in Denmark", *The Polish Quarterly of International Affairs*, s. 10–20.
- Herlin, Agneta, Munthe, Bo (2011). En tryggare skola. Regler och förebyggande arbete mot våld och kränkande behandling, 3 uppl. Norstedts Juridik.
- Heuman, Lars (2007). "Vilka beviskrav gäller eller bör gälla för användningen av tvångsmedel?", *Svensk Juristtidning*, s. 141–153.
- Hollander, Anna (1985). Omhändertagande av barn. En studie av barnavårdsfall vid förvaltningsdomstolarna åren 1974, 1977 och 1982. Aktuell Juridik.
- Holmberg, Erik, Stjernquist, Nils, Isberg, Magnus, Eliason, Marianne, Regner, Göran (2012). Grundlagarna: regeringsformen, successionsordningen, regeringsordningen. 3 uppl. Norstedts Juridik.
- Husabø, Erling Johannes, Bruce, Ingvild (2009). *Fighting Terrorism through Multilevel Criminal Legislation. Security Council Resolution 1373, the EU Framework Decision on Combating Terrorism and their Implementation in Nordic, Dutch and German Criminal Law*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husabø, Erling Johannes (2013). Counterterrorism and the Expansion of Proactive Police Powers in the Nordic States, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 14:1, 3–23.
- Jermsten, Henrik, Regeringsform (1974:152), Lexino 2016-11-14.
- Jonsson Cornell, Anna (2015). *Komparativ konstitutionell rätt*, 2 uppl. Iustus förlag. (Jonsson Cornell 2015a).

- Jonsson Cornell, Anna (2015). "Privacy Rights and Data Protection in Law Enforcement Cooperation: Comparing the US and EU", i Lind, Anna-Sara, Reichel, Jane, Österdahl, Inger (red.) *Information and Law in Transition: Freedom of Speech, the Internet, Privacy and Democracy in the 21st Century*. Liber, s. 170–193. (Jonsson Cornell 2015b).
- Karlsson, Rikard (2015). *Samverkan och sekretess. En rättsvetenskaplig studie av myndigheters informationsutbyte vid olyckor och extraordinära händelser*. Skrifter från juridiska institutionen vid Umeå universitet.
- Klamberg, Mark (2009). "FRA:s signalspaning ur ett rättsligt perspektiv", *Svensk Juristtidning*, s. 519–541.
- Larsson, Malin: Inget åtal för bild på IS-flagga, SVT nyheter Halland, 2016-10-13,
<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/halland/inget-atal-for-23-aringen-som-publicerat-bild-pa-is-flagga?>
- Leijonhufvud, Madeleine (2013). "Hetslagstiftningen i ny belysning?", i Anderberg, Andreas (red.) *Festskrift till Josef Zila*. Uppsala: Iustus, s. 107ff.
- Lenberg, Eva, Geijer, Ulrika, Tansjö, Anna (2010). *Offentlighets- och sekretesslagen. Del 1–2 (lösbladssystem 2009–)*. Norstedts Juridik.
- Lerwall, Lotta (2009). "Sexuell läggning och ras i regeringsformen", i SOU 2009:18, *Två rapporter till Grundlagsutredningen*, s. 67–125.
- Leviner, Pernilla (2011). *Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete*. Jure Förlag.
- Lind, Anna-Sara, Reichel, Jane, Österdahl, Inger (red) (2015). *Information and Law in Transition – Freedom of Speech, the Internet, Privacy and Democracy in the 21st Century*. Liber förlag.
- Lind, Anna-Sara, Reichel, Jane (red) (2013). *Administrative Law beyond the State: Nordic perspectives*, Liber.
- Martens, Peter, Shannon, David och Thörnqvist, Nina (2008). *Diskriminering i rättsprocessen. Om missgynnande av personer av utländsk bakgrund*. BRÅ Rapport 2008:4,
<https://www.bra.se/bra/publikationer/arkiv/publikationer/2008-02-21-diskriminering-i-rattsprocessen.html>

- Mattsson, Titti (2002). Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritet och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Juristförlaget i Lund.
- Naarttijärvi, Markus (2013). För din och andras säkerhet. Konstitutionella proportionalitetskrav och Säkerhetspolisens preventiva tvångsmedel. Iustus.
- Nitzelius, Tor, Söderlöf, Göran (2012). Skolans arbetsmiljö. Praktiska typfall, 3 uppl. Norstedts.
- Norée, Annika (2000). Laga befogenhet – Polisens rätt att använda våld, Stockholm: Jure.
- Nowak, Karol (2012). The use of surplus information in a court of law, <http://www.detector.bham.ac.uk/1-%203-The-use-of-surplus-information-in-a-court-of-law.doc>
- Nowak, Karol (2003). Oskyldighetspresumtionen. Norstedts juridik.
- Persson, Vilhelm (2009). Skolkläder och yttrandefrihet, Förvaltningsrättslig Tidskrift, s. 59–80.
- Persson, Vilhelm (2005). Rättsliga ramar för gränsöverskridande samarbete. Förvaltningsmyndigheters internationella avtalsförhållanden. Juristförlaget i Lund.
- Petersson, Roger, Reinholdsson, Klas (2012). Personuppgiftslagen i praktiken, 5 uppl. Norstedts juridik.
- Polismyndigheten (2017). Återredovisning till regeringen angående polisens åtgärder rörande hatbrott, Dnr A022.605/2017.
- Politidirektoratet (2011). Veileder for politiets bekymringsamtale. Dialog for ansvar og positiv endring.
- Porcedda, Maria Grazia, Scheinin, Martin, Vermeulen, Mathias (2013). Report on regulatory frameworks concerning privacy and the evolution of the norm of the right to privacy, http://surprise-project.eu/wp-content/uploads/2013/06/SurPRISE_D3.2_Report-on-regulatory-frameworks-concerning-privacy-for-final-formatting_v094.pdf

- RAN H&SC, Ex-post paper 14–15 September 2016, Hamburg (Germany) Meeting on children and youth growing up in a radicalised family/environment, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h_sc_meeting_on_children_and_youth_hamburg_14-15_09_2016_en.pdf
- Regeringen, Åtgärder mot rasistisk brottslighet och etnisk diskriminering i arbetslivet, prop. 1993/94:101.
- Regeringen, En översyn av den straffrättsliga terrorismlagstiftningen, Dir. 2017:14.
- Regeringen, Tilläggsdirektiv till Utredningen om genomförande av vissa straffrättsliga åtaganden för att förhindra och bekämpa terrorism (Ju 2014:26), Dir. 2016:46.
- Regeringskansliet, Uppdrag att överväga ett särskilt straffansvar för deltagande i en terroristorganisation, Promemoria 2017-05-02, Ju2017/03958/LP.
- Reimers, Elisabeth (2009). ”Integritetsskyddet i regeringsformen”, Svensk Juristtidning, s. 435–451.
- Rimsten, Olle (2010). Diskriminering och kränkande behandling i skola och förskola. 2 uppl. Norstedts.
- Scheinin, Martin (2015). ”Limits to freedom of expression: lessons from counter-terrorism”, I McGonagle, Tarlach och Donders, Yvonne (red.). *The United Nations and Freedom of Expression and Information: Critical Perspectives*. Cambridge University Press, s. 428–442.
- Scheinin, Martin (2014). ”Terrorism”, I Moeckli, Daniel, Shah, Sangeeta, Sivakumaran, Sandesh (red.). *International human rights law*, 2:a uppl. Oxford University Press, s. 550–566.
- Scheinin, Martin (2014). ”Epilogue: Human Rights and Counter-Terrorism – Lessons from a Long Decade”, i Jenkins, David, Jacobssen, Amanda, Henriksen, Anders (red.). *The Long Decade: How 9/11 Changed the Law*. Oxford University Press, s. 289–303.
- Schlytter, Astrid (1999). *Kön och juridik I socialt arbete*. Studentlitteratur.

Socialstyrelsen, Våldsbejakande extremism. Stöd för socialtjänstens arbete med barn och unga vuxna (2016),
<https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/20163/2016-5-2.pdf>

SOU 2013:81 När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism.

SOU 2016:4 Politisk information i skolan – ett led i demokratiuppdraget. Betänkande av Utredningen om politisk information i skolan.

SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag.

Sörbom, Adrienne, Wennerhag, Magnus (2016). ”Begreppet extremism – en kritisk introduktion”, i Det vita fältet III. Samtida forskning om högerextremism. Specialnummer av Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys, s. 15–37.

Strömberg, Håkan och Lundell, Bengt (2014) Speciell förvaltningsrätt. 19 uppl. Stockholm: Liber.

Svea hovrätt, dom 2017-04-28, mål nr T 6161-16.

Träskman, Per Ole (2007). ”Brottsligheten och dess bekämpande – en reflektion om verkliga hot och hotbilder”, Svensk Juristtidning, s. 101–121.

Vedel Kessing, Peter (2008). ”Definitionen af terrorisme i fredstid og under væbnet konflikt”, Retfærd, nr 3, s. 25–54.

Walker, Clive, Conway, Maura (2015). Online terrorism and online laws, Dynamics of Asymmetric Conflict, volume 8, issue 2, s. 156–175.

Wenander, Henrik (2013). Informationsutbyte i internationellt myndighetssamarbete – e-förvaltning, sekretess och personuppgiftsskydd i Försäkringskassans samverkan med utländska socialförsäkringsorgan, Förvaltningsrättslig Tidskrift, s. 423–456.

Åklagarmyndigheten (2016)., Hatbrott – en granskning av åklagarnas handläggning, Tillsynsrapport 2016:1, Januari 2016 (ÅM-A 2014/1799).

Öman, Sören, Lindblom, Hans-Olof (2011). Personuppgiftslagen En kommentar, 4 uppl. Norstedts Juridik.

9 Den lokala nivåns betydelse i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande islamistisk extremism

**Malin E. Wimelius, Malin Eriksson, Mehdi Ghazinour,
John Kinsman, Veronica Strandh och Johanna Sundqvist**

Det är på lokal nivå som förebyggande arbete mot och upptäckt av radikaliserings är som effektivast.

Local authorities Working group, RAN LOCAL, 2017, vår översättning.

Ovanstående citat är hämtat från Radicalisation Awareness Network (RAN) som sorterar under Europeiska kommissionen, generaldirektoratet för migration och inrikes frågor. RAN strävar bland annat efter att vara en mötesplats för första linjens aktörer (first-liners) från flera olika länder och låta dessa utbyta kunskap, idéer och erfarenheter. Nätverket består av flera olika arbetsgrupper av vilka en, RAN LOCAL, sammanför aktörer som på lokal nivå ansvarar för att samordna arbetet med att förebygga radikaliserings. Betoningen av den lokala nivåns roll är ett återkommande tema också i forskning om förebyggande arbete, inte bara mot våldsbejakande islamistisk extremism¹, utan mot våldsbejakande extremism i alla dess former. Framhålls görs både vikten av att öka förmågan hos lokalsamhällen att genom demokratibefrämjande åtgärder förebygga olika typer av våldsbejakande extremism och vikten

---

¹ I det här kapitlet ligger fokus på just våldsbejakande islamistisk extremism även om flera av observationerna och resonemangen har bäring också på andra våldsbejakande extremistmiljöer. Själva begreppet våldsbejakande islamistisk extremism används på det sätt som är gängse i offentliga utredningar och skrivelser.

av en fungerande samverkan mellan den lokala politiska nivån, lokala förvaltningar, civilsamhälleorganisationer, skola, socialtjänst och polis i det konkreta arbetet. I Sverige har betydelsen av förebyggande arbete på lokal nivå också betonats i flera utredningar och skrivelser. Politiska beslutsfattare har med andra ord signalerat att den utmaning som olika former av våldsbejakande extremism utgör, måste tas på allvar och hanteras tämligen skyndsamt (skr. 2011/12:44; SOU 2013:81; dir. 2014:103; skr. 2014/15:144).

Det här kapitlets syfte är att identifiera forskningsluckor och därmed aktuella forskningsbehov som rör förebyggande arbete på lokal nivå. I kapitlet görs därför en översikt av forskning – både svensk och internationell sådan – om den lokala nivåns betydelse för att förebygga islamistisk våldsbejakande extremism. Med lokal nivå avser vi framför allt den kommunala geografiska arenan och de aktörer – offentliga som civilsamhälleliga och privata – som där återfinns. Uppmärksammas bör dock att begreppet ”lokal” i studier som rör förebyggande arbete också kan avse exempelvis bostadsområden och stadsdelar. Forskningsöversikten är tvärvetenskaplig i så måtto att den täcker flera fält: socialt arbete, folkhälsa, terrorismstudier, krishantering och närpolisarbete (community policing). Litteratur som diskuterar religiös extremism har också inkluderats. Att vi valt att göra översikten baserad på så pass många fält har att göra med att frågorna diskuteras utifrån flera olika disciplinära perspektiv. Det utbyte som sker mellan perspektiv och discipliner är emellertid begränsat; en forskningsöversikt av det här slaget kan därför bidra till att viss syntetisering görs och att litteraturer och fält öppnas upp för insikter gjorda i angränsande fält. Kapitlets fokus ligger framför allt på att identifiera de huvudsakliga slutsatser som dras om den roll som den första linjens aktörer antas spela för att förebygga våldsbejakande islamistisk extremism. Med första linjens aktörer avses i andra sammanhang ofta de aktörer som är först på plats efter exempelvis en olycka (dvs. räddningstjänst, polis m.fl.). När förebyggande arbete i relation till våldsbejakande extremism diskuteras inkluderar emellertid den första linjen såväl lokala offentliga aktörer (exempelvis socialarbetare och lärare) som civilsamhälleorganisationer, familj och vänner. Exempel på preventiva program som analyserats av forskare lyfts fram och den debatt som finns om risken för att exempelvis socialarbetare, lärare och personal inom hälso- och sjukvården tilldelas övervakande roller som går

på tvärs med det som är respektive professions kärnuppdrag diskuteras. Till litteraturen i varje forskningsfält har vi också ställt frågor om hur radikalisering förstås, vilka debatter och oenigheter som finns, vilka punkter det tycks råda om inte enighet så åtminstone viss samstämmighet kring, samt vilka slutsatser som dras kring den lokala nivån, förebyggande arbete och den första linjens aktörer. Vi ägnar relativt stort utrymme åt frågan om hur radikalisering förstås och analyseras, då detta har betydelse för såväl rekommendationer som förväntningar på den lokala nivåns förebyggande arbete.

Innan vi redovisar hur forskningsöversikten genomfördes finns anledning att återkomma kort till det inledande citatet. Detta ger nämligen implicit uttryck för att olika aktörer på den lokala nivån måste utveckla en beredskap och en kompetens som möjliggör att tidiga tecken på radikalisering faktiskt kan identifieras. Det indikerar i sin tur en ansats som bygger på kunskaper om det som i viss forskning benämns som *riskfaktorer*, *riskmiljöer* och *riskindivider*. Samtidigt finns bland såväl forskare som praktiker ett allt större intresse för frågor som rör *skyddsfaktorer* och *skyddande miljöer*. Michael Ungar (kommande 2017) skriver exempelvis att man med anledning av våldsbejakande extremism antingen kan fråga sig varför vissa unga människor blir våldsamma eller varför den överväldigande majoriteten av dem har strategier och resurser som hjälper dem att hantera sociala, politiska och psykologiska utmaningar utan att tillgripa våld (Ungar, kommande 2017).

I teoretisk bemärkelse har val av fokus på endera risk- eller skyddsfaktorer konsekvenser för hur förebyggande arbete på lokal nivå bedrivs. I praktiken behöver det ena dock inte nödvändigtvis utesluta det andra. Vårt intryck av såväl samlad forskning som debatt om den lokala nivåns förebyggande arbete, är att diskussionen pendlar mellan risk och skydd, vi återkommer till och utvecklar ett längre resonemang kring detta intryck längre fram i kapitlet.

Tillvägagångssätt

Den forskningsöversikt som redovisas i det här kapitlet bygger på en genomgång av artiklar upptagna i sökmotorerna Web of Science och Academic Search Elite under perioden 2001–2016. Genomgången har genomförts inom ramen för en större översikt i ett forskningsprojekt

som studerar frågor om lokal motståndskraft (resiliens) mot radikaliserings. I den större översikten har sökorden utgjorts av *religiös radikaliserings* och *lokal resiliens* samt aktuellt forskningsfält. Det som redovisas i det här kapitlet utgör således en delmängd av denna större översikt och kriterier för att artiklar skulle inkluderas här har utgjorts av att innehållet skulle diskutera lokala aktörers roll i det förebyggande arbetet i en europeisk, australisk eller nordamerikansk kontext. Inkluderade artiklar har sedan lästs utifrån kapitlets syfte, att identifiera forskningsluckor och besvara de frågor som tidigare restes: dvs. hur radikaliserings förstås, vilka debatter och oenigheter som finns, vilka punkter det tycks råda om inte enighet så åtminstone viss samstämmighet kring, samt vilka slutsatser som dras kring den lokala nivån, förebyggande arbete och den första linjens aktörer.

Trots att abstract till närmare 4 000 artiklar (totalt sett) har lästs, gör vi inte anspråk på att ha genomfört en fullständigt uttömmande och systematisk forskningsöversikt. Ambitionen har snarare varit att tematiskt fånga den huvudsakliga kunskap som finns i Sverige och internationellt kring frågan om den lokala nivåns betydelse i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande islamistisk extremism. I kapitlets andra avsnitt redovisar vi därför tematiskt övergripande resultat i den forskning som bedrivs i de undersökta fälten. Avsnittet avslutas med en diskussion av de slutsatser som kan dras på grundval av forskningsöversikten. Det tredje avsnittet innehåller ett antal observationer som rör utvecklingen i Sverige vad gäller synen på och debatten om den lokala nivåns roll. Utöver utgångspunkten i de slutsatser som dras i forskningsöversikten tar vi också avstamp i dessa observationer när vi i det fjärde och avslutande avsnittet identifierar kunskapsluckor och framtida forskningsbehov.

Vad visar forskningsöversikten om den lokala nivåns betydelse i det förebyggande arbetet?

På ett övergripande plan kan konstateras att litteraturen är tämligen omfattande men ändå fragmenterad. Frågorna behandlas i tidskrifter som inte bara ägnar sig åt terrorism och asymmetriska konflikter, utan i tidskrifter som specialiserar sig på exempelvis utbildning, kriminologi och religion. Som PISOIU (2013) noterar råder ingen enighet om vad som avses med radikaliserings; forskare tenderar snarare

att utveckla sina egna definitioner. Detta medför i sin tur att olika slutsatser dras, både om orsaker till radikaliserings och om vilka konsekvenserna för förebyggande arbete på lokal nivå är. Flera av artiklarna i de genomgångna fälten diskuterar befintliga preventiva program och identifierar en rad brister i dessa. Bristerna har inte minst att göra med förväntningar på den första linjens aktörer och hur preventiva åtgärder kan stigmatisera hela grupper. Träffarna i den sökning som gjorts fångar framför allt internationell forskning men klart är att den forskning som bedrivs i Sverige tematiskt speglar det som återfinns i internationell sådan. En rapport från Segerstedtinstitutet (Hertz, 2016) problematiserar exempelvis förväntningar på socialarbetare och lärare i det förebyggande arbetet och betoningen av den lokala nivåns betydelse görs av bland andra Ranstorp (2016). I vad som följer presenterar vi de teman som framträder i översikten, slutsatser som dras, oenighet som finns och debatter som förs. Presentationen är strukturerad med hjälp av ett antal iakttagelser som återfinns i avsnittets underrubriker.

Radikalisering förstås och analyseras på olika sätt

Begreppet radikaliserings förekommer i samtliga undersökta fält (om än sparsamt i krishanteringsstudier som hitintills tenderat att ha andra studieobjekt). Klart är dock, som redan noterats, att det inte råder någon enighet inom eller mellan olika litteraturer om vad radikaliserings är, vad som orsakar radikaliserings eller hur radikaliserings kan förebyggas.

Även om flertalet forskare tycks betrakta radikaliserings som en process, har man olika uppfattningar om vilka komponenter som ingår, om processer ser olika ut beroende på om de handlar om vänster-, höger- eller våldsbejakande islamistisk extremism; huruvida processerna är långsamma eller snabba och hur de bäst kan beskrivas (Young, Rooze & Holsappel, 2014). Särskilt i terrorismstudier återfinns en mängd olika modeller som beskriver trappsteg, mekanismer och indikatorer som identifierar psykologiska komponenter i radikaliseringsprocesser och placerar dem i ett bredare socialt och politiskt sammanhang (Young et al. 2014:214; jfr Skillicorn, Leuprecht & Winn, 2009, se också Moghaddam, 2005; McCauley & Moskalenko, 2008 samt Taylor & Horgan, 2006). Viss samstämmighet råder också

om att radikala idéer i sig inte nödvändigtvis behöver kopplas till ett våldsamt beteende varför radikaliserings inte kan betraktas som synonymt med terrorism (Hafez & Mullins, 2015; Mandel, 2009). Klausen och kollegor (2015) formulerar det i termer av att samhällsvetare ofta drar slutsatsen att radikaliserings är resultatet av en process under vilken engagemanget gradvis ökar och att det kan ta flera år innan en person blir en våldsam extremist förmögen att utföra attacker (Klausen et al. 2015: 68).

Många är också eniga om att begreppet *radikaliserings* analytiskt måste skiljas från begreppen *islamism* och *islamistisk* (se t.ex. Hafez & Mullins, 2015 och Nilsson, 2015). Islamismen (eller kanske snarare islamismerna) inbegriper individer, rörelser, organisationer och partier som sinsemellan kan vara mycket olika vad gäller förhållningssätt till religionen, strategier och metoder. Ofta görs exempelvis distinktioner mellan politiska och militanta islamister där de förra avsäger sig våld som metod och försöker operera inom de spelregler som finns för olika politiska system, medan de senare snarare omfamnar våld och ser våldshandlingar som legitima metoder att åstadkomma samhällsförändring på (Chamkhi, 2014). Flera militanta organisationer har agerat och agerar fortfarande med staten som huvudsaklig arena; andra däremot ser världen i stort som sin spelplan (Cook, 2009). Poängen är dock att beteckningen islamism inte per automatik implicerar vare sig radikaliserings eller våldsbejakande extremism.

Orsaker förläggs på olika nivåer

Vad gäller radikaliserings orsaker identifieras i de genomgångna artiklarna ett mycket brett spektrum av sådana. Orsaker förläggs på såväl aktörs- som strukturnivå och involverar allt ifrån individuella psykosociala faktorer till marginalisering. Ett vanligt synsätt i litteraturen i socialt arbete är att radikaliserings förstås som en individuell process där individer över tid utvecklar en allt större benägenhet att bejaka och/eller utföra våldshandlingar (Bhui, Everitt & Jones, 2014). Vad gäller individuella förklaringsfaktorer understryks också i flera av fälten psykosociala problem och psykisk ohälsa som utlösande faktorer (Roy, 2012; Dechesne & Meines, 2012; Bhui, Everitt & Jones, 2014). Radikaliserings ses som resultatet av en rad psykiska sårbarhets-

faktorer såsom t.ex. social isolering, oförmåga att etablera relationer, otrygg anknytning i primära relationer, misslyckad identitetsutveckling och påverkan från media (Leuzinger-Bohleber, 2016). Leuzinger-Bohleber menar även att denna psykiska sårbarhet kan finnas hos till synes ”väletablerade” individer, inte minst som ett resultat av att ha blivit försummade i sina nära relationer under barndomen. Radikaliseringssprocessen antas emanera ur ett allvarligt missnöje hos den enskilde individen (Lub, 2013). När missnöjda individer utsätts för en rad (mer eller mindre väl definierade) riskfaktorer undermineras deras identiteter, vilket gör dem mer mottagliga för extrema våldsbejakande influenser (Blackwood, Hopkins & Reicher, 2016).

Individfokuserade förklaringar kritiserar emellertid från flera olika håll, inte minst för att de inte tar hänsyn till kontextuella faktorer. I forskning som rör radikaliseringsprocesser i socialt arbete menar exempelvis Bjorgo (2011) att radikaliseringsprocesser förvisso kan ses som en process, men att denna process är betydligt mer komplex än vad som vanligen antas. Ideologiska drivkrafter, behov av att tillhöra en stark grupp såväl som social frustration och marginalisering spelar roll. Enskilda individer tenderar också att ändra motivation, position och roll i denna process över tid; processen är således varken okomplicerad eller lika för alla (Bjorgo, 2011).

På strukturnivå förekommer – som Bjorgos resonemang indikerar – följaktligen å ena sidan förklaringar som betonar ideologiska drivkrafterns roll i sammanhanget och å den andra bland annat marginalisering och diskriminering. De ideologiska drivkrafterna i sig kan ha rötter i sekulära eller religiösa idésystem. Det är dock viktigt att understryka att de forskare som studerar länken mellan religion och våld samt religionens roll i radikaliseringsprocesser, tenderar att betona att religionen inte ensam kan ge svaret på frågor som har med radikaliseringsorsaker att göra. Skillicorn, Leuprecht och Winn (2009) undersökte exempelvis sambandet mellan olika negativa attityder/missnöje och radikalisering bland en muslimsk minoritet i Ottawa, Kanada, och fann att en kombination av socialt/politiskt och religiöst missnöje kunde kopplas till radikalisering, medan enbart politiskt eller religiöst missnöje inte hade något samband med radikalisering. Githens-Mazer (2009) menar på liknande sätt att det är mycket svårt att etablera ett kausalt förhållande mellan religion och våld och att det finns tämligen gott om exempel på att förhållandet skulle vara det motsatta – religion leder till avståndstagande

från våld (Githens-Mazer, 2009:14). Stevens (2011) är inne på samma spår och skriver att religiös trosuppfattning per se inte kan betraktas som en rimlig förklaring till våldsamt extremism (Stevens, 2011:183, jfr Franz, 2015).

På strukturnivå återfinns dock också diskriminering, marginalisering, social exkludering, misslyckad integrationspolitik och fattigdom som orsaker till radikaliserings (Abbas & Siddique, 2012). Vad gäller marginalisering och social exkludering bygger resonemanget delvis på antagandet att segregation föder missnöje hos (muslimska) marginaliserade och socialt exkluderade grupper. Förespråkare för detta synsätt motsätter sig beskrivningar av radikaliserings som en individuell process som placerar ansvaret hos enskilda individer. De menar i stället att det krävs ett bredare perspektiv som tar fasta på de multipla och komplexa faktorer hos både individen och den omgivande miljön som kan påverka radikaliserings, samt ett kollektivt samhällsansvar för att förhindra och förebygga radikaliserings och våldsbejakande extremism (Miah, 2012; Herz, 2016; McKendrick & Finch, 2016). Två viktiga faktorer i den omgivande miljön anses vara den representativa demokratins brister och avsaknaden av politisk jämlikhet (Boukhars, 2009).

Till sist reser också alltfler forskare – i samtliga fält – den fråga som ställdes inledningsvis; dvs. alldeles oavsett om förklaringar söks i psykisk ohälsa eller i marginalisering, så väljer majoriteten av de människor som anses tillhöra sådana grupper inte våldets väg; vilken förklaringskraft har då de identifierade faktorerna (Pisoiu, 2013, jfr Stevens, 2011 och Ungar, kommande 2017)? Den här frågan hänger, som tidigare beskrivits, samman med vad som kan vara ett begynnande skifte av fokus – från risk till skydd. I en kontext av pågående radikaliserings i Danmark ställer exempelvis Lindekilde, Betelsen och Stohl (2016) frågor om orsaker till att människor inte dras med och in i denna. De framhåller vikten av sociala sammanhang som de anser utgör en skyddande miljö mot radikaliserings där familj och vänner ses som de främsta aktörerna i den första linjen (Lindekilde, Betelsen & Stohl, 2016). De poängterar dock att det behövs betydande forskningsinsatser för att bättre förstå skyddsmekanismerna bakom de personer som teoretiskt befinner sig i riskzonen och är sårbara men som alltså ändå inte radikaliserats (se även Dalgaard-Nielsen & Schack, 2016). Cragin (2014) är inne på samma linje och använder sig av begreppet ”icke-radikaliserings”.

Hur radikaliserings definieras och förstås har konsekvenser för det förebyggande arbetet på lokal nivå. Skälet är förstås att olika förklaringar leder till olika slutsatser avseende hur radikalisering bäst kan förebyggas, vi diskuterar detta härnäst.

Förebyggande arbete på lokal nivå anses nödvändigt men oenighet råder om vem som ska göra vad och varför

I samtliga fält finns en relativt stor litteratur som antingen kritiskt diskuterar existerande preventiva program eller på basis av bland annat fallstudier vill bidra till att utveckla förebyggande arbete på lokal nivå. Många forskare utgår från det grundläggande antagandet att den lokala nivån spelar en avgörande roll för det förebyggande arbetet (Smith, 2013; se också Weine, 2012). Effektiva och lokalt anpassade interventioner mot våldsbejakande islamistisk extremism anses kräva samarbete mellan lokalsamhället, politiker och myndighetsföreträdare (Abbas & Awan, 2015, jfr Aly, Taylor & Karnovsky, 2014 samt Thompson & Bucarius, 2017). I en svensk kontext konstaterar Herz (2016) på liknande sätt i sin översyn av arbetet mot våldsbejakande extremism, att litteraturen pekar på några avgörande faktorer för att förebyggande interventioner ska vara effektiva, nämligen; nära samarbete mellan flera olika samhällsaktörer, lokal förankring samt stark involvering av civilsamhället och familjer.

Då flera förebyggande satsningar gjorts utifrån ett närpolis-perspektiv, finns en del studier i det fältet om vad dessa satsningar innehållit och inneburit. Till exempel har man i Australien utvecklat ett närpolisfokuserat initiativ som en del av sitt arbete mot radikaliserings. Dunn och kollegor (2016) har analyserat initiativets effekter och en enkätundersökning bland muslimer boende i Sydney visade att över 60 procent av de tillfrågade hade vetskap om närpolis-satsningen och upplevde den som positiv. De upplevde vidare att poliserna var mer närvarande i lokalsamhället och att detta medförde att de utvecklade en mer förtroendefull relation till polisen. Överlag kan konstateras att forskning med fokus på närpolisarbete visar att framgångar främst vilar på stöd från lokalsamhället som yttrat sig i form av tillit, förtroende och delaktighet i ansträngningarna att förhindra brott (Dunn et al. 2016). Murray (2005) beskriver närpolisarbete som proaktivt snarare än reaktivt och att det proaktiva bygger på dia-

log och partnerskap med berörda lokalsamhällen, något som lämpar sig väl i arbetet mot våldsbejakande extremism.

Även i Kanada har polisen utvecklat en lokalsamhällebaserad strategi som närpolisen använder sig av även i arbetet mot våldsbejakande extremism. I USA har International Association for Chiefs of Police (IACP) och Community Oriented Policing Services (COPS) i samverkan med bland annat det amerikanska justitiedepartementet drivit ett projekt för att öka kapaciteten att såväl identifiera som förebygga och eliminera ideologier och beteenden kopplade till terrorism (IACP, 2014). Syftet var bland annat att utveckla en första linjen-strategi för närpolisen i arbetet mot våldsbejakande extremism. Slutsatserna var bland annat att den lokala polisen inte kan göra arbetet själv utan behöver arbeta tillsammans med lokalsamhället, affärsinnehavare och olika lokala grupper för att ”upptäcka misstänk-samma aktiviteter, förebygga terroristhandlingar och bygga motståndskraftiga lokalsamhällen mot våldsbejakande extremism” (IACP, 2014:v, vår översättning). Rapporten listar flera nyckelprinciper som närpoliser kan använda sig av i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism, exempelvis att främja och stärka förtroendegivande samverkan med det omgivande lokalsamhället; att uppmuntra invånarna att ge uttryck för sina frågor och funderingar angående trygghet i lokalsamhället samt att ge offentliga och privata aktörer inflytande och att dela information med dem.

Att den här typen av satsningar, initiativ och strategier inte alltid faller i god jord finns dock flera exempel på. Ett program som granskats ingående och tämligen kritiskt av flera olika forskare är Prevent i Storbritannien. Prevent har kritiserats för att ”säkerhetsifiera” sociala problem och stigmatisera muslimska grupper (Institute of Race Relations, 2010; Guru, 2010; Stevens, 2011; Abbas & Awan, 2015; Thomas, 2016). Prevent lanserades 2006 och innehöll en mängd olika satsningar av vilka flera riktades till unga muslimer i syfte att öka deras förmåga att stå emot radikaliserings. Unga människor som ansågs befinna sig i riskzonen skulle identifieras, imamer utbildas och moderata röster stöttas. Kritiker menar dock att Prevent snarare lyckades konstruera ”suspect communities” (Institute of Race Relations, 2010; Ragazzi, 2016) genom att så tydligt rikta insatserna mot muslimska grupper som både alltså ansågs befinna sig i riskzonen och bestå av riskindivider (jfr Thomas, 2016:179). Enligt de kritiska forskarna vilade detta sätt att tänka på felaktiga antaganden om varför

individer överhuvudtaget söker sig till våldsamma grupper: ”Att fokusera på att minska attraktionskraften hos radikalismen ter sig missriktat då en överväldigande majoritet av muslimska trosutövare faktiskt avvisar sådan våldsbejakande extremism” (Stevens, 2011:183, vår översättning). Aktiviteterna och initiativen kom också att uppfattas som ett sätt för polis och säkerhetstjänst att identifiera pålitliga rapportörer i de olika grupperna så att det som presenterades som stöd och kapacitetsbyggande egentligen hade med övervakning och kontroll ovanifrån att göra. Ragazzi ser exempelvis en form av ”polisövervakad multikulturalism” (policed multiculturalism) framför sig när nationella kontra-terrorism strategier omvandlas till lokala närpolisprojekt (Ragazzi, 2016:724).²

I forskningsöversikten finns också exempel på att forskare menar att förebyggande arbete som mer eller mindre uteslutande utgått ifrån ett brottspreventivt perspektiv kan ha ”uppmuntrat medlemskap i radikala grupper genom att inte se muslimska grupper som allierade, medborgare, offer för terrorism och offer för diskriminering utan endast som tillhörande misstänkta grupper” (Bhui et al. 2012:1, vår översättning). Forskare uttrycker följaktligen farhågan att diverse projekt som presenterats i termer av att de ska bedrivas med initiativ underifrån och bygga på lokal demokrati och deltagande i själva verket handlar om övervakning, inte innehåller några mekanismer för ansvarsutkrävande och därför får negativa effekter när de genomskådas (Akbar, 2015: 843, 906).

Några försök att komplettera ett brottspreventivt perspektiv med ett förankrat i folkhälsa har identifierats i forskningsöversikten. I vid bemärkelse innebär ett folkhälsoperspektiv ett gemensamt ansvar för en befolknings hälsa och välfärd med hänsyn tagen till underliggande socioekonomiska och andra bestämningsfaktorer för hälsa och ohälsa (Bhui et al. 2012). Det förebyggande arbetet i folkhälsa utgår ofta ifrån att en befolkning kan betraktas på olika nivåer. Överfört till våldsbejakande extremism skulle det innebära följande: nivå ett inkluderar befolkningsgrupper i vilka vissa radikaliserade attityder återfinns men där det är svårt att identifiera exakt vilka personer som befinner sig i riskzonen; nivå två utsatta eller

---

² Inte alla studier av Prevent är kritiska. Spalek, McDonald och El-Awa (2011) visar exempelvis i en intervjustudie som inbegriper både poliser och muslimska ungdomar, att polisens öppenhet gentemot medborgarna, är av vikt för att det förebyggande arbetet ska fungera. Det arbetet bedömdes behöva stärkas ytterligare.

sårbara subgrupper vilka bedöms befinna sig närmare riskzonen än andra; nivå tre individer som har visat sig ha vissa radikaliserade attityder och beteenden men som ännu inte associerats med någon särskild miljö eller grupp (World Health Organisation, 2004). Enligt Bhui och kollegor (2012) skulle en folkhälsostrategi i relation till våldsbejakande extremism inkludera ett försök att identifiera både risk- och skyddsfaktorer på alla tre nivåer. Budskapet från folkhälsoforskare är således att ett brottspreventivt perspektiv med fördel kan kombineras med ett folkhälsoperspektiv, detta stöds också (men forskningen på området är knapp) av ett par fallstudier (Canada, 2017).

Genomförda interventioner utvärderas, deras effekter kritiseras och evidens efterfrågas

Om radikalisering förstås som en individuell process blir målgruppen för förebyggande interventioner med nödvändighet enskilda individer. Forskningsöversikten visar att målsättningen med sådana interventioner är att kunna identifiera personer och/eller grupper som riskerar att bli radikaliserade, alternativt att identifiera individer som redan påbörjat en radikaliseringsprocess och förhindra att individen går vidare i denna process. Denna typ av interventioner fokuserar således främst på att stärka sårbara och svaga individer och grupper, så att de inte ”faller offer” för extrema våldsbejakande budskap (Blackwood, Hopkins & Reicher, 2016). Inom ramen för dessa interventioner betonas vikten av att första linjens aktörer såsom socialarbetare och lärare tidigt uppmärksammar risktecken hos ungdomar, t.ex. socialt tillbakadragande, skolk, ”märkligt” uppträdande och brist på empati (Leuzinger-Bohleber, 2016). Flera forskare betonar också, baserat på empiriska resultat kring sambandet mellan olika typer av missnöje och radikalisering, vikten av att uppmärksamma och mildra moraliskt och religiöst missnöje hos riskindivider och grupper (Skillicorn et al. 2012). Förslag på hur detta lämpligast kan genomföras framkommer dock inte tydligt i litteraturen (Guru, 2010; McKendrick & Finch, 2016).

Även om interventioner riktade mot specifika riskindivider och grupper ofta förespråkas, verkar det finnas relativt lite vetenskapligt stöd i litteraturen för vilken typ av individriktade interventioner som fungerar. Lub (2013) utvärderade underliggande förklarings-

modeller i fyra olika individriktade interventioner mot radikalisering och konstaterade att det saknas starkt vetenskapligt stöd för samtliga modeller; dvs. socialekologiska modeller, kamratmedling, överbryggande gruppkontakter samt interventioner som syftar till att stärka självkänslan. Interventioner som baseras på ett socialekologiskt perspektiv (där framför allt socialt stöd betonas) tycks vara mest effektivt för att förhindra våldsbejakande *handlingar*; dock leder detta inte nödvändigtvis till en förändring i tankesätt eller ideologi.

När radikalisering i stället ses som ett resultat av strukturella faktorer såsom social exkludering och segregation visar genomgångna artiklar att interventioner fokuserar på att förhindra och minska detta. Det finns flera exempel på strukturella interventioner, inte minst från Storbritannien som syftar till att öka integration och social inkludering. Miah (2012) studerade en intervention som handlade om "påtvingad" integrering av elever i två olika monokulturella och etniskt segregerade skolor till en och samma skola. Den underliggande hypotesen i denna intervention var att muslimska ungdomar är socialt exkluderade och segregerade vilket gör dem mottagliga för radikalisering. Ett sätt att förhindra radikalisering kan således vara att tvinga fram en integrering av dessa muslimska "risk-ungdomar" till majoritetskulturen. Författaren konstaterar dock att denna typ av intervention riskerar leda till ännu mer misstro och segregation mellan grupper, där inte minst den muslimska minoriteten blir de största förlorarna eftersom de pekats ut som potentiella terrorister som motsätter sig integration med majoritetskulturen.

Studier pekar alltså på att även strukturella interventioner som fokuserar på riktade insatser och (tvångs-)integration av identifierade riskgrupper/samhällen riskerar att öka misstro och polarisering mellan olika grupper i samhället. Dessutom finns också studier som pekat på att det inte finns något starkt samband mellan strukturella faktorer såsom arbetslöshet och diskriminering och sympatier för terrorism (Bhui, Everett & Jones, 2014). Det finns således också fog för att ifrågasätta effektiviteten av denna typ av "strukturella" interventioner (jfr Skillicorn et al. 2012).

Viktigt att framhålla är dock att forskning också visar exempel på strukturella interventioner och/eller gruppinterventioner som har mindre betoning på riktade insatser till specifikt identifierade riskgrupper. Ett exempel är användandet av teater och humor för att påverka unga människors attityder och empatiska förmåga. Winston

och Strand (2013) beskriver en intervention som använde teater för att öka förståelse mellan olika etniska och religiösa grupper bland skolungdomar i England; detta genom att påverka ungdomarnas förmåga att sätta sig in i den andres situation. De konstaterar att användandet av humor är ett effektivt sätt att ta sig an svåra frågor som t.ex. radikaliserings då "målgruppen" får möjlighet att under avväpnande och roliga former "byta roller" och få förståelse för andras perspektiv. Denna typ av interventioner kan därför främja en demokratisk dialog utan att det behöver ske på bekostnad av någon grupp.

Vad gäller just interventioner och identifiering av tecken på radikaliserings utgör emellertid ett framträdande tema i forskning om radikaliserings, förebyggande arbete och första linjens aktörer inom socialt arbete och folkhälsa potentiella problem utifrån ett professionsetiskt perspektiv.

Förväntningar på första linjens aktörer problematiseras

Å ena sidan finns i de artiklar vi granskat en enighet om att framgångsrikt lokalt förebyggande arbete måste vila på god och effektiv samverkan mellan en lång rad olika aktörer. Å den andra varnas för att socialarbetare, lärare och läkare – som utpekats som nyckelaktörer – förväntas arbeta på sätt som åtminstone delvis strider mot deras uppdrag och professionsetik. Bjorgo (2011) och i det svenska sammanhanget Herz (2016), betonar svårigheterna med att överhuvudtaget kunna identifiera risktecken i radikaliseringsprocesser då dessa kan se väldigt olika ut för olika individer. Det blir svårt att veta vilka risktecken man ska vara uppmärksam på då det snarare finns en rad olika komplexa risktecken än några väl definierade och lätt identifierbara sådana (Bjorgo, 2011; Herz, 2016, se också Buijs, 2009). En ytterligare kritik – som också framkommer i svenska studier – mot de krav och förväntningar som finns på den första linjens aktörer, är att deras arbete får en säkerhetspolitisk och kontrollerade funktion, vilket står i starkt kontrast till socialarbetares traditionellt stödjande funktion och lärares pedagogiska funktion (Herz, 2016). Därmed skapas en allvarlig konflikt i de grundvärderingar på vilka dessa professioner vilar (Herz, 2016; McKendrick & Finch, 2016). I den svenska studien, en rapport från Segerstedtinstitutet, uppmärksammar Herz problemet med att socialarbetare både ska

rapportera misstänkta radikaliserade till säkerhetspolisen och stödja de som vill lämna våldsbejakande miljöer och dessas familjer. Att samtidigt ha både en polisär funktion och en stödfunktion riskerar urholka invånarnas förtroende för socialt arbete som sådant. Den tillit som krävs för ett fungerande förebyggande arbete kan snabbt raseras om invånarna uppfattar att socialarbetare och lärare inte går att lite på, utan att det som berättas riskerar att användas mot dem av säkerhetspolis och rättsväsendet (Herz, 2016). I rapporten riktas således kritik mot krav på en säkerhetspolitisk inramning av socialt och pedagogiskt arbete (Herz, 2016). Kritiken bygger bland annat på att evidensen för att en sådan approach skulle vara särskilt effektiv i förebyggande interventioner mot våldsbejakande extremism är mycket svag; det finns med andra ord begränsat med belägg för att interventioner som syftar till att identifiera och sätta in åtgärder mot riskgrupper/individer faktiskt fungerar. I stället poängteras att den evidens som finns för hur radikalisering bäst kan förebyggas handlar om traditionellt förebyggande socialt arbete; dvs. att 1) få till stånd en fungerande samverkan mellan myndigheter såsom skola, socialtjänst och hälso- och sjukvård, 2) ha en lokal förankring på så sätt att representanter för skola, vård och social omsorg finns representerade i lokalsamhället för att skapa förtroende och tillit till invånarna, och 3) att involvera anhöriga och civilsamhälle. En sådan approach skulle innebära att förebyggande interventioner mot radikalisering och våldsbejakande extremism satsar på att lägga mer resurser på traditionellt förebyggande socialt (och pedagogiskt) arbete, snarare än att satsa på övervakning och särskilda åtgärder mot misstänka riskgrupper. För aktörer i den första linjen, som socialarbetare och lärare, skulle denna approach innebära att de får mer resurser och möjligheter att utföra grundläggande förebyggande arbete, hellre än att deras arbete förändras mot en alltmer kontrollerande och säkerhetspolitisk inriktning (Herz, 2016).

Vi har noterat att det blir allt vanligare att både praktiker och forskare efterlyser personer som arbetar med psykisk ohälsa i det preventiva arbetet (Bhui, James & Wessely, 2016). Detta baserar sig på att några av de personer som utfört terrorhandlingar i efterhand har kunnat konstateras lida av svår psykisk ohälsa. Kleinmans undersökning från 2012 visar dock att detta endast gällde 7 procent av studerade fall (som inkluderade 83 individer i en amerikansk studie) av vilka de flesta var så kallade ensamagerande (Kleinman, 2012). De

diagnoser som man funnit hos sådana individer inkluderar dessutom såväl antisociala och narcissistiska personlighetsdrag som schizofreni och autism (Bhui, James & Wessely, 2016). Bhui, James och Wessely menar därför att det vore svårt för hälso- och sjukvården att identifiera potentiella ensamagerande individer endast på basis av kliniska bedömningar. I folkhälsoforskningen utmanas därför föreställningen att de som inom hälso- och sjukvården arbetar med psykisk ohälsa vore särskilt effektiva i det förebyggande arbetet. Utöver den svaga evidensbasen ifrågasätter folkhälsoforskare också det rimliga i förväntningen att hälso- och sjukvården överhuvudtaget ska delta i arbete som har med statens säkerhet att göra då ett sådant deltagande riskerar att gå på tvärs med det kliniska arbetets etik.

Förebyggande arbete på lokal nivå kopplas ihop med resiliens

Ett framträdande tema i forskning om förebyggande arbete och lokal nivå inom terrorismstudier är lokal resiliens (se exempelvis Weine, 2012; Weine et al. 2013 samt Edwards, 2016). Resiliens förstås i dess enklaste form som motståndskraft mot radikaliserings och våldsbejakande extremism. Det är dock väl bekant att det finns en mångtydig förståelse av resiliens och att förståelsen varierar mellan olika kunskapsfält (Malkki & Sinkkonen, 2016). Genomgående för de många definitionerna är att resiliens är ett uttryck för individers, organisationers, samhällens och systems förmåga att navigera sig igenom utmaningar och svårigheter och klara förändringar, samt att återhämta sig och utvecklas i en meningsfull riktning. Flertalet av artiklarna inom området terrorism adresserar lokalsamhällens resiliens medan andra har ett mer explicit fokus på individuell resiliens. Litteraturen betonar dock att gränsdragningar mellan individuell, lokal och samhällelig resiliens inte är givna, snarare förstås skapandet av resiliens som en interaktiv process (Weine, 2012). Weine och kollegor (2013) menar att forskningens allt starkare betoning av resiliens utgör ett potentiellt paradigmskifte inom terrorismstudier. Fältet har under en längre tid präglats av en stark säkerhetsdiskurs (se exempelvis Hoffman, 2006) där själva kunskapsluckan kopplas till radikaliserings orsaker och diskussioner om riskfaktorer som kan bidra till att individer väljer en våldsbejakande extremistisk väg. Med andra ord har det funnits ett starkt s.k. ”pathway” perspektiv.

Ett resiliensperspektiv, å andra sidan, menar forskare som Weine med kollegor (2013), möjliggör en diskussion som går längre, ser till multipla och komplexa riskfaktorer hos både individen och det omgivande samhället och som även inkluderar skyddsfaktorer för att motverka radikaliserings.

Vilka slutsatser kan dras på basis av översikten?

Efter genomgången menar vi att det går att dra fem övergripande slutsatser:

1. De olika sätten att definiera, beskriva och orsaksmässigt analysera radikaliserings får potentiellt en rad olika konsekvenser för förebyggande arbete på lokal nivå.
2. Det vetenskapliga stödet för olika typer av åtgärder och interventioner behöver bli starkare och professionsetiska hänsyn tas.
3. Preventiva program och satsningar behöver utformas på sätt som inte riskerar att stigmatisera grupper.
4. Fler och bättre empiriska studier behövs.
5. Samverkan betonas ständigt men problematiseras sällan.

Vad gäller den första punkten menar vi att det förhåller sig på det viset för att mycket av den forskning som bedrivs strävar efter att vara policyrelevant och för att praktiker och beslutsfattare också aktivt söker stöd för åtgärder, approacher, initiativ och handlingsprogram i aktuell forskning. Om radikaliserings ses som en individuell process orsakad av psykosociala faktorer och psykisk ohälsa kommer således rekommendationen vara att intervensera på individnivå, att identifiera riskindivider och kartlägga risk- och sårbarhetsfaktorer. Såväl lärare som socialarbetare och personal inom hälso- och sjukvården blir av det skälet viktiga aktörer i den första linjen; aktörer som ges ansvar för att uppmärksamma individer i riskzonen och samverka med andra aktörer i arbetet med att hejda pågående processer. Om radikaliserings orsaker identifieras på strukturnivå – antingen i form av idémässiga mönster eller i form av social exkludering, diskriminering och marginalisering – blir konsekvenserna för det förebyggande arbetet delvis andra. Då handlar det om

politiska och sociala insatser som på bred front förmår hantera och förändra sådana mönster.

Beträffande den andra punkten visar forskningsöversikten både att det vetenskapliga stödet för olika typer av interventioner är svagt, och att det finns professionsetiska bekymmer förknippade med att exempelvis socialarbetare som vanligen arbetar med mänsklig förändring ur ett stödjande, emancipatoriskt och salutogent perspektiv, skulle ägna sig åt det som kritiker uppfattar som kontroll och övervakning. Därtill kan läggas att litteraturen är otydlig vad gäller risk- och sårbarhetsfaktorer – vad är det i praktiken som lärare, läkare och socialarbetare ska leta efter? Vad gäller psykisk ohälsa visar översikten att folkhälsoforskare generellt ställer sig frågande inför möjligheten att använda ohälsa som indikator på radikaliserings. Forskningsöversikten visar också att effektiviteten i andra typer av interventioner inriktade på grupper ifrågasätts (jfr Skillicorn et al. 2012) och vad gäller sambandet mellan exempelvis diskriminering och sympatier för terrorism, finns också studier som inte kan fastslå några starka sådana (Bhui, Everett & Jones, 2014).

Avseende den tredje punkten visar forskningsöversikten exempel på preventiva program som särskilt riktat sig till unga muslimer i syfte att stärka deras motståndskraft och vinna den idémässiga kampen genom att stötta moderata röster. Kritiken har dock inte låtit vänta på sig och flera forskare som följt sådana satsningar menar att de snarare stigmatiserar grupper och resulterar i missriktade satsningar då en klar majoritet av individerna som är föremål för insatserna inte ägnar sig åt våld. Risken med närpolisinsatser är också – menar kritikerna – att de presenteras som förment deltagardemokratiska och dialogbaserade men i praktiken handlar om övervakning och en form av polisövervakad multikulturalism (Ragazzi, 2016).

Vad gäller den fjärde punkten kan konstateras att bitarna i radikaliseringspusslet inte bara är många utan tycks bli allt fler och frågan är om det kanske snarare är olika typer av pussel som läggs? Vad beträffar de många förklaringsmodellerna och det växande antalet variabler menar Pisoui (2013) att det ökande antalet faktorer och kontrollvariabler leder till diffusa och otydliga förklaringar (Pisoui, 2013:251). Antalet analyser och potentiella förklaringar har också lett till kritik på forskningsdesign- och metodbasis. Om forskare är överens om något, så är det att det saknas systematiska empiriska studier, detta trots den stora mängden publicerade artiklar.

Många av de empiriska studier som har genomförts kritiserar också för att välja sina fall utifrån den beroende variabeln och generalisera på vaga grunder (Klausen et al. 2015; Githens-Mazer, 2009). Denna kritik underbygger också försöken att vända på frågorna, att intressera sig för skyddsfaktorer och skyddande miljöer i stället för riskfaktorer och riskindivider. Vår översikt visar emellertid att det (än så länge) är färre forskare som intresserar sig för att ställa sådana frågor.

Inom ramen för den femte punkten kan vi se att frågan om skyddande miljöer återfinns i studier som intresserar sig för lokalsamhällets resiliens och också i studier som betonar att det förebyggande arbetet mot radikalisering med fördel kan bedrivas inom ramarna för traditionellt förebyggande socialt och pedagogiskt arbete (Herz, 2016). I sådant arbete är samverkan av central betydelse. Om det är ytterligare någon punkt på vilken det råder samstämmighet i litteraturerna, är det på just denna; framgångsrikt förebyggande arbete måste vila på delaktighet, lokalt anpassad samverkan, samarbete mellan olika aktörer och stark involvering av civilsamhället och familjer. Samverkan problematiseras dock inte i någon större utsträckning. Frågor som har med konfliktlösning eller ansvarsutkrävande i relation till samverkansstrukturer reses – såvitt vi kan se – inte särskilt ofta, något vi återkommer till i kapitlets avslutande avsnitt.

Policysammanhanget

Ansträngningarna att identifiera kunskapsluckor och forskningsbehov behöver situeras i en svensk kontext för att bli så relevanta som möjligt. Vi gör därför några korta iakttagelser avseende det svenska sammanhanget i det här avsnittet.

Som vi inledningsvis konstaterade identifierades lokal nivå och Sveriges kommuner tidigt som centrala för det konkreta förebyggande arbetet. Ett första steg var att utse kommunala kontaktpersoner tänkta att fungera som lokala samordnare och länkar mellan nationell och lokal nivå. Detta följdes av rekommendationen att på basis av lokala lägesbilder utarbeta kommunala handlingsplaner mot våldsbejakande extremism då sådana anses kunna främja framgångsrik lokal samverkan och konkretisera det förebyggande arbetet (Ju 2014:18). I Sverige har frågan om våldsbejakande extremism också kommit att blir alltmer relevant för området samhällsskydd och beredskap där man – som

påpekas i delbetänkandet *Värna demokratin mot våldsbejakande extremism* – redan arbetar efter modellen samordning, lägesbild och handlingsplan (SOU 2016:92:16). I delbetänkande föreslås också att Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) bör ta över ansvaret för att samordna arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism (SOU 2016:92). Detta delbetänkande måste alltså ses som en stark signal om att det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism framöver kan komma att få en starkare koppling till samhällets övergripande krisberedskaps- och krishanteringsförmåga.

Vad gäller annan krisberedskap i Sverige har länsstyrelserna ett samordnande ansvar. Inom sina respektive geografiska områden ska de utgöra en sammanhållande funktion och länka samman lokala aktörer med nationell nivå. Länsstyrelserna ska också enligt lag initiera och utveckla sektorsövergripande samverkan med syftet att uppnå god förmåga att hantera kriser. Utöver detta ska länsstyrelserna verka för att regionala risk- och sårbarhetsanalyser sammanställs. I betänkandet föreslås att länsstyrelserna även ska ges uppdragen att samordna kommunernas insatser mot våldsbejakande extremism och stödja kommunernas arbete med lägesbilder och handlingsplaner. Dessa förslag aktualiserar en rad reflektioner kring det aktuella forskningsläget vad beträffar relationen mellan våldsbejakande extremism och krisberedskap, något vi diskuterar i kapitlets avslutande avsnitt.

Kunskapsluckor och forskningsbehov

Forskningsöversikten visar att forskningsbehoven, trots den omfattande litteraturen, är relativt stora i flera avseenden. Dessutom reser, som redan antytts, aktuell policyutveckling i Sverige flera forskningsfrågor. Vi ser framför allt att fler empiriska studier behövs, att krisberedskapsforskning behöver länkas samman med forskning om våldsbejakande extremism, att fler erfarenheter på lokal nivå behöver kartläggas och analyseras samt att lokal resiliens behöver undersökas mer systematiskt. I det här avslutande avsnittet motiverar vi vart och ett av dessa forskningsbehov.

Fler empiriska studier behövs

Det är slående att behovet av fler *empiriskt* drivna studier efterlyses i samtliga fält som ingått i den genomförda forskningsöversikten. Överlag lyfts fram att många identifierade förklaringar till radikaliserings och våldsbejakande islamistisk extremism på såväl aktörs- som strukturnivå tycks vila på svaga vetenskapliga grunder. Detta hänger delvis ihop med forskningsdesign och metodproblem, delvis med observationen att exempelvis socialarbetare och lärare förväntas arbeta med att identifiera riskfaktorer hos enskilda individer trots att det saknas en stabil och vedertagen grund för vilka dessa faktorer faktiskt är. Samma resonemang kan föras om psykisk ohälsa. Folkhälsoforskare ifrågasätter möjligheten att på basis av kliniska bedömningar identifiera potentiella ensamagerande och de – liksom forskare i socialt arbete – poängterar att det finns flera problem, inte minst etiska sådana, med att ge läkare, socialarbetare och lärare sådana uppgifter. Forskning i socialt arbetet betonar också att evidensbasen för olika typer av interventioner, både på individ- och gruppnivå är svag och att det därför behövs mer forskning. Inne på samma linje är de forskare som vänder på frågorna och undersöker skyddande snarare än riskmiljöer; skyddsfaktorer på olika nivåer behöver undersökas mer systematiskt. Oavsett om fokus ligger på risk eller skydd menar vi att kommunernas förebyggande arbete i form av särskilda satsningar, program och samverkansstrukturer också behöver belysas utifrån det perspektiv som de som är föremål för satsningarna och programmen ger uttryck för. Vilka är deras erfarenheter och upplevelser? Hur tänker de själva om vad som är effektivt och inte i arbetet med att förebygga våldsbejakande islamistisk extremism?

Knyt samman krisberedskapsforskning och forskning om våldsbejakande extremism och kartlägg fler erfarenheter på lokal nivå

Vad gäller såväl krishanteringspraktik som krishanteringspolicy ser vi alltså en utveckling i Sverige där våldsbejakande extremism i allt större utsträckning ses som en fråga som hör till området samhällsskydd och beredskap. Som forskningsöversikten visar finns det en betydande litteratur om förebyggande arbete, lokal nivå, första linjens aktörer och radikaliserings (även om behovet av empiriska

studier är relativt stort), men kopplingar till krisberedskap görs sällan. Ser vi till den internationella krishanteringsforskningen å andra sidan, är det få forskare som specifikt studerar våldsbejakande extremism. Vad gäller svensk forskning är det först relativt nyligen som frågor som social oro och radikalisering kopplats till ett krisberedskapsperspektiv. Således finns det i dag ett betydande behov av studier som knyter samman kunskap och litteraturer om våldsbejakande extremism med krisberedskap. Inom krishanteringsstudier finns t.ex. omfattande forskning om sektorsöverskridande och interorganisatorisk samverkan – sådan kan med fördel informera forskning om våldsbejakande extremism som ju tenderar att återkomma till betydelsen av samverkan utan att för den skull beskriva och analysera samverkans mekanismer eller problematisera utmaningar, problem och konflikter som samverkansnätverk förr eller senare tvingas hantera.

Givet kommunernas oerhört centrala roll i arbetet med att motverka radikalisering och våldsbejakande extremism (SOU 2016:92) menar vi också att de kommunala beredskapssamordnarna, som ska verka för kommuners förmåga att hantera svåra samhällsstörningar, utgör ytterligare en central aktör när första linjens aktörer diskuteras.

Våldsbejakande extremism har sin udd riktad mot vårt demokratiska samhälle i vilket kommunerna utgör basen. Våldsbejakande extremism hotar och angriper också enskilda kommunmedlemmars fri- och rättigheter. Det ligger därför i allmänintresset enligt kommunallagen att på olika sätt värna demokratin mot våldsbejakande extremism.

(SOU 2016:92:18)

Som citatet ovan visar tillskrivs kommuner en mycket central roll i det förebyggande arbetet. Det är därför förvånande att kommuners egna röster inte är mer framträdande i pågående svensk forskning och det finns således ett behov av fler empiriska studier som tar sin utgångspunkt just i den kommunala nivån. Det svenska krishanteringssystemet är mycket starkt decentraliserat och det finns i dag stora kunskapsluckor när det gäller de lokala förutsättningarna att arbeta förebyggande. Vi noterar att flera tongivande rapporter studerar och förstår våldsbejakande extremism som ett företrädesvis urbant problem. Storstäderna Göteborg, Malmö och Stockholm utgör frekventa fallstudier (se exempelvis Ranstorp, 2016 och Mattson, Lebedinski Arfvidson & Johansson, 2016). Det är viktigt att fram-

tida forskningsinsatser även diskuterar Sveriges 290 kommuners skiftande förutsättningar att arbeta lokalt med dessa frågor.

Vårt eget empiriska material (Strandh et al. kommande 2017), som bygger på intervjuer med kommunala beredskapssamordnare i norra Sverige (i flera glesbygdskommuner) kompletterar det frekvent förekommande storstadsperspektivet. Framför allt indikerar materialet en rad kunskapsluckor kopplade till krisberedskapsperspektivet. För det första finns det en osäkerhet kring hur kommunerna ska förstå själva fenomenet våldsbejakande extremism. Beredskapssamordnarna uttrycker en osäkerhet kring huruvida våldsbejakande extremism verkligen är en fråga för området samhällsskydd och beredskap. Kan de exempelvis ansöka om 2:4-medel (anslag för att stärka samhällets förmåga att förebygga och hantera kriser) för arbete som syftar till att motverka radikaliserings? För det andra finns det ett behov av vidare studier som ser till samordning och samverkan på just detta område. Intervjuerna ger också uttryck för att det finns stora frågetecken kring länsstyrelsens roll. Länsstyrelserna är – som beskrevs tidigare – navet i det svenska krishanteringssystemet när det handlar om samverkan men de har hittills haft en mycket undanskymd roll i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism. Några av de mest centrala frågorna är: Vilken roll kan de spela framöver? Vilken kompetens finns för att stödja kommunerna i arbetet att motverka olika former av extremism? Vilka resurser har länsstyrelserna att samordna detta arbete?

Undersök lokal resiliens närmare och mer systematiskt

Vad beträffar förebyggande arbete på lokal nivå i övrigt kan noteras att begreppet lokal resiliens har fått ett enormt genomslag men att ett betydande framtida forskningsbehov föreligger. Framför allt saknas en mer specifik förståelse och tydlig definition av vad lokal resiliens egentligen är (Dalgaard-Nielsen & Schack, 2016). Forskningsfrågor som behöver uppmärksammas mer är t.ex. vad som karaktäriserar ett lokalt resilienssamhälle i en kontext av radikaliserings och våldsbejakande extremism? Är olika mekanismer drivande för resiliens i olika kontexter? Hur kan vi mäta effekterna av lokala förebyggande åtgärder som syftar till att skapa lokal resiliens? (Dalgaard-Nielsen & Schack 2016; Weine, 2012). Vilka aktörer bör främst inkluderas i det

lokala förebyggande arbetet (Schmid, 2013)? Vi noterar i vår översikt av terrorismstudier att många abstract gör gällande att de har som syfte att öka kunskapen om hur lokalsamhällen kan bli resilienta men att flertalet artiklar i praktiken handlar om olika vägar till terrorism och beskrivningar av sårbara riskidentiteter. Därmed diskuteras det lokala förebyggande arbetet på ett relativt oprecist och övergripande sätt. Utmaningen för forskningen ligger i att gå från att beskriva vad vi ska vara resilienta mot till att även diskutera hur samhällen kan bli resilienta.

I det här sammanhanget är också av vikt att lyfta behovet av fler studier som undersöker hur alternativa narrativ ("counter narratives") skapas i en kontext av radikaliserings. Joosse, Bucerius och Thompson (2015) undersöker t.ex. hur somaliska diasporor i Kanada framgångsrikt skapar alternativa narrativ om al-Shabaab och därmed egen motståndskraft. Al-Shabaab konstrueras av intervjuade ungdomar som "manipulativt" och "fegt" och beskrivs i termer av att rörelsen använder religiösa begrepp som den själv inte förstår och därmed, utifrån ungdomarnas perspektiv, feltolkar islam. Joosse, Bucerius och Thompson (2015:16) konstaterar: "Snarare än att betrakta vissa grupper och/eller andra generationens diaspora-ungdomar som att de befinner sig i riskzonen när studier designas eller ansökningar skrivs, borde vi se dem som källor till resiliens."

Avslutningsvis vill vi återvända till värdet av att föra samman litteraturer och fält. Frågor som rör radikaliserings och våldsbejakande islamistisk extremism låter sig knappast begränsas till någon enskild disciplin. Insikter och kunskaper som gjorts i folkhälsoforskning och socialt arbete borde med fördel kunna informera forskning i fälten krishantering, närpolisarbete och terrorismstudier och vice versa. Frågornas komplexitet kräver annorlunda uttryckt att fokus på risker och säkerhet mer konstruktivt behöver kunna kombineras med fokus på skydd.

Referenser

- Abbas, T. & Siddique, A. (2012). Perceptions of the processes of radicalisation and de-radicalisation among British South Asian Muslims in a post-industrial society. *Social Identities*, 18(1), s. 119–134.
- Abbas, T. & Awan, I. (2015). Limits of UK Counterterrorism Policy and its Implications for Islamophobia and Far Right Extremism. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 4(3), s. 16–29.
- Aly, A., Taylor, E. & Karnovsky, S. (2014). Moral Disengagement and Building Resilience to Violent Extremism: An Education Intervention. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37(4), s. 369–385.
- Akbar, A. (2015). National Security's Broken Window. *UCLA Law Review*, 62(4), s. 834–907.
- Archibald, A. & Smith, A. (2011). CAPRA: A Collaborative Problem Solving Model, i Ekici, S. (red.): *Counter Terrorism in Diverse Communities*, IOS Press, ProQuest Ebook Central, s. 188–196.
- Bhui, K., Everitt, B. & Jones, E. (2014). Might Depression, Psychosocial Adversity, and Limited Social Assets Explain Vulnerability to and Resistance against Violent Radicalisation? *PLoS ONE*, 9(9): e105918.
- Bhui, K., Hicks, M., H., Lashley, M. & Jones, E. (2012). A public health approach to understanding and preventing violent radicalization. *BMC Medicine* 10(16), s. 10–16.
- Bhui, K., James, A. & Wessely, S. (2016). Mental illness and terrorism. *BMJ* 354(i4869).
- Bjorgo, T. (2011). Dreams and disillusionment: engagement in and disengagement from militant extremist groups. *Crime Law and Social Change*, 55 (4), s. 277–285.
- Blackwood, L., Hopkins, N. & Reicher, S. (2016). From theorizing radicalization to surveillance practices: Muslims in the cross hairs of scrutiny. *Political Psychology*, 37(5), s. 597–612.
- Boukhars, A. (2009). Islam, Jihadism, and Depoliticization in France and Germany. *International Political Science Review*, 30 (3), s. 297–317.

- Buijs, F. J. (2009). Muslims in the Netherlands: Social and Political Developments after 9/11. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 35(3), s. 421–438.
- Canada, Government Of. (2017 February 16). Connecting with Canadian Communities; Cross-Cultural Roundtable on Security. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrtr/crssl-ctrl-rndtbl/index-en.aspx>
- Chamkhi, T. (2014). Neo-Islamism in the post-Arab Spring. *Contemporary Politics*, 20(4), s. 453–468.
- Cook, D. (2009). Islamism and Jihadism: The Transformation of Classical Notions of Jihad into an Ideology of Terrorism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 10(2), s. 177–187.
- Cragin, K. R. (2014). Resisting Violent Extremism: A Conceptual Model for Non-Radicalization. *Terrorism and Political Violence*, 26(2), s. 337–353.
- Dalgaard-Nielsen, A. & Schack, P. (2016). Community Resilience to Militant Islamism: Who and What? An Explorative Study of Resilience in Three Danish Communities. *Democracy and Security*, 12(4), s. 309–327.
- Dechesne, M. & Meines, M. (2012). What's new about radicalization in the Netherlands? The rise of individualized radicalization and its policy challenge. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 5(1), s. 55–59.
- Dir. 2014:103. En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Stockholm: Regeringen.
- Dunn, K. M., Atie, R., Kennedy, M., Ali, J. A., O'Reilly, J. & Rogerson, L. (2016). Can you use community policing for counter terrorism? Evidence from NSW, Australia. *Police Practice and Research*, 17(3), s. 196–211.
- Edwards, P. (2016). Closure through Resilience: The Case of Prevent. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(4), s. 292–307.
- Franz, B. (2015). Popjihadism: Why Young European Muslims are Joining the Islamic State. *Mediterranean Quarterly*, June, s. 5–20.

- Githens-Mazer, J. (2009). Casual Processes, Radicalisation and Bad Policy: The Importance of Case Studies of Radical Violent Takfiri Jihadism for Establishing Logical Causality, American Political Science Association (konferensbidrag).
- Guru, S. (2010). Social work and the war on terror. *British Journal of Social Work*, 40(1), s. 272–289.
- Hafez, M. & Mullins, C. (2015). The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38, s. 958–975.
- Herz, M. (2016). Socialt arbete, pedagogik och arbetet mot så kallad våldsbejakande extremism – En översyn. Segerstedt Institutet, Göteborgs Universitet: Göteborg.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. London: St. Andrew's University Press.
- International Association of Chiefs of Police. (2014). *Using Community Policing to Counter Violent Extremism: Five Key Principles for Law Enforcement*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services.
- Institute of Race Relations. (2010). Evidence to the UK parliamentary select committee inquiry on preventing violent extremism. *Race & Class*, 51(3), s. 73–80.
- Joose, P., Bucerius, S. M. & Thompson, S. K. (2015). Narratives and Counternarratives: Somali-Canadians on recruitment as foreign fighters to al-Shabaab. *British Journal of Criminology*, 55(4), s. 811–832.
- Klausen, J., Campion, S., Needle, N., Nguyen, G. & Libretti, R. (2015). Toward a Behavioural Model of "Homegrown" Radicalization Trajectories. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39, s. 67–83.
- Kleinman, S. M. (2012). Radicalization of homegrown Sunni militants in the United States: Comparing converts and non-converts. *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(4), s. 278–297.
- Leuzinger-Bohleber, M. (2016). From free speech to IS – Pathological regression of some traumatized adolescents from a migrant background in Germany. *Journal of Applied Psychoanalysis Studies*, 13(3), s. 213–223.

- Lindekilde, L., Bertelsen, P. & Stohl, M. (2016). Who Goes, Why, and With What Effects: The Problem of Foreign Fighters from Europe. *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), s. 858–877.
- Lub, V. (2013). Polarisation, radicalisation and social policy: evaluating the theories of change. *Evidence & Policy*, 9(2), s. 165–183.
- Malkki, L. & Sinkkonen, T. (2016). Political Resilience to Terrorism in Europe: Introduction to the Special Issue. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(4), s. 281–291.
- Mandel, D. R. (2009). Radicalization: What does it mean? I Pick, T. M., Speckhard, A. & Jacuch, B. (red.): Home-Grown Terrorism. Understanding and addressing the root causes of radicalization among groups with an immigrant heritage in Europe: Amsterdam: IOS Press BV, s. 101–113.
- Mattson, C., Lebedinski Arfvidson, C. & Johansson, T. (2016). Mellan det angelägna och det svårfångade. Segerstedtinstitutet, Göteborgs universitet.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), s. 415–433.
- McKendrick, D. & Finch, J. (2016). Under heavy manners? Social work, radicalization, troubled families and non-linear war. *British Journal of Social Work*, 47, s. 1–17.
- Miah, S. (2012). School desegregation and the politics of 'forced integration'. *Race & Class*, 54, s. 26–38.
- Moghaddam, F. M. (2005). The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. *American Psychologist*, 60(2), s. 161–169.
- Murray, J. (2005). Policing terrorism: A threat to community policing or just a shift in priorities? *Police Practice and Research: An International Journal*, 6(4), s. 347–361.
- Nilsson, M. (2015). Foreign Fighters and the Radicalization of Local Jihad: Interview Evidence from Swedish Jihadists. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(5), s. 343–358.

- Pisoiu, D. (2013). Coming to Believe "Truths" About Islamist Radicalization in Europe. *Terrorism and Political Violence*, 25(2), s. 246–263.
- Ragazzi, F. (2016). Suspect community or suspect category? The impact of counter-terrorism as 'policed multiculturalism'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(5), s. 724–741.
- RAN LOCAL (2017). Local authorities Working Group. https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-local_en
- Ranstorp, M. (2016). RAN POLICY PAPER Developing a local prevent framework and guiding principles. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/policy_paper_developing_local_prevent_framework_guiding_112016_en.pdf
- Roy, O. (2012). Loners, losers, killers. *The New York Times*, 23 mars.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. International Centre for Counter Terrorism – The Hague, Research Paper.
- Skillicorn, D. B. Leuprecht, C. & Winn, C. (2012). Homegrown Islamist radicalization in Canada: Process insight from an attitudinal survey. *Canadian Journal of Political Science*, 45(4), s. 929–956.
- Skr. 2011/12:44 Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Skr. 2014/15:144 Åtgärder för att göra samhället mer motståndskraftigt mot våldsbejakande Extremism. Stockholm: Kulturdepartementet.
- SOU 2013:81 När vi brys oss: Förslag från Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism. Stockholm: Kulturdepartementet.
- SOU 2016:92 Värna demokratin mot våldsbejakande extremism Nationell samordning och kommunernas ansvar. Stockholm: Kulturdepartementet.

- Spalek, B., McDonald, L. Z. & El-Awa, S. (2011). Preventing religio-political extremism amongst Muslim youths: a study exploring police-community partnership. Birmingham: Institute of Applied Social Studies, University of Birmingham.
- Stevens, D. (2011). Reasons to be Fearful, One, Two, Three: The 'Preventing Violent Extremism' Agenda. *The British Journal of Politics and International Relations*, 13(2), s. 165–188.
- Strandh, V., Wimelius, M. E., Ghazinour, M., Kinsman, J. & Sundqvist, J. (Kommande 2017). Lokal resiliens mot våldsbekämpande islamistisk extremism i norra Sverige, i Høgestøl, Sofie, A. E., Andersson, Anna och Lie, Anne Christine (red.). *Fremmedkrigere: Forebygging, straffeforfølgning og rehabilitering i Skandinavia*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Taylor, M. & Horgan, J. (2006). A conceptual framework for addressing psychological process in the development of the terrorist. *Terrorism and Political Violence*, 18(4), s. 585–601.
- Thomas, P. (2016). Youth, terrorism and education: Britain's Prevent programme. *International Journal of Lifelong Education*, 35(2), s. 171–187.
- Thompson, S. K. & Bucerius, S. M. (2017). Transnational radicalization, diaspora groups, and within-group sentiment pools: Young Tamil and Somali Canadians on the LTTE and al Shabaab. *Terrorism and Political Violence*, doi: 10.1080/09546553.2016.1264938.
- Young, H. F., Rooze, M. & Holsappel, J. (2015). Translating conceptualizations into practical suggestions: What the literature on radicalization can offer to practitioners. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(2), s. 212–225.
- Ungar, M. (Kommande 2017). Building social inclusion and community engagement of youth: pathways to resilience as alternatives to violence, i Morris, T. & Hadji-Janev, M. (red.): *Understanding and countering the South Eastern European terrorist threat*. New York: IOS Press.
- Weine, S. (2012). Building resilience to violent extremism in Muslim diaspora communities in the United States. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 5(1), s. 60–73.

- Weine, S., Henderson, S., Shanfield, S. & Legha, R. (2013).
Building Community Resilience to Counter Violent Extremism.
Democracy and Security, 9(4), s. 327–33.
- World Health Organisation (2004). Prevention of mental
disorders: Effective interventions and policy options: Summary
report. Geneva: World Health Organisation.
- Winston, J. & Strand, S. (2013). Tapestry and the aesthetics of
theatre in education as dialogic encounter and civil exchange.
*Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre
and Performance*, 18(1), s. 62–78.

10 Socialt arbete och våldsbejakande extremism

Sara Johansson

Syftet med detta kapitel är att spegla den forskning kring våldsbejakande extremism (i fortsättningen: VBE) som finns inom forskningsämnet socialt arbete samt hur det relaterar till det sociala arbetets praktik. Innan jag går närmre in på detta kan det vara på sin plats att ägna visst utrymme åt frågan vad socialt arbete är. Denna fråga är emellertid inte helt lätt att besvara, utan tvärtom ständigt föremål för såväl inom- som utomakademiska diskussioner. Det finns emellertid en global definition av socialt arbete som lyder:

Socialt arbete är en praktikbaserad profession och en akademisk disciplin som verkar för social förändring och utveckling, social sammanhållning, skydd och stöd för utsatta, empowerment och frigörelse av människors resurser. Mänskliga rättigheter, social rättvisa, barnets bästa, kollektivt ansvar samt respekt för mångfald är centrala principer för socialt arbete. Med utgångspunkt i teorier för socialt arbete, samhällsvetenskap, humaniora och urfolkens kunskap strävar professionen efter att involvera människor och påverka strukturer, för att möta utmaningar i livet och öka välbefinnandet.

(Akademikerförbundet SSR, 2015:3).

I denna definition betonas således att socialt arbete är både en vetenskaplig disciplin och en praktikbaserad profession, och i kapitlet som följer kommer jag att förhålla mig till båda delar. Även om definitionen ovan kan tolkas, förstås och användas på olika sätt i olika sammanhang, urskiljs här konturerna av en värdegrund som bygger på social rättvisa, mänskliga rättigheter, solidaritet och sammanhållning. Blennberger menar att socialt arbete kan beskrivas som ett etiskt projekt och att: "[u]ppmärksamheten på människor i utsatta situationer

kan ses som ett mått på ett samhälles empati och moraliska känslighet” (2006:227).

Socialtjänsten, som kanske är den första aktör vi kommer att tänka på när vi talar om det sociala arbetets praktik, har på senare tid ofta framhållits som en viktig medaktör i arbetet mot VBE, även om detta är en uppgift som inte med självklarhet låtit sig smältas in bland tidigare ansvarsområden. Socialstyrelsen (2016) beskriver VBE som ett relativt nytt samhällsproblem, och därmed en ny uppgift för det sociala arbetet. Att sammanställa en forskningsöversikt som denna innebär att ganska snart upptäcka att mycket lite har gjorts på detta område och att fenomenet tycks vara förhållandevis nytt även på forskningssidan. De inklusionskriterier jag tillämpat för att avgöra vilka studier som ska ingå i denna översikt har varit relativt generösa. Detta beror dels på att det finns så pass få studier att tillgå, och att breda sökningar följaktligen varit en nödvändighet. Det bygger emellertid också på tanken att sociala fenomen som påminner om varandra faktiskt också kan säga något om varandra (Carlsson, 2016). Genom systematiska och breda sökningar i tre vetenskapliga databaser – *Social Services Abstracts*; *Applied Social Sciences Index and Abstract*; och *International Bibliography of the Social Sciences* – identifierades slutligen 57 vetenskapligt granskade artiklar som på något sätt relaterade till VBE eller terrorism och som dessutom kunde placeras inom ramarna för, eller med koppling till, disciplinen socialt arbete. Till dessa artiklar har sedan adderats ytterligare litteratur, dels genom så kallad ”pearl growing” där de påträffade publikationernas referenslistor genomsökts för att identifiera ytterligare referenser, dels genom tillägg av ett antal kompletterande publikationer som bl.a. adresserar det sociala arbetets praktik och som bedömts lämpliga i sammanhanget. I kapitlet redogörs för vad som framkom under genomgången av det insamlade materialet, med ambitionen att ge en överskådlig bild av forskningsområdets landskap och visa vilka delar av det som studerats och vilka som fortfarande är vita fläckar på kartan.

Kapitlet är uppbyggt kring tre huvudsakliga delar, där den första delen tar upp de teman som utkristalliserats i forskningsgenomgången och därmed ger läsaren en föreställning inte bara om vad som redan studerats, utan också om de begränsningar som finns. Om kapitlets första del således kan sägas handla om vad vi vet, så handlar den andra delen om vad vi inte vet, samt i viss mån varför. Ett antal kunskapsluckor och brister, relaterade till såväl forskning som det

praktiska sociala arbetet, lyfts fram och vikten av att belysa dem ytterligare betonas. I den tredje och avslutade delen formuleras, med utgångspunkt i de resonemang som förts i kapitlet, ett antal områden och frågor som skulle kunna bidra till en djupare förståelse av samt förstärka arbetet mot VBE.

Presentation av forskningsområdet

Socialt arbetes beröringsytor med VBE

Den första frågan vi bör ställa oss handlar om i vilken utsträckning samt var beröringsytor mellan socialt arbete och VBE uppkommer. Hösten 2015 genomförde Socialstyrelsen en enkätundersökning som riktade sig till landets samtliga kommuner samt stadsdelarna i de tre storstadsregionerna. Av de totalt 316 kommunerna och stadsdelarna var det 218 som besvarade enkäten. Resultatet visade att 11 procent av kommunerna/stadsdelarna kommit i kontakt med unga personer på något sätt involverade i, alternativt i riskzonen för att bli involverade i, VBE. Religiös extremism var den form av VBE som socialtjänsten enligt enkäten oftast kom i kontakt med, men även politisk extremism uppgavs förekomma. Vad som avsågs med religiös och politisk extremism definierades inte. Det framkom även att det är vanligare att socialtjänstens insatser riktas mot anhöriga än mot individer direkt involverade i VBE (Socialstyrelsen, 2016). En mindre kartläggning av behov och förutsättningar för en avhoppbar verksamhet i Värmlands län (Johansson, 2015) visade att socialtjänstens möten med personer i anslutning till VBE var sällsynta, men att det fanns en tro på att vissa av de rutiner och den beredskap som redan fanns i socialtjänstens arbete kring hot och våld skulle kunna appliceras även i kontakter med till exempel personer som behöver stöd för att lämna VBE. Andra i verksamhetsstrukturerna redan inarbetade resurser som ansågs relevanta för detta arbete var samtalsstöd, bistånd, förebyggande arbete i barn- och ungdomsfrågor samt samverkan genom avstämningar med skola och polis. I kartläggningen framkom vidare ”behovet att lyfta frågan inom socialtjänsten på ett sätt som får de anställda att vilja arbeta med personer som finns inom olika grupperingar, då frågan i dag alltså inte hör till de högst prioriterade” (Johansson, 2015:39).

Individens involvering i VBE betraktas ofta ur ett livsloppsperspektiv, där ”vägen in”, ”tiden i” och ”vägen ut” blir delprocesser i en ”karriär” eller ”livscykel” (se t.ex. Horgan, 2005). Det sociala arbetets utförare är som mest troliga att komma i kontakt med dessa individer under ”vägen in” samt ”vägen ut”, när individen väl är aktiv inom VBE är eventuella kontakter mer troliga att ske med dennes anhöriga. Utöver dessa mer individriktade kontakter så är det sociala arbetet en viktig medaktör även när det gäller förebyggande genom breda generella insatser på grupp- och samhälls nivå, s.k. primär prevention (se Sahlin, 2000).

I en artikel om religiös extremism menar Iannaccone & Berman (2006) att bilden av individer som förekommer i sådana miljöer som militanta fanatiker uppfylls av ett bakåtsträvande motstånd mot moderniteten är grova förvrängningar av verkligheten. Sekteristiska rörelser, som författarna kallar det, når framgång och rekryterar medlemmar av den betydligt enklare anledningen att de lyckas väcka hopp inför framtiden, underlätta nuet och försäkra mot olycka. Utifrån en sådan förståelse är det lätt att förstå att samhällets förmåga att i motsvarande utsträckning förse individer med hopp och tillförsikt, tillgodose demokratiska och mänskliga rättigheter och erbjuda en fungerande välfärd är avgörande och helt grundläggande komponenter i att förebygga individers inträde i VBE.

Även Burgoon (2006) hävdar att en mer generös tillgång på social välfärd tenderar att reducera sociala aktörers benägenhet att bli involverade i terrorism. Detta förklarar han med att faktorer som ojämlikhet och socioekonomisk utsatthet ökar incitamenten för individer att ägna sig åt eller stödja terrorism i och med att extremistiska grupper och organisationer då får en möjlighet att erbjuda trygghet där samhällets egna skyddsnet fallerat.

Awan och Guru (2017) menar att kopplingen mellan socialtjänsten och frågor om radikaliserad den senaste tiden konkretiserats ytterligare av att det blivit en fråga om barnavårdsärenden, då frågan om omhändertagande aktualiserats flera gånger i relation till familjer utifrån misstanken att de planerat att ta sina barn till Syrien.

Vad gäller specifika metoder för att arbeta med individer som är involverade i eller riskerar att involveras i VBE saknas i nuläget tillräckligt prövade och utvärderade metoder, och det finns inom socialt arbete ytterst få studier med denna inriktning. I Tyskland och Schweiz har visst arbete bedrivits kring utvärdering och analys av arbetet med

högerextrema miljöer (se t.ex. Widmer et al, 2007; Danielsen & Franger, 2012; Gabriel & Keller, 2014), men några ordentliga utvärderingar har inte åstadkommits, då tillräckligt underlag från de olika programmen inte funnits tillgängligt för analys (Widmer et al, 2007).

I Storbritannien har Spalek och Davies (2012) utvärderat ett mentorprogram riktat till individer som bedöms röra sig mot en involvering i VBE – vilket i sammanhanget avser högerextremism, al-Qaida-inspirerade miljöer samt djurrättsextremism. Slutsatsen är att mentorskap riktat mot dessa individer delvis skiljer sig från mentorskap riktat mot individer med andra former av kriminellt beteende eller alkohol-/drogmissbruk. Medan vikten av att stärka banden mellan individen och majoritetssamhället genom insatser som utbildning och sysselsättning är närvarande inom alla former av mentorskap, ger mentorerna uttryck för att det i relation till VBE också behövs en ideologisk intervention. I synnerhet de mentorer som arbetar med individer inom al-Qaidainspirerade miljöer betonar den ideologiska aspekten av arbetet, och kunskaper om ideologi och teologi beskrivs som nödvändiga för att på ett trovärdigt sätt kunna utmana adeptens föreställningar i samtal. Hur detta bör ske finns emellertid olika åsikter om. En mentor säger: ”Vanliga brottslingar vet att de gör fel, men det gör inte de här personerna. Det handlar om att förse dem med en alternativ tro, en som överensstämmer med ideologin i motsats till den förvrängda versionen” (Spalek & Davies, 2012:358, min översättning). En annan mentor menar att den inte handlar om att omvända adepten genom att förse hen med en ”korrekt” syn, utan snarare om att ställa frågor och få individen att själv börja ifrågasätta sina utgångspunkter. Också vad gäller mentorskapets syfte finns skilda uppfattningar, och det föreligger därmed ingen samsyn på huruvida den förändring som eftersträvas främst ska fokuseras kring åsikt eller handling, eller båda delarna (Spalek & Davies, 2012).

Exitprocesser

Viss forskning finns kring exitprocesser av olika slag, och vad gäller individer som vill lämna VBE kan socialtjänstens uppdrag förstås som att stödja och underlätta deras återanpassning i samhället och därmed minska risken att de återgår till dessa sammanhang (Socialstyrelsen, 2016). Att erbjuda stöd är viktigt, då rädslan att inte

kunna förändras ofta utgör en utträdesbarriär som försvårar för individen att lämna sitt gamla sammanhang (Bubolz & Simi, 2015).

Ett av sociologins stora teoretiska dilemman handlar om aktörskap kontra social struktur, dvs. huruvida människan ska förstås som en kreativ varelse som aktivt styr sina egna handlingar och livsvillkor, eller som styrd av sociala krafter och fakta som ligger bortom individens egen räckvidd och kontroll. Även om inget enkelt svar på denna fråga finns, så får den konsekvenser för hur vi ser på individer i VBE och hur arbetet med dessa ska utformas. Gör insatser störst nytta när de riktas mot individer eller mot strukturer? Gällande arbetet med att få individer att lämna VBE så behövs också en utökad förståelse för hur denna process av distansering till det tidigare sammanhanget kan upplevas av individen. Utträdesprocesser har schematiserats av bland andra Ebaugh (1988), som utformat en modell som visar utträdesprocessen över tid och även synliggör hur emotioner knyts in i de olika faserna. Medan Ebaughs processmodell är allmän i bemärkelsen att den behandlar och betonar likheterna mellan rollutträden överlag, oavsett om det gäller att lämna en kriminell livsstil, att skilja sig eller byta yrke, så har Liedgren Dobronravoff (2007; 2009) utformat en modell utifrån utträden från Jehovas vittnen. Den typ av fastänkande som kännetecknar processmodeller tenderar förvisso att förenkla komplexa skeenden (se t.ex. Wacquants 1990 kritik av Ebaugh) men har samtidigt förtjänsten att det synliggör hur individens behov varierar beroende på var i processen hen befinner sig – något som förstås är relevant att ta hänsyn till i det arbete som organiseras för att stödja individerna i deras utträde.

Något annat som ibland framhållits som en värdefull resurs att tillvarata för arbetet med individer i VBE är de individer som redan lämnat, då detta dels visat sig stärka deras egen utträdesprocess, dels hjälpt andra i deras. Christensen (2015) har i en studie kring stiftelsen Fryshusets projekt EXIT, som vänder sig till individer aktiva i främst nazistiska rörelser, visat hur avhoppare som börjat coacha andra individer som vill lämna olika grupperingar genom detta har fullföljt sina egna utträden och etablerat nya roller och kommit att kategorisera både sig själva och andra på nya sätt. Att sammanföra individer med liknande erfarenheter som därmed kan fungera som förebilder för varandra kan således utgöra ett viktigt stöd i exitprocesser (se även Hedin et al, 2006). Individer med egen bakgrund kan också konstruera "mot-narrativ". För att en viss grupp ska kunna etablera en

känsla av kollektiv identitet hos sina medlemmar och därmed locka ytterligare individer till sig behöver gruppen ha ett någorlunda tydligt innehåll och kanske också en tradition och historia som både sträcker sig bakåt i tiden och blickar framåt, och därmed framstår som beständig över tid. Här har t.ex. den självutnämnda Islamiska staten (IS) varit framgångsrika i att konstruera ett narrativ om det egna kollektivet som i anhängarnas ögon skänkt rörelsen en legitimitet, och som spänner både framåt och bakåt i tiden, i och med deras självutnämnda återupprättande av kalifatet. IS:s statsbyggande ambitioner kan ytterligare stärka rörelsens förmåga att inge medlemmarna en känsla av gemensam identitet. Ett tydligt avgränsat "vi" som underbyggs av föreställningen om exempelvis en gemensam historia, kultur eller värderingar, kan få en stark emotionell inverkan på de enskilda individerna och verka sammansvetsande för den kollektiva identiteten genom idén om den egna särarten. Här kan alltså individer som själva lämnat VBE fylla en mycket viktig funktion genom att problematisera de storslagna narrativ som grupperingarna själva sprider (se t.ex. Larsson, 2016b).

Det spelar förstås roll vilken typ av ideologisk miljö det handlar om, och en av bristerna med begreppet VBE är just att det felaktigt kan signalera att man talar i singularis och att de undermiljöer begreppet täcker därmed ska förstås som homogena. Likheter mellan in- och utträden från ideologiskt olika miljöer har emellertid poängterats flertalet gånger (se t.ex. Barrelle, 2015; Larsson, 2016b). Likheter mellan olika miljöer har också betonats av Bubolz och Simi (2015), i deras fall avseende paralleller mellan gäng, miljöer med "extrema" ideologier och nya religiösa rörelser. Här kan även nämnas Mullins (2010) som har studerat rehabiliteringsprogram för militanta jihadisterna och satt dessa i samband med forskning kring rehabilitering av det han refererar till som "ordinary criminal offenders". Mullins slutsatser är att även om den finns en rad faktorer där militanta jihadisterna och "vanliga kriminella" skiljer sig åt, så överlappar de två populationerna varandra tillräckligt mycket för att terroristrehabiliteringen, som befinner sig i ett relativt tidigt stadium, ska kunna dra nytta av den kriminologiska forskningen (Mullins, 2010). Hur arbetet med individer involverade i VBE behöver anpassas utifrån ideologi är emellertid något som behöver utforskas ytterligare.

Carlsson (2016) formulerar i en kunskapsöversikt om att lämna VBE tolv punkter som han menar bör fungera vägledande i utformandet av interventioner avsedda att främja individers utträden ur VBE:

1. Individens specifika situation måste alltid vägas in i utformandet av interventionen för att goda förutsättningar att stödja individen i dennes utträde ska kunna skapas.
2. I utformandet av interventioner bör viljan att lämna VBE inte sammanblandas med att *faktiskt* lämna VBE. En intervention som är inriktad på det första är därmed inte nödvändigtvis tillräcklig för att åstadkomma det senare.
3. Att som utomstående försöka övertala någon att lämna VBE är ofta kontraproduktivt. I stället är det individens eget tvivel som bör leda vägen.
4. Att den personal som arbetar inom en intervention har egen bakgrund inom miljön ifråga kan stärka utsikterna att motivera även andra att lämna (se t.ex. Christensen, 2015 och Hedin et al, 2006 ovan).
5. Motivationen att lämna är ofta, men inte alltid, starkast i övergångsfasen mellan ungdom och vuxenliv.
6. Utträdes orsaker kan inte förstås som en direkt spegling av varför individen en gång trädde in i miljön, utan är ofta mer komplext än så.
7. Vad som får individer att vilja lämna VBE härrör ofta från sociala och praktiska aspekter av involveringen i miljön, snarare än från ideologiska.
8. Utträdet är främst en social och praktisk process där individen distanserar sig från den tidigare miljön. Förändring av ideologiska ståndpunkter inträder ofta i ett senare skede av den sammantagna processen, just som en följd av de sociala och praktiska förändringarna.
9. När individen etablerar meningsfulla band till det omgivande samhället genom t.ex. arbete, studier och familj så stärker detta förutsättningarna för att utträdet ska bli bestående.

10. Interventioner bör följaktligen vara inriktade på att tillmötesgå individens sociala och praktiska behov snarare än att eftersträva en omedelbar förändring av ideologiska ståndpunkter.
11. Vid sidan av relationer till familjemedlemmar och vänner, kan en framgångsfaktor vara att t.ex. myndigheter underlättar sådant som rör de praktiska behoven, som arbete, bostad, körkort etcetera.
12. Ett utvärderingsperspektiv bör så tidigt som möjligt finnas med i utformandet och implementeringen av interventionen för att kunna fastslå dess potentiella effekter. (Carlsson, 2016)

Tuffa/mjuka metoder

Det offentliga samtalet kring VBE präglas ofta av vad som kommit att bli en motsättning mellan s.k. tuffa och mjuka metoder (se t.ex. Larsson & Björk, 2015), även om det måhända inte alltid är en motsättning metoderna emellan lika mycket som mellan deras respektive förespråkare. Människor gör ständigt kategoriseringar av varandra, och även myndigheters bedömningar görs utifrån en moraliskt baserad polarisering där vissa individer bedöms förtjäna hjälp mer än andra (se även Sahlin, 1994a; 1994b). Inom människobehandlande organisationer, inom vilka många socialarbetare verkar, är det viktigt att vara medveten om den definitionsakt som yrkesutövandet medför och vilka konsekvenser det kan få i klientmötet. Johansson och Arvidson (2016) har studerat inramningens betydelse för olika yrkesgruppers – däribland praktiker verksamma inom det sociala arbetets fält – förståelse av sitt arbete med s.k. våldsbejakande miljöer, till vilka även olika former av VBE räknas. Studien behandlar således förhållandet mellan kunskap, föreställningar och social praxis genom att visa hur förespråkandet av specifika åtgärder hänger samman med synen på det preventiva arbetet som endera ett främjande av det goda eller ett bekämpande av det onda. När preventivt arbete ramas in som ett främjande av det ses individerna som ”stackare” och arbetet runt de våldsbejakande och extremistiska miljöerna ses främst som en sociopolitisk fråga där mjuka åtgärder är att föredra. Inramningen av det preventiva arbetet som ett motarbetande av det onda förstår däremot individerna som ”skurkar” och problematiken som ett säkerhetshot som kräver tuffa åtgärder.

VBE har tidigare främst betraktats som ett område för polisarbete och rättsväsende, en uppfattning som förskjutits till att en rad samhällsaktörer i dag framstår som viktiga och självklara i arbetet, inte minst socialtjänsten. En av de faktorer som bidragit till att förtydliga denna socialtjänstens koppling till arbetet runt VBE är det fokus som hamnat på barn, ungdomar och unga vuxna som rest till konfliktområdet i Syrien och Irak och i vissa fall anslutit sig till den Islamiska staten eller liknande rörelser. Men också mer generellt finns en given koppling då socialtjänstens uppdrag består i att utifrån individens särskilda behov erbjuda individer stöd och förhindra att de involveras i destruktiva miljöer. I takt med att fler aktörer klivit in i arbetet har dock begreppsapparaten förblivit i mångt och mycket densamma, och den säkerhetspolitiska diskursen tenderar att tränga sig in även på andra områden som arbetar med frågorna, såsom socialtjänsten. Detta kan bidra till ett främmandskap inför det arbete man förväntas göra och en osäkerhet kring vari det egna uppdraget ligger, och därmed resultera i svårigheter att omsätta arbetet i praktiken. Nödvändigheten av samverkan mellan olika myndigheter och aktörer i arbetet runt VBE betonas ofta. Samtidigt som samverkan kan anses som självklar så kan den också medföra viss förvirring kring hur de olika samverkande parternas olika uppdrag och funktioner ska sammanjämkas men inte sammanblandas.

Det var åren efter terrorattentaten 11 september 2001 som röster höjdes från forskare inom socialt arbete som uttryckte farhågor för att den riktning debatten tagit i och med det så kallade globala kriget mot terrorn skulle innebära en förskjutning av professionens värderingar. Tsui och Cheung (2003) betonade det kontraproduktiva i att förlägga fokus på kontroll och bestraffning och menade att den kris som utlöstes i och med de två tornens fall var en uppmaning till professionen att inte överge sina värderingar, och argumenterade för att denna kris i stället skulle förstås som en ny version av gamla uppgifter. Flertalet forskare inom socialt arbete har sedan dess anslutit till kritiken av kriget mot terrorn och uppmärksammat dess baksidor. ”För socialtjänsten handlar det om att skydda, stödja och hjälpa barn och unga vuxna, inte att hantera frågor om samhällets säkerhet. Det sistnämnda är ansvar som ligger hos andra aktörer och det pekar på vikten av samverkan”, skriver Socialstyrelsen (2016:9). Flera forskare inom det sociala arbetets fält har betonat vikten av att det sociala arbetet inte övertar den säkerhetspolitiska diskurs som

kommit att dominera, som bygger på övervakning och disciplinering och rymmer normativa begrepp som extremism och radikaliserings (se t.ex. Tsui & Cheung, 2003; Stanley & Guru, 2015; Herz, 2016a). Denna kritik bygger på att socialarbetare inte ska utföra polisarbete, utan att deras bidrag kan och bör ske i form av de mjuka metoder som är en del av professionens utförande. Dessa invändningar mot VBE-diskursen behöver förstås mot bakgrund av definitionen av socialt arbete och den värdegrund som berördes i kapitlets inledning.

Risk och radikaliserings

Guru (2010) menar att socialt arbete varit anmärkningsvärt frånvarande i diskussionen kring kriget mot terrorn och att det är av stor betydelse att såväl forskare som praktiker får upp ögonen för hur muslimer påverkas av de diskurser som uppstått och de policies som diskurserna sedan resulterat i. Flera forskare har belyst den stigmatisering av muslimer som följt i 11 septembers kölvatten och framhållit det sociala arbetets uppgift att axla en ledande roll i arbetet för att höja medvetandet kring dessa stigmatiseringsprocesser, motverka dem och stödja individer att utveckla coping-strategier för att hantera en sådan utsatt, och potentiellt traumatiserande, position (Carter, 2010; North et al, 2014; Barkdull et al, 2011).

Språket, det vill säga hur vi benämner saker, är viktigt för hur vi organiserar den sociala verkligheten, då det sätter ramarna för vad och hur vi kan tänka. "Radikaliserings" är ett av de begrepp som har kommit att nyttjas alltmer frekvent i samhällsdebatten och alltmer kommit att behandlas som om det vore ett neutralt allmänbegrepp, något som naturligtvis inte är fallet då det likt alla andra begrepp bär på sitt eget tankepaket. Huruvida ett fenomen ska förstås som "radikalt" eller "normalt" är alltid beroende av den position varifrån man betraktar det, men oftast används begreppet för att benämna den avvikelseprocess där individer eller grupper börjar tillägna sig ett alternativt normsystem och ibland förespråka och/eller bruka våld för att upprätthålla och sprida detta, och därmed träder ut ur majoritetsnormen.

En fara med att tala om radikaliserings är just att detta tenderar att leda till ett sökande efter "riskfaktorer", dvs. leda till en fokusering på yttre observerbara attribut och beteendemönster – som de facto

inte alls behöver handla om det som avses med radikaliserings, och i synnerhet inte en våldsbejakande sådan. I stället kan detta resultera i stigmatisering och kollektivt skuldbeläggande (Kundnani, 2012; Larsson & Björk, 2015; Herz, 2016a). Ett fokus på riskfaktorer kan lätt leda till en individualisering av problemet och fördunkla det faktum att såväl risk såväl som radikaliserings är relativa fenomen som med nödvändighet måste förstås i relation till normer och sammanhang (Kundnani, 2012; Ungar, 2004). Att tänka utifrån riskfaktorer genererar dessutom en statisk förståelse som inte förklarar varför individer reagerar olika på samma riskfaktorer, eller varför en och samma individ reagerar på olika sätt i olika skeenden av livet. Stanley och Guru (2015) frågar sig hur socialarbetare ska kunna stå emot det tilltagande tendensen att betrakta risk utifrån fixerade, empiristiska och psykologiserande termer, ett synsätt som de menar går i strid med den vikt det sociala arbetet lägger vid social rättvisa och egenmakt. En lösning de argumenterar för är att det psykologiserande perspektivet ska överges till förmån för ett sociologiskt. Med hjälp av ett sociologiskt perspektiv, eller "den sociologiska fantasin" (se Mills, 2002), blir det lättare att lyfta blicken från det enskilda fallet och placera individen i en större kontext där också sociala, historiska och politiska faktorer vägs in som viktiga delar av förklaringen och därmed även av lösningen (Stanley & Guru, 2015).

Många praktiker har uttryckt ett obehag inför de förväntningar de upplever kring att identifiera ungdomar som "potentiella terrorister" (se t.ex. Meah & Mellis, 2009). Detta krav på socialarbetare och andra första linjens praktiker har förstärkts bland annat av program som brittiska Prevent, som handlar om att förhindra genom att upptäcka så tidigt som möjligt, något som görs bland annat genom att riskfaktorer ska identifieras och rapporteras. Prevent och liknande counter terrorism-strategier har kritiserats av många forskare, inte minst inom socialt arbete, bland annat för att vara baserade på problematiska och psykologiserande förklaringsmodeller som stigmatiserar och misstänkliggör den muslimska delen av befolkningen (se t.ex. Coppock & McGovern, 2014; McDonald, 2011). Prevent handlar också, i relation till händelseutvecklingen i Syrien, om att mobilisera individer med muslimsk kulturell bakgrund och motivera föräldrar inom denna grupp, och då främst mödrar, att vidarebefordra information om sina barn till myndigheter. Awan och Guru (2017) har i en liten, kvalitativ studie analyserat hur föräldrar upp-

lever de förväntningar som genom nuvarande policies har lagts på dem om att bevaka sina egna barn och huruvida de skulle informera polisen om deras barn reste till Syrien. Studiens resultat visade att detta innebar ett svårt dilemma för föräldrarna som upplevde en stor brist på stöd. Reflektioner kring huruvida man skulle rapportera vidare om sitt eget barn till myndigheterna sammanflätades med att en återvändande ungdom bara skulle spärras in eller kastas ut ur landet. Dessutom upplevde föräldrarna att risken var stor att man skulle förstöra relationen till sitt barn, inte minst om det visade sig saknas fog för anmälan. Föräldrarna gav även uttryck för en misstro gentemot polisen, säkerligen till stor del på grund av att de upplevde arbetet som ett sätt att kontrollera och misstänkliggöra dem som muslimer. Awan och Guru (2017) argumenterar utifrån detta för att staten, i detta fall Storbritannien, har en skyldighet att ta hand om barn och unga som återvänder, många gånger traumatiserade. Fokus, menar de, har felaktigt hamnat på att förhindra återvändandet alternativt behandla dem som brottslingar även om utförandet av kriminella handlingar inte bevisats – något som snarare än att avhjälpa problemet med återvändare innebär en ökad risk för såväl nationen som ungdomarna ifråga. Meah och Mellis (2009) förespråkar en förskjutning från att tänka i termer av riskfaktorer till att i större utsträckning fokusera skydds faktorer, samt att man talar om omsorgsbaserad prevention snarare än counter-terrorism.

Att se och arbeta med den sociala kontexten

För att inte individualisera en problematik som är social behöver alltså även den sociala kontext i vilken individen existerar tas i beaktande. I arbete riktat mot individer som är eller riskerar att bli involverade i sådana miljöer behöver insatser alltså riktas även mot gruppen och (lokal)samhället. Gabriel och Keller (2014) utgår t.ex. från att den närmaste sociala omgivningen spelar en avgörande roll för uppkomsten av rasistiska attityder och därur härledda handlingar. Som exempel på ett arbetssätt som aktivt tar hänsyn till, och inkluderar, omgivningen kan nämnas "Vägen ut", ett projekt som syftade till att hjälpa individer att åter fungera i samhället efter frigivning från ett fängelsestraff (Hedin et al, 2006). En sådan situation kan innebära betydande utmaningar för individen till följd av låg tilltro till den egna

förmågan och den sociala brännmärkning, eller stigma, som ett avtjänat straff kan innebära – ibland tillsammans med andra faktorer som ofullständig skolgång, försörjningssvårigheter och andra sociala problem. ”Vägen ut” hade därför som målsättning att aktivt arbeta med att försöka förändra samhällets attityder till personer med kriminellt förflutet och/eller drogproblematik, samt att förskjuta den offentliga sektorns syn på sitt eget uppdrag i relation till dessa grupper från att handla om vårdande och omhändertagande till att fokusera en stödjande funktion (Hedin et al, 2006). Människan är en social varelse som utvecklar sin självbild utifrån sina föreställningar om hur andra uppfattar henne, något som Charles Horton Cooley (1992) formulerade i begreppet ”spegeljaget”. När någon ska genomgå en större förändring, som när en individ vill upphöra med sin inblandning i VBE eller någon annan av majoritetssamhället stigmatiserade miljöer och gemenskaper, är det därför avgörande att människor runtom accepterar och tror på den förändring en avhoppare genomgår. Här kan samhället underlätta genom att inte enbart rikta insatser mot enskilda individer utan även uppmärksamma den sociala omgivningens betydelse och därmed angripa ett problem utan att det individualiseras och avkontextualiseras. I ”Vägen ut” togs enligt denna logik omgivningens roll i individens förändringsarbete på allvar och man strävade efter att underlätta för individen att upprätta ett positivt spegeljag och därigenom få goda förutsättningar att kunna fungera i samhället efter fängelsestraffet.

När VBE resulterat i terrorism

Attentaten den 11 september 2001 satte ett tydligt märke i forskningsproduktionen, särskilt i USA, och en stor del av den forskning som producerades under de nästkommande åren tog sin utgångspunkt i frågeställningar som härrör ur just denna händelse. En global uppmärksamhet riktades inom socialt arbete liksom inom en mängd andra discipliner mot beredskap gällande krishantering och förmågan att organisera det sociala arbetet runt isolerade händelser i form av katastrofer såsom terrorattacker. Smith et al (2003) och Scharoun och Dziegielewski (2004) har tittat på organiseringen av sådant katastrofarbete samt samarbetet med andra aktörer inom ramarna för detta och reflekterat kring hur beredskapen på olika sätt kan stärkas

upp. Synen på socialarbetaren som en viktig aktör i den krishantering som följer på katastrofer har medfört ett betonande av behovet av ytterligare träning för att hantera sådana situationer (Gibson & Iwaniec, 2003), samt en produktion av pedagogiska bidrag gällande hur utbildningar i socialt arbete ska träna sina studenter att kunna fylla denna viktiga roll och bättre möta de varierade behoven hos klienter som fallit offer för traumatiserande händelser som terrorattacker (Gelman & Mirabito, 2005; Pawlukewicz, 2003; Colarossi et al., 2007).

Många studier relaterade till terrorism handlar om det sociala arbetets villkor vid enskilda attacker, där i synnerhet 11 september har studerats, men även dess förutsättningar och konsekvenser i en kontext präglad av politisk konflikt och ett utdraget hot om terrorism, där studier finns om Israel/Palestina samt Nordirland (se t.ex. Campbell, 2007; Baum, 2010; Baum & Ramon, 2010; Somer et al, 2004; Landau, 1997). Fokus har i flertalet studier legat på hur socialarbetare påverkas av att arbeta med traumatiserade klienter, hur de hanterar sina egna känslor och emotioner i relation till den inträffade katastrofen/attacken samt hur arbetet kan genomföras utan att den professionella drabbas av "compassion fatigue" (Adams et al, 2006; Colarossi et al, 2005). Forskningen kring detta utgår från att situationer som dessa präglas av att professionella och klienter är aktörer i en delad verklighet i vilken båda parter är exponerade för likartade hot och faror. Under sådana omständigheter är det vanligt att den professionelle upplever sig sakna erforderlig träning för att hantera situationen, något som medför en känsla av den egna förmågan att hjälpa som påtagligt kringskuren och därmed ger upphov till förhöjda stressnivåer (Nuttman-Schwartz & Dekel, 2008). Denna delade verklighet innebär för de professionella även en uppluckring av gränsen mellan deras privata och professionella jag vilket leder till att de agerar utifrån dubbla roller, som professionella och som individer och medlemmar i det samhälle där en terrorattack skett eller en våldsam politisk konflikt utspelar sig (Nuttman-Schwartz & Dekel, 2008; Shamaï, 1998; Baum, 2012). Socialarbetare behöver således hantera såväl sina roller som emotioner i arbetet med offer. Enligt Somer et al (2004) utgör den professionella rollen inget skydd mot att erfara samma typ av emotionella påfrestningar som socialarbetarna de är satta att hjälpa. Tvärtom sker de inledande reaktionerna utifrån en annan roll än den professionella, då man måste återupp-

rätta känslan av personlig säkerhet och stilla oron för de egna familjemedlemmarna innan man kan ta sig an krisarbetet (Somer et al, 2004; Landau, 1997). Shamai (2005) har visat på den konflikt mellan arbete och familj som socialarbetare kan erfara i situationer som dessa.

Under själva insatserna ställs sedan krav på vad Hochschild (2003) skulle kalla ett djupt emotionellt arbete för att lyckas undertrycka och omvandla känslor och upprätthålla en emotionell distans, något som Somer et al (2004) identifierat som viktiga coping-strategier bland de israeliska socialarbetare de inkluderat i sin fokusgruppstudie. Linzer et al (2008) har visat hur en "etisk dissonans" ofta uppstår hos socialarbetare som i samband med katastrofer, som t.ex. terrorattacker, under extrem press tvingas göra prioriteringar av hur insatser ska sättas in och hjälp fördelas. Detta nöd tvång att sätta vissa klienters behov av tjänster och resurser före andras orsakade ofta känslor av osäkerhet, tvivel och obehag hos socialarbetarna. Uppkomsten av sekundärtraumatisk stress och posttraumatiskt stressyndrom hos socialarbetare som arbetat med offer för terrorattacker, samt strategier för att hantera detta, har studerats av bland andra Dekel et al (2007), Fraidlin och Rabin (2006), Pulido (2007), Shamai och Ron (2009) och Bride (2007). Landau (1997) och Miller (2003) betonar vikten av det kollegiala stödet under arbetsvillkor som dessa, där det blir viktigt att dela uppgiften med flera andra och kunna fungera som en emotionell buffert för varandra.

I en studie som inkluderar både socialarbetare och offer fann emellertid Itzhaky och Dekel (2005) till sin förvåning att ju större socialarbetarnas egen exponering för terrorism var, desto mindre stress hos klienten – något Itzhaky och Dekel (2005) tror bottnar i att den socialarbetare som själv exponeras för samma hot som klienten har lättare att förstå och därmed tillmötesgå den senares behov. Detta visar på hur den delade verkligheten inte enbart innebär svårigheter för socialarbetarna utan även kan fungera möjliggörande.

Det sociala arbetets organisering och utförare har således varit fokus för en stor del av den forskning som bedrivits kring terrorism inom socialt arbete. Vid sidan av detta har även populationen offer, i bemärkelsen personer som direkt eller indirekt drabbats av konsekvenserna av t.ex. en terrorattack. Offrens upplevelser har då studerats för att utifrån dessa kunna utforma lämpligt stöd. Litteraturen inriktar sig därmed på traumatiserade offers behov av stödinsatser (se t.ex. Rowe, 2005; Weinberg, 2017). Ofta har studierna

inriktat sig på specifika grupper av offer, såsom barn och unga (se t.ex. Malekoff, 2008; Kirk & Madden, 2003) eller äldre (se t.ex. Torgusen & Kosberg, 2006). Vad gäller gruppen äldre så har studierna kring dessa ofta varit inriktade på minoritetsgrupper såsom migranter från Latinamerika (Strug et al, 2004; Monahan & Lurie, 2007; Strug et al, 2009) eller Kina (Chung, 2003; 2004), samt i ett fall på äldre med synbortfall – något som var en konsekvens av att en studie kring denna grupp redan var under pågående när 11 september inträffade (Brennan et al, 2003).

Beskrivning av kunskapsluckor som, om de adresseras, kan ha bäring för området VBE

Efter den forskningsgenomgång som gjorts ovan kan konstateras att forskning kring VBE inte har utgjort någon stor del av det sociala arbetets forskningsvolym. Huruvida detta verkligen utgör en stor lucka, eller om det delvis kan förstås som ett uttryck för främmandskap inför terminologin, är inte helt klart. Socialt arbete har alltid arbetat med och producerat kunskap kring människor i svåra situationer, där våldsutövande ofta utgjort ett centralt inslag (se t.ex. de tidigare i kapitlet refererade Widmer et al, 2007; Danielsen & Franger, 2012; Gabriel & Keller, 2014). Kunskapsluckorna skulle därmed i mångt och mycket kunna botten i det faktum att definitionerna av problemet helt enkelt sett annorlunda ut, samt i den ovan förda diskussionen om att socialt arbete inte ska arbeta med säkerhetspolitiska frågor. En fråga som är relevant är således huruvida det främst är fenomenet eller terminologin som är ny för disciplinen.

Något mer beforskat än VBE är terrorism, och mer specifikt terrorattacker, som kan beskrivas som en extrem form av VBE. Studier på detta tema härrör ofta från specifika nationella kontexter, främst USA, Storbritannien och Israel. Ett flertal studier har där genomförts gällande det sociala arbetets organisering och villkor samt dess utförare och mottagare i samband med terrorattacker, och ofta har även effekterna av det globala kriget mot terrorn berörts.

Allmänt inom socialt arbete finns mycket kunskap, såväl vetenskaplig som praktisk, om förebyggande arbete, om barn och ungdomar i utsatta situationer kännetecknade av t.ex. våld, kriminalitet och missbruk, om PTSD och behandling av traumatiserade männi-

skor. Detta är områden som är högst troliga att ha bäring även för arbete kring VBE och där strukturer och metoder för arbetet finns sedan tidigare. Utmaningen ligger i att utifrån detta lära sig hantera ett samhällsfenomen som upplevs som nytt och främmande. Även om arbetet kan föras inom ramarna för redan utarbetade strukturer så kommer socialarbetare i och med arbetet med VBE att ställas inför nya situationer och dilemman, kanske inte nödvändigtvis främst i mötet med klienter utan också i samverkan med andra aktörer där den egna rollen prövas och gränsdragningen mellan olika ansvarsområden kan komma att omförhandlas och utmanas. En ansenlig del av den forskning som finns bygger på en kritik av tendensen att överföra säkerhetspolitiska diskurser till det sociala arbetets fält. Det sociala arbetet ska handla om att skydda och stödja barn och unga vuxna, och flera forskare inom disciplinen har pekat på faran i att förskjuta socialt arbetes roll från mjuka metoder till tuffa, dvs. i en riktning där professionen alltmer kommer att ägna sig åt övervakning och kontroll.

Organisatoriskt inbyggda utmaningar för det sociala arbetet

De senaste årens neddragningar av det förebyggande arbetet har generellt lett till stora försämringar och ofta kritiserats (se t.ex. Baianstovu, 2012; Herz, 2016b). Det finns ofta ett krav på evidens och de metoder som inte kan uppvisa en sådan försvinner. Det ska dock hållas i åtanke att det inte är helt lätt att visa på evidens hos brett och långsiktigt förebyggande arbete. En konsekvens av den pågående utvecklingen är framväxten av en klientifieringsprocess, där människor inte längre möts utifrån sina egna villkor, utan i mötet med socialtjänsten och andra samhällsinstitutioner i allt större utsträckning reduceras till kategorier (Herz, 2016b; se även Arvidson & Johansson, 2017). Ökade krav på evidensbaserade metoder kan med pessimistiska ögon ses som en mekanisering av det sociala arbetets praktik. När det talas om att förebyggande arbete saknar evidens är frågan i vilken utsträckning det överhuvudtaget är relevant att tala om evidens ifråga i dessa fall, där det alternativa utfallet aldrig kan beskrivas mer än hypotetiskt. Ett starkt förebyggande och främjande arbete är en viktig del av det sociala arbetet, och ett försvagat sådant

har naturligtvis betydelse när man ska arbeta för att förhindra att individer hamnar i VBE.

Försvagningen av det förebyggande arbetet och förmågan att möta människors behov kan härledas till ökad arbetsbelastning och personalomsättning till följd av neddragningar, men också en tilltagande ovanifrånstyrning. Baianstovu (2012) beskriver hur det sociala arbetets institutioner rört sig mot en ökad byråkratisering som kommit att forma såväl vad individer ska vilja som vilka problem de får ha. Detta medför att socialtjänstens uppdrag, där den som en del i det demokratiska arbetet ska inta en kommunikativ roll, misslyckas. En institution kan förvisso inte förutsättningslöst tillgodose alla individens önskningar utan har specifika ansvarsområden och styrs ovanifrån. Människors behov upphör emellertid inte, men de måste till följd av klientifieringsprocessen omformuleras för att passa in i de strukturer som etablerats för socialtjänstens arbete (se också Järvinen 2002). De senaste femton årens strikta byråkrati har lett till ett ”demokratiskt underskott” inom socialtjänsten, där denna rör sig bort från de alltmer varierade behov människor har i ett globalt samhälle. Detta är viktigt i sammanhanget, för när glappet mellan det människor vill ha och anser sig behöva och det de kan få blir för stort uppstår en anomi som kan leda till att människor håller sig borta och skapar andra nätverk och sociala sammanhang som kan öppna upp för alternativa normer (Baianstovu, 2012). Vidare finns en tendens till att socialt arbete ofta utgår från ett något för snävt perspektiv där man inte i tillräcklig utsträckning uppmärksammar, förstår och relaterar till de globala perspektiven och ser praktik och fenomen som situerade i en större politisk kontext. Campbell (2007) betonar just vikten av ett mer reflexivt förhållningssätt inom det sociala arbetet, där i synnerhet socialarbetare verksamma i områden präglade av konflikter och politiskt våld, behöver ha en fördjupad förståelse av hur de sociala och politiska processer som präglar kontexten påverkar den egna rollen och praktiken.

Behovet av empirisk forskning kring individer involverade i VBE

Som framkommit i detta kapitel har merparten av forskningen inom socialt arbete berört praktikens villkor och organisering kring terrorattacker, socialarbetares erfarenheter av sådana situationer samt arbe-

tet med terrorns offer. Vad gäller individer involverade i VBE, som ibland kan bli utförare av sådana attacker men oftast inte, så finns relativt lite empirisk forskning som belyser deras situation, tankar och drivkrafter. Det råder således ett stort underskott på empiriska studier inom detta område, inte enbart inom socialt arbete utan generellt. Försök att bedriva empirisk forskning görs emellertid, exempelvis när det gäller att förstå individer som utövar/stödjer våld i islams namn (se t.ex. Atran, 2011).

Frågan är hur vi ska kunna utveckla effektiva metoder för arbete med en grupp som vi vet så pass lite om, och behovet av forskning som sätter dessa individers egna röster i centrum blir tydligt. Här synliggörs också de svårigheter som föreligger vad gäller att arbeta evidensbaserat och utifrån specialdesignade program med denna målgrupp. Vi kan inte ha en standardlösning som appliceras på alla, utan arbetet måste alltid utgå från den enskilda individen med dennes omständigheter och behov i centrum. Studier som bygger på data insamlad från individer aktiva inom, eller i anslutning till, VBE är inte lätta att genomföra då det ofta är svårt att som forskare få access till dessa personer, men det är onekligen ett område där det skulle behövas ytterligare empirisk forskning.

En annan grupp som utmålats som försummad i arbetet mot VBE och terrorism är familjer till de som anklagats eller misstänkts för terrorism. I en intervjustudie med kvinnor vars män blivit fokus för counter terrorism-arbete visar Guru (2012a; 2012b) hur dessa kvinnor bland annat upplever en långtgående social isolering från andra i när-samhället på grund av stigmatisering, samt en stor påverkan på barnen. Guru (2012a; 2012b) menar att det åligger utförarna av socialt arbete att vara medvetna om och synliggöra den bekymmersamma situation som dessa familjer hamnar i.

Behovet av lokal förankring och förtrogenhet med lokala villkor

I en rapport framtagen för att stödja den svenska socialtjänstens arbete med barn och unga som är involverade i eller riskerar att involveras i VBE konstaterar Socialstyrelsen (2016) att socialtjänstens arbete kring VBE bör integreras i redan befintliga strukturer. Detta är något som naturligtvis alltid behöver göras utifrån ett lokalt perspektiv, med den specifika platsens villkor, möjligheter och utma-

ningar som vägledande för organiseringen av arbetet. Betydelsen av en lokal förankring har ofta betonats i diskussioner om arbete runt VBE, och här är socialarbetarna viktiga aktörer. En förutsättning för lokal förankring är lokalkännedom, och kunskap om de specifika förhållanden som kännetecknar platsen ifråga. Normer skapas alltid i ett sammanhang, och därmed blir dessa sammanhang intressanta att belysa. När vi talar om plats och platsspecifika villkor kan en analytisk åtskillnad göras mellan rum (space) och plats (place). Rum refererar då till den yta, eller kuliss, på vilken människor är placerade och samspelar med varandra. Det handlar om den fysiska utformningen av stadsmiljön, om materialiteten hos byggnader, gator och torg. När rum tillskrivs sociala och kulturella innebörder blir de platser. Till platsen är alltså föreställningar knutna, och den är således mer subjektiv än rummet. Detta innebär att platser aldrig kan ses som statiska, utan tvärtom som ständigt pågående processer där människors meningsskapande och handlande upprätthåller dem. Sociala interaktioner utspelar sig i och ger mening åt rummet såväl i det ”offentliga” rummet som i de mer privata zoner som skapas genom upprättandet av fysiska eller symboliska barriärer gentemot obehöriga. Ett torg som på dagen är en gemytlig arena för socialt umgänge kan nattetid för den ensamme vandraren te sig hotfullt när det tagits över av andra aktörer och aktiviteter. De meningsskapande processerna ska inte förstås som enkelriktade, då även platsen formar och skapar människan. Materialiteten hos gator, torg, byggnader, buskage, gatubelysning och återvändsgränder får konsekvenser i det sociala, då de såväl möjliggör som förhindrar social interaktion genom att påverka vart människor rör sig och samlas, och därmed formar den interaktion som äger rum genom att påverka vad som görs och sägs, till vem det riktas, samt vart det iscensätts (Johansson, 2001; se även t.ex. Sahlin, 2010). Segregation är ett tillstånd där dikotomier som centrum/periferi och tillhörighet/utanförskap kommer till uttryck i såväl det fysiska rummet, genom områdets geografiska belägenhet i förhållande till andra områden, som i de socialt konstruerade föreställningarna om platsen. I ett segregerat samhälle kan människors livsvillkor skilja sig markant mellan olika bostadsområden, också inom en och samma stad, och organiseringen av stadsrummet kan orsaka såväl fysiska som sociala gränser mellan invånarna i olika stadsdelar. När livsvillkor på detta sätt kopplas till plats kan detta få en rad konsekvenser. I till exempel Göteborg kommer många av de

som rest till konflikterna i Syrien/Irak från de stadsdelar som är mest utsatta gällande såväl socioekonomiska förutsättningar som ohälsotal, och där både medellivslängd och sysselsättningsgrad är anmärkningsvärt mycket lägre än i andra delar av staden (Larsson, 2016b; Göteborgs stad, 2014).

Samspelet mellan rummets sociala och materiella dimensioner blir extra intressant i förhållande till VBE, om vi beaktar det faktum att det ofta gått att iaktta över tid beständiga mönster ifråga om extremistiska attityder och uttryck och specifika platser. Till exempel har ett möjligt samband påvisats mellan dagens nynazism och 1930-talets lokala nazistiska föreningar (Löow, 2004). Blombäck (2016) undersöker i en rapport det faktum att vissa svenska kommuner sticker ut ifråga om inrapporterade rasideologiska aktiviteter. I rapporten presenteras visserligen några mönster som tycks kännetecknande för majoriteten av de kommuner som uppvisat en hög grad av aktivitet, som t.ex. låg medelinkomst, låg spridning av inkomsterna och en tveksam inställning till invandring. Något direkt svar på hur en miljö blir särskilt gynnsam för rasideologiska attityder och aktiviteter kan dock inte presenteras. Blombäck (2016) konstaterar därför att vi fortfarande inte kan förklara varför det i vissa miljöer uppstår rasideologiska organisationer, men att det är viktigt att inte glömma den lokala kontextens betydelse i studiet av dessa sammanslutningar. Vad gäller de senaste årens utresande till konfliktzonen i Syrien och Irak kan även detta delvis beskrivas som ett platsspecifikt fenomen, då det är områden i våra storstäder Stockholm, Göteborg och Malmö, samt Örebro, som tycks sticka ut i antal resenärer. Dessa platser uppvisar vissa likheter i strukturella villkor och förutsättningar och dras med likartade utmaningar, något som är av intresse att studera närmre. Detta görs till viss del i mitt pågående avhandlingsarbete, som bland annat söker belysa hur lokala förhållanden kan spela in i individers beslut att resa för att delta i en global konflikt, samt hur platsen i sin tur påverkas av att flertalet av dess invånare ger sig av och sedermera kanske också återvänder.

Förslag på möjliga satsningar på forskningsfrågor som kan ha bäring för forskning om och arbetet mot våldsbejakande extremism

Som framgått i detta kapitel tycks det finnas en stor lucka inom disciplinen socialt arbete vad gäller forskning kring VBE. I kapitlet har gjorts en genomgång av befintlig sådan forskning, samt studier som relaterar till det sociala arbetets praktik. I denna genomgång har de teman som visat sig mest förekommande lyfts fram, och ett antal angelägna kunskapsluckor har identifierats.

Sammantaget är VBE, åtminstone utifrån rådande definitioner och begreppsapparat, ett nytt fenomen för det sociala arbetet, vilket också medför en osäkerhet gällande hur det ska hanteras. I denna avslutande del formuleras därför ett antal rekommendationer avsedda att ringa in områden som om de studerades närmre skulle kunna bidra med viktig kunskap till området.

- *Utformande av utvärderingsstrategier.* Det kan knappast hållas för troligt att metoder kan utformas som möter allas behov i alla situationer. Den bristande utvärderingen av metoder för arbete mot VBE har lyfts av bland annat Widmer et al (2007) och Mattsson et al (2016) och en utmaning att möta är således utformandet av alternativa utvärderingsstrategier i syfte att undersöka vad som fungerar för vem, och under vilka villkor.
- *Empirisk forskning som bygger på aktivas egna röster.* Överlag finns ett behov av mer empirisk forskning på området, såväl kvalitativa som kvantitativa och multistrategiska studier. Inte minst finns ett behov av forskning som utgår från de individer som befinner sig i någon av de faser som ingår i den ”radikaliseringens livscykel” som berördes i kapitlets första del. Personer som är på väg att involveras i VBE, som redan befinner sig i en sådan miljö eller som är på väg att lämna den, kan bidra till genererandet av den kunskap som är nödvändig för att på ett klokt och verkningfullt sätt utforma metoder – eller använda och anpassa metoder som redan brukas i relation till andra målgrupper – som svarar mot de behov som kan urskiljas i individernas egna berättelser.

- *Lokala förhållandens betydelse.* En annan sak som framhållits som viktig i detta kapitel är lokalsamhället och platsspecifika förhållanden, syftandes till såväl sociala som materiella dimensioner. Då man har sett att vissa platser över tid uppvisar en regelbundenhet ifråga om vissa former av VBE så finns skäl att ytterligare utforska denna "fenomenets geografi". Inte minst för det sociala arbetets praktik är kunskap om vad som gör en plats till en gynnsam miljö för olika typer av extremism värdefull, då detta kan ge kunskap om vilka förebyggande insatser som har bäst verkan samt var de ska sättas in. Här kan t.ex. fallstudier av enskilda kommuner, stadsdelar eller bostadsområden vara en möjlig väg att gå.
- *Återvändare från Syrien.* De barn, ungdomar och unga vuxna som återvänt från Syrien bär ofta med sig trauman och svåra upplevelser. Individerna i denna grupp skiljer sig åt både vad gäller individuella bakgrundsfaktorer som ålder, bakomliggande syfte med att resa och sedermera återvända, samt exponering för (eller deltagande i) våldshandlingar. Denna komplexa grupp, som knappast är tillräckligt homogen för att benämnas i singular, behöver vi mer kunskap om för att kunna sätta in de resurser som krävs.
- *Anhöriga.* En grupp som inte får glömmas bort är familjemedlemmar och andra närstående till personer som befinner sig i grupper som använder våld, som rest för att strida med grupper som t.ex. Islamiska staten i Syrien/Irak, eller som har en eller flera familjemedlemmar som anklagats eller åtalats för kriminella handlingar kopplade till VBE. Hur begreppsliggör de anhöriga sina närståendes handlingar? Vilka behov behöver mötas, och vilken roll kan anhöriga spela i arbetet mot VBE?
- *Exkluderingsprocesser och globala perspektiv.* Vikten av att förstå fenomen som situerade i en social kontext och relaterade till andra fenomen kan inte nog betonas. För att studera hur individer i en svensk kontext kommer att göra våldsbejakande tolkningar av islam behöver vi samtidigt studera rasism, islamofobi och andra exkluderingsprocesser. Det bör också uppmärksammas hur lokala och globala förhållanden och skeenden interagerar med varandra.

Avslutningsvis kan konstateras att frågor rörande VBE aktualiseras alltmer för det sociala arbetets praktik, varför även forskningssidan av ämnet behöver följa med. Det finns ett stort behov av empirisk forskning, inte endast inom socialt arbete utan kring miljöerna generellt. Inte minst behövs fler studier som tittar på VBE utifrån en svensk kontext. Med tanke på den vikt som tillskrivs lokala förhållanden så är det naturligtvis en stor brist om vår kunskap huvudsakligen baseras på miljöer utanför Sverige.

Referenser

- Adams, R.E., Boscarino, J.A. & Figley, C.R. (2006). Compassion Fatigue and Psychological Distress among Social Workers: A Validation Study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103–108.
- Akademikerförbundet SSR (2015). Global definition av professionen socialt arbete. Tillgänglig: <https://akademssr.se/dokument/global-definition-av-socialt-arbete>
- Arvidson, M. & Johansson, S. (2017). Roll och identitet: En socialpsykologisk introduktion. Malmö: Gleerups.
- Atran, S. (2011). Talking to the enemy: Violent extremism, sacred values, and what it means to be human. London: Penguin.
- Awan, I. & Guru, S. (2017). Parents of foreign "terrorist" fighters in Syria – will they report their young? *Ethnic and Racial Studies*, 40(1), 24–42.
- Baianstovu, R. (2012). Mångfald som demokratins utmaning: en studie av hur socialtjänsten som välfärdsbyråkrati och moralisk samhällsinstitution förstår och hanterar kulturell mångfald. (Doktorsavhandling). Örebro: Örebro universitet.
- Barkdull, C., Khaja, K., Queiro-Tajalli, I., Swart, A., Cunningham, D. & Dennis, S. (2011). Experiences of Muslims in Four Western Countries Post-9/11. *Affilia*, 26(2), 139–153.
- Barrelle, K. (2015). Pro-integration: disengagement from and life after extremism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7(2), 129–142.

- Baum, N. (2010). After a terror attack: Israeli: Arab professionals' feelings and experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(5), 685–704.
- Baum, N. (2012). 'Emergency Routine': The Experience of Professionals in a Shared Traumatic Reality of War. *The British Journal of Social Work*, 42(3), 424–442.
- Baum, N. & Ramon, S. (2010). Professional growth in turbulent times: an impact of political violence on social work practice in Israel. *Journal of social work*, 10(2), 139–156.
- Blennberger, E. (2006). Etik för socialt arbete. I Meeuwisse, A; Sunesson, S. & Swärd, H. (red) *Socialt arbete: en grundbok*. Stockholm: Natur och kultur, s. 227–247.
- Blombäck, S. (2016). Intoleranta platser? Rasideologisk aktivitet i svenska kommuner 2008–2015. Segerstedtinstitutet, rapport 3. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Brennan, M., Horowitz, A. & Reinhardt, J.P. (2003). The September 11th attacks and depressive symptomatology among older adults with vision loss in New York City. *Journal of Gerontological Social Work*, 40(4), 55–71.
- Bride, B.E. (2007). Prevalence of Secondary Traumatic Stress among Social Workers. *Social Work*, 52(1), 63–70.
- Bubolz, B.F. & Simi, P. (2015). Leaving the World of Hate: Life-Course Transitions and Self-Change. *American Behavioral Scientist*, Vol. 59(12), 1588–1608.
- Burgoon, B. (2006). On Welfare and Terror: Social welfare policies and political-economic roots of terrorism. *The Journal of Conflict Resolution*, 50(2), 176–203.
- Campbell, J. (2007). Social Work, Political Violence and Historical Change: Reflections from Northern Ireland. *Social Work and Society: International Online Journal*, 5(3).
- Carlsson, C. (2016). Att lämna våldsbejakande extremism: En kunskapsöversikt. Forskningsrapport 2016:1. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Carter, B. G. (2010). The Strengths of Muslim American Couples in the Face of Religious Discrimination Following September 11 and the Iraq War. *Smith College Studies in Social Work*, 80(2–3), 323–343.

- Christensen, T.W. (2015). How extremist experiences become valuable knowledge in EXIT programmes. *Journal for Deradicalization*, nr 3, 92–134.
- Chung, I. (2003). The impact of the 9/11 attacks on the elderly in NYC Chinatown: implications for culturally relevant services. *Journal of Gerontological Social Work*, 40(4), 37–53.
- Chung, I. (2004). Creative use of focus groups: providing healing and support to NYC Chinatown residents after the 9/11 attacks. *Social Work with Groups*, 26(4), 3–19.
- Colarossi, L., Berlin, S., Harold, R.D. & Heyman, J. (2007). Social Work Students' Experiences and Training Needs After the September 11, 2001 Terrorist Attacks. *Journal of Teaching in Social Work*, 27(3–4), 137–155.
- Colarossi, L., Heyman, J. & Phillips, M. (2005). Social workers' experiences of the world trade center disaster: stressors and their relationship to symptom types. *Community Mental Health Journal*, 41(2), 185–198.
- Cooley, C.H. (1992). *Human nature and the social order*. New Brunswick, N.J: Transaction.
- Coppock, V. & McGovern, M. (2014). 'Dangerous Minds'? Deconstructing Counter-Terrorism Discourse, Radicalisation and the 'Psychological Vulnerability' of Muslim Children and Young People in Britain. *Children & Society*, 28(3), 242–256.
- Danielsen, I. & Franger, G. (2012). Social work confronting new right wing movements. *European Journal of Social Education*, (22/23), 100–122.
- Dekel, R., Hantman, S., Ginzburg, K. & Solomon, Z. (2007). The Cost of Caring? Social Workers in Hospitals Confront Ongoing Terrorism. *The British Journal of Social Work*, 37(7), 1247–1261.
- Ebaugh, H.R.F. (1988). *Becoming an ex: the process of role exit*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fraidlin, N. & Rabin, B. (2006). Social Workers Confront Terrorist Victims: The Interventions and the Difficulties. *Social Work in Health Care*, 43(2–3), 115–130.

- Gabriel, T. & Keller, S. (2014). Junctions, Pathways and Turning Points in Biographical Genesis of Right-Wing Extremism. *Social Work & Society*, 12(1), 1–12.
- Gelman, C.R. & Mirabito, D.M. (2005). Practicing What We Teach: Using Case Studies from 9/11 to Teach Crisis Intervention from a Generalist Perspective. *Journal of Social Work Education*, 41(3), 479–494.
- Gibson, M. & Iwaniec, D. (2003). An empirical study into the psychosocial reactions of staff working as helpers to those affected in the aftermath of two traumatic incidents. *British Journal of Social Work*, 33(7), 851–870.
- Guru, S. (2010). Social Work and the 'War on Terror'. *The British Journal of Social Work*, 40(1), 272–289.
- Guru, S. (2012a). Reflections on research: Families affected by counter-terrorism in the UK. *International Social Work*, 55(5), 689–703.
- Guru, S. (2012b). Under Siege: Families of Counter-Terrorism. *The British Journal of Social Work*, 42(6), 1151–1173.
- Göteborgs stad (2014). Skillnader i livsvillkor och hälsa i Göteborg. Göteborg: Göteborgs stad. Tillgänglig: <https://goteborg.se/wps/wcm/connect/34c40e2c-2fea-4867-954a-4a6f022fe505/Skillnader-i-livsvillkor-och-h%C3%A4lsa-2014-Huvudrapport1.pdf?MOD=AJPERES>
- Hedin, U.C., Herlitz, U. & Kuosmanen, J. (2006). Exitprocesser och empowerment: En studie av sociala arbetskooperativ inom Vägen ut projektet. Kriminalvårdens forskningskommitté, rapport 19. Norrköping: Kriminalvården.
- Herz, M. (2016a). Socialt arbete, pedagogik och arbetet mot så kallad våldsbejakande extremism: En översyn. Segerstedt-institutet, rapport 1. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Herz, M. (2016b). Levande socialt arbete: Vardagsliv, sörjbarhet och sociala orättvisor. Stockholm: Liber.
- Hochschild, A.R. (2003). *The Managed Heart – Commercialization of Human Feeling*. Berkley: University of California Press.
- Horgan, J. (2005). *The Psychology of Terrorism*. London: Routledge.

- Iannaccone, L.R. & Berman, E. (2006). Religious extremism: the good, the bad, and the deadly. *Public choice*, 128(1–2), 109–130.
- Itzhaky, H. & Dekel, R. (2005). Helping Victims of Terrorism: What Makes Social Work Effective? *Social Work*, 50(4), 335–343.
- Johansson, B. (2001). Att slåss för erkännande: en studie i gatuvåldets dynamik. Department of Social Sciences, Örebro University.
- Johansson, S. (2015). Kartläggning av behov och förutsättningar för en avhopparverksamhet i Värmlands län. FoU Välfärd Värmland, rapport 2015:3. Karlstad: Universitetstryckeriet.
- Johansson, S. & Arvidson, M. (2016). Att bekämpa det onda eller främja det goda: Fyra verksamhetsperspektiv på individer i våldsbejakande miljöer samt preventionsarbete runt dessa. *Sociologisk forskning*, 53(3), 345–370.
- Järvinen, M. (2002). Mötet mellan klient och system – om forskning i socialt arbete. *Dansk sociologi*, 13(2), 73–84.
- Kirk, A.B. & Madden, L.L. (2003). Trauma Related Critical Incident Debriefing for Adolescents. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20(2), 123–134.
- Kundnani, A. (2012). Radicalisation: the journey of a concept. *Race and class*, 54(2), 3–25.
- Landau, R. (1997). Terrorism and the social worker. *Practice*, 9(4), 5–12.
- Larsson, G. & Björk, M. (2015). Globala konflikter med lokala konsekvenser. Översikt om utresandeproblematiken. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Larsson, G. (2016a). Social oro, målkonflikter och våldsbejakande extremism. I Söderman, J. & Johansson, T. (red.) *Låt alla stenar rulla: Lärande, estetik, samhälle. En vänbok till Ove Sernhede*. Göteborg: Daidalos, s. 247–258.
- Larsson, G. (2016b). Kalifatet som inte blev som man hade tänkt sig: De som lämnar Islamiska staten. I Enstedt, D., Larsson, G. & Sardella, F. (red.) *Religionens varp och trasor: En festskrift till Åke Sander*. Borås: LIR.skrifter, s. 109–120.

- Liedgren Dobronravoff, P. (2007). Att bli, att vara och att ha varit – om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen i Sverige. Avhandling i socialt arbete. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Liedgren Dobronravoff, P. (2009). Att lämna en värld – om utgångsprocessen från Jehovas vittnen. *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 3–4, 390–412.
- Linzer, N., Sweifach, J. & Heft-LaPorte, H. (2008). Triage and Ethics: Social Workers on the Front Line. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 18(2), 184–203.
- Löow, H. (2004). Nazismen i Sverige 1924–1979 : pionjärerna, partierna, propagandan. Stockholm: Ordfront.
- Malekoff, A. (2008). Transforming Trauma and Empowering Children and Adolescents in the Aftermath of Disaster Through Group Work. *Social Work with Groups*, 31(1), 29–52.
- Mattsson, C., Lebedinski Arfvidson, C. & Johansson, T. (2016). Mellan det angelägna och det svårfångade: En studie av pågående utvecklingsarbete för att förhindra att unga människor rekryteras till miljöer som utövar våld i islams namn. Segerstedt-institutet, rapport 2. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mcdonald, L.Z. (2011). Securing Identities, Resisting Terror: Muslim Youth Work in the UK and its Implications for Security. *Religion, State & Society*, 39(2–3), 177–189.
- Meah, Y. & Mellis, C. (2009). Recognising and Responding to Radicalisation: Considerations for policy and practice through the eyes of street level workers. RecoRa.
- Miller, M. (2003). Working in the Midst of Unfolding Trauma and Traumatic Loss: Training as a Collective Process of Support. *Psychoanalytic Social Work*, 10(1), 7–25.
- Mills, C.W. (2002). Den sociologiska visionen. Lund: Arkiv förlag/A-Z förlag.
- Monahan, K. & Lurie, A. (2007). Reactions of Senior Citizens to 9/11: Exploration and Practice Guidelines for Social Workers. *Social Work in Health Care*, 45(1), 33–47.
- Mullins, S. (2010). Rehabilitation of Islamist terrorists: Lessons from criminology. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 3(3), 162–193.

- North, C.S., Gordon, M., Kim, Y.S., Wallace, N.E., Smith, R.P., Pfefferbaum, B., Hong, B.A., Ali, O., Wang, C. & Pollio, D.E. (2014). Expression of Ethnic Prejudice in Focus Groups from Agencies Affected by the 9/11 Attacks on the World Trade Center. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 23(2), 93–109.
- Nuttman-Shwartz, O. & Dekel, R. (2008). Training Students for a Shared Traumatic Reality. *Social Work*, 53(3), 279–281.
- Pawlukewicz, J. (2003). World Trade Center Trauma Interventions: A Clinical Model for Affected Workers. *Psychoanalytic Social Work*, 10(1), 79–88.
- Pulido, M.L. (2007). In Their Words: Secondary Traumatic Stress in Social Workers Responding to the 9/11 Terrorist Attacks in New York City. *Social Work*, 52(3), 279–281.
- Rowe, C.E. (2005). A Brief Treatment with a Posttraumatic Stress Disordered Patient: A Self Psychological Perspective. *Clinical Social Work Journal*, 33(4), 473–484.
- Sahlin, I. (1994a). "Stackare" eller "skurk": Om den kluvna klientbilden. Lund: Network for research in criminology and deviant behaviour at Lund University.
- Sahlin, I. (1994b). Den kluvna klienten, *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1(4), 303–24.
- Sahlin, I. (2000). Brottprevention som begrepp och samhällsfenomen. Lund: Arkiv.
- Sahlin, I. (red) (2010). I trygghetens namn. Göteborg: Daidalos
- Shamai, M. (1998). Therapist in Distress: Team-Supervision of Social Workers and Family Therapists Who Work and Live under Political Uncertainty. *Family Process*, 37(2), 245–259.
- Shamai, M. (2005). Personal Experience in Professional Narratives: The Role of Helpers' Families in Their Work with Terror Victims. *Family Process*, 44(2), 203–215.
- Shamai, M. & Ron, P. (2009). Helping Direct and Indirect Victims of National Terror: Experiences of Israeli Social Workers. *Qualitative Health Research*, 19(1), 42–54.

- Scharoun, K. & Dziegielewski, S.F. (2004). Bioterrorism and the emergency room: planning for the unexpected. *Stress, Trauma and Crisis: An International Journal*, 7(3), 135–150.
- Smith, M., Lees, D. & Clymo, K. (2003). The Readiness Is All. Planning and Training for Post-Disaster Support Work. *Social Work Education*, 22(5), 517–528.
- Socialstyrelsen (2016). Våldsbejakande extremism: Stöd för socialtjänstens arbete med barn och unga vuxna. Tillgänglig: <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2016/2016-5-2>
- Somer, E., Buchbinder, E., Peled-Avram, M. & Ben-Yizhack, Y. (2004). The stress and coping of israeli emergency room social workers following terrorist attacks. *Qualitative Health Research*, 14(8), 1077–1093.
- Spalek, B. & Davies, L. (2012). Mentoring in Relation to Violent Extremism: A Study of Role, Purpose, and Outcomes, *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(5), 354–368.
- Stanley, T. & Guru, S. (2015). Childhood Radicalisation Risk: An Emerging Practice Issue. *Practice*, 27(5), 353–366.
- Strug, D.L., Mason, S.E. & Heller, F.E. (2004). An Exploratory Study of the Impact of the Year of 9/11 on Older Hispanic Immigrants in New York City. *Journal of Gerontological Social Work*, 42(2), 77–99.
- Strug, D.L., Mason, S.E. & Auerbach, C. (2009). How Older Hispanic Immigrants in New York City Cope With Current Traumatic Stressors: Practice Implications. *Journal of Gerontological Social Work*, 52(5), 503–516.
- Torgusen, B.L. & Kosberg, J.I. (2006). Assisting Older Victims of Disasters: Roles and Responsibilities for Social Workers. *Journal of Gerontological Social Work*, 47(1–2), 27–44.
- Tsui, M.S. & Cheung, F.C.H. (2003). Dealing with Terrorism: What Social Workers Should and Can Do. *Social Work*, 48(4), 556–557.
- Ungar, M. (2004). A Constructionist Discourse on Resilience: Multiple Contexts, Multiple Realities among At-Risk Children and Youth. *Youth & Society*, 35(3), 341–365.

- Wacquant, L.J.D. (1990). Review Essay : Exiting Roles or Exiting Role Theory? Critical Notes on Ebaugh's Becoming an Ex. *Acta Sociologica*, 33(4), 397–404.
- Weinberg, M. (2017). Trauma and social support: The association between informal social support, formal social support, and psychological well-being among terror attack survivors. *International Social Work*, 60(1), 208–218.
- Widmer, T., Blaser, C. & Falk, C. (2007). Evaluating Measures Taken Against Right-Wing Extremism. *Evaluation*, 13(2), 221–239.

11 Sociala rörelser, protester och politiskt våld – en forskningsöversikt

Magnus Wennerhag

Den samtida forskningen om sociala rörelser erbjuder en rad insikter om politiskt motiverat våld: varför det uppkommer, vad som gör att våldsanvändning kan eskalera, men även vad som bidrar till att grupper inom en rörelse undviker eller slutar att använda våld. När man inom forskningen om sociala rörelser talar om radikaliseringsprocesser avser man vanligen de processer som leder till att grupper av aktivister inom en rörelse börjar använda våld eller trappar upp sitt användande av våld.

Inom andra forskningsfält brukar radikaliseringsprocesser ofta relateras till sociala bakgrundsfaktorer, individuella omständigheter eller personlighetsdrag, vilka antas bidra till att enskilda individer börjar använda politiskt motiverat våld eller ansluter sig till grupper där våld används.¹ En sådan förståelse av radikaliseringsprocesser har inte sällan legat till grund för myndighetsåtgärder för att förebygga eller bekämpa politiskt motiverat våldsbrottslighet.

Utgångspunkten inom forskningen om sociala rörelser är i stället att de flesta individer som utför politiskt motiverade våldshandlingar redan är en del av en social rörelse. Det blir därmed relevant att undersöka de sociala processer inom en rörelse som kan leda till att vissa grupper inom en rörelse använder våld, samt hur dessa processer påverkas av interaktion med aktörer utanför rörelsen. Detta innebär också att forskningen inom detta fält mer sällan intresserar

---

¹ För en överblick av några centrala förståelser av begreppet ”radikaliseringsprocesser” inom olika forskningsfält (samt hur olika statliga aktörer förstår fenomenet), se Borum (2011).

sig för de enskilda utövare av politiskt våld som agerar på egen hand och inte är knutna till en rörelse.²

Samtidigt har forskningen om sociala rörelser länge undersökt vilka individer som ansluter sig till rörelser och varför de gör det. I vissa studier har det även undersökts vilka individuella omständigheter som påverkar att rörelseaktivister börjar använda olagliga eller våldsamma metoder. Därmed kan den empiriska forskningen inom detta fält kasta nytt ljus över den förståelse av radikaliserings som dominerat annan forskning och myndighetsåtgärder.

I detta kapitel ges inledningsvis en övergripande bild av forskningsfältets framväxt och huvudsakliga kunskapsintressen. Därefter introduceras hur man inom detta fält har betraktat och undersökt fenomenet politiskt våld. Detta följs av en översikt över de faktorer som forskningen kunnat visa är betydelsefulla för att individer ansluter sig till sociala rörelser, samt för att vissa rörelseaktivister börjar använda våldsamma metoder. Därefter diskuteras forskningen om radikaliseringsprocesser, vilket här förstås som när grupper inom en social rörelse börjar använda politiskt motiverat våld. I fokus står de mekanismer på gruppnivå som vanligen är centrala för att grupper inom en social rörelse radikaliserar, något som även möjliggör insikter om hur dessa processer kan avbrytas. Kapitlet avslutas med en diskussion om framtida forskningsbehov.

Bakgrund

Forskningen om sociala rörelser är ett internationellt akademiskt fält som vuxit fram i synnerhet under det senaste halvsekle, ofta med förankring inom discipliner som sociologi och statsvetenskap. Några av de övergripande kunskapsintressen som utmärkt detta fält har varit att förklara varför sociala rörelser uppstår, hur de fungerar, vilken roll de spelar för värderingsförändringar i samhället, hur de både påverkar och påverkas av andra aktörer i det politiska systemet samt vilka grupper av medborgare som främst engagerar sig i rörelser. Under

---

² Det finns dock exempel på forskning inom detta fält som undersökt i vilken mån enskilda utövare av politiskt våld direkt inspirerats av specifika sociala rörelsers retorik och ideologi. Se till exempel Berntzen och Sandberg (2014), som undersöker hur den anti-muslimska rörelsens retorik och verklighetsbild påverkade Anders Behring Breiviks motiv till de terrorattacker han genomförde i Norge den 22 juli 2011.

1970-talet fokuserade denna forskning ofta den tidens ”nya sociala rörelser” i västvärlden (till exempel miljö-, freds- och kvinnorörelsen samt medborgarrättsrörelsen i USA). Sedan dess har fältet breddats till att undersöka även andra typer av sociala rörelser, också i andra delar av världen, och historiska studier om äldre rörelser har bedrivits utifrån forskningsfältets centrala teoretiska ramverk.

Inom de samhällsvetenskapliga teorier som tidigare, under 1900-talets mitt, intresserade sig för sociala rörelser sågs dessa i huvudsak som irrationella eller missriktade kollektiva reaktioner på drastiska samhällsförändringar, vilka främst samlade människor från grupper som var marginaliserade eller hade berövats sina statuspositioner (Beck, 2015; Buechler, 2011). Inom det akademiska fält som växte fram från och med 1970-talet kom mycket i detta synsätt att ifrågasättas. Några av de mer betydelsefulla forskningsansatserna inom fältet ska här kort nämnas.

Inom ”resursmobiliseringsteorin” (se t.ex. McCarthy & Zald, 1977; Tilly, 1978) ses sociala rörelser som strategiskt handlande kollektiva aktörer vars möjligheter att uppnå sina politiska målsättningar betingas av deras kapacitet att effektivt mobilisera såväl anhängare som externa resurser. Inom den ansats som fokuserar ”politiska möjlighetsstrukturer” (se t.ex. Eisinger, 1973; Tarrow, 1988; McAdam, 1996) läggs stor vikt vid det politiska systemets funktions sätt och förhållningssätt till politiska protester samt vilka möjligheter rörelser har att skapa allianser med mer inflytelserika politiska aktörer; dessa faktorer ses som centrala för att förklara varför rörelser lyckas eller misslyckas med att mobilisera och påverka politik samt varför de väljer vissa strategier framför andra. De faktorer som ansetts mest betydelsefulla har varit huruvida det politiska systemet i allmänhet kännetecknas av öppenhet eller slutenhet gentemot politiskt oppositionella grupper, om förhållandet mellan samhällets eliter kännetecknas av stabilitet eller instabilitet vad gäller grundläggande politiska konfliktdimensioner, huruvida det bland samhällets eliter finns potentiella allierade till rörelsen, samt huruvida staten är benägen och har kapacitet att utöva repression mot rörelsen. Inom ”inramningsteorin” (”framing theory”, se t.ex. Snow & Benford, 1992) analyseras främst hur rörelserna själva beskriver de problem de ser i sin omvärld, hur de formulerar lösningsförslag till dessa upplevda problem samt hur de utifrån dessa beskrivningar mobiliserar aktivister och sympatisörer till handling. Denna analys gör det möjligt att se

på vilka sätt rörelsernas ideologi, retorik och samhällsanalys bidrar till att de väljer vissa strategier framför andra. Under senare årtionden har dessa olika ansatser inom forskningen om sociala rörelser i allt större grad integrerats.

Hur begreppsliiggörs då själva fenomenet sociala rörelser inom den samtida forskningen? Ofta brukar följande aspekter anses vara utmärkande för sociala rörelser (se t.ex. della Porta & Diani, 2006: 20–29; Tilly & Tarrow, 2007: 8; Alimi, Demetriou & Bosi, 2015: 14):

1. *Sociala rörelser utgörs av informella nätverk mellan organisationer och individer.* Detta innebär att en social rörelse inte kan reduceras till en eller ett fåtal organisationer, även om enskilda organisationer kan spela en betydande roll inom vissa rörelser.
2. *Sociala rörelser hålls samman av en kollektiv identitet och gemensamma målsättningar.* Detta innebär inte att förhållandet mellan rörelsens olika delar alltid präglas av samsyn; tvärtom är det vanligt med konflikter om vad som utgör rörelsens ”vi”, dess främsta målsättningar och vilka strategier rörelsen bör använda.
3. *Sociala rörelser formeras kring politiska, sociala eller kulturella konflikter med målsättningen att genomdriva eller motverka politiska, sociala eller kulturella förändringar.*
4. *De aktörer som ingår i sociala rörelser riktar i huvudsak krav mot institutionaliserad politik och offentliga institutioner, men även till andra inflytelserika samhällsaktörer.*
5. *De aktörer som ingår i sociala rörelser använder i huvudsak icke-institutionella former av politiskt handlande.* Detta kan innefatta allt ifrån demonstrationer och strejker till namninsamlingar och lobbying, men även olagliga och våldsamma former av protester. Det är även viktigt att påpeka att gränsen mellan institutionell och icke-institutionell politik inte alltid är entydig, till exempel när politiska partier och politiker är del av en social rörelse eller när delar av en social rörelse institutionaliseras genom grundandet av ett politiskt parti.

6. *Intensiteten i rörelsers aktiviteter och anslutningen till dem varierar vanligen över tid.* En del forskare talar om ”rörelsevågor” för att beskriva ett vanligt mönster i rörelsers mobiliseringar; under en tillväxtfas växer ofta protesternas antal och storlek, vilket ofta kulminerar när delar av rörelsen upplever att tillräckliga framgångar nåtts, vilket följs av en nedgångsfas som ofta utmärks av tilltagande splittring inom rörelsen, mellan dem som vill se mer långtgående förändringar och de som inte vill det.

Inom forskningen har man konstaterat att västerländska liberaldemokratiska samhällen alltmer kommit att präglas av närvaron av sociala rörelser och deras ofta icke-institutionella politiska handlande (Meyer & Tarrow, 1998). Många av de metoder för politisk påverkan som tidigare ansågs vara okonventionella och förknippades med social oro har i allt större utsträckning normaliserats. Denna normalisering handlar dels om att allt fler medborgare ägnar sig åt olika former av aktivism, dels om att makthavarna har fått en mer tillåtande syn på många typer av politiska protester (Van Aelst & Walgrave, 2001; Norris, 2002).³ Även om många av de metoder som sociala rörelser använder har normaliserats förekommer det samtidigt att rörelser använder metoder som i allmänhet inte betraktas som legitima i demokratiska stater. Detta gäller i synnerhet påverkansmetoder som involverar våldsanvändning.

Sociala rörelsers handlingsrepertoarer

Inom forskningen om sociala rörelser talar man ofta om ”handlingsrepertoar” (”repertoire of action” eller ”repertoire of contention”) för att beskriva den uppsättning av metoder för att påverka politik och samhälle som används inom en rörelse (Tilly, 1978; 2008; Alimi, 2015). Utgångspunkten är att sociala rörelsers val av handlingsrepertoar sker utifrån både strategiska och ideologiska överväganden. Strategiska överväganden kan handla om att beakta de möjliga för-

---

³ Ett svenskt exempel på en mer tillåtande syn på politiska protester är den betydelse som Demokratiutredningen (SOU 2000:1a) tillmäter nya sociala rörelser och deras protester. Denna utredning menar även att civila olydnadsaktioner (vilka definieras som ”en politisk handling som öppet och utan våld medvetet bryter mot lagen”) bör ses som ”ett naturligt inslag i en mogen demokrati” (ibid.: 205–206).

delar, kostnader och risker som en viss handlingsrepertoar är förknippad med, exempelvis inför att rörelsens aktivister ska försöka påverka politiska beslut eller den allmänna opinionen. Överväganden av strategisk karaktär kan också röra mer rörelseinterna angelägenheter och behov, till exempel att stärka rörelsens interna sammanhållning samt aktivisternas delaktighet och vilja till engagemang. En demonstration är inte enbart ett tillfälle för rörelsen att framföra politiska krav till makthavare utan även ett tillfälle då rörelsens deltagare möts och entusiasmerar varandra under delvis ritualiserade former, till exempel genom användandet av specifika slagord, sånger eller symboler. Ideologiska överväganden vid val av handlingsrepertoarer kan handla om att själva protesthandlingen ska vara i överensstämmelse med de krav eller normer som är centrala för rörelsen, exempelvis om fredsaktivister använder icke-våldsmetoder.

Valet av handlingsrepertoar påverkas även av rörelsens relation och interaktion med det omgivande samhället, till exempel med det politiska systemet, allmänheten, ordningsmakten eller politiska motståndare. Detta betingas delvis av det omgivande samhällets dominerande förhållningssätt till sociala rörelser och deras specifika handlingsrepertoarer. Två viktiga aspekter av detta är huruvida rörelsernas metoder betraktas som legitima av allmänheten och rörelsens potentiella allierade, givet det mål som rörelsen vill uppnå, och om metoderna är lagliga. Den första aspekten handlar om vad som i ett visst samhälle uppfattas som acceptabla sätt att verka för politiska och sociala förändringar; den andra aspekten handlar om vad staten tillåter. Båda dessa aspekter är naturligtvis väldigt kontextberoende, och varierar mellan samhällen och politiska system samt över tid. I en hårdför diktatur anses ofta all form av oppositionell verksamhet utanför statens kontroll vara hot som aktivt bör motarbetas, oavsett handlingsrepertoar. Demokratiska system kännetecknas däremot av öppenhet inför många handlingsrepertoarer samtidigt som andra aktivt motarbetas – ofta med hänvisning till att demokratiska processer samt medborgerliga fri- och rättigheter måste kunna skyddas. Detta innebär att sociala rörelser kan använda sig av en större uppsättning av handlingsrepertoarer i demokratiska system.

Det är här viktigt att poängtera att det omgivande samhällets påverkan av vilka handlingsrepertoarer en rörelse väljer sällan är en enkelriktad process; oftast görs dessa val mot bakgrund av en återkommande och dynamisk interaktion mellan rörelsen och specifika

aktörer i det omgivande samhället. De aktörer som vanligen är inblandade i denna interaktion med rörelser är den institutionaliserade politiken och ordningsmakten, men allmänheten eller ”motrörelser” – det vill säga motståndarrörelser – kan påverka en rörelses val av handlingsrepertoarer (Alimi, 2015). Ofta innebär denna interaktion en lärandeprocess för alla involverade parter, där både rörelsen och den aktör den interagerar med ständigt anpassar sina strategier och motstrategier efter varandras agerande (McAdam, 1983).

Denna återkommande interaktion gör att sociala rörelser ofta försöker utveckla nya handlingsrepertoarer för att bemöta motpartens förändrade agerande och strategier. Sådana innovationer i handlingsrepertoarer är vanliga under ”protestvågor”, särskilt under den fas när intensiteten i en rörelses aktiviteter och interaktion med andra aktörer ökar. Under sådana faser får dessutom ofta innovationerna transnationell spridning, genom etablerade mediars rapportering eller rörelsens egna transnationella nätverk. Särskilt när nya former av protester leder till uppmärksamhet och politiska framgångar i ett land är det vanligt att liknande rörelser i andra länder försöker uppta de nya handlingsrepertoarerna (Tarrow, 1994; Giugni, 1998). Introduktionen av nya handlingsrepertoarer kan även skapa problem för myndigheter då de inte vet hur de ska förhålla sig till dessa, exempelvis om och hur de behöver kontrolleras eller regleras. Det bör samtidigt noteras att rörelser överlag tenderar att återanvända handlingsrepertoarer som sedan länge visat sig välfungerande; exempelvis har demonstrationen, en av de äldre protestformerna, fortsatt att vara en central handlingsrepertoar i flertalet rörelser (Tilly & Tarrow, 2007).

Även om det är relativt ovanligt ingår ibland användandet av politiskt våld i sociala rörelser handlingsrepertoarer. Med Bosi och Malthaners (2015: 439) definition innefattar politiskt våld ”handlingar som tillfogar individer och/eller egendom fysisk, psykisk eller symbolisk skada i syfte att förmå olika slags mottagare att verka för eller emot politiska, sociala och/eller kulturella förändringar” (jämför della Porta, 1995: 2–4). I likhet med andra handlingsrepertoarer påverkar en rad faktorer huruvida sociala rörelseaktörer använder våld för att uppnå sina målsättningar: tillgängligheten av andra typer av handlingsrepertoarer, rörelseaktörernas övriga strategiska överväganden och ideologi, men även förändringar i det omgivande samhället, främst vad gäller hur rörelsens motståndare och allierade agerar. I liberaldemokratiska samhällen är möjligheterna att i stället använda andra hand-

lingsrepertoarer mycket större, vilket förklarar att politiskt våld är relativt ovanligt i sådana politiska system. Förklaringar till varför rörelseaktörer i demokratier ändå i vissa fall använder politiskt våld måste alltså sökas i andra faktorer (Bosi & Malthaner, 2015).

Forskning om sociala rörelser och politiskt våld

Sedan 1970-talet har forskningen om sociala rörelser undersökt handlingsrepertoarer som innehållit mer eller mindre våldsamma metoder men det var först under 1990-talet som forskare började publicera studier som mer uttryckligen fokuserade fenomenet politiskt våld (Bosi & Malthaner, 2015). I denna forskning undersöktes främst relativt små rörelsegrupper som hade uppstått i västeuropeiska länder under 1960- och 1970-talen, exempelvis underjordiska vänsterterroristiska grupper i Italien och Västtyskland samt etnonationalistiskt separatistiska grupper i Spanien och Storbritannien (t.ex. White, 1993; Wieviorka, 1993; della Porta, 1995). Efter terrordåden i USA den 11 september 2001 började forskare inom detta fält även att intressera sig för islamistisk terrorism och religiöst motiverat våld (t.ex. Wiktorowicz, 2004; Malthaner, 2011). Studier som rör höger-radikala rörelsegruppers användande av våld har också genomförts under senare år (t.ex. Koopmans & Olzak, 2004; Giugni et al., 2005; Caiani, della Porta & Wagemann, 2012; Dobratz & Waldner, 2012; Blee, 2017). En viktig inspiration under de senaste åren har varit den ansats som kallas ”contentious politics” (McAdam, Tarrow & Tilly, 2001). Denna ansats betraktar olika former av mer eller mindre konfliktinriktad politik som ett kontinuum från institutionaliserad politik via sociala rörelser till uppror och revolutioner, inom vilket politiskt våld bör studeras utifrån interaktionen mellan rörelser och aktörer i deras omgivning. Här finner vi även den samtida forskning som studerar radikaliserings och politisk våldsanvändning utifrån ett mer relationellt och processorienterat perspektiv (della Porta, 2013; Alimi, Bosi & Demetriou, 2015).

En annan del av detta akademiska fält är forskningen om ”protest policing”, det vill säga den polisiära hanteringen av demonstrationer och andra protester (t.ex. della Porta & Reiter, 1998; della Porta, Peterson & Reiter, 2006). Även denna forskning berör frågor om sociala rörelser och våld, främst sådant våld som förekommer under

upplopp i samband med demonstrationer. Överlag fokuserar denna forskning på ordningsmaktens dubbla uppgift att både garantera rätten att demonstrera och upprätthålla den allmänna ordningen under demonstrationer. Ofta undersöks de strategier som används av polis för att undvika, kontrollera och dämpa våldsamma sammandrabbningar mellan demonstranter och polis (eller med motdemonstranter), men också hur interaktionen polis–demonstranter (inklusive de motstrategier som demonstranter ibland utvecklar) påverkar olika polisiära strategiers utfall, både vad gäller upprätthållandet av ordning och mer allmänt förhållandet mellan sociala rörelser och polis.

Vad gäller det svenska forskningsfältet om sociala rörelser kan konstateras att det finns relativt få studier som i större detalj undersöker politiskt våld inom samtida sociala rörelser i Sverige. När det gäller radikala vänsterrörelser i Sverige har ett fåtal kvalitativa studier baserade på i synnerhet intervjuer publicerats, där bland annat aktivisters syn på användande av våld som ett politiskt medel berörs (Peterson, 2001; Jämte, 2013; Jacobsson & Sörbom, 2015; Jämte, 2017). Studier om djurrättsrörelsen i Sverige har även i viss mån berört aktivisternas syn på politiskt våld (Jacobsson & Lindblom, 2016). Forskning om användandet av politiskt våld bland radikala högerrörelser i Sverige har dock sällan varit explicit anknuten till forskningsfältet sociala rörelser. När det gäller forskning om den polisiära hanteringen av demonstrationer och andra protester i Sverige har några studier gjorts inom forskningsfältet om sociala rörelser (Björk & Peterson, 2002; 2006; Peterson, 2006; Wahlström, 2011; 2016). Under senare år har även historiker i Sverige använt sociala rörelseforskningens teoretiska ramverk för att undersöka mer konfliktrinriktade och våldsamma handlingsrepertoarer; vissa av dessa studier har handlat om samtida vänsterrörelser (se t.ex. Brink Pinto & Pries, 2013; Ericsson & Brink Pinto, 2016).

Politiskt våld, radikaliserings och radikala flanker

Inom forskningsfältet om sociala rörelser konstateras alltså att våldshandlingar ibland förekommer när rörelser interagerar med andra aktörer i syfte att påverka politik och samhälle, och att dessa handlingar ibland ingår i en medvetet vald handlingsrepertoar.

I sin studie av underjordiska vänsterterroristiska grupper i Italien och Tyskland gör della Porta (1995: 4) en typologi för att fånga två centrala dimensioner hos politiskt motiverat våld som inbegriper sociala rörelseaktörer. Den första dimensionen handlar om hur grovt våldet är och huruvida det främst riktas mot egendom eller mot människor, och varierar utifrån della Portas terminologi mellan ”låggradigt” (”low-level”) och ”höggradigt” (”high-level”). Den andra dimensionen handlar om i vilken utsträckning våldet är organiserat, och varierar mellan ”spontant” och ”organiserat”. I synnerhet vad gäller distinktionen mellan låg- och höggradigt våld är det viktigt att betona att det rör sig om relativa skillnader i den skada som våldsanvändningen åstadkommer; även sådant våld som här betecknas som låggradigt kan innefatta handlingar som lagstiftaren tillmäter hårda straff och som kan leda till omfattande personskador. Sådant våld betraktas enbart som låggradigt i förhållande till exempel dödligt våld mot enskilda eller större grupper av individer.

Med della Portas typologi skulle man kunna säga att forskningen om den polisiära hanteringen av demonstrationer och andra protester (”protest policing”) främst intresserar sig för typer av våld som vanligen är låggradiga och mindre organiserade. Här återfinner vi exempelvis kravaller, som kan inbegripa såväl materiell skadegörelse som våldshandlingar under sammandrabbningar mellan demonstranter och polis (eller mellan demonstranter och motdemonstranter). Till skillnad från de andra typerna menar della Porta att detta politiska våld är ”icke-specialiserat” (”unspecialized”), i bemärkelsen att det vanligen är oplanerat och inte bygger på medvetet skapade specifika taktiker eller organisationsformer kring våldsanvändningen.

Mer organiserade former av låggradigt våld kan röra sig om planerad skadegörelse, riktad mot motståndares egendom, men även planerade fysiska attacker mot motståndare. Mindre organiserade former av höggradigt våld exemplifierar della Porta med tillfällen då löst organiserade grupper under mer oplanerade men ”specialiserade” former riktar väldigt grovt våld mot motståndare.

Den typ av politiskt våld som är välorganiserat och innefattar de mest grova och dödliga formerna av våldsutövning kallar della Porta ”clandestine violence”, vilket skulle kunna översättas med ”underjordiskt organiserat våld”. För de grupper som gör bruk av denna typ av politiskt våld har ofta det grova våldet blivit en central del av deras handlingsrepertoar. Här återfinns sådant planerat grovt

eller dödligt våld som riktas mot motståndare (företrädare för politiska institutioner, myndigheter eller andra mäktiga aktörer samt aktivister inom motrörelser), individer som tillhör bredare kategorier av människor (på grundval av nationalitet, religion, politisk tillhörighet, etnicitet, minoritetsgruppstillhörighet, etc.) samt urskillningslöst dödligt våld som inte riktar in sig på specifika grupper av människor. Ofta leder användandet av denna typ av politiskt våld i längden till att de grupper som utövar det blir alltmer isolerade från den sociala rörelsekontext i vilken de ursprungligen uppstod. Detta kan både bero på att de underjordiska aktiviteterna i sig försvårar kontakter med den övriga rörelsen och på att den övriga rörelsen väljer att aktivt ta avstånd från de underjordiska grupperna, ifall de av ideologiska och/eller strategiska skäl inte vill förknippas med denna typ av våld (della Porta, 2013).

Forskningen har också noterat att det ofta är under senare faser av en ”rörelsevåg” som detta slags höggradigt politiskt våld uppstår, när rörelsens förlorade momentum kan leda till inre splittring och ökad konkurrens mellan olika fraktioner inom rörelsen. Under tidigare faser är däremot det mer ”ospecialiserade” låggradiga våldet (t.ex. kravaller) vanligare, medan det under rörelsevågens höjdpunkt överlag är mer ovanligt med politiskt våld, i synnerhet om rörelsen breddas till att innehålla mer institutionaliserade rörelseaktörer (Tarrow, 1989; della Porta, 1995).

Det är just det ”underjordiska organiserade våldet” som mycket av fältets forskning om radikaliserings fokuserar (t.ex. della Porta, 1995; 2013; Alimi, Bosi & Demetriou, 2015). Ofta har undersökningarna varit fallstudier av underjordiska grupper som använder höggradigt våld som ett centralt inslag i sin handlingsrepertoar. Dessa studier har ofta sökt att klargöra de mekanismer som lett till att dessa grupper har radikaliserats, det vill säga övergått från icke-våldsamma handlingsrepertoarer till välorganiserade grova och dödliga våldshandlingar. Bosi och Malthaner (2015: 439) betonar att de olika typerna av politiskt våld går att se som ett sammanhängande kontinuum av olika våldsamma taktiker, där det under eskaleringsprocesser går att se en stegvis förskjutning mot mer grova och dödliga former av våld. Därmed kan även förekomsten av oorganiserat låggradigt våld vara ett steg på vägen mot mer organiserat höggradigt våld, men Bosi och Malthaner betonar samtidigt att det ena inte med nödvändighet leder till det andra.

Själva processen där en grupp inom en social rörelse börjar använda, eller trappar upp sitt användande av, politiskt våld definieras alltså ofta inom detta forskningsfält som ”radikalisering”. Det bör här dock noteras att ordet ”radikal” även används inom forskningsfältet i andra bemärkelser, för att beskriva andra fenomen. En vanlig användning är begreppet ”radikal flank” (Haines, 1988; 2013), som betecknar den del av en rörelse som vill se mer långtgående förändringar än rörelsens ”moderata flank”. En rörelsens radikala flank brukar även förespråka mer konfliktinriktade handlingsrepertoarer (vilka ibland, men inte nödvändigtvis, innehåller politiskt våld) medan dess moderata flank vanligen förespråkar mer konventionella handlingsrepertoarer, exempelvis fredliga massdemonstrationer eller kontakter med företrädare för den institutionaliserade politiken.

Forskningen om ”flank-effekter” (Haines, 1988; 2013; Gupta, 2002) belyser att förhållandet och interaktionen mellan en rörelsens olika flanker kan variera och få olika utfall, beroende på olika omständigheter. Ett möjligt utfall av en radikal flankens agerande är att den med sina mer långtgående krav och konfliktinriktade strategier kan skapa uppmärksamhet för hela rörelsens gemensamma krav, och därigenom bidra till att det blir lättare för rörelsens moderata flank att knyta kontakter med aktörer från den institutionaliserade politiken. Inte sällan förutsätter detta att rörelsens moderata flank tar avstånd från den radikala flanken eller dess agerande. Ett sådant utfall leder till att rörelsen i stort får genomslag för sina målsättningar, men att den radikala flanken isoleras. Ett annat möjligt, och motsatt, utfall är att den radikala flankens aktiviteter leder till att aktörer inom den institutionaliserade politiken i stället betraktar även rörelsens moderata flank som medansvarig för den radikala flankens agerande, vilket kan leda till bakslag för rörelsen i dess helhet.

Även om ”radikal” här har en i huvudsak annan innebörd än då man talar om radikalisering bör det samtidigt noteras att interaktionen och förhållandet mellan en rörelsens radikala och moderata flank i vissa lägen kan påverka huruvida delar av den radikala flanken radikaliseras (eller avradikaliseras), vilket vi ska återkomma till senare.

Rekrytering till sociala rörelser

I detta kapitelns inledning nämndes att forskningen inom detta fält framhåller att individer som utför politiskt motiverade våldshandlingar oftast *redan är* aktiva inom en social rörelse. Social bakgrund och andra individuella omständigheter har överlag setts som otillräckliga orsaker till politisk våldsanvändning. I stället har forskare menat att orsakerna till politiskt våld främst bör sökas i dynamiska och interaktiva processer på gruppnivå, mellan en rörelses olika delar eller mellan rörelsen och aktörer i dess omgivning (se t.ex. della Porta, 2013; Alimi, Demetriou & Bosi, 2015). Senare i detta kapitel kommer denna forskning ytterligare att belysas och diskuteras.

Men även om man främst utgår från en förklaringsmodell som betonar interaktion och dynamik, som fokuserar grupper av individer som redan är aktiva i en rörelse, är det fortfarande relevant med frågor om vilka de rörelseaktiva är – och hur de kommit att bli det. Om det förhåller sig så att de som radikaliserats redan är med i sociala rörelser blir det ju relevant att veta vilka som är med i sociala rörelser, och ifall de på något sätt skiljer sig från befolkningens genomsnitt. Sådan kunskap är inte minst relevant i ett policysammanhang som traditionellt utmärkts av både myndigheters och forskares försök att identifiera ”root causes” eller ”riskfaktorer” för potentiella politiska våldsverkare utifrån deras sociala bakgrund, personlighet eller andra individuella omständigheter (för en svensk översikt, se Carlsson, 2016: 24–38). Sådana förklaringsmodeller söker orsaker till radikalisering antingen på individuell nivå (mikronivån) eller på strukturell nivå (makronivån). Vad gäller teorier om individrelaterade orsaker kan detta röra sig om såväl psykologiska förklaringar som identifierandet av riskfaktorer knutna till individers sociala omständigheter, men också förklaringar som utgår från individers ideologiska orientering. Teorier om strukturella orsaker till att individer agerar på ett visst sätt kan exempelvis handla om ”root causes”, vilka sätter individers radikalisering i samband med förekomst av till exempel fattigdom, utbildningsbrist eller diskriminering (Bosi & Malthaner, 2015: 440; Carlsson, 2016: 30).

I sin översikt av dessa olika förklaringsmodeller menar Carlsson att de relativt sällan grundats i mer empiriska undersökningar (ibid.: 25). När så varit fallet, har det sällan funnits kontrollgrupper för de undersökta grupperna, och de undersökta populationerna har ofta bestått av

enbart de individer inom en rörelse som varit misstänkta för eller dömda för våldshandlingar eller andra brott (ibid.: 31–32). Det blir utifrån sådana undersökningar svårt att uttala sig om den sociala sammansättningen i en rörelse, eller svara på frågor om vilka som ansluter sig till sociala rörelser, varför de gör det och om individuella omständigheter gör aktivister mer benägna att använda våld.⁴ Dessa frågor har emellertid undersökts mer utförligt och systematiskt inom forskningsfältet om sociala rörelser.

För att kunna undersöka det bredare sammanhang av individer som är aktiva inom en specifik social rörelse har ofta enkätundersökningar använts. I synnerhet två tillvägagångssätt har varit vanliga: att undersöka dem som deltagit vid ett specifikt rörelsearrangemang, eller att i en enkät riktad till hela befolkningen fråga huruvida man deltagit i en specifik rörelses aktiviteter eller i aktiviteter som ofta är knutna till rörelser, till exempel demonstrationer.

Den sociala bakgrundens betydelse

När det gäller social sammansättning visar enkätstudier ofta att de som deltar i sociala rörelser och demonstrationer tenderar att avvika något från befolkningens genomsnittet, i synnerhet vad gäller ålder, utbildningsnivå och social klass. Ofta är de rörelseaktiva yngre, mer välutbildade och har en högre klassposition än befolkningens genomsnittet. Omfattningen av dessa skillnader varierar många gånger mellan olika sociala rörelser, vilket till viss del beror på att vissa rörelser medvetet strävar efter att mobilisera specifika grupper.

Enkätstudier riktade till hela befolkningen om deltagande i specifika sociala rörelser är relativt ovanliga. En av de få som gjorts, i Nederländerna (Kriesi, 1989), undersökte både medborgarnas faktiska deltagande och huruvida de skulle kunna tänka sig att delta i freds-, antikärnkrafts-, miljö-, kvinno- eller husockupationsrörelsen. De faktorer som visade sig mest betydelsefulla för beredvilligheten att delta i dessa rörelser var (yngre) ålder och (högre) social klass, men till viss del även (hög) utbildningsnivå (ibid.: 1108). Vad gäller social klass fanns det i synnerhet en överrepresentation av det

---

⁴ För en mer utförlig diskussion om de metodrelaterade problemen med att identifiera "riskfaktorer" när relevanta kontrollgrupper saknas, se Sturup och Långströms kapitel i denna volym.

som Kriesi benämner ”sociala och kulturella specialister”, det vill säga högskoleutbildade högre tjänstemän, såsom läkare, lärare, socialarbetare, journalister och kulturarbetare. Däremot tenderade de som hade arbetaryrken, i synnerhet icke-kvalificerade arbetare, att vara underrepresenterade.

Det finns däremot fler studier riktade till hela befolkningen som har undersökt deltagande i demonstrationer. I och med att de flesta demonstrationer arrangeras av sociala rörelser ger detta en god bild av medborgarnas rörelsedeltagande. Exempelvis har man utifrån World Values Surveys befolkningsundersökningar (som genomförts i runt 50 länder) undersökt den sociala bakgrunden hos dem som åtminstone någon gång har demonstrerat (Norris, 2002). På samma sätt som med deltagande i rörelser fanns det bland de som hade demonstrerat en överrepresentation av högutbildade samt av mellan- och högre tjänstemän (ibid.: 202). Stora surveyundersökningar i USA visar också att demonstrationsdeltagare i större utsträckning är yngre samt mer välutbildade, högavlönade och vänsterorienterade än befolkningsgenomsnittet (Schussman & Soule, 2005; Schlozman, Verba & Brady, 2012). I Sverige har man undersökt demonstrationsdeltagare utifrån den årliga SOM-undersökningen. En analys av perioden 1999–2011 visar att de som hade demonstrerat minst en gång under det gångna året var något yngre och i något större omfattning högskoleutbildade än resten av befolkningen. Det som hade störst betydelse för svenskarnas benägenhet att demonstrera var dock organisationsmedlemskap (i partier och andra politiska organisationer) samt politisk vänsterorientering (Wennerhag, 2012: 87).⁵

Genom enkätstudier riktade till deltagare i demonstrationer har forskningen i större detalj kunnat undersöka den sociala sammansättningen inom specifika rörelser. En större sådan studie genomfördes 2010–2012 vid fler än 80 demonstrationer i Sverige och sex andra Västeuropeiska länder. Studien visade bland annat att deltagarna i dessa demonstrationer var något yngre och mer välutbildade än befolkningen överlag, samt att andelen studenter var större. I likhet med Kriesis ovan nämnda undersökning var även den grupp av högre tjänstemän som kan kallas ”sociala och kulturella specialis-

---

⁵ Exempelvis hade 10 procent inom åldersgruppen 16–29 år demonstrerat minst en gång under det gångna året; motsvarande andel för åldersgruppen 30–64 år var 6 procent. Bland högskoleutbildade var andelen 7 procent och för enbart grundskoleutbildade 4 procent. Bland partimedlemmar var andelen 19 procent. Siffrorna avser åren 1999–2011 (Wennerhag, 2012).

ter” överrepresenterad medan de som hade arbetaryrken var underrepresenterade. Dessa skillnader i förhållande till befolkningsgenomsnittet var störst i demonstrationer som hade organiserats av ”nya sociala rörelser” (exempelvis miljö- och HBTQ-rörelsen) eller vänsterradikala partier och fackföreningar. Även i den etablerade arbetarrörelsens förstamajdemonstrationer och fackliga demonstrationer hade deltagarna en i genomsnitt något högre klassbakgrund än befolkningen överlag, men medelåldern var något högre (Wennerhag, 2016; se även Peterson, Wahlström & Wennerhag, 2015).⁶ Detta tycks indikera att rörelser med en mer radikal framtoning överlag attraherar deltagare som är något yngre och resursstarkare.

Den empiriska forskningen om deltagande i olika rörelser och deras demonstrationer har i Sverige och andra liberaldemokratiska länder i Västeuropa och Nordamerika främst undersökt ”nya sociala rörelser” och i viss mån även arbetarrörelsen, det vill säga rörelser vars deltagare ofta är mer eller mindre vänsterorienterade. Däremot har väldigt få undersökningar gjorts av dem som deltar i högerorienterade rörelser och deras demonstrationer. Ett undantag är en undersökning av deltagare i en så kallad Pegida-demonstration i Dresden 2015, arrangerad av den högernationalistiska och anti-muslimska rörelsen i Tyskland (Daphi et al., 2015). I likhet med tidigare forskning visar även denna undersökning en överrepresentation av yngre människor och högskoleutbildade. Föga förvånande skiljer sig Pegida-demonstranternas politiska självpositionering, som i huvudsak var höger eller mitten. Vad gäller islamistiska rörelser i västländer förefaller det dock inte finnas några motsvarande studier.

Den empiriska forskningen tycks alltså relativt entydigt kunna avfärda bilden av att det främst är socialt marginaliserade individer som deltar i sociala rörelser, vilket var den mer gängse synen i de teorier som dominerade innan 1960-talets slut (Beck, 2015; Buechler, 2011) och som ännu i dag återfinns i teorier om ”root causes”. Tvärtom är det relativt resursstarka grupper som är överrepresen-

---

⁶ Exempelvis var andelen deltagare under 30 år i miljödemonstrationer 24 procent, i Pride-parader 35 procent, i radikala vänsterdemonstrationer 27 procent och fackliga demonstrationer 13 procent. Andelen högskoleutbildade var i miljödemonstrationer 69 procent, i Pride-parader 70 procent, i radikala vänsterdemonstrationer 63 procent och fackliga demonstrationer 50 procent. Siffrorna avser deltagarna i 38 demonstrationer i sex Västeuropeiska länder, däribland Sverige (Wennerhag, 2016).

terade bland dem som demonstrerar eller på andra sätt är rörelseaktiva.

Samtidigt har forskningen konstaterat att skillnaden i social sammansättning mellan demonstrationsdeltagare och befolkningen överlag har minskat sedan 1970-talet. Exempelvis har betydelsen av ålder minskat, samtidigt som kön i dag inte tycks spela någon betydande roll (undersökningar gjorda under 1970-talet visade på en överrepresentation av män). Denna utveckling har av vissa forskare beskrivits som en demonstrerandets ”normalisering”, i bemärkelsen att dagens demonstrationsdeltagare ligger närmare befolkningsgenomsnittet än de gjorde förr (Van Aelst & Walgrave, 2001). Man bör samtidigt hålla i minnet att även om andelen individer från en viss social kategori är något större i en rörelse än bland befolkningen överlag, innebär inte detta att rörelsen helt domineras av individer från denna kategori. En aspekt av rörelseaktivismens ”normalisering” är tvärtom att rörelser i dag ofta rymmer individer med olika social bakgrund (Goldstone, 2015).

Det är även viktigt att slå fast att den relativa överrepresentationen av resursstarka grupper på intet sätt är unikt för dem som deltar i demonstrationer eller är aktiva i sociala rörelser. En del av dessa mönster präglar också mer konventionella former av politiskt deltagande. Även de som har förtroendeuppdrag eller på andra sätt är aktiva i politiska partier tillhör i större utsträckning resursstarka grupper (Schlozman, Verba & Brady, 2012; SOU 2016:5a: 166; Dal Bó et al., 2017). Det som tycks utmärka sociala rörelser och demonstrationer i förhållande till andra former av politiskt deltagande är att de i större utsträckning attraherar unga människor.

Betydelsen av biografisk och strukturell tillgänglighet

Individens sociala omständigheter tycks alltså spela en viss roll för att de ansluter sig till sociala rörelser och fortsätter att vara aktiva i dessa. Frågan är då hur detta faktum ska förstås, samt hur stor betydelse sociala omständigheter har relativt andra faktorer.

Ett begrepp som ofta används för att förklara varför den sociala sammansättningen i sociala rörelser skiljer sig något från befolkningsgenomsnittet är ”biografisk tillgänglighet” (”biographical availability”) (McAdam, 1986; Beyerlein & Bergstrand, 2013). McAdam definierar

biografisk tillgänglighet som ”frånvaron av personliga hinder som kan tänkas öka kostnaderna och riskerna med att delta i en rörelse” (McAdam, 1986: 70). Tidigare konstaterades att man inom detta forskningsfält betraktar sociala rörelser som strategiskt handlande aktörer, som medvetet väljer strategier och handlingar med beaktande av de möjliga fördelar, kostnader och risker som valet upplevs vara förknippat med. På samma sätt betraktar McAdam rörelsernas aktivister och potentiella aktivister när han diskuterar ”biografisk tillgänglighet”. Hans huvudpoäng är att skillnader i sociala omständigheter gör att olika mycket står på spel för olika individer när de överväger att ägna sig åt en viss typ av aktivism. Det är så vi kan förstå det faktum att exempelvis unga människor är överrepresenterade i flertalet rörelser. Senare under individens livscykel tar vanligen arbetsliv och familjebildning upp en allt större del av vardagen, samtidigt som det ansvar som arbete och familj medför relativt sett ökar både kostnader för och risker med ett rörelseengagemang.

Ser man till forskningen om varför individer ansluter sig till sociala rörelser menar denna att ”biografisk tillgänglighet” är betydelsefullt, men många undersökningar menar att det även finns andra faktorer som relativt sett är viktigare. Schussman och Soule (2005) lyfter exempelvis vid sidan av ”biografisk tillgänglighet” fram ”politiskt engagemang” och ”strukturell tillgänglighet” som viktiga förklaringar till varför individer deltar i demonstrationer. Med politiskt engagemang menar de utöver politiskt intresse och ideologisk orientering även huruvida individen tror att dennes politiska deltagande faktiskt kan påverka något. Med strukturell tillgänglighet menar de hur nära individen är knuten till sociala nätverk i vilka rörelseaktivister finns. Den som är medlem i en rörelseorganisation är uppenbarligen del av sådana nätverk, men även andra sociala band kan innebära att man är starkt indirekt knuten till sådana nätverk.

I Schussman och Soules (2005) analys av en större amerikansk enkätstudie riktad till hela befolkningen visade det sig att den enskilt viktigaste faktorn för demonstrationsdeltagande är huruvida man blivit tillfrågad. Detta tolkas som ett uttryck för strukturell tillgänglighet, eftersom det är mer sannolikt att tillfrågas om det i ens sociala nätverk ingår aktivister som försöker övertala andra att demonstrera. De visar även att både politiskt engagemang (att man var vänsterorienterad) och biografisk tillgänglighet (lägre ålder och högre utbildning) spelade roll för individens benägenhet att delta i

demonstrationer. Tidigare noterades att enkätstudier riktade till svenska befolkningen visade att organisationsmedlemskap och politisk vänsterorientering hade störst effekt på benägenhet att demonstrera, även om yngre ålder och högskoleutbildning också påverkade (Wennerhag, 2012: 87). Även i andra studier framkommer att det som Schussman och Soule kallar strukturell tillgänglighet oftast har störst betydelse för varför individer ansluter sig till en rörelse och deltar i dess aktiviteter (Klandermans & Oegema, 1987; Klandermans, 2004).

Det är dock viktigt att notera att individens politiska intresse och ideologiska orientering oftast hänger samman med huruvida hon eller han ingår i sociala nätverk där rörelseaktivister finns. Å ena sidan är det långt mer sannolikt att man engagerar sig i en rörelse om man sympatiserar med dess krav, vilket är mer vanligt om man ingår i sociala nätverk där vissa politiska uppfattningar är vanligare. Detta kan även avse familjeband. Exempelvis visar en retroaktivt genomförd enkätstudie av personer som var universitetsstudenter i Oslo åren kring 1968 att den enskilda faktor som mest ökade benägenheten att delta i leninistiska eller andra vänstergrupper var föräldrarnas politiska åsikter (Førland, Rogg Korsvik & Christophersen, 2010). Å andra sidan visar forskning att enbart sympatier med en rörelses krav sällan räcker för att man ska ansluta sig till den – det krävs även närhet till relevanta sociala nätverk för att ord ska övergå till handling (se t.ex. Klandermans & Oegema, 1987). När väl individer har anslutit sig till en rörelse tenderar dessutom dessa två faktorer att förstärka varandra; när individen knyts närmare till aktivistnätverk stärks den politiska identifikationen med nätverket, samtidigt som en starkare åsiktsgemenskap leder till starkare band till andra aktivister (se t.ex. McAdam, 1986).

Även utifrån denna forskning, som visar betydelsen av närhet till relevanta sociala nätverk i vilka andelen individer från resursstarka grupper är större, finns det lite som ger stöd för de teorier eller förklaringsmodeller som menar att rörelseaktiva främst tillhör marginaliserade sociala grupper.

Låg- och högriskaktivism

En ytterligare fråga är huruvida den sociala sammansättningen skiljer sig mellan rörelsesammanhang som är mer respektive mindre radikala, eller mellan rörelsesammanhang som främst utmärks av konventionella respektive våldsamma påverkansmetoder.

Den tidigare nämnda McAdam (1986) gör i sin forskning en distinktion mellan ”lågrisk”- och ”högrisk”-aktivism, där han menar att olika slags aktivism är förenat med olika grad av risk. Att engagera sig i relativt okontroversiella frågor eller delta i en fredlig demonstration skulle kunna ses som exempel på lågrisk-aktivism. Handlar det däremot om ett engagemang i omstridda frågor eller användande av kontroversiella, olagliga eller våldsamma handlingsrepertoarer ökar den risk som individen tar genom sitt engagemang; man kan i sådana fall tala om högrisk-aktivism. Högrisk-aktivism innebär, enligt McAdam, en ökad risk att individen drabbas av exempelvis negativa sociala reaktioner (vilket kan äventyra personliga relationer, karriär och status), rättsliga konsekvenser eller fysiskt våld (från ordningsmakten eller politiska motståndare). McAdam menar vidare att ”biografisk tillgänglighet” har betydelse oavsett vilken typ av aktivism det rör sig om, men att den påverkar högrisk-aktivism i större utsträckning eftersom sådan aktivism innebär både större kostnader och risker för individen.

Utifrån denna förklaringsmodell för kopplingen mellan risk och biografisk tillgänglighet går det att förklara varför mer radikala rörelser, som ofta för fram kontroversiella krav och ibland använder olagliga eller våldsamma metoder, ofta har en större andel unga och resursstarka aktivister än mindre radikala rörelser. När det gäller rörelser som framför mer radikala krav, noterades tidigare att andelen unga och högutbildade var något större i demonstrationer som arrangerats av ”nya sociala rörelser” och vänsterradikala rörelser än i andra demonstrationer. Liknande resultat visas av den mer sällsynta forskning om den sociala sammansättningen inom underjordiska rörelsegrupper som använder politiskt våld.⁷ Exempelvis refererar Beck (2015) till ett fåtal studier som undersökt den sociala sammansättningen i underjordiska våldsanvändande rörelse-

---

⁷ Det finns även forskning som visar att en högre andel unga i hela samhället ökar sannolikheten att det förekommer politiskt våld i ett visst land (Urdal, 2011).

grupper, som visar att de främst består av yngre personer från medelklass eller övre medelklass. I della Portas (1995: 166–170) studie av vänsterterroristiska grupper i Italien och Tyskland framkommer att de aktivister som ingick i dessa ofta var relativt unga, samtidigt som de innan sin rekrytering ofta redan hade varit aktiva under många år i en bredare vänsterrörelse. Mer centralt för dessa aktivisters rekrytering tycks dock varit deras närhet till relevanta sociala nätverk, tidigare erfarenhet av olagliga eller våldsamma handlingsrepertoarer samt specifika händelser, exempelvis att andra aktivister arresterades eller dödades (ibid.).

Att faktorer som de ovan nämnda kan spela en viss roll för huruvida en individ börjar använda politiskt våld menar även forskare som anlägger en mer process- och interaktionsorienterad förklaringsmodell för radikaliseringsprocessen, men pekar samtidigt på att många av dessa faktorer även går att identifiera hos individer som aldrig använt och troligen aldrig kommer att använda politiskt motiverat våld (Alimi, Demetriou & Bosi, 2015: 9). Omvänt kan man ge exempel på individer som använt politiskt våld, men vars profil inte stämmer med dessa faktorer. Denna forskning menar därför att individcentrerade förklaringsmodeller inte är tillräckliga för att förklara fenomenet radikaliseringsprocessen. Även om skeenden på både mikro- och makronivån kan påverka individer till att radikaliserats menar exempelvis Alimi, Demetriou och Bosi (2015) att det främst är på den mellanliggande meso-nivån (som gäller grupper, organisationer, m.m.) som förklaringar till varför rörelseaktörer radikaliserats bör sökas. Man bör därför främst se till det större sammanhang i vilket rörelsen och enskilda rörelsegrupper verkar. Med en sådan ansats blir det viktigare att undersöka *hur* och *när* en rörelseaktör börjar använda politiskt våld, än att fokusera på *varför* politiskt våld börjar användas.

Radikalisering som en process

Grundläggande för det forskningsperspektiv som ser radikaliseringsprocessen som en interaktiv och dynamisk process (t.ex. della Porta, 2013; Bosi, Demetriou & Malhaner, 2014; Alimi, Demetriou & Bosi, 2015) är att användandet av politiskt våld kan ingå i de breda handlingsrepertoarer som sociala rörelser använder, men att det samtidigt är

ovanligt och att det i så fall används under mer specifika omständigheter. Sådana omständigheter handlar i synnerhet om förändringar i interaktionen mellan rörelsen och dess omgivning, främst avseende förhållandet till motståndare och allierade (Bosi & Malthaner, 2015). Forskningsperspektivet utgår från och vidareutvecklar många av de teorier som är centrala inom forskningsfältet om sociala rörelser, exempelvis om ”politiska möjlighetsstrukturer” (t.ex. McAdam, 1996) och ”contentious politics” (McAdam, Tarrow & Tilly, 2001).

Alimi, Demetriou och Bosi (2015) demonstrerar sin teori utifrån tre fallstudier av rörelsegrupper som under ett antal år genomgick en tydlig radikaliseringsprocess: den vänsterradikala gruppen italienska Röda Brigaderna under 1960- och 1970-talet, den greknationalistiska högergruppen EOKA under 1950-talet samt den radikala islamistiska gruppen al-Qaida under 1990- och 2000-talet. Alla tre utgör tydliga exempel på underjordiska rörelsegrupper som uppvisar en mycket långtgående radikaliseringsprocess. Dessa grupper har utövat ett organiserat högradigt våld som stått för en betydande andel av det dödliga politiska våldet i de samhällen de verkat. Förutom att beskriva de mekanismer som bidrog till dessa gruppers radikaliseringsprocesser diskuterar även Alimi, Demetriou och Bosi (2015) hypotetiskt vilka punkter i dessa radikaliseringsprocesser som det hade varit möjligt för rörelserna själva eller externa aktörer att bromsa eller vända radikaliseringsprocesserna. Författarna identifierar tre mekanismer som de menar är centrala i de flesta fall när rörelsegrupper radikaliserar.

Den första typen av interaktion/relation rör den mellan en social rörelse och dess politiska omgivning, vilket avser den institutionaliserade politiken överlag och innefattar såväl rörelsens potentiella allierade som dess motståndare. Den mekanism Alimi, Demetriou och Bosi (2015: 42–43) identifierar här avser situationer när den tidigare tillgången till ”politiska möjligheter” drastiskt minskar för rörelsen i sin helhet eller för enskilda rörelsegrupper, exempelvis när tidigare allierade inom den institutionella politiken bryter kontakten eller när tidigare öppna vägar till politisk påverkan stängs.

Den andra typen av interaktion/relation rör den inom själva rörelsen, ofta mellan en rörelsens radikala och moderata flanker. Den mekanism som här identifieras handlar om maktkamp inom rörelsen (ibid.: 45–46), vilket kan yttra sig i konkurrens om att kunna sätta rörelsens övergripande agenda (till exempel avseende om man ska samarbeta med företrädare för den institutionaliserade politiken eller

inte), om medlemmar och sympatisörer, eller om resurser (se även della Porta, 2013: 70–112). Som noterades tidigare har forskningen exempelvis visat att höggradigt politiskt våld är vanligare under senare faser av en ”rörelsevåg”, när protesternas avtagande intensitet kan leda till konflikter om hur rörelsen ska agera i ett läge där dess framgångar avtar (Tarrow, 1989; della Porta, 1995).

Den tredje typen av interaktion/relation rör den mellan rörelsen och ordningsmakten, vilket kan röra såväl ”protest policing” som andra former av polisiär kontroll av rörelsens aktiviteter. Den mekanism som här identifieras är när sammandrabbningar mellan rörelseaktivister och polis leder till en ständig upptrappning i användandet av våld från båda sidor (Alimi, Demetriou & Bosi, 2015: 43–45; se även della Porta, 2013: 32–69).

Utöver dessa tre typer av interaktion/relationer identifierar Alimi, Demetriou och Bosi (2015) två ytterligare typer av interaktion/relationer som kan bidra till att en rörelseaktör radikaliseras. Den första rör interaktionen/relationen mellan rörelsen och den allmänna opinionen, där den mekanism som identifieras är när rörelsen i sin helhet eller delar av den förlorar allmänhetens stöd, och grupper som tidigare uttryckt sympati med rörelsen inte längre gör det (ibid.: 46–47). Den andra rör interaktionen/relationen med en motrörelse, det vill säga en annan rörelse med vilken det finns en grundläggande konflikt. Den mekanism som här identifieras är att det sker en förändring av både rörelsens centrala krav och vem som identifieras som den primära motståndaren (ibid.: 48–51). Exempelvis kan detta ta sig uttryck i att det för vissa rörelseaktörer blir viktigare att motverka en motrörelse än att verka för politiska förändringar, vilket också kan innebära en eskalering i våldsanvändning mellan rörelsen och motrörelsen (della Porta, 1995: 162–163).

Det bör här noteras att de typer av interaktion och mekanismer som Alimi, Demetriou och Bosi (2015) identifierar främst avser rörelseaktörer som börjar använda organiserat höggradigt våld, det vill säga det som della Porta (2013) karaktäriserar som ”underjordiskt organiserat våld”. Samtidigt bygger denna förklaringsmodell av radikaliseringsmodell på teorier inom forskningsfältet om sociala rörelser som belyser olika handlingsrepertoarer, såväl ickevåldsstrategier som användandet av politiskt våld, vilket gör att denna ansats även kan vara intressant för att undersöka varför politisk våldsanvändning *inte*

uppkommer eller för att undersöka förekomster av lågradigt våld utifrån ett perspektiv som betonar interaktion och relationer.

En relevant aspekt av detta perspektiv på radikaliseringsprocesser är att den, utöver att se till rörelseaktörernas agerande, även ser till hur staten i form av den institutionaliserade politiken och ordningsmakten agerar. Detta gör det även påkallat att studera effekterna av både ”protest policing” och brottsförebyggande myndighetsåtgärder som på andra sätt syftar till att motverka eller kontrollera specifika rörelseaktörers aktiviteter.

Överlag visar forskningen att stark statlig kontroll eller repression av rörelser på en nivå ofta leder till de resultat som staten avser med sina åtgärder, exempelvis en minskad grad av rörelseaktivitet, en förändring av de handlingsrepertoarer som rörelserna använder eller att individer lämnar rörelsen (Tilly, 1978; Peterson & Wahlström, 2015). Men forskningen talar även om att oavsedda så kallade ”backfire”-effekter kan uppkomma, som indirekt eller direkt motverkar syftet med kontrollåtgärderna. När det gäller indirekta ”backfire”-effekter kan det handla om att åtgärder mot politisk våldsanvändning på kort sikt uppnår de mål som avses, vanligen ökad säkerhet för medborgarna, men att dessa åtgärder på längre sikt leder till att de konflikter som det politiska våldet är en del av tilltar (se t.ex. Lindekilde, 2014). Direkta ”backfire”-effekter kan handla om att kontroll eller repression av en rörelse leder till att allmänheten eller bredare befolkningsgrupper, särskilt på grund av upprördhet inför specifika händelser, får ökad sympati för rörelsen, som därigenom kan använda denna omständighet för att mobilisera i ännu större utsträckning (se t.ex. Martin, 2007). Ett annat exempel på en direkt ”backfire”-effekt kan vara att en rörelseaktör förstärks i sin uppfattning om att alla delar av staten motverkar den, vilket under vissa omständigheter kan leda till att rörelseaktören radikaliseras ännu mer och börjar ägna sig åt underjordiska aktiviteter (se t.ex. Tilly, 2005; della Porta, 2013; Peterson & Wahlström, 2015).

Framtida forskningsbehov

Mot bakgrund av detta kapitelns genomgång av den internationella forskningen om sociala rörelser och hur den betraktar och har undersökt fenomen som politiskt våld och radikalisering kan ett an-

tal framtida forskningsbehov identifieras. Detta gäller både forskning om svenska förhållanden och förhållanden i liknande länder.

Utöver en del av den forskning som har handlat om ”protest policing” saknas det forskning som utifrån svenska förhållanden undersöker sociala rörelser och användandet av politiskt våld utifrån en ansats som fokuserar relationen och interaktionen mellan rörelser och andra aktörer i deras omgivning, eller inom rörelser mellan dess olika flanker (jämför della Porta, 2013; Alimi, Demetriou & Bosi, 2015). Sådan forskning skulle med fördel kunna bestå i jämförelser mellan våldsanvändande rörelsegrupper inom olika slags sociala rörelser, för att därigenom bättre kasta ljus över huruvida samma faktorer bidrar till radikaliserings inom olika rörelsemiljöer. Genom att i stället göra jämförelser av samma slags rörelsegrupper i olika länder, skulle kunskap kunna skapas om huruvida skillnader i nationell politisk kontext påverkar den dynamik som leder till att rörelsegrupper börjar använda politiskt våld. I ett land som Sverige vore det även intressant att utifrån en sådan forskningsansats undersöka hur olika rörelsers interaktion med motrörelser påverkar deras benägenhet att använda politiskt våld.

Något som inte heller har undersökts är hur sociala rörelser i Sverige påverkas av brottsförebyggande åtgärder som riktas mot rörelsegrupper där politiskt motiverad våldsanvändning förekommer. Detta är relevant för att se vilka effekter dessa åtgärder har på rörelserna och deras aktivister, både när det gäller avsedda och oavsedda konsekvenser. Även här skulle det vara motiverat att bedriva komparativt inriktad forskning som jämför olika rörelser inom Sverige eller samma typ av rörelse i olika länder.

En allmän brist inom forskningen om sociala rörelser och politiskt våld är att den främst har undersökt fall där rörelsegrupper använder eller börjar använda politiskt våld (Goodwin, 2012). Detta gör att de interaktiva mekanismer som påverkar radikaliserings främst har undersökts i situationer där våldsanvändningen har eskalerat. För att skapa mer allmängiltig kunskap om dessa mekanismer behöver man därför även undersöka fall där rörelsegrupper i kritiska situationer i stället har avradikaliserats eller medvetet avstått från våldsanvändning.

Vad gäller forskning om sociala rörelser i Sverige kan det även konstateras att den oftast inriktats på att undersöka ”nya sociala rörelser” och rörelser som i mindre eller större utsträckning identi-

fierar sig som vänster. Mer forskning behöver därför bedrivas om andra rörelser, exempelvis den radikala högerrörelsen och den radikala islamistiska rörelsen.

Avslutningsvis finns det inom fältet knappt några studier som handlar om hur individer som använder politiskt våld och agerar på egen hand påverkas av sociala rörelser. Exempelvis skulle forskningen kunna undersöka hur sådana individer påverkas av specifika rörelserns ideologi och retorik samt hur närvaron av denna retorik och ideologi i nätbaserade sociala medier och nyhetsmedier påverkar förekomsten av vissa typer av politisk våldsanvändning.

Referenser

- Alimi, E. Y. (2015). Repertoires of Contention, i della Porta, D. & Diani, M. (red.) *The Oxford Handbook of Social Movements* (s. 410–422). Oxford: Oxford University Press.
- Alimi, E. Y., Bosi, L. & Demetriou, C. (2015). *The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Beck, C. J. (2015). *Radicals, Revolutionaries, and Terrorists*. Cambridge: Polity Press.
- Berntzen, L. E. & Sandberg, S. (2014). The Collective Nature of Lone Wolf Terrorism: Anders Behring Breivik and the Anti-Islamic Social Movement. *Terrorism and Political Violence*, 26(5), s. 759–779.
- Beyerlein, K. & Bergstrand, K. (2013). Biographical Availability, i Snow, D. A., della Porta, D., Klandermans, B., & McAdam, D. (red.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Björk, M. & Peterson, A. (red.) (2002). *Vid politikens yttersta gräns: Perspektiv på EU-toppmötet i Göteborg 2001*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Björk, M. & Peterson, A. (red.) (2006). *Policing Contentious Politics in Sweden and Denmark*. Maastricht: Shaker.
- Blee, K. M. (2017). How the Study of White Supremacism is Helped and Hindered by Social Movement Research. *Mobilization: An International Quarterly*, 22(1), s. 1–15.

- Bosi, L., Demetriou, C. & Malthaner, S. (red.) (2014). *Dynamics of Political Violence: A Process-oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict*. Farnham: Ashgate.
- Bosi, L. & Malthaner, S. (2015). Political Violence, i della Porta, D. & Diani, M. (red.). *The Oxford Handbook of Social Movements* (s. 439–449). Oxford: Oxford University Press.
- Bosi, L., Ó Dochartaigh, N. & Pisoiu, D. (red.) (2015). *Political Violence in Context: Time, Space and Milieu*. Colchester: ECPR Press.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4(4), s. 7–36.
- Brink Pinto, A. & Pries, J. (2013). Trettionde november – kampen om Lund. Lund: Pluribus.
- Buechler, S. M. (2011). *Understanding Social Movements: Theories from the Classical Era to the Present*. Boulder, Colorado: Paradigm.
- Caiani, M., della Porta, D. & Wagemann, C. (2012). *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Carlsson, C. (2016). *Att lämna våldsbejakande extremism: En kunskapsöversikt*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Dal Bó, E., Finan, F., Folke, O., Persson, T., Rickne, J. (2017). *Who Becomes a Politician?*. NBER Working Paper No. 23120. <http://www.nber.org/papers/w23120>
- Daphi, P., Kocyba, P., Neuber, M., Rucht, D., Scholl, F., Sommer, M., Stuppert, W. & Zajak, S. (2015). *Protestforschung am Limit: Eine soziologische Annäherung an Pegida*. Rapport utgiven med stöd av Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Friedrich-Ebert-Stiftung, Otto-Brenner-Stiftung och Technische Universität Chemnitz. https://www.wzb.eu/sites/default/files/u6/pegida-report_berlin_2015.pdf
- della Porta, D. (1995). *Social Movements, Political Violence and the State: Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.

- della Porta, D. (2013). *Clandestine Political Violence*. New York: Cambridge University Press.
- della Porta, D. & Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction*. Malden: Blackwell.
- della Porta, D., Peterson, A. & Reiter, H. (red.) (2006). *The Policing of Transnational Protest*. Aldershot: Ashgate.
- della Porta, D. & Reiter, H. (red.) (1998). *Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dobratz, B. & Waldner, L. (2012). Repertoires of Contention: White Separatist Views on the Use of Violence and Leaderless Resistance. *Mobilization: An International Quarterly*, 17(1), s. 49–66.
- Ericsson, M. & Brink Pinto, A. (red.) (2016). *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*. Lund: Arkiv förlag.
- Førland, T. E., Rogg Korsvik, T. & Christophersen, K.-A. (2010). Protest and Parents: A Retrospective Survey of Sixties Student Radicals in Norway. *Acta Sociologica*, 53(3), s. 229–245.
- Giugni, M. (1998). The Other Side of the Coin: Explaining Cross-national Similarities Between Social Movements. *Mobilization: An International Quarterly*, 3(1), s. 89–105.
- Giugni, M., Koopmans, R., Passy, F. & Statham, P. (2005). Institutional and Discursive Opportunities for Extreme-Right Mobilization in Five Countries. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(1), s. 145–162.
- Goldstone, J. A. (2015). Demography and Social Movements, i della Porta, D. & Diani, M. (red.). *The Oxford Handbook of Social Movements* (s. 146–158). Oxford: Oxford University Press.
- Goodwin, J. (2012). Introduction to a Special Issue on Political Violence and Terrorism: Political Violence as Contentious Politics. *Mobilization: An International Quarterly*, 17(1), s. 1–5.
- Gupta, D. (2002). Radical Flank Effects: The Effect of Radical-Moderate Splits in Regional Nationalist Movements. Working paper presenterat vid Conference of Europeanists, Chicago, 14–16 mars 2002.

- Haines, H. H. (1988). *Black Radicals and the Civil Rights Mainstream, 1954–1970*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Haines, H. H. (2013). Radical Flank Effects, i Snow, D. A., della Porta, D., Klandermans, B., & McAdam, D. (red.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Jacobsson, K. & Sörbom, A. (2015). After a Cycle of Contention: Post-Gothenburg Strategies of Left-Libertarian Activists in Sweden. *Social Movement Studies*, 14(6), s. 713–732.
- Jacobsson, K. & Lindblom, J. (2016). *Animal Rights Activism: A Moral-Sociological Perspective on Social Movements*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jämte, J. (2013). *Antirasismens många ansikten*. Umeå: Umeå Universitet.
- Jämte, J. (2017). Radical Anti-Fascism in Scandinavia: Shifting Frames in Relation to the Transformation of the Far Right, i Wennerhag, M., Fröhlich, C. & Piotrowski, G. (red.). *Radical Left Movements in Europe* (s. 248–267). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Klandermans, B. (2004). The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements, i Snow, D. A., Soule, S. A. & Kriesi, H. (red.). *The Blackwell Companion to Social Movements* (s. 360–379). Oxford: Blackwell Publishing.
- Klandermans, B. & Oegema, D. (1987). Potentials, Networks, Motivations, and Barriers: Steps Towards Participation in Social Movements. *American Sociological Review*, 52(4), s. 519–531.
- Koopmans, R. & Olzak, S. (2004). Discursive Opportunities and the Evolution of Right-Wing Violence in Germany. *American Journal of Sociology*, 110(1), s. 198–230.
- Kriesi, H. (1989). New Social Movements and the New Class in the Netherlands. *American Journal of Sociology*, 94(5), s. 1078–1116.
- Lindekilde, L. (2014). A Typology of Backfire Mechanisms, i Bosi, L., Demetriou, C. & Malthaner, S. (red.). *Dynamics of Political Violence: A Process-oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict* (s. 51–69). Farnham: Ashgate.

- Malthaner, S. (2011). *Mobilizing the Faithful: The Relationship between Militant Islamist Groups and their Constituencies*. Frankfurt/New York: Campus.
- Martin, B. (2007). *Justice Ignited: The Dynamics of Backfire*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- McAdam, D. (1983). Tactical Innovation and the Pace of Insurgency. *American Sociological Review*, 48(6), s. 735–754.
- McAdam, D. (1986). Recruitment to High-risk Activism: The Case of Freedom Summer. *American Journal of Sociology*, 92(1), s. 64–90.
- McAdam, D. (1996). Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions, i McAdam D., McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (red.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framings* (s. 23–40). Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D., Tarrow, S. G. & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), s. 1212–1241.
- Meyer, D. S. & Tarrow, S. G. (red.) (1998). *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peterson, A. (2001). *Contemporary Political Protest: Essays on Political Militancy*. Burlington: Ashgate.
- Peterson, A. (2006). Policing Contentious Politics at Transnational Summits: Darth Vader or the Keystone Cops, i della Porta, D., Peterson, A. & Reiter, H. (red.). *The Policing of Transnational Protest* (s. 43–74). Aldershot: Ashgate.
- Peterson, A. & Wahlström, M. (2015). Repression: The Governance of Domestic Dissent, i della Porta, D. & Diani, M. (red.). *The Oxford Handbook of Social Movements* (s. 634–652). Oxford: Oxford University Press.

- Peterson, A., Wahlström, M. & Wennerhag, M. (2015). European Anti-Austerity Protests – Beyond "old" and "new" social movements?. *Acta Sociologica*, 58(4), s. 293–310.
- Schlozman, K. L., Verba, S. & Brady, H. E. (2012). *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Schussman, A. & Soule, S. A. (2005). Process and Protest: Accounting for Individual Protest Participation. *Social Forces*, 84(2), s. 1083–1108.
- Snow, D. A., & Benford, R. D. (1992). Master Frames and Cycles of Protest, i Morris, A. D. & Mueller, C. M. (red.), *Frontiers in Social Movement Theory* (s. 133–155). New Haven: Yale University Press.
- SOU 2000:1a. En uthållig demokrati!: Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande.
- SOU 2016:5a. Låt fler forma framtiden! Betänkande av 2014 års Demokratiutredning.
- Tarrow, S. G. (1988). National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States. *Annual Review of Sociology*, 14, s. 421–440.
- Tarrow, S. G. (1989). *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy, 1965–1975*. Oxford: Clarendon.
- Tarrow, S. G. (1994). *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Tilly, C. (2003). *The Politics of Collective Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2005). Repression, Mobilization, and Explanation, i Davenport, C., Johnston, H. & McClurg Mueller, C. (red.) *Repression and Mobilization* (s. 211–226). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tilly, C. (2008). *Contentious Performances*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tilly, C. & Tarrow, S. G. (2007). *Contentious Politics*. Boulder: Paradigm.
- Urdal, H. (2011). Youth Bulges and Violence, i Goldstone, J. A., Kaufmann, E. P. & Duffy Toft, M. (red.). *Political Demography: How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (s. 117–132). New York: Oxford University Press.
- Van Aelst, P. & Walgrave, S. (2001). Who is That (Wo)man in the Street? From the Normalisation of Protest to the Normalisation of the Protester. *European Journal of Political Research*, 39(4), s. 461–486.
- Wahlström, M. (2011). *The Making of Protest and Protest Policing: Negotiation, Knowledge, Space, and Narrative*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wahlström, M. (2016). Watershed Events and Changes in Public Order Management Systems, i Bosi, L., Giugni, M. & Uba, K. (red.) *The Consequences of Social Movements* (s. 285–313). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wennerhag, M. (2012). Demonstrerandets normalisering?, i Weibull, L., Oscarsson, H. & Bergström, A. (red.). *I framtidens skugga: 42 kapitel om politik, medier och samhälle* (s. 79–94). Göteborg: SOM-institutet.
- Wennerhag, M. (2016). Who Takes Part in May Day Marches?, i Peterson, A. & Reiter, H. (red.). *The Ritual of May Day in Western Europe – Past, Present and Future* (s. 187–216). Abingdon, Oxon: Routledge.
- White, R. W. (1993). *Provisional Irish Republicans: An Oral and Interpretive History*. Westport: Greenwood Press.
- Wieviorka, M. (1993). *The Making of Terrorism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wiktorowicz, Q. (2004). *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington: Indiana University Press.

12 Digitala medier, motoffentligheter och våldsbejakande extremism

Tina Askanius

Medie- och kommunikationsvetenskapen¹ har under många år behandlat frågor som kretsar kring relationen mellan medier och medieringsprocesser och våld/våldsbejakande och antidemokratiska krafter i samhället. Från ett medie- och kommunikationsteoretiskt perspektiv fokuserar forskningen om våldsbejakande extremism² på olika aspekter av denna komplexa relation. Det kan handla om de uttryck (diskursiva, retoriska, estetiska) som extremism tar sig i medier – ofta conceptualiserat som propaganda och studerat med hjälp av olika textanalytiska metoder (se t.ex. Bolt, 2011), sociala medier som plattform för extremistiska röster och debattformer (Kompatsiaris & Mylonas, 2015) eller medier som radikaliserings- och rekryteringsinstrument (Whine, 2012). Ett relaterat spår inom forskningen handlar om internet och digitala mediers roll i identitetsskapande och konstruktionen av föreställda gemenskaper (Burriss et al., 2000; Statzel 2008; Pearson, 2015). Här har forskare undersökt

---

¹ Som ett tvärvetenskapligt och relativt ungt forsknings- och undervisningsämne har medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) i Sverige växt fram ur andra ämnen som sociologi och informatik och har även kopplingar till ämnen som filmvetenskap, litteraturvetenskap och statsvetenskap. Det är därför inneboende mångdisciplinärt och bygger på teorier och metoder från både humaniora och samhällsvetenskaperna.

² Som Sörbom och Wennerhag (2016) påpekar används termen våldsbejakande extremism (VBE) i Sverige främst för att beteckna 'aktivister som har sin ideologiska hemvist inom nazistiska, fascistiska och nationalistiska idéströmningar, radikal islamism, eller olika varianter av anarkism, autonomism och kommunism' (s.15). Samtidigt problematiserar de begreppets användbarhet i både vetenskapliga och politiska sammanhang. Syftet med innevarande kapitel är inte att operationalisera extremismbegreppet utan att, från ett medie- och kommunikationsvetenskapligt perspektiv diskutera den befintliga forskningen som använder begreppet som empirisk eller analytisk utgångspunkt. Dessutom avgränsas kapitlet tematiskt till att sammanfatta och diskutera empiriska studier som behandlar våldsbejakande radikalnationalism samt religiöst motiverat våld inom takfiri rörelsen (dvs. vad Sörbom och Wennerhag betecknar radikal islamism).

till exempel hur internet fungerar som en arena för den diskursiva konstruktionen av politiska identiteter uppbyggda kring fiendebilder, kollektiv viktigmisering och binära vi/dem-subjektspositioner (Askanius & Mylonas, 2015) samt hur våldsbejakande grupper använder internets möjligheter som ett led i utvecklingen av ett större metapolitiskt kultur- och identitetsprojekt (Wåg, 2010).

Dessutom har det under de senaste åren producerats en mängd rapporter på området med olika svenska myndigheter som avsändare – somliga av dessa har ett explicit fokus på just digitala medier, radikaliseringsprocesser och extremism. Det gäller till exempel Statens medieråds (2011) rapport om ”våldsbejakande och antidemokratiska budskap på internet”, SOU-rapporten ”Främlingsfienden inom oss” (SOU 2012: 74) som i mindre utsträckning inkluderar perspektiv på nätbaserade former av organiserad rasism, CATS (2015) kartläggning av ’våldsbejakande islamistisk extremism och sociala medier’ eller den senaste rapporten från FOI (2017) om ’hatbudskap och våldsbejakande extremism i digitala miljöer’.

Detta kapitel har för avsikt att skapa en systematisk kunskapsöversikt över den redan befintliga forskningen om våldsbejakande extremism och dess beröringspunkter med medie- och medieringsfrågor. Samtidigt ämnar det förankra kunskapen mer explicit i kritiska perspektiv från medie- och kommunikationsvetenskapen och därmed historiskt kontextualisera den samtida debatten om detta fält i relation till frågor om mediemakt, propaganda samt politiskt och religiöst motiverat våld.

Kontext snarare än kausalitet – mediefokus snarare än mediecentrism

Frågor om kausala samband mellan våldsbejakande budskap och våld/våldsamt beteende på individ- och samhällsnivå upptog mycket av den tidiga medieforskningen. Ämnet föddes i stor utsträckning ur den numera starkt kritiserade effektforskningstraditionen, som i kölvattnet av andra världskriget försökte avtäcka och förklara hur nazisternas propagandaapparat kunde ha den attraktionskraft och effekt som den hade (Gripsrud, 2001). Under hela 1970-talet och delar av 1980- och 1990-talet stod frågor om fiktionsvåld och så kallat videovåld i centrum för diskussioner om relationen mellan mediering av våldsbejakande och hatfulla *attityder* och *budskap* å ena sidan och

våldshandlingar och våldsutövande beteende å andra sidan. Den tidiga MKV-forskningen, inte minst i Sverige, var starkt präglad av kvantitativa effektstudier som sökte kausala samband om mediepåverkan. Dessa studier, som byggde på stimulus-responsmodeller eller antaganden om kausalitet, kom först att kritiseras av forskare utifrån den så kallade kultiveringsteorin (Gerbner & Gross, 1976) som betonar långsiktiga framför kortsiktiga effekter av medierat våld och våldsbejakande budskap. Men effektteorin har i princip genom hela MKV:s ämnesutveckling problematiserats och självständiga forskningsgrenar, som till exempel kvalitativa publikstudier och medieetnografi, har delvis formats i kritisk dialog med effektforskningen i syfte att framhäva och förstå den aktiva, tolkande och medskapande mottagaren.³

De antagligen viktigaste lärdomarna från denna tidiga generation av effekt- och påverkansstudier och de efterföljande årens utveckling av kritisk medieforskning kan därför sägas vara att det inte finns några universella förklaringsmodeller för att förstå mediernas effekter. Gauntlett (1998; 2001) pekar exempelvis på att effektstudier om relationen mellan våld och medier allt för ofta angriper problemet genom att börja i fel ände, det vill säga genom att fokusera på medierna och sedan försöka förklara människors beteende utifrån detta, snarare än tvärtom. Kritiker av effektmodellerna menar därför att forskare snarare bör börja i frågor om våldets sociala natur genom att undersöka, förstå och förklara hur våldet samspelar med identitet, social bakgrund, karaktär, mediepraktiker och så vidare. I mer allmänna termer innebär effektmodellerna att frågor ställs på individsnarare är samhällsnivå och att den bredare sociala kontexten i vilken våld utövas därmed förbises (Gauntlett, 1998:x).

---

³ Samtidigt finns här en intressant problematik och paradox att lyfta i sammanhanget; Effektforskningen har alltid varit utsatt för hård kritik samtidigt som den alltid haft anhängare och därtill fortfarande bedrivs inom flera olika discipliner. Det finns dessutom en konflikt i relationen mellan å ena sidan en historiskt sett relativt stark efterfrågan på och tilltro till kvantitativa effektstudier bland lekmän och intressenter utanför akademien som letar efter 'enkla' eller klara svar på mediernas påverkan och makt och svårigheterna rent metodologiskt att genomföra tillförlitlig sådan forskning å andra sidan. Ett exempel på hur denna konflikt med jämna mellanrum utspelar sig i den offentliga debatten är den ganska så hätska mediedebatten i 2012 mellan hjärnforskare från Karolinska institutet, som efter en sammanställning av internationell (psykologisk och annan) forskning om dataspelpåverkan drog slutsatsen att det finns starka empiriska bevis för en kausal relation mellan våldskonsumtion och våldsutövande och Statens Medieråd som ifrågasatte dessa resultat (se t.ex. SvD 2012). Denna effektdebatt är alltså fortfarande "levande" och präglar inte bara den inomvetenskapliga dialogen i vetenskapliga tidskrifter mellan experimentell, kvantitativ och kvalitativ forskning, naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna men också delvis debatten i medier.

Enkelt uttryckt går det alltså inte att peka på medieeffekter eller entydiga kausala samband mellan varken analoga eller digitala medier och våldsbejakande extremism. Alla fall måste förstås i sin historiska, sociala, ekonomiska, politiska och kulturella *kontext*. En sådan förståelse av kontext kräver djupgående, kvalitativ forskning, tvärvetenskaplighet och metodtriangulering. Det kräver ett långsiktigt och fördjupat engagemang i forskningsfrågor och -områden, inte fler deskriptiva kartläggningar eller mätningar.

En av de i dag mest framträdande formerna av extremism som också samtidigt har en stor närvaro online är den våldsbejakande radikala nationalismen.⁴ Om vi använder denna form av extremism som utgångspunkt för att illustrera ovanstående resonemang är forskare alltså överens om att internet aldrig *skapar* rasistiska åsikter och främlingsfientlighet. Däremot kan olika digitala teknologier och nätbaserade forum där rasismen får fritt utrymme vara med och *uppmuntra* och *förstärka* människors redan befintliga rasistiska världsbild och föreställningar. Medier används av dessa aktörer i syfte att mobilisera, organisera och kommunicera och i enstaka fall även i det explicita syftet att uppmuntra till faktiska våldshandlingar. Medierna är dock aldrig den enda orsaken till eller den direkta vägen in i radikaliserings. Dessa poänger har också gjorts i relation till betydelsen av onlinemedier, och i synnerhet sociala medier när det gäller den senaste utvecklingen av takfir-rörelsen⁵, där IS förmåga att strategiskt använda sociala medier fått mycket

---

⁴ I stället för den mer gängse benämningen högerextremism som utgår från den alltmer problematiska höger-vänster skalan används här benämningen våldsbejakande radikalnationalism som en samlingsbeteckning för ideologier baserade på "föreställningen att ett territorium tillhörande en viss etnicitet, ras eller kultur som med våld behöver försvaras mot andra etniciteter, raser eller kulturer" (FOI 2017, s. 16, se dessutom denna rapport för en mer utförlig diskussion kring GAL-TAN skalan som alternativ till höger-vänster skalan).

⁵ Takfir-rörelsen används här som en samlingsbeteckning för en riktning inom politisk islam som legitimerar användningen av våldsmetoder. Rörelsen innefattar grupper som al-Qaeda och terrornätverket Daesh/Islamiska Staten (framöver förkortat till IS). Religiöst motiverat våld och våldsbejakande extremism förekommer självfallet i ett flertal religioner och är inte avgränsat till denna sunni-muslimska falang. Samtidigt måste aktuella grupper som al-Shabaab, Boko Haram och IS som i dag representerar våldsbejakande takfirism förstås i kontexten av en mycket längre historia och ses i förlängning av olika grupper som tidigare har hämtat legitimitet för våldsdåd ur en salafistisk tolkningstradition inom sunnislam. I detta kapitel diskuteras dock uteslutande empiriska studier som fokuserar på terrorgruppen IS eftersom de i nuläget är den mest aktiva gruppen som bedriver våldsbejakande extremism med religiösa förtecken och därtill anses utgöra det största hotet i Sverige och resten av västvärlden. Se dessutom Mohammad Fazlhashemis (2017) bidrag om teologisk-ideologiska dimensioner av våldsbejakande extremism i denna publikation för ytterligare diskussion och begreppsutredning kring den takfir-jihadistiska idétraditionen och den historiska utvecklingen av den nuvarande takfir-rörelse i Syrien och Irak.

uppmärksamhet (se t.ex. Holt et al., 2015; Farwell, 2014; Ingram, 2015) – ofta på bekostnad av den större frågan om hur globala medier genom en intensiv bevakning av deras aktiviteter har gett IS en plattform för att sprida våldsbejakande budskap och få uppmärksamhet.

Dessa poänger kan tyckas banala, men faktum är att tekno-deterministiska föreställningar och antaganden om mediers makt och effekt fortfarande präglar inte bara den offentliga debatten om dessa frågor men också forskning inom fält som säkerhets- och terrorstudier samt socialpsykologiska och beteendevetenskapliga perspektiv på våldsbejakande extremism och digitala medier. Mångfalden i forskningen kring digitala medier och våldsbejakande extremism och intresset för denna fråga från många olika discipliner är produktiv, men problem uppstår när empiriska studier om exempelvis sociala medier och våldsbejakande extremism inte förankras i den befintliga kunskap som producerats inom decennier av medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning. Ett aktuellt exempel som kan vara värt att nämna i sammanhanget är CATS-rapport från 2015 om våldsbejakande islamisk extremism och sociala medier. Den innehåller inte en enda referens till medieforskning och den omfattande forskning som skapats om just sociala medier utan hänvisar utslutande till perspektiv och litteratur från terror-, konflikt- och säkerhetsstudier. Förutom att bidra till en forskningsmässig isolering och ett ”silo-tänkande” inom den akademiska debatten skapar detta också en historielöshet i det sätt som politiskt och religiöst motiverat våld sätts i relation till medier.

Ett annat återkommande problem i studier om digitala medier är *mediecentrism* som begränsar forskningens förklaringsförmåga/stringens och förmåga att generera holistiska kunskaper om de komplexa samspel som sociala rörelser, medieteknologier och -praktiker ingår i. Precis som i fallet med teknologisk determinism innebär en mediecentrisk utgångspunkt att man överser med det uppenbara faktum att teknologier alltid *används* och *formas* av människor (Archetti, 2015:50). En av medie- och kommunikationsvetenskapens centrala idéer är därför att medierna utgör en faktor/dimension som måste förstås och studeras i relation till en rad andra faktorer och variabler, ur ett holistiskt perspektiv. Mediecentrering präglar delvis befintliga studier om digitala medier och våldsbejakande extremism. Detta gäller i synnerhet studier inom terror- och säkerhetsstudier präglade av en teknologicentrerad infallsvinkel. Metaforer och uttryck som

'hashtag terror' (Anti-Defamation League, 2014), 'YouTube fascism' (Ekman, 2014), "nätet som ett virtuellt träningsläger", (Stenersen, 2008) eller 'YouTube-effekten' (Andre, 2012) är visserligen klatchiga slagord som förmår fånga läsarens uppmärksamhet men använda som analytiska ingångar och antaganden riskerar de att ge en felaktig och simplifierad bild av teknologins betydelse. Samtidigt utpekar och utskiljer man med dessa begrepp enskilda plattformar i stället för att se på det samlade spektrum av kommunikationsteknologier och mediepraktiker och hur dessa spänner över båda analoga och digitala rum. Inom kritisk medie- och kommunikationsvetenskaplig forskning insisterar man därför på att det är möjligt att vara "mediefokuserad utan att vara medicentrisk" (Kaun, 2016: 31). I relation till forskningen om medie- och kommunikationsteknologier i frågor om radikaliserings och våldsbejakande extremism kan detta perspektiv alltså ses som en uppmaning att inte isolera eller överskatta mediernas roll i dessa processer.

En annan central käpphäst inom medieforskningen är poängterandet av att en analys av medietexter och budskap aldrig kan ge kunskap om mottagarens reception och förståelse av dessa texter. Det kan därför i sammanhanget vara värt att påpeka vikten av att undvika att göra anspråk på mottagningsprocesser och effekter av våldsbejakande budskap när det inte finns empiriska belägg för detta. Om det är medietexter och budskap som analyseras inom ramen för en viss studie kan denna göra anspråk på att bidra med kunskap om hur detta material genom sitt tilltal och *utformning* försöker till exempel skapa rädsla, konstruera fiendebilder eller värva sympatisörer, och möjligen också ge underlag till kvalificerade gissningar kring rekryteringspotentialen hos materialet. Dock kan vi aldrig uttala oss om hur texten eller budskapet rent faktiskt mottages, uppfattas och införlivas. För detta krävs andra metoder och annat material. Många års publik- och receptionsforskning har visat att det inte finns någon klar koppling mellan inkodning (från producentens håll) och avkodning (hos mottagaren) av medierade budskap. Inom receptions- och tolkningslära används begrepp som "den gynnande/förhandlande/oppositionella mottagaren" (Hall, 1980), "modelläsaren" (Eco, 1979) och "den föreställda publiken" (se t.ex. Marwick & Boyd, 2010) för att indikera de begränsningar som finns i textanalytiska metoder i frågor om publiken. Med dessa historiska insikter och observationer från tidigare studier är det möjligt att

problematisera de ihållande antagandena inom delar av den samtida litteraturen rörande relationen mellan digitala medier, medieinnehåll och – budskap å ena sidan och radikaliserings- och våldsbejakande extremism å andra sidan.

Digitala medier, online-radikalisering och våldsbejakande extremism – lärdomar från medie- och kommunikationsvetenskap och studier i nya sociala rörelser samt skärningspunkten mellan dessa

Betydelsen av online-interaktioner och digital propaganda i radikaliseringsprocesser är ett högst omdiskuterat och omtvistat ämne som har genererat en mängd litteratur från olika discipliner och utifrån olika metodologiska ramverk (Meleagrou-Hitchens & Kaderbhai, 2017). Det finns dock ingen vetenskaplig konsensus om definitionen av begreppet radikaliseringsprocess (della Porta & Lafree, 2008; Sedgewich, 2010). Detta har naturligtvis konsekvenser för vår förståelse av vad som i sin tur omfattas av begreppet online-radikalisering, som omges av lika delar förvirring och oklarhet. Om vi börjar med radikaliseringsbegreppet kan vi generellt sett göra en distinktion mellan definitioner som pekar på så kallade ”grundläggande orsaker” (så kallade root cause explanations) så som fattigdom och förklaringsmodeller som viktiga relationella och kontext-specifika samspel mellan en rad olika faktorer som socialiseringsprocesser, ideologi, identitet, ledarfigurer och tillgång till propaganda. Alimi, Bosi, & Demetriou (2015:13) beskriver radikaliseringsprocessen in i våldsbejakande extremism som ett resultat av komplexa ”nät av relationella mönster och praktiker som formar och är format av interaktioner mellan olika aktörer som är involverade i konflikter samt av omgivande och till tider oförutsägbara händelser och omständigheter”. En sådan definition står alltså i kontrast till förklaringsmodeller som bygger på en föreställning om ’grundläggande orsaker’, vilka är mer utbredda inom terrorstudier (se t.ex. Kundnani, 2012; Korteweg et al., 2010). Med en sådan relationell förståelse av radikaliseringsprocesser och våldsbejakande extremism måste alltså sociala mediers roll förstås som en del av ett komplext samspel av faktorer och aldrig i isolation.

Kritisk forskning från ett relationellt perspektiv på mediers roll i hur, när och varför politiska rörelser och grupperingar utvecklas mot att bli alltmer våldsamma hittar vi bland annat i mötet mellan MKV och studier i sociala rörelser (social movement studies, SMS) som

under de senaste åren har visat på de fruktbara forskningssynergier som uppstår i samspelen mellan teorier om proteströrelser, aktivism, medier och online-deltagande från dessa ämnen (se t.ex. Mattoni, 2012; Kavada, 2016). Dialogen mellan de två forskningsfälten fick fart i samband med övergången från det analoga till det digitala medielandskapet i slutet av 1990-talet och de nya möjligheter för kommunikation, samverkan och organisering som nya digitala medier skapade för politiska aktivister världen över. Historiskt sett har dock i synnerhet sociala rättviserörelser och gräsrotsrörelser involverade i miljö- och klimataktivism uppmärksammats när det rör digitala mediernas inflytande på politisk mobilisering, kollektivt identitetsskapande och antagonistiska aktionsformer på den icke-institutionella spelplanen. Kring millennieskiftet hyllades internet och nya digitala medier för sin demokratiska potential och som effektivt verktyg för transnationella miljö- och sociala rättviserörelser i deras strävan efter global rättvisa (uppkomsten av sociala medier som Facebook och Twitter i mitten av 2000-talet gav upphov till en ny våg av hyllningar av onlinemediernas potential rörande politiskt engagemang och aktivism världen över (se t.ex. Shirkey, 2008; Castells, 2009).

Den samtida forskningen om sociala rörelser och sociala medier präglas av en mer dämpad och nykter retorik kring digitala mediernas möjligheter och begränsningar i sociala och politiska förändringsprocesser samtidigt som ljuset alltmer riktas på frågor om hur nätet och nya medier även används av antidemokratiska och regressiva krafter som exempelvis aktörer inom våldsbejakande radikalnationalism (Askanius & Mylonas, 2015; Ekman, 2015, 2017). Under många år har grupper och nätverk inom denna falang behandlats som relativt små och marginaliserade "anti-offentligheter" (Cammaerts, 2007; Atton, 2006) som främst varit aktiva i slutna och obskyra hörn av nätet. Benämningar som "nätets mörka sida" (se t.ex. Caiani & Perenti, 2009; Ekman, 2014) eller "internets undervegetation" (Holt, 2016) avspeglar hur man länge har betraktat dessa grupper som oroväckande, men relativt marginella och fragmenterade aktörer med liten förmåga att mobilisera varaktiga sociala rörelser kring sina hatbudskap.

Kritiska medieperspektiv på den våldsbejakande radikalnationalismen

I takt med att främlingsfientlighet, negativa attityder, diskriminering och explicit rasism mot rasifierade grupper, i synnerhet muslimer, har blivit en allt mer normaliserad och synlig del av den offentliga sfären i Sverige liksom i Europa i stort (Ekman, 2014; Lindekilde, 2014) har den akademiska uppmärksamheten också alltmer riktats emot den våldsbejakande radikalnationalismen som uttryck för en transnationell social rörelse (se t.ex. Caiani, della Porta & Wagemann, 2012; Simpson & Druxes, 2015). Detta gäller inte minst i relation till frågor om digitala mediers roll i tillväxten av denna rörelse och de möjligheter för propaganda, debatt, intern kommunikation och organisering som internetet erbjuder dessa aktörer. De senaste årens utveckling indikerar att den våldsbejakande radikalnationalismens närvaro på nätet inte längre kan förstås och avfärdas som enstaka och fragmenterade anti-offentligheter utan snarare bör ses som ett professionaliserat nät av allt starkare och mer högljudda motoffentligheter. Behovet av mer kunskap på området är därför stort. Nedan utvecklas en översiktlig redovisning av befintliga studier på området i syfte att synliggöra kunskapsluckor och ge förslag på vidare forskning.

Ur ett svenskt perspektiv erbjuder Deland, Hertzberg & Hvitfeldt (2010) med sin antologi *Det vita fältet* ett omfattande bidrag till den vetenskapliga forskningen om högerextremism. Även om medieperspektivet inte är i huvudfokus finns det inom ramen för denna antologi bidrag som specifikt behandlar internets betydelse för den högerextrema rörelsens rekryterings- och propagandamöjligheter. Lundquist (2010) placerar till exempel bloggportalen motpol.nu inom kontexten av det större svenska medielandskapet. Welk (2010) vänder i sitt bidrag blicken mot Tyskland i en analys av högerextrema kvinnors kommunikationsstrategier såsom de tar sig uttryck på GDFs (Gemeinschaft Deutcher Frauen) hemsida och tillhörande Mödraforum. Med denna empiriska fallstudie tillför hon därmed ett genusperspektiv på området och bidrar till ofta förbisedda frågor om kvinnligt deltagande i högerextrema miljöer (Blee, 1991, 2002) samt högerextremismens kvinnosyn (Horsti, 2016).

I samma antologi behandlar också Mathias Wåg (2010) medie-relaterade frågor i sitt bidrag om vit makt-musikscenen och den roll som denna historiskt sett har spelat i nationalistiskt ”medvetande-

görande” av ungdomar i Sverige. Det numera avvecklade musikmagasinet *Nordland* lyfts här fram som särskilt betydelsefull i utvecklingen av den rasistiska undergroundrörelsen i Sverige (Löow, 2000) och som ett alternativmedium som under 1990-talet kom att placera Sverige på världskartan för vit makt-musik. Musiken som medium visade sig under den här perioden enormt effektiv i den betydelsen att den hade stor genomslagskraft hos ungdomar i jämförelse med andra former av propaganda och nådde betydligt fler än andra mer traditionella former av opinionsarbete (Wågs, 2010:99–100). Med denna historiska kontextualisering riktar Wågs studie uppmärksamheten mot den idémässiga och politiska kontinuiteten som finns mellan dessa tidiga nazistiska musikmedier i Sverige och de uttryck som vit makt-ideologin tar sig i digitaliserad musikproduktion och -distribution på nätet i dag.

Både Löows (2000) och Wågs (2010) forskning om musik och politiserade musikscener pekar samtidigt också på vikten av att inte bara fokusera på politisk diskurs och konventionell propaganda, men också granska hur populärkulturella och sociala element kopplade till identitetsskapande (musik, stil, gemensamhetsskapande praktiker, maskulinitet etc.) är särskilt betydelsefulla i rekryteringen inom högerextremistiska miljöer.

Med utgångspunkt i en analys av videoproduktion och distribution inom grupper som Svenska Motståndsrörelsen, Nordiska nationalsocialister och Nordisk Ungdom ger Ekman (2014) insikter om hur YouTube och det digitala videomediet används av våldsbejakande radikalnationalistiska grupper som en arena för att skapa synlighet och uppmärksamhet kring rörelsens kärnfrågor och politiska projekt. YouTube används både i externt syfte, att kommunicera och sprida den kollektiva upplevelsen av våld och hat mot en extern fiende, och fyller samtidigt den interna funktionen att skapa och bekräfta upplevelsen av inom-gruppsslig gemenskap och samhörighet. Medan Ekman visar på de unika aspekterna av videomediet som verktyg för mobilisering och dess affektiva appellform, visar han samtidigt hur YouTube ingår i en bred handlings- och medierepertoar som måste förstås i relation till mer komplexa kommunikationsnätverk och rekryteringsstrategier.

Om vi vänder blicken bort från Skandinavien mot Europa och övriga världen har det producerats ett flertal antologier på området under de senaste åren. ”Mobilizing on the Extreme Right in Germany,

Italy and the United States” utgör ett sådant bidrag som hämtar teorier, metoder och analytiska perspektiv från studier i sociala rörelser. Bara ett av bidragen berör dock explicit frågor om digitala medier. Det gäller della Porta och Wagemann (2012) som i sin studie av online-nätverkande använder mjukvaruassisterad nätverksanalys av webblänkar för att identifiera de primära och mest aktiva organisationerna i de tre länderna och undersöka hur nätet skapar infrastrukturer för att skapa samhörighet, kommunikation och samarbete för organisationer i och mellan dessa länder.

En annat nutida bidrag som däremot explicit tar avstamp i frågor om digitala medier i relation till tillväxten av extremhögern i västvärlden är Simpson och Duxies (2015) bok ”Digital Media Strategies of the Far Right in Europe and the United States”. Här behandlas dock inte bara utomparlamentariska strömningar utan också de parlamentariska aktörer som alltmer gör inträde i maktens korridorer runt omkring i europeiska länder. Precis som della Porta och Wagemann (2012) betraktar den ökande populariteten och valframgångarna för Europas högerpopulistiska partier å ena sidan och ökningen av antalet attacker och våldshandlingar mot etniska minoriteter å den andra ”som en del av samma sociala och kulturella trend” drar denna antologi paralleller mellan de olika uttryck som den radikala nationella extremismen tar sig på den parlamentariska respektive utomparlamentariska politiska arenan. Mazurski (2015) analyserar exempelvis Sverigedemokraternas kontroversiella kampanjfilmer som censurerades av SVT under valrörelsen 2010 och undersöker hur dessa former för politisk kommunikation markerade ett skifte i och en radikaliserings av anti-immigrationsretoriken i den offentliga debatten. Ytterligare andra presenterar liknande resultat och erfarenheter från länder som Grekland och Ungern där partier som Gyllene Gryning och Jobbik varit med om att bidra till normaliseringen av och till viss del institutionaliseringen av nynazistisk och fascistisk retorik och hatbrott (se t.ex. Kompatsiaris & Mylonas, 2015).

Kritiska medieperspektiv på våldsbejakande extremism inom takfir-rörelsen

I nuläget finns relativt lite egentlig medieforskning om takfir-rörelsens senaste utveckling. En mängd litteratur från terror- och säkerhetsforskare har däremot under senaste åren behandlat mediefrågor.

Stern och Berger (2014) berör i deras bok IS förmåga att skapa kraftfulla budskap och berättelser designade för viral spridning på nätet och hur organisationens skicklighet att använda sociala medier på strategiskt och professionellt sätt har vänt upp och ned på de traditionella rekryteringsmetoderna inom religiöst motiverad extremism. Samtidigt drar de slutsatsen att det just är dessa mediestrategier som är orsaken till att tusentals krigare och andra frivilliga har anslutit sig till rörelsen.

Övrig central litteratur på området är ofta skriven av journalister eller säkerhetsexperter som har varit eller är i regionen och ger en god inblick i hur IS som organisation ideologiskt kunnat växa fram (Hall 2015), den geopolitiska kontexten i dag (Napoleoni, 2014) samt organisationens strukturella uppbyggnad, inklusive möjligheter och strategier för rekrytering via digitala medier (Atwan 2015; al-'Ubaydi et al., 2014).

Den empiriska forskningen om digitala mediers roll i våldsbejakande och religiöst motiverad extremism i takfir-rörelsen är framför allt präglad av ett fokus på enskilda plattformar och fallstudier av enstaka aktörer, under senaste åren primärt IS. Studierna tenderar att ta utgångspunkt i stora kommersiella plattformar som Twitter, Facebook eller YouTube. Även här ser man sällan studier som tar ett helhetsgrepp på terrorgruppen försöker förstå och contextualisera olika uttrycksformer, kanaler och strategier inom ramen för den bredare medieekologin av intimt sammankopplade digitala och analoga medier, offline- och online-rum, men också komplexa interaktioner mellan individer, sociala rörelser och teknologier.

Som IS' främsta distributör av propaganda riktad mot en västlig publik på bland annat engelska, franska och tyska är Al-Hayat en central aktör att förstå i sammanhanget. Detta professionella mediecenter och PR-apparat är en viktig producent av digitalt medieinnehåll, inte minst vad gäller onlinevideor. IS propagandavideor är uppbyggda runt religiösa budskap, symbolik och bildspråk, men det finns väldigt lite egentlig forskning som empiriskt kan belägga att just religion är den primära drivkraften som motiverar människor att ansluta sig till nätverket eller utöva våld och terrorbrott i dess namn och än mindre forskning om vilken roll online-videor och andra sociala medier egentligen spelar i detta. Den senaste forskningen från ICSR (2016) visar snarare att de 79 informanterna från fem europeiska länder som studien bygger på "inte rekryterades genom inter-

netpropaganda, utan genom sociala nätverk och vänskapskretsar” (s. 27). Forskning på just innehållet i IS’ propagandavideor lyser, kanske av naturliga skäl, fortfarande med sin frånvaro. Bortsett från till exempel översiktlig analys av de olika former av berättelser som återfinns i IS propaganda (Winter, 2015) finns också ett fåtal studier om IS’ visualisering av och visuella strategier kring religiöst motiverat våld. Friis’ studie från 2015 fokuserar exempelvis specifikt på hur avrättningsvideor (”beheading-videos”) sprids och uppnår synlighet på video-delningsplattformar som LiveLeak, YouTube och sajter som BareNakedIslam och Syrian Fight. Med deras omfattande spridning och förmåga att synliggöra det brutala våldet inom modern krigsföring blir dessa videor strategiska vapen i händerna på sina producenter. Friis lyfter i sin analys dessutom frågor om hur dessa avrättningsvideor fungerar som ”visuella fakta och bevismaterial” i händerna på de politiska makthavare i västvärlden som advocerar intensifierad militära interventioner i ”kriget mot terror” (Friis, 2015:727).

Utöver onlinevideors form och distribution på kanaler som YouTube har också den sociala medieplattformen Facebook varit föremål för analys. Där integreringen av Facebook i kommunikations- och aktionsrepertoarer inom den våldsbejakande radikalnationalismen är relativt väldokumenterad och utforskad pekar Gustafsson (2015) på en kunskapslucka när det kommer till den roll som Facebook spelar för rekryteringen av ”krigare” till IS. Hans analys av sju svenskspråkiga profiler och grupper undersöker i detalj de olika motiv och orsaker som dessa aktörer åberopar i legitimeringen av våld. Facebook är också i sökljuset i en annan nyligen publicerad studie om hur så kallade ’cloaked’, det vill säga maskerade, Facebook-sidor – i en dansk kontext – används för att distribuera islamistisk propaganda av invandringsfientliga och islamofobiska grupper i landet i syfte att sprida desinformation, hatbudskap, framprovocera rasistiska och antimuslimska reaktioner och därmed bidra till osäkerhet, oro och konflikt i den generella befolkningen i frågor om flyktingar och invandring (Farkas, Schou & Neumeyer, 2017). Här är det alltså tal om aktörer i Danmark som med falska Facebook-identiteter utger sig för att vara danskspråkiga jihadisterna som kämpar för att islamisera landet ”inifrån” och införa Sharia-lagstiftning.

Twitter är utan tvekan det mest populära sociala mediet bland IS-krigare och anhängare som inte bara använder mikroblogg-tjänsten för att sprida propaganda och rekrytera potentiella anhängare

utan också som ett effektivt PR-verktyg för att uppnå synlighet och medieuppmärksamhet i den internationella pressen. Twitter är därför också den plattform som har ägnats mest uppmärksamhet från vetenskapligt håll (se t.ex. Carter et al., 2014; Bradford et al., 2015; Hughes & Vidino, 2015; Pearson, 2015). Denna forskning visar två viktiga och ofta översedda distinktioner i IS användning av Twitter. För det första kommer en stor del av twitteraktiviteten inte från krigare i Syrien och Irak utan från IS-konton som tillhör anhängare/sympatisörer i olika europeiska länder – så kallade ”distributörer” som spelar en central roll i gruppens kommunikativa infrastruktur och spridningen av material i globala nätverk.

Berger (2015) uppmärksammar dessutom skillnaden mellan Twitters roll i rekrytering respektive radikaliseringsprocess – en annan distinktion som ofta lämnas obeaktad. Flera studier indikerar att centrala delar av radikaliseringsprocessen äger rum online medan själva rekryteringen (vilket i första hand kan innebära att ta steget till träningsläger) först inträffar efter de första egentliga fysiska ansikten mot ansikte-mötena, alltså i offline-sammanhang (Neumann et al., 2007). Bergers (2015) studie av 1600 Twitter-konton visar hur radikaliseringsprocessen och rekrytering utspelar sig i en stegvis process, från radikaliseringsprocess till rekrytering, där olika medier har olika funktioner. Under de inledande faserna interagerar IS med potentiella anhängare på Twitter i form av ’re-tweets’ och ’favorites’ som ett sätt att visa erkännanden i de första faserna av rekryteringsprocessen samtidigt som ”aspiranternas” aktivitet på nätet noga övervakas. Senare omsluts aspiranter av en mindre gemenskap på Twitter där de bombarderas extensivt med tweets och långsamt uppmanas att isolera sig från andra, i synnerhet de som följer kanaler/konton med mer mainstream-tolkningar av islam. Först i de senare stadierna av denna process bjuds potentiella anhängare in i stängda kommunikationskanaler som meddelandeappen Telegram där de uppmanas att göra hijrah (migrera till det proklamerade kalifat) eller utföra terrorangrepp på europeisk mark (Bergers, 2015:22). Eftersom konton snabbt stängs ner av Twitter använder sig IS alltmer av hashtaggar när de sprider sitt material. På så sätt blir tweets sökbara och lätta att hitta samtidigt som hashtaggar inte kan stängas ned på samma sätt som konton (FOI, 2017).

Under senaste åren, där IS vuxit fram och uppnått internationell uppmärksamhet inte minst på grund av förmågan att professionellt och effektivt använda sociala medier, har samspelet mellan digitala

medier, radikaliserings och religiöst motiverad våldsbejakande extremism på allvar hamnat i det akademiska strålkastarljuset och är i dag ett snabbt växande forskningsfält. Detta fält präglas dock av fragmentariska och ad hoc-genomförda analyser som tar utgångspunkt i enskilda digitala plattformar eller nätverksanalys av enskilda gruppers kommunikationsnätverk och -strategier. Också inom detta område kännetecknas den publicerade forskningen av säkerhets- och terrorstudier. Det behövs med andra ord mer empirisk forskning från flera vetenskapliga håll om kommunikationsstrategier, budskapens utformning och innebörd, hur dessa budskap cirkulerar, och framför allt hur dessa tolkas och införlivas för att kunna underbygga och stärka preventiva satsningar. Det gäller inte minst i relation till att motivera och informera de preventiva projekt som försöker förebygga och avradikalisera med hjälp av så kallade mot-narrativ och digitala kampanjer i syfte att bekämpa våldsbejakande extremism i och med hjälp av onlinemedier (se t.ex. Beutel et al., 2016).

Kunskapsluckor av vikt för området

Två områden förefaller vara särskilt viktiga att adressera och stärka i syftet att fördjupa kunskapen och höja forskningskvaliteten i frågor om medier och våldsbejakande extremism: det gäller behovet att stärka a) kritisk forskning om digitala medier och VBE ur ett holistiskt och djupgående inifrånperspektiv och b) journalistikvetenskap som behandlar beröringspunkter mellan samhällsjournalistik, mot-offentligheter och våldsbejakande extremism. Avsnittet avslutas med ett resonemang om vikten av att kritiskt reflektera över begrepp som extremism och radikaliserings och deras användbarhet i vetenskapliga sammanhang samt när de görs till utgångspunkt för konkret myndighetsutövning.

Behov av kvalitativ, kritisk forskning om digitala medier och våldsbejakande extremism i ett ständigt föränderligt medielandskap

Under de senaste åren har ett generationsskifte ägt rum från relativt statiska så kallade "hatsajter" till mer dynamiska sociala medier och snabba/flyktiga kommunikationsplattformar, som exempelvis Snapchat och Kik. I övergången från web 1.0 (ett nät som möjliggör inter-

aktivitet) till web 2.0 (ett nät som möjliggör deltagande, nätverkande och användargenererat innehåll i kollaborativa processorer) har också våldsbejakande extremism blivit synligare. Forskare pekar på att organiserade rasister till exempel under senare åren har flyttat sina aktiviteter från enskilda hatsajter och centraliserade webforum (som till exempel Van Guard News Front, The Daily Stormer och Stormfront som under 2000-talet hade stort inflytande i vitmakt-miljöer, se bl.a. Caren, Jowers & Gaby, 2012) till att alltmer kommunicera genom mobilappar som Kik och Snapchat samt mainstream sociala medier som Facebook och YouTube (Burke & Goodman, 2012). Internationellt är också 4chan och Reddit precis som diskussionsforumet Flashback i Sverige centrala arenor för hatbuskap och våldsbejakande extremism i digitala miljöer.⁶ Dock finns det väldigt få studier som tar tag i de utmaningar som dessa nya uttrycks- och kommunikationsformer innebär i förhållande till att omdefiniera medieforskningens analysobjekt, forskningsfrågor och -metoder. Det finns exempelvis i nuläget bara ett fåtal publicerade studier om IS propaganda på meddelandeappen *Telegram* trots den centrala roll som meddelandeappen för tillfället spelar inom nätverkets bredare kommunikationsrepertoar (Prucha, 2016). Det här beror inte bara på svårigheter att få tillgång till empiriskt material utan också på materialets flyktiga natur. Andra meddelandeappar, som nämnda Kik och Snapchat, är så kallade efemära medier där innehållet inte lagras, utan raderas omedelbart efter "användning". Detta innebär naturligtvis vissa utmaningar för forskare som vill insamla och studera empiriskt material från dessa medier. Samtidigt erbjuder också denna utveckling mot flyktigt, användargenererat innehåll i alltmer "öppna" och tillgängliga rum vissa möjligheter ur ett forskningsperspektiv.

Möjligheter för djupgående forskning med ett inifrånperspektiv

Ekman beskriver i kartläggningen av våldsbejakande budskap på nätet (Statens Medieråd 2011) hur internet har undanröjt de hinder som tidigare existerade i den sociala kontakten mellan extremismrörelser

---

⁶ Det är i sammanhanget viktigt att påpeka att sajter som 4chan och Reddit inte i utgångspunkten är renodlade forum för främlingsfientlighet och rasism. Men även om de innehåller diskussionstrådar och intressegrupper om allt mellan himmel och jord har en relativt stor del av innehållet här ockuperats av hatbudskap och våldsbejakande uttrycksformer.

och potentiella sympatisörer. Där det tidigare krävdes att enskilda personer tecknade prenumerationer på tidningar och nyhetsbrev, eller fysiskt besökte en viss plats för att en konkret kontaktyta skulle uppstå, möjliggjorde nätet nya och enklare former att komma i kontakt med aktiva i den högerextrema miljön. Sociala medier har undanröjt ännu fler av dessa hinder.

Den begränsade men växande forskningen om exempelvis organiserad rasism behandlar generellt sett dessa grupper och nätverk med en viss analytisk distans och anlägger ett utifrånperspektiv. Även den kritiska forskningen som bygger på teorier kring extremistiska sociala rörelers utveckling och mekanismer präglas till viss del av att vara skrivbordsundersökningar som bygger på sekundärt material eller studier på makronivå utifrån vad Goodwin (2006) kallar 'externalistiska' perspektiv där dessa rörelser vanligtvis betraktas som en stängd miljö dit forskare inte har tillträde.

Emellertid har utvecklingen också inneburit större tillgång för forskare till tidigare slutna rum. En av de möjligheter denna förflyttning till alltmer mainstream-inriktade och semi-offentliga rum på nätet erbjuder är att även forskare får access till, och kan uppnå insikter om, de aktiviteter, diskussioner, organiseringsformer, nätverksstrukturer och informationsflöden som tidigare utspelade sig bakom stängda dörrar eller inom det så kallade *deep-* eller *darkweb*.⁷ Med utvecklingen och förfinandet av nya forskningsmetoder inom till exempel digital etnografi uppstår nya möjligheter att anlägga ett "inifrånperspektiv" och uppnå insikter kring grupperns inre dynamiker, organisationsformer, motivationsstrukturer och trossystem.

Det finns i dag ett växande intresse för att använda etnografiska metoder i studier av ultrakonservativa och radikalnationalistiska miljöer (se t.ex. Blee, 2002; 2003; 2007), trots de många svårigheter och etiska problem som kan uppstå genom etnografisk observation och fältarbete. Kathlyn Blee m.fl. efterfrågar därför fler studier som undersöker dynamiker och identitetsprocesser inom dessa rörelser på mikro- snarare än makronivå. En möjlig insats från ett medie- och kommunikationsvetenskapligt perspektiv vore därför att nyttja perspektiv och metoder från digital etnografi som öppnar nya möjlig-

---

⁷ Deep web används för att beteckna de delar av internetet som inte är sökbara eftersom de inte indexeras av sökmotorer som Google, Yahoo osv. Dark web är däremot en mindre del av the deep web som förutom att vara otillgängliga med vanliga browsers också kräver speciell krypteringssoftwares och en så kallade TOR webbläsare som säkrar användare full anonymitet.

heter för att studera digitala mediers roll i våldsbejakande extremism, konflikt och krig ur ett djupgående "inifrånperspektiv" (Hirvonen, 2013). Med digitala mediers allestädesnärvaro i sociala, kulturella och politiska processer i dag har metodmässiga innovationer som digital etnografi, 'sociala medier-etnografi' (Postill & Pink, 2012) samt 'etnografi på distans' (Gray, 2016; Postill, 2016) alltmer kommit att betraktats som oumbärliga metoder inom humaniora och samhällsvetenskap. Digital etnografi är en flexibel och processororienterad cocktail av kvalitativa metoder där nätbaserade deltagande observationer ofta intar huvudrollen. Våldsbejakande extremism har sällan studerats med detta kvalitativa angreppssätt som erbjuder nya möjligheter att närma sig området med en kombination av verktyg och insamlingstekniker (Conway, 2017) samt andra kvalitativa metoder som erbjuder holistiska inifrånperspektiv såsom djupintervjuer, livshistoriska intervjuer och narrativanalys. I detta sammanhang är det värt att framhäva ett antal studier som behandlar svårfångade frågor om kulturskapande dimensioner och gemenskapsbildning inom extremistiska miljöer på föredömliga sätt. Det gäller till exempel Kimmels (2007) studie om föreställningar om maskulinitet och könade ritualer och dynamiker inom den nynazistiska rörelsen i Skandinavien, som bygger på semistrukturerade djupintervjuer med ex-nazister inom det svenska EXIT-programmet. Ett annat exempel är Linden och Klandermans (2007) studie som bygger på livshistoriska intervjuer med så kallade återvändare och/eller avhoppare från den högerextrema miljön i Nederländerna. Dessa metoder är båda resurs- och tidskrävande, men kan med fördel användas som ett alternativ eller komplement till mer traditionell forskning i ambitionen att fördjupa och vidga vår förståelse av de mikroprocesser som är involverade i radikaliseringsdynamiker på grupp- och individnivå.

Behov av kritisk forskning om journalistiska gestaltningar av våldsbejakande extremism

Ofta är det digitala medier och i synnerhet sociala medier som står i centrum för diskussioner om våldsbejakande extremism och radikaliseringsprocesser. Mer sällsynt är däremot att ställa dessa fenomen i relation till kritiska frågor om det bredare medielandskapet inom vilket våldsbejakande extremism utvecklas och de strukturer i

det traditionella mediasystemet (på produktions- och diskursivnivå) som skapar jordmån för dess fortsatta existens.

Journalistikvetenskap, som är starkt besläktad med medie- och kommunikationsvetenskap, är ett kritiskt område för den kunskapsproduktion om relationen mellan medier och politisk opinionsbildning som på ett indirekt sätt berör frågor om utvecklingen av våldsbejakande extremism. Dels behandlar journalistikforskningen de utmaningar som den etablerade journalistiken står inför när det gäller bevakning och hantering av nyheter om de extremistiska rörelser och högerpopulistiska politiska partier, som under de senaste åren alltmer har blivit en del av det etablerade partipolitiska systemet i Europa (Lentin & Titley, 2009; Yilmaz, 2012). Dels lyfter journalistikforskningen också frågor om hur ökad extremism och polarisering i samhället kan förstås mot bakgrund av och som en konsekvens av alltmer fragmenterade offentligheter och ett polariserat debattklimat. Vi vet fortfarande för lite om konsekvenserna av att nyhets- och samhällsjournalistiken alltmer filtreras och konsumeras genom sociala medier. Denna utveckling har kritiserats för att skapa slutna "ekokammare" som ökar polariseringen och skapar självrefererande "åsiktsbubblor" med förödande konsekvenser för debattklimatet, inte minst i onlinediskussionsforum, kommentarsfält och på sociala medier (se t.ex. Wojcieszak, 2010). Åsiktsbubblor (som inom psykologin benämns som *konfirmeringsbias*) anses skapa just polarisering och antagonism i den bredare befolkningen, vilket gynnar våldsbejakande extremism (O'Hara & Stevens, 2015). Därför är journalistiken som forskningsobjekt och -ämne av avgörande betydelse för att förstå den roll som journalistiken och mediasystemet i allmänhet har i frågor om opinionsbildning, debattkultur och agendasättande makt – politisk, medial samt interpersonell – i frågor om exempelvis etnicitet, mångfald, inkludering/exkludering.

Gunilla Hultén (2009; 2016) har med sin mångåriga forskning inom området mångfaldsjournalistik visat på de förödande konsekvenser som ett bristande mångfaldsperspektiv och -förståelse inom journalistikåren kan ha på ett samhälles upplevelse av sammanhållning. Hennes studier visar bland annat hur "traditionella nyhetsmedier ofta ger en missvisande, fördomsfull, konfliktinriktad och ensidig bild av etniska minoriteter" och därmed indirekt bidrar till den invandringskritiska åsiktsbildningen och i förlängningen till mer extremistiska rörelser inom denna falang. Att minoritetsgrupper skildras som ett

problem eller ett hot och ofta förknippas med kriminalitet och våld är inte bara en fråga om att cementera invanda föreställningar och stereotyper, utan utgör ett större demokratiskt problem i samhället (Hultén, 2016). I en relaterad studie av journalistikens roll analyseras publikens uppfattning av nyhetsdiskurser kring radikaliserings och terrordåd av jihadistiska grupper i Storbritannien och Frankrike. Här poängterar författarna att massmediernas sätt att gestalta dessa frågor bidrar till en luddighet och växande osäkerhet hos allmänheten kring vad radikaliserings egentligen är. Detta resulterar i en persistent men diffus känsla av ett ospecificerat hot, och i slutänden ett tillstånd av permanent "hypersäkerhet" (O'Loughlin et al., 2013). Dessa insikter visar på behovet av en större kunskap om samhällsjournalistiken och hur en förstärkning av båda journalistiken och journalistikforskningen kan vara en indirekt del av lösningen i kampen mot våldsbejakande extremism.

Den våldsbejakande radikalnationalismen i Sverige, som i dag har stor närvaro i digitala miljöer, har under senare åren med betydande framgång lyckats skapa en professionaliserad nyhetsapparat och en alternativ motoffentlighet bestående av alternativnyhetsmedier som *Avpixlat*, *Exponerat*, *Nyheter I dag*, *Fria Tider*, *Samtiden*, *Dispatch International*, *Nordfront*, *Sputnik* och *Nya tider*. Fortfarande finns det dock relativt lite empirisk forskning om hur och med vilka konsekvenser dessa invandringskritiska sajter har tagit en växande plats i det svenska medielandskapet och i offentligheten. Holt (2016) analyserar skillnaderna i nyhetsgestaltningen mellan vad han benämner IAM (invandringskritiska alternativa medier) och traditionella nyhetsmedier. Ett av resultaten från hans analys är att en majoritet av nyhetsartiklarna i IAM-artiklarna innehöll referenser till etablerade journalistiska medier vilket indikerar att de "i hög grad även är beroende av 'gammalmedia' för att ha stoff att skriva om" (s. 168). Holt hävdar samtidigt att IAM inte bara är beroende av traditionella medier utan att analysen även indikerar att IAM påverkar det publicistiska innehållet och redaktionella beslut i frågor kring hur den svenska journalistkåren bevakar områden som etnicitet, migration och flyktingströmmar.

Det går därför inte att isolera digitala kommunikationsformer och sociala medier från frågor om journalistikens gestaltungs- och dagordningsmakt samt de etiska utmaningar som detta fält står inför när det gäller att rapportera om terrorhot, terrorbrott och extremism.

Att förstå relationen mellan medier, (mediering) och våldsbejakande extremism kräver att vi förstår samspelet i den ”politiska kommunikationens trekant” skriver Meleagrou-Hitchens och Kaderbhai (2017:18), dvs. samspelet mellan produktionen och producenterna av våldsbejakande budskap och den etablerade pressens bevakning av dessa budskap och aktörer, samt publiken som konsumerar båda dessa ”texter”. För att kunna infånga denna komplexitet och samspelet mellan medieinnehåll av och om våldsbejakande extremism uppmärksammar flera forskare därför till att vidga det analytiska fokuset till att omfatta tre dimensioner: 1) digitalt medieinnehåll (hemsidor, bloggar, videor, tweets, SNS, osv.) producerat i syftet att propagera och rekrytera; 2) mainstream-mediers bevakning av frågor om radikaliserings-, terrorhot och terrorism (nyhetsartiklar och -sändningar, ”livecast feeds”, etnografiska observationer i redaktionsmiljöer osv.) och 3) denna rapporterings inverkan på publikens förståelse av terrorhotbilder, extremism och radikaliseringsprocesser (intervju-data, dagboksmaterial, enkätdata osv; Awan et al., 2011).

Det finns alltså ett behov av kvalitativ och kritisk medieforskning om våldsbejakande extremism i relation till digitala medier, men denna bör sättas i relation till journalistikens innehåll och praktiker. Endast på detta sätt kan djupgående kunskap om relationen mellan journalistikens medielogiker och gestaltningsmakt, opinionsbildningsprocesser och det bredare politiska debattklimatet skapas. Samhälls- och aktualitetsjournalistiken har en särskild demokratisk uppgift att öppna för och understödja politisk debatt och dialog. Det finns i dag, kanske mer än någonsin, ett behov av en ökad förståelse för journalistikens centrala roll i att hålla det demokratiska samtalet vid liv. Detta behövs, som utredare Annette Novak påpekar i den senaste rapporten från Medieutredningen ”som motvikt mot faktaresistens och populism” (SOU 2016:30).

Om kategoriseringar, etiketter och vikten av kritisk självreflektion

År 2011 publicerades Medierådets rapport ”Våldsbejakande och antidemokratiska budskap på internet”. Författarna av denna kartläggning tar på sig den svåra uppgiften att kartlägga och analysera extremistiska internetmiljöer, med fokus på utformningen och innehållet i politisk och religiös propaganda, samt hur rekryterings-

strategier kan identifieras och förstås i olika kommunikativa sammanhang. Med indelningen i tre delstudier av högerextrema, vänsterautonoma och vad de kallar islamistiska budskap både illustrerar och uppmärksammar rapporten en problematik som återfinns i mycket av den befintliga forskningen, inte minst vad gäller myndighetsrapporter. Författarna hävdar att det ur ett analytiskt perspektiv är problematiskt att dra vänsterradikala och högerextrema över en och samma kam i frågor om våldsbejakande eller antidemokratiska budskap på nätet. Samtidigt kräver uppdraget att man särskiljer budskap som är uppbyggda kring våldsestetik och retorik från de budskap som är våldsbejakande och antidemokratiska i sig, vilket kan vara väldigt svårt i praktiken. Flera kritiska röster har försökt påpeka hur kartläggningar som bygger på definitioner av extremism med utgångspunkt i aktörernas val av metoder oavsiktligt riskerar att utpeka grupper, som förespråkar exempelvis direktaktioner och civil olydnad, som antidemokratiska. Vissa grupper kan på så sätt hamna i kategorin antidemokratisk trots att värderingarna och de ideologiska målsättningarna bakom deras aktioner kan vara att protestera mot demokratiska brister i det befintliga politiska systemet eller att stärka och vidga det demokratiska utrymmet i samhället (för en diskussion av radikaldemokrati se exempelvis Mouffe, 2005). Kategoriseringar som baserar sig på sådana definitioner riskerar därmed att förväxla våldsromantisering, civil olydnad och andra former för konfrontativa och antagonistiska men icke-våldsamma aktionsformer med terrorism och VBE (se bl.a. Hertz, 2016; Löow, Poohl & Mattson, 2013; Boréus et al., 2015; Sörbom & Wennerhag, 2016).

Alltfler forskare menar också att det är problematiskt att dela in och klassificera grupper, personer och ideologier som våldsbejakande, radikala och extrema. Dessa kategorier och klassificeringar konstrueras i relation till vad som anses normalt, vilket alltid är en produkt av den rådande maktordningen i ett samhälle vid en viss tidpunkt. Denna kritik har även lyfts av de forskare som tar på sig uppgiften att operationalisera dessa kategorier i uppdragsforskning för staten (se t.ex. FOI, 2017:67). Här understryks att man med sådana kategoriseringar är med om att konstruera och reproducera den politiska majoritetskulturens normer kring sin egen normalitet

och mittenposition.⁸ De anonyma författarna av FOI-rapporten pekar därför på att vi med den här typen av uppdrag aldrig kan göra anspråk på att ge en uttömmande, heltäckande bild av sociala grupper med hjälp av dessa klassificeringar. Därmed berör de också den normativa utgångspunkt som ligger till grund för den här sortens indelningar och gränsdragningar kring vad som anses vara politiska avvikelser i ett givet samhälle vid en viss tid. Vetenskapen är självklart inte heller neutral i frågan och man skulle därför kunna hävda att det i viss mån är uttryck för bristande förståelse för den egna inomvetenskapliga normativiteten när man inom terrorstudier gör en poäng av att påpeka hur man uteslutande utgår från perspektiv från terrorstudier och andra discipliner som är ”ideologiskt neutrala i innehåll och omfattning” (Beutel et al., 2016: 35).

Till sist kan det alltså vara värt att uppmana forskare inom fältet att ställa kritiska frågor till de inomvetenskapliga och av staten angivna definitionerna av termer som våldsbejakande, extremism, radikaliserings etc., och samtidigt lyfta andra svåra frågor som dyker upp i kölvattnet av implementeringen av dessa definitioner i olika preventiva projekt. En fråga som väcks är till exempel i vilken mån statens satsningar för att bekämpa antidemokratiska krafter på ironiskt vis blir begränsande för det demokratiska utrymmet (jfr Boréus et al., 2015)? En annan fråga gäller huruvida allt som faller utanför de relativt trånga ramarna för hur vi förstår politiskt deltagande och engagemang inom ramen för det liberaldemokratiska styrelseskicket kan anses o- eller antidemokratiskt. Och slutligen, om den liberala demokratimodellen är vår normativa utgångspunkt för gränsdragningar kring vad som är demokratiskt, hur bemöter vi då bäst kritiken kring ”det extremistiska centret” i västliga liberala demokratier (Ali, 2015)? Är det, som vissa forskare hävdar, uttryck för dubbelmoral när ramarna för dessa kategorier markeras av västliga demokratier som själva kan anses lida under ett alltmer krympande utrymme för demokratisk dialog och deltagande och samtidigt inte har lyckats hantera den ekonomiska krisen och en rad andra kriser i Europa (t.ex. den så kallade flyktingkrisen) på ett demokratiskt sätt (se t.ex. Mylonas, 2016)?

---

⁸ Se även Sörbom och Wennerhags (2016) diskussion av Backes (2010) förståelse av begreppet extremism som ett ’stigmaord’ använt i syftet att markera politiska legitimitetsgränser.

Begrepp som våldsbejakande extremism måste placeras och förstås i ”fältet mellan vetenskap, politik och samhällsdebatt” (Sörbom & Wennerhag, 2016). All kunskap som produceras inom eller med hänvisning till ”våldsbejakande extremism” positionerar sig på olika sätt och med olika agendor inom ett eller flera av dessa områden, vilket man bör ha i åtanke.

Förslag på framtida satsningar på medieforskning om våldsbejakande extremism

Det här kapitlets huvudbudskap kan ses som en uppmaning att främja mer forskning av *kritisk*, *holistisk* och *kvalitativ* karaktär, tre möjliga riktningar som framtida forskningsfinansieringsstrategier i frågor om medier och våldsbejakande extremism med fördel kan inrikta sig mot.

1. För det första bör *kritisk*, dvs. *fri* forskning, med explicit förankring i väl beprövad samhällsvetenskaplig och humanistisk teori få företräde framför deskriptiva kartläggningar och uppdragsforskning. När det kommer till frågor om våldsbejakande extremism i relation till digitalisering, sociala medier och medialiseringsprocesser har medie- och kommunikationsvetenskapen mycket att bidra med. Forskningskvalitén på detta viktiga område kan höjas genom att integrera kritisk medieteorier och de erfarenheter och lärdomar som de senaste decenniernas medieforskning har att erbjuda.
2. När forskningen specifikt rör frågor om online-radikalisering eller digital propaganda är det av vikt att främja forskning som utgår från en *bred och holistisk förståelse av medier och medieringsprocesser*. Holistiska och tvärvetenskapliga forskningsprojekt har fokus på relationella processer och *samspel* mellan digitala och analoga medier, människor och teknologier samt individ- och samhällsdynamiker. Med holistisk forskning menas också en förflyttning från att fokusera på enskilda digitala teknologier och online-plattformar som används i syftet att sprida propaganda och rekrytera, till att i stället ta ett helhetsgrepp på *medieekologier* och *praktiker* som sträcker sig över ett brett spektrum av teknologier, arenor och aktörer, inom ett ständigt föränderligt medie-

landskap. Medieekologiska perspektiv på politiskt våld omfattar komplexiteten av medier som empiriska fenomen och analyserar samtidigt alltid mediespecifika frågor i relation till bredare politiska, sociala, ekonomiska och teknologiska horisonter. Ett helhetsperspektiv innebär dessutom ett uppmärksammande av de strukturella aspekter av det bredare medielandskapet som dessa praktiker ingår i, och deras relation till traditionella medier, den etablerade journalistiken och mediepubliken. Helhetsperspektivet kräver dessutom mer *flervetenskaplig* forskning. Denna kan med fördel integreras inte bara i forskningsdesign, utan också i sammansättningen av forskargrupper, med deltagare från olika humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner (exempelvis statsvetare, sociologer, medievetare, etnologer, kriminologer samt freds- och konfliktvetare). På så sätt gynnas en forskningsmiljö som drar nytta av den rika kunskapen som redan har producerats i frågor om nya sociala rörelser, antagonistisk politik och medier. Den akademiska debatten vidgas därmed till inte bara att utgå från säkerhets- och terrorismstudier som bedrivs inom ramarna för Försvarshögskolans regi m.m. Flerdisciplinära projekt kan på så sätt motverka snäv uppdelning, akademiskt "silo-tänkande", och utvecklingen av ämnesmässiga "ekokammare" i dessa frågor. Den ovan nämnda CATS-rapporten om våldsbejakande islamisk extremism och sociala medier (Gustafsson, 2015), utan referenser till forskning om sociala medier, är ett bra exempel på hur denna tendens på ett beklagligt vis präglar forskningsfronten i nuläget.

3. Forskning som summerar och syntetiserar resultaten från redan befintliga empiriska studier om våldsbejakande extremism har en benägenhet att producera en viss form av distanserad och deskriptiv kunskap ur ett "externalistiskt perspektiv". Forskningsområdet är i stort behov av fler studier med ett kvalitativt "inifrån-perspektiv", som bygger på primärdata insamlat "ute på fältet". Väl beprövade kvalitativa metoder erbjuder djupgående analyser och fokuserar på icke mät- eller kvantifierbara fenomen som *erfarenheter, berättelser, meningsskapande identitetsprocesser* osv. För att kunna genomföra den krävande och omfattande forskningsprocess som etnografiskt fältarbete innebär, behövs ekonomiskt stöd och infrastrukturer till projekt av denna karaktär. Flera resurser kan dessutom riktas mot forskning som initierar samarbeten och bygger broar mellan akademien och aktörer i det omgivande sam-

hället, så som sociala myndigheter, utomparlamentariska organisationer och rörelser, kriminalvården etc. Detta framstår som särskilt viktigt när det gäller kunskapsproduktionen om grupper som är i riskzonen för kriminalisering/radikalisering. I vissa fall kan samverkan och dialog också med fördel inkludera *samarbete med* och *inkludering* av de grupper som utgör föremål för forskningen, till exempel genom djupgående intervjuer, deltagande observationer, digital etnografi, livshistoriska intervjuer etc. I detta fall skulle detta kunna innefatta kvalitativa studier som bygger på intervjuer och samtal med avhoppare och återvändare.

Referenser

- al-Ûbaydi, M., Lahoud, N., Milton, D., & Price, B. (2014). 'The group that calls itself a state. Understanding the evolution and challenges of the Islamic State', The combatting Terrorism Center at West Point, <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2014/12/CTC-The-Group-That-Calls-Itself-A-State-December20141.pdf> (2017-03-20).
- Ali, T. (2015). *The extremist center: A warning*. London: Verso Books.
- Alimi, E. Y., Bosi, L. & Demetriou, C. (2015). *The dynamics of radicalization: a relational and comparative perspective*. New York, NY: Oxford University Press.
- Andre, V. (2012). 'Neojihadism' and YouTube: Patani Militant Propaganda Dissemination and Radicalization, *Asian Security* 8(1), s. 27–53.
- Anti-Defamation League (2014). "Hashtag Terror: How ISIS Manipulates Social Media." *Combating Hate: International Extremism & Terrorism*, tillgänglig på: <http://www.adl.org/combating-hate/international-extremism-terrorism/c/isis-islamic-state-social-media.html> - .VQjr9kLZr4E
- Archetti, C. (2015). 'Terrorism, Communication and New Media: Explaining Radicalisation in the Digital Age', *Perspectives on Terrorism* 9(5), 2015, s. 49–59.

- Askanius, T. & Mylonas, Y. (2015). 'Extreme-right responses to the European economic crisis in Denmark and Sweden: The discursive construction of scapegoats and lodestars', *Javnost-the Public: Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 22(1), s. 55–72.
- Atton, C. (2006). 'Far-right media on the internet: Culture, discourse and power', *New Media and Society*, 8(4), s. 573–587.
- Atwan, A. B. (2015). *Islamic State: The digital caliphate*, University of California Press.
- Awan, A., Hoskins, A. & O'Loughlin, B., (2011). *Radicalisation and media: Connectivity and terrorism in the new media ecology*. London: Routledge.
- Berger, J.M. & Strathearn, B. (2013). Who matters online: Measuring influence, evaluating content and countering violent extremism in online social networks, The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR), King's College London.
- Berger, J.M., (2015). 'Tailored Online Interventions: The Islamic State's Recruitment Strategy', *CTC Sentinel* 8(10), s. 19–23.
- Beutel, A., Weine, M., Stevan, et al. (2016). 'Field principles for countering and displacing extremist narratives', *Journal of Terrorism Research*, 7(3) s. 35–49.
- Blee, K.M. (2007). 'Ethnographies of the far right', *Journal of contemporary ethnography*, s. 119–128.
- Blee, K.M. (2003). 'Studying the enemy'. In *Our studies, ourselves*, edited by Barry Glassner & Rosanna Hertz, (13–23). New York: Oxford University Press.
- Blee, K.M. (2002). *Inside organised racism: women in the hate movement*. Berkeley: University of California Press.
- Bolt N. (2011). *The Violent Image: Insurgent Propaganda and the New Revolutionaries*. London: C. Hurst & Co Publishers Ltd.
- Boréus, K. et al. (2015). 'Civil olydnad inte lika med våldsbejakande extremism', *Dagens Nyheter*, 22 mars 2015.
- Burris, V., Smith, E. & Strahm, A. (2000). 'White Supremacists Networks on the internet', *Sociological Focus*, 33(2), s. 215–235.

- Caiani, M. & Perenti, L. (2009). 'The Dark Side of the Web: Italian Right-Wing Extremist Groups and the Internet', *South European Society and Politics*, 14(3), s. 273–294.
- Caiani, M. & Wagemann C. (2009). 'Online Networks of the Italian and German Extreme Right: An Explorative study with social network analysis', *Information, Communication & Society*, 12(1), s. 66–109.
- Caiani, M. della Porta, D. & Wagemann, C. (red.) (2012). *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford UP.
- Cammaerts, B. (2007). 'Jamming the Political: Beyond Counter-hegemonic Practices', *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies*, 21(1), s. 71–90.
- Cammaerts, B. (2009). Radical pluralism and free speech in online public spaces: the case of North Belgian extreme right discourses. *International journal of cultural studies*, 12(6), s. 555–575.
- Caren, N. Jowers, K. & Gaby, S. (2012). 'A social movement online community: Stormfront and the White nationalist movement', *Social Movements Conflict and Change*, 33, s. 163–193.
- Castells, E. (2009). *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Conway, M. (2017). 'Determining the role of the internet in violent extremism and terrorism: Six suggestions for progressing research', *Studies in Conflict & Terrorism*, 40 (1), s. 77–98.
- della Porta, D. & C. Wagemann, C. (2012a). 'The Extreme Right and Social Movement Studies: An Introduction'. in Caiani, della Porta and Wagemann (Eds) *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford UP.
- della Porta, D. & Wagemann, C. (2012b). 'Networking online'. In Caiani, della Porta and Wagemann (red.) *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford UP.
- Eco, U. (1979). *The role of the reader: Explorations in the semiotics of texts*, (red). Thomas Sebeok, Bloomington: Indiana University Press.

- Ekman, M. (2014). 'The dark side of online activism: Swedish right-wing extremist video activism on YouTube'. *Mediekultur* 56, s. 79–99.
- Ekman, M. (2015). 'Online Islamophobia and the politics of fear: manufacturing the green scare', *Ethnic and Racial Studies*, 38(11), s. 1986–2002.
- Ekman, M. (2017). 'You Tube Fascism: Visual activism of the extreme right', i: *Totalitarian ARTs: the Visual Arts, Fascism(s) and Mass-society* (red.) M. Epstein, F. Orsitto & A. Righi, (s. 350–373), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Farkas, J., Schou, J, & Neumeyer, C. (2017). 'Cloaked Facebook pages: Exploring fake islamist propaganda in social media', *New Media & Society*, 2017, s. 1–18.
- Farwell, J. (2014). 'The media strategy of Isis', *Survival*, 56(6), s. 49–55.
- Friis, S. M. (2015). 'Beyond anything we have ever seen': Beheading videos and the visibility of violence in the War against ISIL' *International Affairs* (London), 91(4), s. 725–746.
- Gauntlet, D. (1998). Ten things wrong with media 'effects' model in: Dickinson, R., Harindranath, R. and Linne, O. (red.) *Approaches to audiences: A reader*. London: Arnold, (s. 120–130).
- Gauntlett, D (2001). The worrying influence of "media effects" studies', in Barker, M. and Petley J. (red) *Ill Effects. The media violence debate*. 2nd edition.
- Gerbner, G. & Gross, L. (1976). 'Living with television: The violence profile', *Journal of Communication*, 26(2), s. 172–194.
- Goodwin, M. J. (2006). 'The rise and faults of internalist perspective in extreme right studies', *Representation*, 42(4), s. 347–64.
- Gray, P. (2016). 'Memory, body, and the online researcher: Following Russian street demonstrations via social media', *American Ethnologist*, 43(3), s. 500–510.
- Gustafsson, L. (2015). *Våldsbejakande islamistisk extremism & sociala medier*. Stockholm: CATS, Försvarshögskolan.

- Hall, B. (2015). *Inside ISIS: The Brutal Rise of a Terrorist Army*. Center Street Books.
- Hall, S. (1980). 'Encoding and decoding'. In Hall, Stuart (red.) *Culture, media, language: working papers in cultural studies, 1972–79*. London: Hutchinsons.
- Hertz, M. (2016). *Socialt arbete, pedagogik och arbetet mot så kallad våldsbejakande extremism. Rapport: 1*, Sergestedt-institutet, Göteborg.
- Hirvonen, K. (2013). 'When hate becomes the norm', *Race and Class*, 55(1), s. 78–86.
- Holt, K. (2016). *Skilda verkligheter?: "Internets undervegetation" vs "PK-maffian"*, Stockholm: Institutet för mediastudier.
- Holt, T., Freilich, J. D., Chermak, S. & McCauley, C. (2015). 'Political radicalization on the Internet: Extremist content, government control, and the power of victim and jihad videos'. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 8(2), s. 107–120.
- Horsti, K. (2016). 'Digital Islamophobia: The Swedish Woman as a Figure of Pure and Dangerous Whiteness', *New Media & Society*, Online First.
- Hultén, G. (2009). *Journalistik och Mångfald*. Lund: Studentlitteratur.
- Hultén, G. (2016). 'Den sårbara mångfalden', *Människorna, medierna & marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*, Stockholm: SOU 2016:30.
- ICSR (2016). 'Criminal pasts, terrorist futures: European jihadists and the new crime-terror nexus'. The international centre for the study of radicalisation and political violence. London: Kings College London.
- Ingram, H. J. (2015). 'The Strategic Logic of Islamic State Information Operations', *Australian Journal of International Affairs*, 69(6), s. 729–752.
- Kaun, A. (2016). *Crisis and Critique. A history of media participation in times of crisis*. London: Zed Books.
- Kimmel, M. (2007) 'Racism as adolescent male rite de passage. Ex-Nazis in Scandinavia', *Journal of contemporary ethnography*, 36(2), s. 202–218.

- Kompatsiaris, P. & Mylonas, M. (2015). 'The rise of Nazism and the web. Social media as platforms of racist discourses in the context of the Greek economic crisis', i: Fuchs C. and Trotier, D. (red.) *Social media, politics and the state: Protest, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube*. (s. 109–130), New York: Routledge.
- Korteweg, R., Gohel S., Heisbourg, F., Ranstorp, M. & deWijk, R. (2010). 'Background contributing factors to terrorism: radicalization and recruitment' i: Ranstorp, M. (red.) (2010). *Understanding violent radicalisation: terrorist and jihadist movements in Europe*. London: Routledge.
- Lentin, A. & Titley, G. (2009). *The crisis of multiculturalism. Racism in an age of neoliberalism*. Zed Books.
- Linden, A., & Klandermans, B. (2007). 'Revolutionaries, wanderers, coverters, and compliants. Life histories of extreme right activists', *Journal of contemporary ethnography*, 36(2), s. 184–201.
- Lööw, H. (2000). *Nazismen i Sverige 1980–1999, Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna riterna*. Stockholm: Ordfront.
- Lööw, H., Poohl, D. & Mattsson, C. (2013). 'Olika slag av extremism kräver olika slags åtgärder', *Dagens Nyheter*, 15 December 2013.
- Mattoni, A. (2012). *Media practices and protest politics: How precarious workers mobilise*. Farnham, UK: Ashgate.
- Kavada, A. (2016). *Social movements and political agency in the digital age: A communication approach*. *Media and Communication*, 4(4), s. 8–12.
- Meleagrou-Hitchens, A. & Kaderbhai, N. (2017). *Research perspectives on online radicalisation. A literature review, 2006–2016*. Vox-Pol, International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR) King's College London.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. London: Taylor & Francis.
- Mylonas, Y. (2016). 'Book review of Patricia Anne Simpson and Helga Duxies (red.) *Digital Media Strategies of the Far Right in Europe and the United States*', *Media Culture & Society*, 39(2), s. 301–303.

- Napoleoni, L. (2014). *The Islamist Phoenix: The Islamic State and The Redrawing of The Middle East*, Seven Stories Press: New York.
- O'Hara, K. & Stevens, D. (2015). 'Echo Chambers and Online Radicalism: Assessing the Internet's Complicity in Violent Extremism', *Policy & Internet*, 7, s. 401–422.
- O'Loughlin, B., Boudeau, C. & Hoskins, A. (2013). 'Distancing the Extraordinary: Audience Understandings of Discourses of "Radicalization"', *Continuum*, 25(2), 2011, s. 153–164.
- Pearson, E., (2015). 'The Case of Roshonara Choudhry: Implications for Theory on Online Radicalization, ISIS Women, and the Gendered Jihad', *Policy & Internet* 8(1), s. 5–33.
- Postill, J. (2016). 'Doing remote ethnography: Studying digital politics in Spain and Indonesia from afar', I: *Routledge Companion to Digital Ethnography*, Larissa Hjorth, Heather Horst, Anne Galloway & Genevieve Bell (red), ebook, Routledge.
- Postill, J. & Pink, S. (2012). *Social media ethnography: the digital researcher in a messy web*. Media International Australia.
- Prucha, N. (2016). 'IS and the Jihadist Information Highway – Projecting Influence and Religious Identity via Telegram', *Perspectives on Terrorism*, 10(6), 2016.
- Sedgwick, M. (2010). 'The concept of radicalization as a source of confusion', *Terrorism and Political Violence*, 22(4), s. 479–494.
- Shirky, C. (2008). *Here comes everybody. The power of organizing without organisations*. Penguin Press.
- SOU 2016:30 (2016). *Människorna, medierna & marknader. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. Stockholm.
- SOU 2012:74 (2012). *Främlingsfienden inom oss: Betänkande av Utredningen om ett effektivare arbete mot främlingsfientlighet*. Stockholm: Fritzes.
- Stampnitzky, L. (2013). *Disciplining terror: how experts invented "terrorism"*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statens medieråd (2011). *Extremistiska, våldsbejakande och anti-demokratiska budskap på internet*. Stockholm: Statens Medieråd.

- Statzel, R.S. (2008). 'Cybersupremacy: the new face of white supremacist activism'. In M. Boler (red.) *Digital media and democracy*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Stenersen, A. (2008). 'The internet: A virtual training camp?', *Terrorism and Political Violence*, 20(2), s. 215–233.
- Stern, J. & Berger, J. M. (2015). *ISIS: the state of terror*. New York: HarperCollins Publishers.
- SvD (2012). 'Forskargräll om dataspelsvåld', *Svenska Dagbladet*, 12 januari 2012.
- Sörbom, A. & Wennerhag, M. (2016). 'Begreppet extremism – en kritisk introduktion'. *Det vita Fältet*, specialnummer av Arkiv. *Tidskrift för samhällsanalys*, nr 5.
- Thompson, R. L. (2011). 'Radicalization & the use of social media', *Journal of strategic security*, 4(4), s. 167–190.
- Yilmaz, F. (2012). 'Right-wing hegemony and immigration: How the populist far-right achieved hegemony through the immigration debate in Europe', *Current Sociology* 60(3), s. 368–381.
- Vetenskap & Almenhet (2012). 'Havererad dialog mellan forskare och samhälle idataspellsdebatten', VA-bloggen tillgänglig på <https://v-a.se/2012/03/havererad-dialog-mellan-forskare-och-samhalle-i-dataspellsdebatten/>
- Whine, M. (2012). 'Trans-European trends in right-wing extremism'. I: Mammone, Andrea, Emmanuel Godin, & Brian Jenkins (red.) *Mapping the extreme right in contemporary Europe*. London/New York: Routledge.
- Winter, C. (2015). *The virtual caliphate: Understanding Islamic State's propaganda strategy*, Quilliam Foundation.
- Wojcieszak, M. (2010). 'Don't talk to me': effects of ideologically homogeneous online groups and politically dissimilar offline ties on extremism, *new media & society* 12(4), s. 637–655.
- Wåg, M. (2010). 'Nationell kulturkamp – från vit maktmusik till metapolitik'. I: Deland, Mats, Fredrik Hertzberg & Thomas Hvitfeldt (red.) *Det vita fältet*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensis 41.

13 Datorstödda analyser av digitala miljöer och fenomen

Lisa Kaati

Den digitala världen utgör i dag en allt större del av vårt samhälle. Det är på nätet som vi gör allt från att handla biobiljetter till att sköta våra bankärenden och leta rätt på närliggande restauranger. Genom användningen av sociala medier finns dessutom möjlighet att kommunicera med vänner och bekanta genom att lägga upp egenproducerat material i form av text, bild och film. Även om internet och sociala medier har revolutionerat vårt sätt att leva och kommunicera så finns det också baksidor med den lättillgängliga informationen. Några av baksidorna är exempelvis den ökade försäljningen av allt från droger till vapen på så kallade "darknets"; den ökade mängden hot och kränkningar som förekommer på olika webbplatser och sist men inte minst den stora mängden våldsbejakande propaganda och hatbudskap som sprids på internet och i sociala medier.

I det här kapitlet kommer jag att fokusera på hur man kan använda sig av datavetenskapliga metoder för att analysera stora mängder data från internet och sociala medier. Utgångspunkt ligger i hur man kan använda sig av, och utveckla befintliga, datavetenskapliga tekniker för att analysera data med avseende på våldsbejakande extremism och hatbudskap. Den typen av tvärvetenskaplig forskning som befinner sig i gränslandet mellan teknik och samhällsvetenskap benämns ibland som digital humaniora eller, om den har ett tydligt fokus på samhällets säkerhet, för säkerhetsinformatik.

Internets roll i våldsbejakande extremism

Den snabba utvecklingen av olika typer av sociala medier har ökat tillgången av våldsbejakande extremistisk propaganda, och forum där våldsbejakande extremistiska ideologier diskuteras är stora och lätta att hitta för den som är intresserad. Att sprida propaganda i digitala miljöer är ett bra sätt för olika extremistiska grupper som vill nå ut med sina budskap, och det anses ha varit en viktig del i terrorgruppen Islamiska statens (IS) framgångar när det gäller rekrytering av anhängare som är spridda över olika delar i världen (Kaati, 2017:15). Även om propagandabudskap inte ensamma är orsak till radikalisering eller rekrytering till våldsbejakande extremistiska ideologier så kan digital propaganda fungera som en del av en radikaliseringsprocess genom dess lättillgänglighet och genom att fånga och hålla kvar individens intresse. För att en individ faktiskt ska ta steget för att radikaliseras krävs enligt Patrick Dunleav (2012) vanligtvis interaktion med andra men den digitala propagandan kan enligt Winter (2015) om den är väl utformad medföra att extremistiska organisationer och rörelser blir mindre beroende av enskilda rekryterares retorik och karisma.

Vilken roll internet och sociala medier har i radikalisering och i genomförande av terrorbrott är dock inte helt klarlagt. En studie av internets roll för radikalisering av unga gjordes 2013 av von Behr, Reding, Edwards & Gribbon. Von Behr m.fl. (2013) studerade 15 radikaliserade personer; av dessa hade 9 dömts under terrorlagstiftning i Storbritannien. Studien utfördes genom att man intervjuade de berörda 15 personerna och poliser som varit i kontakt med dessa. Dessutom studerades förundersökningsprotokoll och resultat av forensiska analyser av deras datorer. von Behr m.fl. (2013) drar slutsatsen att internet spelat en stor roll i radikaliseringen hos alla de 15 personer som studerades – framför allt som informationskälla för att kommunicera och sprida extrema åsikter. Att digital propaganda som sprids i sociala nätverk konsumeras av personer som faktiskt planerar terrorattacker är något som brittiska underrättelsetjänsten MI5 uppmärksammat (Intelligence and Security Committee of Parliament, 2014:60 & Meleagrou-Hitchens, 2011). MI5 konstaterar att i sju av totalt tio planerade terrorattacker i Storbritannien hade personerna som genomförde och planerade attackerna läst den digitala al-Qaida tidningen *Inspire*. Vidare bedömde MI5 att i fyra av de tio

attackerna hade personerna avsevärt ökat sin förmåga genom att läsa tidskriften.

Hos ensamagerande terrorister verkar också internet spela en viktig roll, framför allt när det gäller att öka förmågan att utföra attacker. I en studie av Gill, Horgan och Deckert (2014) analyserades 119 ensamagerande terrorister som varit verksamma i Storbritannien. Deras analys visade att 35 procent av de ensamagerande terroristerna var aktiva i ett större nätverk av politiska aktivister och att 46 procent lärde sig olika aspekter av sina attacker genom internet. Gill m.fl. (2014) kunde också se att de ensamagerande som var al Qaida-inspirerade var signifikant mer benägna att lära sig genom digitala miljöer (65 procent) än de ensamagerande som var radikal-nationalistiskt inspirerade (37 procent). I en annan studie av Gill, Corner, Thornton och Conway (2015) summeras internets roll hos ensamagerande terrorister. Slutsatsen i studien är att även om ensamagerande i stor utsträckning använder sig av internet, så har internets utveckling inte lett till en ökning av terrorism. I stället skriver Gill och hans medförfattare (Gill m.fl., 2015) att kommunikation på nätet oftast sker i kombination med möten i det riktiga livet och att internet ska ses som en "facilitator" av radikaliseringsprocesser men inte som en "accelerator".

I Sverige konstaterar Säkerhetspolisen i en rapport från 2010 (Säkerhetspolisen 2010) att forum på internet blivit en allt viktigare miljö för våldsbejakande islamistisk extremism. Forumen fungerar på flera sätt: som medieorgan, som informationskanaler och som plattformar för att sprida budskap och knyta kontakter. Vidare konstateras att en av grundförutsättningarna för att en person ska radikaliserats är att det finns våldsbejakande ideologier i personens omgivning eller som personen kommer i kontakt med via internet. I det fall där radikaliseringsprocesser skett helt på egen hand har detta framför allt skett genom internet (Säkerhetspolisen, 2010)

Man kan alltså argumentera för att internet verkar fylla en funktion i såväl radikaliseringsprocesser som i genomförande och planering av terrorattacker och i spridandet av våldsbejakande extremistiska budskap – detta framför allt genom att information finns lättillgänglig och att det är enkelt att hitta digitala mötesplatser där medlemmarna stödjer ens egna åsikter. En effekt av lättillgängligheten hos de digitala mötesplatserna och miljöerna är att det är enkelt för individer att välja att endast ta del av sådan information som bekräftar deras egna

åsikter – något som medför att åsikter tenderar att förstärkas och extrema åsikter normaliseras.

Ett annat fenomen där internet och sociala medier spelar en stor roll är i spridningen av hatbudskap. Med ”hatbudskap” menas kommunikation i tal, text eller bild som förmedlar hat baserat på en uppfattning om gruppstillhörighet som kön, etnicitet, ras, kultur, sexuell läggning eller funktionsvariation. I hatbudskap ingår i många fall ett språk som hotar eller hetsar till våldshandlingar. Det hat som baseras på gruppstillhörighet är en komponent i våldsbejakande extremism, vilket gör att hatbudskap är viktiga att inkludera när man studerar våldsbejakande extremism.

Spridningen av hatbudskap i digitala miljöer har ökat markant under de senare åren och ett av resultaten är att flertalet digitala tidningar har varit tvungna att stänga kommentarsfält eftersom dessa blivit överhopade med hatbudskap, rasism och elaka kommentarer (Gardiner m.fl., 2016). För många journalister och publika personer har digitala hot och hat blivit en del av vardagen. I en studie från 2013 studerades Lövgren-Nilsson (2013) hur stor andel av svenska journalister som mottagit hot och förolämpade kommentarer. I studien visas det att nästan 75 procent av de 1360 journalister som ingick i undersökning fått ta emot hot eller förolämpande kommentarer under det senaste året. En stor del av hoten och de förolämpande kommentarerna fördes fram digitalt genom e-post, läsarkommentarer, sociala medier och debattforum på nätet. Även om kopplingen mellan våldshandlingar och hatbudskap inte är helt klarlagd och bör undersökas närmare finns det stöd i forskningen för att det sker en polarisering av åsikter hos personer som regelbundet konsumerar och reproducerar hatfulla budskap på internet (Wojcieszak, 2010). En ökad polarisering i samhället förstärker känslan av diskriminering och stigmatisering hos utsatta grupper, något som kan underlätta radikaliserings och rekrytering av enskilda personer till våldsbejakande miljöer (Säkerhetspolisen 2010).

Analys stora mängder data i digitala miljöer

Eftersom internet har en viktig roll i våldsbejakande extremism finns det många anledningar till att studera både digitala miljöer och sociala nätverk. Det som utmärker digitala miljöer är att det i många fall

finns stora mängder data tillgängligt. Ett exempel är det radikal-nationalistiska hatforumet Stormfront som har funnits sen 1995. Stormfront har i skrivande stund över 12 miljoner inlägg fördelat på över 960 000 trådar som är skrivna av forumets över 320 000 registrerade medlemmar (man måste vara medlem på Stormfront för att kunna skriva inlägg men inte för att läsa). Det är således mycket data att studera om man vill analysera vad som diskuteras, hur saker diskuteras och hur forumet har utvecklats över tid.

Mängden data på internet är inte bara väldigt stor – den ökar dessutom hela tiden. Även om man bara är intresserad av att studera en viss grupp eller organisation kan ett diskussionsforum eller en blogg bestå av flera års kommunikation, vilket gör att man i princip måste använda sig av datorstöd för att kunna göra analyser.

Kommunikationen på internet består av en blandning av bilder, text och filmer. Det finns en stor mängd olika tekniker och algoritmer som man kan använda – allt beror på vad man är intresserad av att göra för analyser. När man utvecklar datorstöd för att analysera data kan man göra det från två olika perspektiv. Antingen gör man en *teoridrivnen analys* eller så gör man en *datadrivnen analys*.

Med en teoridrivnen analys menas att analysen bygger på någon form av teori. Detta innebär att man redan har en teori om vilka aspekter av datan man vill analysera. Ett sätt att göra teoridrivna analyser är att använda sig av nyckelordlistor eller lexikon som (i bästa fall) är skapade av experter. Lexikonerna representerar då en teori som man vill studera. Analyserna sker genom att man antingen tittar på om något ord från lexikonet förekommer eller hur stor andel av orden i lexikonet som förekommer i texten. Om man exempelvis vill studera hur mycket rasistiska uttryck en text innehåller så skulle man behöva skapa ett lexikon över alla de rasistiska uttryck som man vill studera, för att sedan räkna hur stor andel av orden i den text man studerar som finns med i lexikonet.

I en datadrivnen analys låter man i stället algoritmer avgöra vad som är viktigt i en mängd data. Ett av de vanligaste datadrivna sätten att analysera data är att använda sig av en teknik som kallas *maskininläring*. Maskininläring går ut på att man tränar upp ett datorprogram att känna igen olika saker i data. Det är exempelvis maskininläring som ligger bakom att vi slipper få allt för mycket skräppost i våra mailboxar och att vi får reklam som är anpassat efter vårt beteende och våra intressen. Det finns en mängd olika tekniker inom

maskininlärning och de fungerar olika bra på olika typer av data. Den maskininlärningstekniken som fått mest uppmärksamhet just nu är *deep learning*. Inom deep learning använder sig algoritmerna av så kallade "neurala nät" som försöker efterlikna funktioner hos en biologisk hjärna. Deep learning har på senare år gett revolutionerande resultat inom bland annat rösttolkning, språkbehandling och bildanalys. Utvecklingen inom maskininlärning och artificiell intelligens (AI) går just nu framåt i en rasande fart. Detta beror delvis på att stora företag som Google, Facebook och Microsoft investerat stort i utveckling av tekniken, men också för att det blivit allt billigare och mer lättillgängligt att lagra stora mängder data och göra tunga beräkningar med stora mängder data – många molntjänster tillhandahåller beräkningskapacitet som kan hyras per timme. Men det finns också baksidor av användningen av AI. Ett exempel är när AI inte fungerat som man tänkt sig var när Microsoft lanserade chatbotten "Tay" på Twitter. Tanken med Tay var att hon skulle fungera som ett experiment i förståelse av konversationer. Ju mer man chattade med Tay desto mer skulle Tay utvecklas och bli allt smartare och bättre på att konversera naturligt. Efter mindre än 24 timmar hade Tay lärt sig tillräckligt mycket om de som valde att chatta med henne för att utvecklas till nazist och twittra kommentarer som "Hitler hade rätt. Jag hatar judar" (Vincent, 2016). Microsofts experiment säger kanske mer om klimatet och innehållet i konversationer på Twitter än vad det säger om hur väl tekniken fungerar men resultatet är ändå viktigt att fundera på när man utvecklar den här typen av tekniker. Det finns fler exempel på när AI inte alls har fungerat som man tänkt sig men det finns också massor av exempel på lyckade användningar och framför allt finns det stor potential med den här typen av teknik.

Förutom att studera vad som kommuniceras kan man också studera *hur* det kommuniceras och i vilka grupper som kommunikationen sker. Detta kan exempelvis göras genom att studera de nätverk där våldsbejakande budskap sprids på olika sätt. Fortsättningsvis kommer detta kapitel att innehålla några exempel på olika typer av analyser som kan anses vara relevanta när man med datorstöd vill studera data med avseende på våldsbejakande extremism. Det är långt ifrån en uttömmande genomgång av analysätt, utan ska endast ses som ett fåtal exempel.

Digitala budskap

Manuella analyser av budskap

Genom att identifiera och studera vilka budskap som sprids i våldsbejakande extremistiska grupper och hur dessa budskap ändras över tid kan vi lära oss mycket om hur grupper kommunicerar, vad de kommunicerar och hur de utvecklas över tid. Ett flertal studier har gjorts där man manuellt analyserat innehållet i olika stora mängder av våldsbejakande extremistisk propaganda och försökt skapa sig en bild över innehållet. Winter (2015) studerade innehållet i propaganda från under en månad och grupperade propagandan i sex olika teman: barmhärtighet (*mercy*), tillhörighet (*belonging*), brutalitet (*brutality*), offermentalitet (*victimhood*), krig (*war*) samt utopi (*utopia*) (Winter 2015). I Winters studie kunde man se att den största delen av propagandan handlade om utopi (52,57 procent) och den näst största om krig (37,2 procent). Endast en liten del av propagandan handlade om barmhärtighet (0,45 procent), tillhörighet (0,89 procent), brutalitet (2,13 procent) och offermentalitet (6,84 procent). Temat utopi, som var det tema som dominerade propagandan, bestod i sin tur av en mängd olika delkategorier som exempelvis rättvisa, religion, natur och landskap, styrelsekick, och ekonomisk aktivitet. Av dessa delkategorier handlade den största delen av propagandan om styrsätt och religion. Winter gjorde vid ett senare tillfälle om studien (Winter, 2017) och kunde då konstatera att propagandans budskap skiftat och handlade mer om krig än utopi.

På ett liknade sätt studerade Zelin innehållet i en veckas propaganda från IS (Zelin, 2015). I sin studie valde Zelin att kategorisera innehållet i elva olika teman. Bland dessa teman identifierade Zelin de sex viktigaste till: militär (*military*), styrelsekick (*governance*), religiöst missionerande (*da'wa*), kontroll av efterlevnad av islamiska principer (*hisba*), marknadsföring om kalifatet (*promotion of the caliphate*), och attacker av fienden (*enemy attack*). Det tema som förekom mest i propagandan som Zelin studerade handlade om militära operationer – nästan hälften av propagandan handlade om just det.

Den här typen av studier hjälper oss att få en ökad förståelse för innehållet i propaganda och vilka budskap som propaganda innehåller – någon som är viktigt speciellt om man är intresserad av att utveckla motbudskap. Det stora problemet med manuella studier är att man endast kan analysera en liten del av den data som finns till-

gänglig. För att kunna analysera stora mängder data och exempelvis få en förståelse över hur propagandas innehåll har utvecklats över tid måste man använda sig av olika former av datorstöd.

Användning av lexikon

I stället för att manuellt analysera data och klassificera innehållet i olika teman kan man, i de fall man har data som består av text, använda sig av lexikon för att mäta hur stor del av propagandan som innehåller ord från olika teman. Varje tema skulle då exempelvis kunna representeras av ett lexikon. En stor del av arbetet ligger då i att utveckla lexikon som representerar de teman man är intresserad av att studera eftersom utfallet på analysen är helt beroende av hur pass bra man lyckats fånga teman i sina lexikon. För att göra bra analyser är det viktigt att lexikonerna är anpassade för den domän man analyserar. Ett ord kan ha vitt skilda betydelser beroende på var och i vilka sammanhang de förekommer; exempelvis har ordet *parasit* helt olika betydelser på ett trädgårdsforum än på ett invandringskritiskt forum. Vanliga ord kan alltså ha en ordagrann eller en överförd/metaforisk betydelse beroende på i vilken miljö de förekommer (FOI, 2017). Det är därför av stor vikt att anpassa sina lexikon till den domän man studerar och att inkludera experter i skapandet av lexikon.

En kritik mot lexikonbaserade analyser är att lexikon är statiska. Vårt språk utvecklas hela tiden och nya ord och begrepp uppträder. Speciellt i den digitala världen kan nya ord, förkortningar och begrepp dyka upp och få en stor spridning. Eftersom ordlistorna är statiska fångas inte nya ord och begrepp som förekommer i miljön upp. Detta kan till viss del åtgärdas med hjälp av *semantiska tekniker*. Med hjälp av semantiska tekniker kan man studera ords betydelse-relationer – det vill säga hur olika ord hänger ihop. Ord som ofta förekommer i närheten av varandra brukar också ha något gemensamt när det gäller betydelsen. Semantiska tekniker bygger på att varje ord används i en kontext, och vi kan genom att identifiera liknande kontexter upptäcka nya ord som används på samma sätt och därför kan ha en liknande betydelse. På så vis kan man automatiskt identifiera synonymer till ord som sedan kan analyseras av en mänsklig expert, och om synonymerna är relevanta kan man lägga

till dessa till sitt lexikon. Genom att använda semantiska tekniker kan man populera sitt lexikon och lägga till nya ord som har samma betydelse som de orden som ursprungligen ingick i lexikonet. Av samma anledning som ovan beskrevs för processen för att skapa ett lexikon är det viktigt att ha med experter i processen för populering av nya ord till lexikonet.

Förutom att skapa egna lexikon med de teman man vill analysera så kan man också använda sig av färdiga ordlistor. Linguistic Inquiry and Word Count (LIWC) är ett exempel på ett ordlistebaserat verktyg som är utvecklat av psykologer för att kunna analysera texter ur ett psykologiskt perspektiv. LIWC har använts i en mängd olika studier och visat sig vara ett tillförlitligt redskap för att undersöka språkets psykologiska dimensioner (Pennebaker m.fl., 2003, Pennebaker m.fl., 2014). LIWC använder sig av olika kategorier som varierar från rent grammatiska – som antalet verb eller artiklar – till olika ämnen som familj, vänner eller religion och vidare till psykologiska dimensioner som ilska eller oro. Den senaste versionen av LIWC (LIWC2015) består av nästan 6 400 ord (Pennebaker m.fl., 2015). I dagsläget finns LIWC översatt till en mängd olika språk – även om översättningarna inte alltid är helt pålitliga. När man översätter lexikon till olika språk måste man, precis på samma sätt som när man tar hänsyn till olika domäner, anpassa lexikonet till det språk och den kultur man studerar. Exempelvis kan ord ha olika form av intensitet i olika språk, vilket skulle kunna leda till att analyser får missvisande resultat – bara för att man inte tagit hänsyn till ordets emotionella laddning.

Analys av affekt i text

Klassificering

I många fall är man intresserad av att *klassificera* en text till en given kategori – det vill säga man vill avgöra om en text är av en viss typ. Ett exempel är om man är intresserad av att klassificera en text som positiv eller negativ – en teknik som kallas för *sentimentanalys*. Data-drivna tekniker som maskininlärning lämpar sig väl för den här typen av problem, speciellt om det är svårt att avgöra vilken kategori texten tillhör. Med svårt menar jag här att man kan uttrycka sig på väldigt

många olika sätt och att det inte alltid är helt enkelt att förklara varför en text tillhör en viss kategori.

För att använda sig av maskininlärning behöver man ha *annoterad* eller på annat sätt uppmärkt data. Det innebär (i bästa fall) att man använder sig av experter som annoterar data på olika sätt. Annotering av data är grunden för att kunna arbeta med maskininlärning. Ju svårare det problem man försöker lösa är, desto viktigare blir det att arbeta med duktiga experter och att man försöker se till att flera personer annoterar samma data och har samma uppfattning om datan. Med hjälp av den annoterade datan försöker sedan algoritmerna lista ut vilka egenskaper hos denna data som är viktig. Den data som är annoterad kallas för "träningsdata" och används för att algoritmerna ska kunna träna upp sin förmåga att lösa problemet. Som nämnts tidigare är det oerhört viktigt att kvalitén på träningsdatan är hög. Detta innebär man måste tänka igenom vilket problem man studerar, hur man studerar det, och se till att det är rätt sorts experter som annoterar datan. Är kvalitén på träningsdatan låg kommer algoritmerna inte att fungera bra. Mängden data är också en viktig faktor, i princip kan man säga att ju mer data som finns att träna upp modeller på, desto bättre blir resultatet. Maskininlärning är en kraftfull teknik som fungerar väldigt bra när man har mycket bra data att träna på. Ett exempel på en tillämpning som illustrerar svårigheterna med att annotera data beskrivs nedan.

Hatbudskap

Om man vill studera hatbudskap i digitala miljöer som maskininlärning så är datadrivna tekniker ett rimligt angreppssätt. Det är oerhört svårt att analysera vilka typer av hatbudskap som förekommer i digitala miljöer, och framför allt att uppskatta omfattningen av hatbudskap. Detta beror framför allt på att hatbudskap kan se ut på väldigt många olika sätt. Flera internationella forskningsprojekt har arbetat med att utveckla tekniker för att automatiskt kunna känna igen hatbudskap (Davidson, Warmsley, Macy & Weber, 2017 samt Njagi, Zhang, Hanyurwimfura & Jun, 2015). Detta är relevant av många anledningar. En av anledningarna är att uppskatta och förstå omfattningen av hatbudskap på nätet, en annan anledning är att kunna studera hur budskapen förändras över tid och en ytterligare att

kunna identifiera vilka personer eller grupper som är mest utsatta. Att studera hatbudskap är också av intresse för publicister och för företag som driver sociala medier eftersom det i många fall kan vara olagliga budskap som sprids.

Trots att ett flertal forskningsprojekt studerat hur man ska upptäcka hatbudskap automatiskt så används den typen av tekniker väldigt sparsamt. Detta beror delvis på att det är väldigt svårt att upptäcka hatbudskap och att det är språkberoende, vilket innebär att tekniker som kan upptäcka hatbudskap på tyska eller engelska inte skulle fungera på svenska hatbudskap. Rent tekniskt så lämpar sig datadrivna analyser bäst för att upptäcka hatbudskap, detta eftersom hatbudskap kan se ut på så många olika sätt.

Att avgöra om en text innehåller ett hatbudskap är inte trivialt – varken för en människa eller för en maskin. Detta är till stor del beroende på att vad en person bedömer vara ett hatbudskap är ytterst individuellt, och beror på en mängd olika faktorer som exempelvis kultur, religion och bakgrund. I en studie av Ross m.fl. (2016) fick 56 personer i uppgift att avgöra om ett tweet innehöll ett hatbudskap. I studien ville man undersöka hur ofta en grupp mänskliga bedömare hade samma uppfattning om vad som var ett hatbudskap, hur anstötligt budskapet var och huruvida skribenten skulle bli avstängd. Ena halvan av gruppen fick se en definition av ett hatbudskap för att få en gemensam grund medan den andra halvan av gruppen inte fick se definitionen. Ett av målen med studien var att undersöka om personerna som hade sett en definition av hatbudskap hade mer samstämmighet än den andra gruppen. Detta visade sig stämma men resultaten visade att det ändå rådde väldigt spridda uppfattningar i gruppen om vad som var ett hatbudskap. Endast i 30 procent av fallen hade personerna samma uppfattning om vad som var ett hatbudskap. Att personerna var så oense om vad som var ett hatbudskap visar på svårigheterna med att bedöma vad som faktiskt är ett hatbudskap, och vikten av att ha en tydlig definition av vad som ska anses vara ett hatbudskap. Eftersom man inte kan förvänta sig att datorn ska prestera bättre än mänskliga bedömare så skulle en sådan annotering inte vara speciellt användbar om man vill använda den till att träna upp en algoritm att känna igen hatbudskap. En slutsats som man kan dra av detta är att man måste vara tydlig i vad det är man vill annotera och vilka regler och förutsättningar det innebär. Experter är i många fall helt outhärliga eftersom det kan

vara svårt att göra bra bedömningar utan relevant träning och kunskap inom området.

I en studie gjord av Davidson, Warmesley, Macy och Weber (2017) undersökte man hur hatbudskap skiljer sig från allmänt stötande språk. Hatbudskap definierades i studien som språk som används för att uttrycka hat mot en grupp eller var syfte är att förnedra, förolämpa eller väcka anstöt hos medlemmar i gruppen. I extrema fall kan detta också inkludera språk som hotar eller hetsar till våldshandlingar. Med stötande språk avsågs språk som inte används i ett sammanhang där syftet inte är att förnedra, förolämpa eller väcka anstöt – men som skulle kunna användas på det sättet i andra sammanhang. Svärord är ett exempel på stötande språk och det är också vanligt förekommande på sociala medier. På Twitter består ungefär 0,5 procent av vår kommunikation av svärord. Det är en ganska stor andel – speciellt om man tänker på att 1 procent av vår kommunikation består av första person pluralis (Wang, Chen, Thirunarayan och Sheth, 2014). Studien visade på goda möjligheter att automatiskt känna igen hatbudskap på engelska. En iakttagelse från studien var att människor i de flesta fall identifierade rasistiska och homofoba uttalanden som hatbudskap medan sexistiska uttalanden i det flesta fall ansågs vara stötande språk. Det verkar alltså, trots svårigheterna med samstämmighet hos personer som annoterar data, vara möjligt att automatiskt känna igen hatbudskap om man bara kan hitta ett bra sätt att annotera data på. Det innebär att man måste sätta upp tydliga kriterier för de personer som ska annotera data så att de har en samsyn i vad ett hatbudskap innebär.

Etiska aspekter vid analys av data

Det finns en mängd lagliga och etiska aspekter vid analys av data från internet och sociala nätverk. En av de stora frågorna när man analyserar sociala medier är huruvida data ska ses som publik eller privat. Denna fråga är inte helt enkel att besvara – det beror på vilken plattform man studerar och vad individen rimligtvis förväntar sig av kommunikationen. Exempelvis kan man argumentera för att data som finns i en privat lösenordskyddad Facebookgrupp kan anses vara privat, medan en konversation på Twitter där man använder hashtaggar för att märka sin kommunikation kan anses som publik

(Townsend & Wallace, 2016). Något förenklat kan man säga att i öppna forum, som inte kräver inloggning för att kunna ta del av, kan man anta att de personer som väljer att publicera där är införstådda med att texter, bilder och filmer därmed blir tillgänglig för allmänheten. Om man däremot som användare i stället väljer att publicera material i stängda grupper, meddelandetjänster eller privata Facebook-sidor så har man vidtagit åtgärder för att hålla upplagt material inom en sluten krets.

Förutom att man måste förhålla sig till etiska aspekter och huruvida data kan anses vara publik eller privat måste man också förhålla sig till de regelverk som finns för behandling av personuppgifter och upphovsrätt. Inhämtning av data från sociala medier sker vanligtvis utan upphovsmännens samtycke och den stora mängd skribenter som i det flesta fall är anonyma gör det i princip omöjligt att inhämta samtycke. Att hämta in samtycke skulle dessutom innebära en stor risk eftersom en studie av enbart de individer som samtycker till inhämtning inte är representativ för de grupper eller fenomen som man vill studera. Avslutningsvis kan man säga att när man studerar data från internet och sociala medier är det viktigt att beakta både de juridiska och de etiska aspekterna som sådana studier innebär.

Förslag på framtida forskning

En stor del av forskningen inom våldsbejakande extremism och digitala miljöer baseras på manuella analyser, vanligtvis utförda av en eller ett fåtal personer. Med datorers hjälp kan vi underlätta analysarbetet och utföra en mängd olika typer av analyser. Syftet med att använda datorstöd i analyser är att stötta människan i analysarbetet – att helt enkelt låta människan göra det människor är bra på att göra och datorer göra det datorer är bra på.

För att kunna göra relevanta analyser av olika domäner måste olika vetenskapsområden förenas och datavetare samarbeta med domänexperter, som exempelvis kriminologer, psykologer, sociologer och terrorforskare. Att arbeta tvärvetenskapligt är en stor utmaning som kräver att forskare vågar arbeta med metoder som är ligger utanför den egna kompetensen. Nedan presenteras fyra olika områden där det finns kunskapsluckor och där framtida forskning inom området våldsbejakande extremism behövs.

1. Våldsbejakande extremistiska budskap

Forskning om våldsbejakande extremistiska budskap som sprids på internet är viktigt för att öka förståelsen för våldsbejakande organisationer och följa deras utveckling. Studier behöver göras på våldsbejakande religiös propaganda i form av propaganda från terrorgruppen IS, men det är också viktigt att studera våldsbejakande radikalnationalistiska grupper. Radikalnationalistiska grupper har funnits länge och har en utbredd närvaro på internet. Trots detta finns det bara ett fåtal studier som beskriver de budskap som radikalnationalistiska grupper sprider, hur de olika grupperna skiljer sig åt och hur budskapen förändras över tid. Det är av stor vikt att öka kunskapen om hur dessa grupper kommunicerar och hur innehållet i propaganda förändras. Studier behöver göras dels på de internationella radikalnationalistiska miljöerna, men det är också av stor vikt att analysera de svenska miljöerna eftersom detta inte görs i internationell forskning.

Studier av våldsbejakande extremistiska budskap i olika miljöer bör göras kontinuerligt så att skiftningar i budskap och kommunikation kan identifieras i ett tidigt skede. Genom att analysera budskap som förmedlas av våldsbejakande grupper i detalj går det att bilda sig en uppfattning om hur budskapen är uppbyggda och vilka av mottagarens drifter, fantasier och önskningar de appellerar till. En ökad kunskap om budskapen ökar möjligheterna att utveckla en uppsättning av effektiva strategier för bemötande.

2. Analys av mängden hatbudskap och hot

Det allt hårdare klimat som vi ser på internet och i sociala medier gör att det blir allt viktigare att automatiskt kunna identifiera hatbudskap och konkreta hot. Vi behöver utveckla tekniker som kan användas i svenska sociala medier, både för att förstå mängden av hatbudskap som sprids och vad de innehåller. Som en del av detta bör särskilda tekniker som automatiskt kan identifiera konkreta hot utvecklas eftersom det är av stor vikt att förstå mängden av hot som förekommer men också vilka grupper och individer som blir utsatta för hot.

Även om vi kan utveckla algoritmer som kan identifiera hatbudskap är det inte alltid enkelt att ta bort material från internet eftersom det kan vara svårt att fastställa vem som är ansvarig. En server som innehåller sidor som med budskap som är riktade mot människor i Sverige kan fysiskt stå kvar som helst i världen.

Att utveckla en förmåga att kunna analysera och förstå innehållet och mängden av hatbudskap skulle kunna ge en ökad förståelse dels för hur mycket hatbudskap som finns i olika miljöer, dels för vilka individer och organisationer som är föremål för olika former av hatbudskap. Studier behöver göras där man dels utvecklar teknik för att känna igen hatbudskap och hot, dels studerar mängden av hatbudskap och hot i olika digitala miljöer. Förutom att studera mängden av hatbudskap och hot så borde en studie fokusera på vilka personer, roller och organisationer som är mest utsatta. Det är av stor vikt att studier görs i svenska miljöer eftersom den internationella forskningen som finns inte är applicerbar på svenska miljöer.

3. Våldsbejakande aspekter av digital extremistisk propaganda

Genom att studera kommunikationen i våldsbejakande extremistiska digitala miljöer kan vi också öka vår förståelse för vad som förenar våldsbejakande extremistisk propaganda. Genom att använda datorstöd och maskininlärning bör vi undersöka om det går att utveckla teknik som känner igen våldsbejakande propaganda oavsett vilken ideologi som ligger bakom propagandan. Genom att låta datorn analysera stora mängder våldsbejakande extremistisk propaganda skulle man kunna studera vilka faktorer som är gemensamma i denna propaganda och vad det är som skiljer de olika grupperna/ideologierna åt. Tidigare studier har fokuserat på att identifiera olika typer av våldsbejakande propaganda från olika ideologier, exempelvis genom att identifiera webbsidor (Scrivens & Frank 2016) eller twitterkonton (Kaati, Omer, Prucha & Shrestha, 2015) som sprider våldsbejakande propaganda. Däremot har inga studier gjorts där man försökt använda sig av datadriven analys för att identifiera ideologiberoende våldsbejakande inslag i digitala budskap.

Att automatiskt kunna identifiera våldsbejakande extremistiska budskap skulle innebära att vi kunde få en ökad förståelse för vad det är som utmärker våldsbejakande gruppers budskap, samt att vi skulle kunna studera hur grupper förändras och när extrema grupper blir våldsbejakande. En studie där datorer används för att identifiera våldsbejakande extremistiska budskap och där propaganda från ett flertal olika våldsbejakande miljöer analyseras och jämförs skulle innebära en ökad förståelse för digitala miljöer. I en sådan studie skulle det även vara av intresse

att analysera hur olika digitala miljöer reagerar på händelser i den riktiga världen och jämföra reaktionerna.

4. Digitala personlighetstyper och radikalisering

Forskning tyder på att många av de europeiska terrorister som anslutit sig till IS är våldsbejakande nihilister som inte alls drivs av en religiös övertygelse (Roy, 2017) och i den psykologiska forskningen studerar man huruvida vissa personlighetstyper är mer benägna att radikaliseras (Obaidi, 2016). Framtida forskning bör fokusera på möjligheterna att överföra psykologiska teorier om personlighetstyper till digitala miljöer och digitala profiler för att studera vilken roll personlighet har i radikalisering till våldsbejakande extremistiska ideologier. En studie av personlighet i digitala miljöer skulle kunna öppna upp för en bättre förståelse för vilka individer som har en större sannolikhet att engagera sig i våldsbejakande ideologier – något som skulle kunna ses som en viktig del i det förebyggande arbetet.

Referenser

- Davidson, T., Warmesley, D., Macy, M., & Weber, I. (2017). Automated Hate Speech Detection and the Problem of Offensive Language, International conference of weblogs and social media (ICWSM).
- Dunleavy, P. (2012). The Myth of Self-Radicalization. IPT News, 4 april.
- FOI (2017) Hatbudskap och våldsbejakande extremism i digitala miljöer. FOI rapport FOI-R--4392--S.
- Gardiner, B., m.fl. (2016). The dark side of Guardian comments. The Guardian 12 april 2016.
- Gill, P., Corner, E., Thornton, A. and Conway, M. (2015). What are the Roles of the Internet in Terrorism? Measuring Online Behaviors of Convicted UK Terrorists, VOX-Pol Network of Excellence,
- Gill, P., Horgan, J., & Deckert, P. (2014). Bombing Alone: Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorists, Journal of Forensic Sciences, 59 (2) s. 425–435.

- Intelligence and Security Committee of Parliament (2014). Report on the Intelligence Relating to the Murder of Fusilier Lee Rigby.
- Kaati, L. (red) (2017). Det digitala kalifatet. En studie av Islamiska statens propaganda. FOI-R--4429--SE.
- Kaati, L., Omer, E., Prucha, N., & Shrestha, A., (2015). Detecting Multipliers of Jihadism on Twitter, 2015 IEEE International Conference on Data Mining Workshop (ICDMW) s. 954–960.
- Löfgren Nilsson, M., (2015). Hot och hat mot svenska journalister. Nordicom-information, 37(3–4) s. 51–56.
- Meleagrou-Hitchens, A. (2011). *As American as Apple Pie: How Anwar al-Awlaki Became the Face of Western Jihad*, King's College London: ICSR.
- Njagi, D. G., Zhang, Z., Hanyurwimfura, D., Jun, L. (2015). A Lexicon-based Approach for Hate Speech Detection, International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering 10(4) s. 215–230.
- Obaidi, M. (2016). *The Psychology of Terrorism Revisited: An Integrated Model of Radicalization and Terrorism*. EUI PhD theses; Department of Political and Social Sciences, European University Institute.
- Pennebaker, J.W., Boyd, R.L., Jordan, K., & Blackburn, K. (2015). *The development and psychometric properties of LIWC2015*. Austin, TX: University of Texas at Austin.
- Pennebaker, J. W., Chung, C. K., Ireland, M., Gonzales, A., & Booth, R. J. (2014). *The development and psychological properties of LIWC2007*, Austin, TX, LIWC.Net
- Pennebaker, J. W., Mehl, M. R., & Niederhoffer, K. (2003) Psychological aspects of natural language use: Our words, our selves. *Annual Review of Psychology*, 54 s. 547–577.
- Ross, B., Rist, M., Carbonell, G., Cabrera, B, Kurowsky, N., & Wojatzki, M. (2016). Measuring the Reliability of Hate Speech Annotations: The Case of the European Refugee Crisis. Proceedings of KONVENS 2016, NLP4CMC workshop.
- Roy, O. (2017). *Jihad and death: the global appeal of Islamic State*. Hurst Publishers.

- Scrivens R., & Frank, R. (2016). Sentiment-based Classification of Radical Text on the Web, 2016 European Intelligence and Security Informatics Conference (EISIC), Uppsala, Sweden, 2016, s. 104–107.
- Säkerhetspolisen. (2010). Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige, ISBN: 978-91-86661-02-1.
- Townsend, L., & Wallace, C., (2016). Social Media Research: A Guide to Ethics. The University of Aberdeen.
- von Behr, I., Reding, A., Edwards, C., & Gribbon, L. (2013). Radicalisation in the Digital Era: The Use of the Internet in 15 Cases of Terrorism and Extremism. RAND Corporation, RR-453-RE.
- Vincent, J. (2016). Twitter taught Microsoft's AI chatbot to be a racist asshole in less than a day. The Verge, 24 mars.
- Wang, W., Chen, L., Thirunarayan, K., & Sheth, A. P. (2014). Cursing in english on twitter. In Proceedings of the 17th ACM conference on Computer supported cooperative work & social computing, s. 415–425.
- Winter, C. (2015). The virtual 'caliphate': Understanding Islamic State's Propaganda Strategy. Quilliam.
- Winter, C. (2017). ICSR Insight: The ISIS Propaganda Decline.
- Wojcieszak, M. (2010). 'Don't talk to me': effects of ideologically homogeneous online groups and politically dissimilar offline ties on extremism. *New Media & Society*, 12 (4) s. 637–655.
- Zelin, A. (2015). Picture or it didn't happen: A snapshot of the Islamic State's Official Media Output, *Perspectives on Terrorism*, 9 (4).

14 Social nätverksanalys och antagonistiska miljöer

Christofer Edling¹

Säkerhetspolisen skriver i årsboken för 2016, under avsnittet om kontraterrorism: ”Personer som ansluter sig till terroristgrupper i andra länder är ofta oerfarna och har ett begränsat kontaktnät och extremistiskt umgänge. De återvänder med stridserfarenhet, upphöjd status och ett brett internationellt kontaktnät. I Sverige skapas nya kontaktytor med mer dynamiska konstellationer av aktörer som följd. Detta innebär expanderande och mer sammanlänkade nätverk med internationell räckvidd (Säpo 2016:33).” Citatet illustrerar hur nära till hands det ligger att tala om hotet från våldsbejakande och antagonistiska miljöer i termer av nätverk, och hur delad ideologi, överföring av kunskap och social sammanhållning på samma gång driver förändring av nätverken och bestäms av nätverkens sammanställning.

I citatet ovan används begreppet nätverk med hänvisning till ett slags organisationsform, där sociala nätverk som form ställs i kontrast till formell organisation som form. Det är alldeles uppenbart att i den mån de alls är organiserade faller de fenomen som behandlas i denna antologi inom ramen för en sådan nätverksform. Men begreppet sociala nätverk kan också användas för att beteckna en analytisk ansats eller metod och det är så jag använder det i detta kapitel. Begreppen är inte uteslutande; det nätverk Säpo skriver om låter sig givetvis studeras med en nätverksanalytisk ansats.

---

¹ Tack till Ove Frank, Krzysztof Nowicki och medarbetare i projektet Våldsbejakande organisering och antisociala karriärer för stimulerande diskussioner. Tack till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap för finansiering (MSB, dnr 2016-486).

Under 1900-talets senare hälft lades genom samarbeten mellan antropologer, matematiker, sociologer och psykologer grunden till en samhällsvetenskaplig metod kallad nätverksanalys (Freeman, 2004). Nätverksanalysen har sedan slutet av 1990-talet fått en enorm spridning och är i dag referenspunkt för forskning som sträcker sig långt utanför samhällsvetenskapliga tillämpningar, inte sällan med påtagliga inslag av tvärvetenskap och samarbeten över disciplingränserna (Freeman, 2014). Tidiga karaktäriseringar av brottslighet som antyder ett nätverksanalytiskt perspektiv kan härledas till 1940-talet (Carrington, 2014). Det är ingen överdrift att påstå att intresset för att studera brottslighet, brett definierad, och hot mot samhället formligen exploderat både inom (Knoke, 2015) och utom (Masys, 2014) akademien efter attackerna på World Trade Center den 11 september 2001.

I det här kapitlet ges dels en bakgrund till nätverksanalys som metod, dels en skissartad översikt över delar av den samtida nätverksanalytiska forskning som direkt kan hänföras till forskning om antagonistiska miljöer. Varken begreppet våldsbejakande extremism eller antagonism är vanligt förekommande i litteraturen, men det är min bedömning att de forskningsfrågor och resultat som jag diskuterar och som hänför sig till organiserad brottslighet, gängkriminalitet och terrorism har direkt relevans för området. Det ska noga påpekas att kapitlet inte är en systematisk översikt. Texten är att betrakta som en narrativ översikt som baseras på min mångåriga exponering för nätverksforskning. Ambitionen har varit att ge en överblick genom att peka ut representativa och huvudsakligen empiriska bidrag samt att identifiera några forskningsuppgifter för den närmaste framtiden.

Det är på sin plats att notera att både polis och säkerhetstjänst använder såväl underrättelse- som analysmetoder som vilar på nätverksanalytiska fundament (t.ex. Masys, 2014; Shakarian et al., 2015). Dessa metoder är ofta framgångsrika (Knoke, 2013). Det finns all anledning att utgå ifrån att också antagonistiska grupper har ingående nätverksanalytiska kunskaper som styr deras taktiska överväganden. Jag kommer här att fokusera helt på den akademiska litteraturen utan att vidare beröra nätverksanalys såsom den kommer till praktisk och operativ användning inom polis, militär och säkerhetstjänst.

Bouchard och Nash (2015) anger tre skäl till varför nätverksanalys kan ge viktiga bidrag till forskningen om terrorism, skäl som även kan utsträckas till att omfatta forskning om våldsbejakande extremism: För det första är sociala band och social påverkan en nyckel för att

förstå radikaliseringsprocesser (se också Wennerhags kapitel i denna antologi). Nätverksanalysen lämpar sig mycket väl för att studera hur individens relationer till andra påverkar hennes egna preferenser, föreställningar och handlingar och hur hon själv genom sina handlingar påverkar andra individer. För det andra är nätverksanalysen ett verktyg för att förutsättningslöst beskriva antagonistiska rörelers interna organisation, utan några på förhand givna antaganden om organisationens maktfördelning, hierarki, eller arbetsdelning (se också Sturup och Rostamis kapitel i denna antologi). För det tredje ger nätverksanalysen handfasta riktlinjer för hur antagonistiska miljöer ska bekämpas, genom att tydligt identifiera nyckelaktörer och viktiga relationer. Ett väl kartlagt nätverk är ett utmärkt underlag för strategisk intervention.

Social nätverksanalys

Utgångspunkten för social nätverksanalys är att alla typer av sociala fenomen kan brytas ner i två fundamentala komponenter; aktörer och relationer (se t.ex. Prell, 2011; Robins, 2015; Scott, 2013 för utmärkta introduktioner till social nätverksanalys). En social aktör kan definieras på olika ontologiska nivåer. En social aktör kan exempelvis vara en person, en grupp, eller en organisation. En relation kan definieras utifrån olika innehåll. Exempelvis kan en relation baseras på känslor, information eller transaktioner. En relation kan ha olika styrka eller intensitet och en relation kan ha en bestämd riktning (tänk obesvarad kärlek). I många fall sammanlänkas två aktörer av fler än en typ av relation.

För ett avgränsat socialt system bildar summan av alla sociala aktörer och relationer ett nätverk där social struktur och förändring kan beskrivas utifrån fördelningen av aktörer och relationer över tid. Notera ordet "avgränsat" i den föregående meningen. Hur det sociala systemet definieras är helt avgörande för hur väl en nätverksanalys kan fånga egenskaper i den empiriska verkligheten, detta är det s.k. avgränsningsproblemet. För att nätverksanalysens slutsatser ska hålla måste forskaren observera varje, för det givna systemet, relevant aktör och relation. Till skillnad från etnografiska studier, där (ofta) upplevelsen hos ett fåtal subjekt utgör analysens kärna, eller studier av statistiskt slumpmässiga urval, där statistiska lagar möjlig-

gör en generalisering till hela undersökningspopulationen, så är nätverksanalysen känslig också för kvantitativt små bortfall. Eftersom observationerna i ett nätverk, till skillnad från observationerna i ett slumpmässigt urval, per definition är beroende av varandra kan inte statistikens ”standardmodeller” användas för nätverksanalys.

Med social nätverksanalys studeras alltifrån internationella avtal mellan länder och handelsfederationer till konflikter mellan barn i förskolan. I det här kapitlet kommer jag huvudsakligen att förhålla mig till analyser där den sociala aktören är en individ, men studier refereras också där exempelvis gatugång utgör sociala aktörer i nätverket. Det finns egentligen inget socialt fenomen som inte kan begripliggöras genom en sådan lins, men kanske lämpar sig nätverksperspektivet särskilt väl för att studera och analysera fenomen som saknar transparenta och formella strukturer, och där specifika aktörers relationer och positioner är helt avgörande för att förstå fenomenets karaktär.

Det sociala livet utspelar sig till en stor del inom och mellan olika sociala sammanhang som sammanför människor på olika sätt (Feld, 1981), för att de delar ett intresse, för att de har ett gemensamt mål, för att de måste, etc. Ett socialt sammanhang kan vara en grupp vänner, en arbetsplats, en medlemsklubb, ett fängelse, osv. Många av våra relationer till andra får sin mening och sitt innehåll genom att vi tillhör just samma sociala sammanhang. Den centrala betydelsen av sociala sammanhang har två direkta implikationer för nätverksanalysen. För det första blir sociala sammanhang en viktig källa för att identifiera aktörer; givet att ett visst socialt sammanhang är av intresse, vilka aktörer kan kopplas till det? För det andra blir sociala sammanhang en viktig källa för att identifiera sociala relationer; två aktörer som tillhör samma sociala sammanhang har per definition en relation. I nätverksstudier är sociala sammanhang en viktig källa till information om vem som har kontakt med vem och var (Breiger, 1974). Ett nätverk med två typer av aktörer (exempelvis individer och organisationer) kallas för bimodalt. Ofta projiceras ett bimodalt nätverk till ett unimodalt nätverk där det bara finns en typ av aktör (ett bimodalt nätverk som exempelvis består av organisationer och deras medlemmar kan projiceras till ett unimodalt nätverk med organisationer eller till ett unimodalt nätverk med medlemmar).

De minsta beståndsdelarna i nätverksanalysen är alltså aktören och relationen. Inte sällan är den senare en effekt av de sociala sam-

manhang som aktören är knuten till. Ett nätverk med några få aktörer och relationer låter sig enkelt illustreras i en graf där aktörerna symboliseras av noder i grafen och relationerna symboliseras med kanter. Även om visualiserade grafer är populära också för att illustrera stora nätverk blir ett stort nätverk, eller ett nätverk med olika typer av relationer och aktörer, snabbt överskådligt. Riktigt stora dynamiska nätverk ställer också relativt höga krav på beräkningskapacitet, inte minst för visualisering. De flesta nätverksanalyser görs därför med stöd av något matematiskt och/eller statistiskt verktyg.

En nätverksanalys syftar till att förklara och förstå påverkan och konnektivitet. Med påverkan avses här både hur en aktör påverkas av sin position i nätverket och av de aktörer som är hennes grannar i nätverket, och hur hon själv påverkar sina grannar och nätverket i stort. Med konnektivitet avses den struktur, eller topologi, som samtliga av nätverkets aktörer och relationer beskriver (för en enkel illustration som belyser betydelsen av konnektivitet, tänk på fem aktörer som i det ena fallet är sammanlänkade i en kedja med fyra relationer, i det andra fallet sammanlänkade i en cirkel med fem relationer). För att beskriva nätverksposition är t.ex. centralitet ett nyckelbegrepp som anger hur betydelsefull en viss aktör är i nätverket. Nätverksanalytikerns verktygslåda innehåller en mängd olika centralitetsmått. I vissa fall kan centralitet fångas genom att bara betrakta antalet länkar hos en nod. I andra fall fångas centralitet bäst genom att betrakta hur stor andel av informationsflödet i nätverket som passerar genom en nod. Komponent och kluster är två av de nyckelbegrepp som används för att beskriva konnektivitet. En komponent beskriver hur stor andel av aktörerna som är länkade till varandra direkt eller indirekt. Ett nätverk som består av flera isolerade kluster har helt andra egenskaper än ett nätverk som består av en enda komponent. Kluster beskriver delar av nätverket där aktörerna är tätt länkade till varandra. Det finns en uppsjö nätverksanalytiska begrepp och mått i litteraturen som det inte finns utrymme att diskutera här (för introduktioner hänvisas till Prell, 2011; Robins, 2015; Scott, 2013).

Antagonistiska miljöer som mörka nätverk

Antagonistiska miljöer som omfattas av begreppet våldsbejakande extremism (inklusive gängkriminalitet, organiserad brottslighet, hatbrott, social oro, våldsbejakande extremism och terrorism) har det gemensamt att deras verksamhet i betydande omfattning är kriminaliserad och att de därför vill verka i det dolda, de är s.k. mörka nätverk (Bakker, Raab, & Milward, 2012; Brinton Milward & Raab, 2006; Gerdes, 2015; Raab & Milward, 2003). Även om mål, och inte sällan medel, för mörka nätverk skiljer sig radikalt från ljusa (eller grå) nätverk så delar de på ett mer abstrakt plan grundläggande principer för samarbete och organisering. Vi kan alltså förmoda att forskning om sociala nätverk, i synnerhet forskning som intresserat sig för strategiska aspekter av nätverk (se t.ex. Burt, Kilduff, & Tasselli, 2013), ger viktiga bidrag också till förståelsen av hur mörka nätverk begränsar och möjliggör olika typer av antagonistiska och subversiva handlingar samt hur dessa nätverk uppstår och förändras.

Eftersom olika kontext ger olika förutsättningar finns det inte en typ av socialt nätverk. Lika lite som det finns en typ av antagonistisk miljö, finns det en typ av mörk nätverksstruktur. De sociala aktörernas färdigheter, föreställningar och värderingar, likaväl som ekonomiska, kulturella och ideologiska förutsättningar är förstås viktiga aspekter av nätverkets kontext. Allt annat lika är det specifika innehållet också avgörande; En smugelverksamhet har olika förutsättningar än en terrorgrupp, inte minst eftersom de har olika drivkrafter och eftersom samhällets motpart inte är densamma (Morselli, Giguere, & Petit, 2007). Därför kommer också nätverksstrukturen att skilja sig åt mellan dem och som konsekvens också deras motståndskraft och anpassningsförmåga (Brinton Milward & Raab, 2006).

I en teoretiskt motiverad fallstudie av tre mörka nätverk sluter sig författarna till att mörka nätverk inte uppvisar några genuint annorlunda egenskaper än de vi finner i samhället i stort. Den avgörande skillnaden är önskan och behovet av att förbli hemlig och denna önskan gör att antagonistiska miljöer av taktiska och strategiska skäl väljer att organisera sig för att minimera upptäckt, något som ställer höga krav på flexibilitet och anpassningsbarhet (Raab & Milward 2003). Mörka nätverk måste balansera mellan effektivitet och säkerhet, på så sätt att säkerhet maximeras i alla lägen utom just vid attacker och attentat då i stället effektivitet måste maximeras

(Morselli et al., 2007). Ökad effektivitet sker alltid på bekostnad av minimal säkerhet genom en extremt förhöjd risk för upptäckt. Nödvändigheten att vara flexibel och anpassningsbar gör förmodligen att mörka nätverk är mer dynamiska och föränderliga än ljusa nätverk (Everton & Cunningham, 2013).

Ur ett operativt kontra-perspektiv är den ”muterande” egenskapen hos mörka nätverk förmodligen den största utmaningen. Den framgångsrike smugglaren/gangstern/terroristen måste alltid ligga ett steg före. Nätverksanalysen däremot har per se inga problem att hantera dynamiska egenskaper. En rad metoder möjliggör analyser av just dynamiska nätverk. För nätverksforskaren är problemet avsaknaden av empiriska data. Med bättre datatillgång möjliggörs systematiska och jämförande studier, vilka i sin tur ger skarpare predicerande och scenariodrivna analyser.

Exempel på empirisk forskning om mörka nätverk

Data

En genomgående utmaning för analysen av mörka nätverk är tillgången på data. Systematiska och strukturerade datainsamlingar är svåra att genomföra och forskaren har i stort sett inga möjligheter att själv designa sina instrument enligt konventionella samhällsvetenskapliga principer. Ofta är en ”man tager vad man haver”-inställning den enda vägen att alls sammanställa analyseringsbara data. De data som analyseras av forskare tenderar alltså att komma från en mängd olika källor. Ett alternativ till den datadrivna forskning som kommer att diskuteras här är datorbaserade simuleringar, ofta med inslag av empiriskt verifierade observationer (se exempel i Gerdes 2015).

Följande källor kan sägas vara de viktigaste för empiriska analyser av mörka nätverk:

- Forskningen om kriminella gäng baseras inte sällan på uppgifter om misstänkta och/eller dömda brott. Genom att analysera brott och gärningsmän studeras nätverket av brottsliga samarbeten, s.k. co-offending (t.ex. Frank & Carrington, 2007; Sarnecki, 2001). I Sverige täcker Brås misstankeregister hela populationen av misstänkt brottslighet för ett stort antal år. De uppenbara begränsningarna med dessa data är för det första mörkertalet (dvs.

alla brott som begås upptäcks inte), för det andra att de är nationellt bundna.

- I de fall rättsapparaten kopplas in genereras data genom förundersökningar och andra juridiska dokument som ofta ger detaljerad information om de misstänkta nätverksrelationer (t.ex. Agreste, Catanese, De Meo, Ferrara, & Fiumara, 2016; Berlusconi, Calderoni, Parolini, Verani, & Piccardi, 2016). Sådana undersökningar håller ofta hög kvalitet och leder till upptäckt av viktiga aktörer i nätverket. En klar begränsning är förstås att dessa data bara finns för fall som bedöms kunna leta till åtal, samt att det mörka nätverket i sig kommer att transformeras i samma ögonblick som rättsstaten intervenerar.
- Polis, militär och säkerhetstjänst bedriver omfattande underrättelse- och spaningsverksamhet mot dolda nätverk. I regel är sådana data otillgänglig för forskare. När sådana data används i forskningen är det ofta för att de är en del av förundersökningsmaterialet (t.ex. Agreste et al., 2016). Det är svårt att uttala sig om kvalitén i underrättelse- och spaningsdata, eftersom datainsamling för forskning och operativ verksamhet har helt olika syften (Rostami & Mondani, 2015). En öppen form av underrättelsedata kommer från olika hybridorganisationer, som t.ex. Stiftelsen Expo i Sverige eller International Crisis Group (se Roberts & Everton, 2011).
- Data från internet och sociala medier har huvudsakligen använts för att studera radikaliserings (se Askanius respektive Kaati denna antologi) och i mindre utsträckning för att kartlägga nätverk av det slag som diskuteras här. En svårighet är att definiera distinkta aktörer och att matcha online-identiteter och avatarer mot verkliga individer skulle kräva enorma resurser, om det alls är möjligt. Men datorstöd möjliggör mycket omfattande insamling av kommunikationsmönster och länkar mellan webbplatser som kan studeras med nätverksanalys och ge viktiga insikter om den ideologiska och organisatoriska överbyggnaden hos antagonistiska miljöer (t.ex. Chen, 2012).
- Medierapportering och artiklar i nyhetspressen har varit en mycket viktig datakälla i många analyser av terrorceller och nätverk. Förvånansvärt rika dataset har konstruerats med denna metod. Krebs

(2002a) tongivande analys av 11 september-kaparna byggde helt på en systematisk sammanställning av nyhetsrapporter under tiden efter attackerna. En aktuell nätverksanalys av tyskar som rest till Syrien baseras nästan uteslutande på journalisters rapportering i tyska medier (Reynolds & Hafez, 2017). Också i detta fall är det en svaghet att forskarna inte har kontroll över vilka data som samlas in och hur de samlas in. Till detta kommer också risken att medierapportering är särskilt känslig för avsiktliga desinformationskampanjer.

- Intervjuer är av uppenbara skäl en mindre använd metod för datainsamling i forskning om mörka nätverk. Vanligast förekommande är intervjuer i forskning om prevention och avhopparstöd, där aktiva aktörer själva inte ingår i studien (t.ex. Williams, Horgan, & Evans, 2015). Litteraturen har också exempel på intervjustudier där aktörerna avtjänar fängelsestraff (t.ex. Morselli, 2012), en metod som f.ö. inte är ovanlig inom kriminologin. Intervjuer ger subjektiv information om händelser och egenskaper. En annan källa för denna typ av rik subjektiv data är biografier och självbiografier (t.ex. Morselli, 2003; Nash & Bouchard, 2015).

Nätverksstruktur

Det finns goda teoretiska argument för att anta att mörka nätverk varken är provinsiella, dvs. täta nätverk med hög klustring och starka länkar, eller kosmopolitiska, dvs. glesa nätverk med låg klustring och svaga länkar (Bakker et al., 2012; Everton, 2009). Det finns också goda skäl att utgå ifrån att mörka nätverk som har ideologiska drivkrafter skiljer sig från mörka nätverk som har ekonomiska drivkrafter (Morselli et al., 2007). Även om det har gjorts (tveksamma) försök att dra universella slutsatser om strukturen hos mörka nätverk är intrycket att forskningen på området fortfarande är i sin linda.

En av de tidigaste nätverksanalyserna av ett terrornätverk gjordes av Valdis Krebs strax efter attackerna den 11 september 2001 (Krebs, 2002a, 2002b). Krebs samlade data från olika offentliga källor och återskapade två nätverk för att beskriva dels den trängre cirkeln runt flygplanskaparna, dels den större komplotten. Även om kaparna bara är glest sammanlänkade med varandra i en kedjeliiknande struktur är de förankrade i ett relativt tätt nätverk av nära

förtroendefulla relationer. Två egenskaper i dessa relationer är betydelsefulla; för det första etablerades de under tiden före vistelsen i USA, framför allt under studietiden, för det andra var dessa relationer latenta, dvs. de manifesterades sällan i form av faktiska kontakter.

Eftersom det bidrar till att öka nätverkets sårbarhet är ett förvånande resultat av Krebs (ibid.) analys att kapar-piloterna var så centralt placerade i nätverket. En topologisk studie av data över den globala jihadiströrelsen gjord på data från samma tid finner i linje med Krebs att nätverket är ett s.k. small-world nätverk med skalfria egenskaper (Qin, Xu, Hu, Sageman, & Chen, 2005; Xu & Chen, 2008). Det innebär att nätverket kännetecknas av ett fåtal centrala aktörer och ett stort antal perifera aktörer, inte sällan de som utför våldshandlingarna (Koschade, 2006; Pedahzur & Perliger, 2006). Senare analyser indikerar att den typ av rekrytering uppifrån som tycks känneteckna al-Qaida vid tiden för 11 september har ersatts av det som populärt kallas för det ledarlösa-jihad (Sageman, 2008). Här kan det vara på sin plats att upprepa det tidigare påståendet om att det inte endast finns en typ av mörkt nätverk. Både föreställningen att terrornätverk strävar efter att minimera konnektivitet (det ledarlösa) och att terrornätverk har ett fåtal mycket centrala aktörer (det toppstyrda) förekommer i litteraturen. Helfstein och Wright (2011) jämför sex terrornätverk som genomfört attentat och visar att variationen mellan nätverken är relativt stor och att varken den ena eller den andra idealtypen speglar verkligheten särskilt väl. En svensk studie indikerar att nätverksstrukturen kan variera betydligt också mellan MC-gäng som vid första anblick förefaller vara hierarkiskt organiserade efter samma princip (Rostami & Mondani, 2017).

Nätverkets topologi har stor taktisk betydelse för valet av motåtgärder. I ett nätverk med ett fåtal centrala ledare är det effektivast att slå ut eller störa just dessa ledare. I ett distribuerat gles nätverk utan tydligt centrum är det däremot effektivast att störa och slå ut så många aktörer och relationer som möjligt. Terrorcellen bakom Bali-bombningarna 2002 förefaller ha varit både toppstyrd och tätt på ett sätt som gör den sårbar för strategiska insatser (Koschade, 2006), men de flesta våldsbejakande nätverk uppstår och upprätthålls förmodligen av organiserande krafter som verkar både uppifrån och nerifrån. En studie av nätverket runt palestinska självmordsbombare illustrerar både hur lokalt förankrat och hur motståndskraftigt ett

terrornätverk utan ledare kan vara (Pedahzur & Perliger, 2006). Nätverket präglades visserligen av ett fåtal centrala och koordinerande aktörer, hubbar, men när en sådan aktör sattes ur spel ersattes han snart av en ny aktör som sedan tidigare hade en relation till de mest centrala aktörerna; ett slags karriärrörelse alltså där rekryteringsbasen utgjordes av aktörer som var kopplade till de mest centrala aktörerna.

Bimodala nätverk

Ett ofta analyserat terrornätverk bygger på data från International Crisis Groups bevakning och rapportering av nätverket runt den islamistiske extremisten Top Noordin, ansvarig för flera bombningar och attacker i Indonesien. Everton (2009) analyserar topologin hos det unimodala nätverk som länkar medlemmar. Aitkin & Vu (2016), analyserar samma data som ett bimodalt nätverk i syfte att identifiera gruppstruktur med hjälp av relativt avancerad statistisk analys (en Bayesiansk jämförelse av latent klassmodeller). De finner att nätverket beskriver en hierarki med tre relativt distinkta grupper; en grupp av ledare och organisatörer, en grupp med mellanhänder och en tredje grupp med fotsoldater, där attentatsmän och självmordsbombare återfinns. Den tredje gruppen är den klart största. I en annan analys av bimodala Noordin-data (Alzahrani & Horadam, 2014) som använder två olika algoritmer identifieras totalt fem grupper. Resultaten från de bimodala analyserna skiljer sig delvis från Evertons (2012) kartläggning av samma unimodala nätverksdata, vilket illustrerar att valet av analysmodell är avgörande för resultat och tolkning, inte minst när ett bimodalt nätverk projiceras för unimodal analys eftersom information går förlorad vid sådan projektion (Tao, Jie, Medo, & Yi-Cheng, 2007).

Multiplexa relationer

I ett multiplext nätverk kan två aktörer vara länkade genom flera olika slags relationer. Två aktörer kan exempelvis kommunicera med varandra via e-post, delta i samma manifestation och tillsammans genomföra en attack mot meningsmotståndare. Trots att sådan multiplexitet kännetecknar det sociala livet är det ofta både svårt och

komplikerat att samla in data som möjliggör analyser av multiplexa nätverk och antalet studier är fortfarande begränsat (Grund & Morselli, 2017). I en analys av den sicilianska maffian studerar Agreste et.al. (2016) två delvis överlappande nätverk; ett kriminellt nätverk baserat på rättegångsprotokoll och ett kommunikationsnätverk baserat på telefonkommunikation. Många av aktörerna återfinns i båda nätverken, men en liten grupp aktörer som är centrala i det kriminella nätverket finns inte representerade i kommunikationsnätverket. Det är förmodligen inte en slump; ur ett strategiskt perspektiv bör den som vill undgå upptäckt minimera antalet multiplexa relationer. Genom simulerade attacker visar författarna också att kommunikationsnätverket är betydligt mer sårbart än det kriminella nätverket.

Hur pass omfattande multiplexiteten är varierar mellan kontexter. I en historisk analys av organiserad brottslighet i Chicago under 1900-talets första hälft analyserar Smith och Papachristos (2016) kriminella, personliga och legitima (medlemskap i föreningar och klubbar) relationer och finner att de multiplexa relationerna var få (cirka 10 procent av alla par hade multiplexa relationer) men att de var helt avgörande för att länka samman den kriminella världen med samhället i övrigt och att multiplexitet var särskilt utbredd i den kriminella eliten. I transaktionsintensiva nätverk kan man förvänta sig att andelen multiplexa relationer är högre. En analys av ett mindre nätverk av knarklangare finner att nära hälften av aktörerna är länkade med mer än en typ av relation, men också att aktörer intar olika slags positioner beroende på relationstyp (Bright, Greenhill, Ritter, & Morselli, 2015). Observationen att en aktör som är central i en typ av relation kan vara perifer i en annan introducerar ännu ett slags komplexitet. Om den inte beaktas kan det gå som i fallet med Abu Zubaydah, som under lång tid betraktades som en av al-Qaidas operativa ledare. Det är inte klarlagt om nätverksanalys låg till grund för den bedömningen, men det visade sig senare att Abu Zubaydahs centrala position förklaras av att han skötte resebokningarna och följaktligen hade många kontakter inom och i organisationens direkta närhet (Bienenstock & Salwen, 2015).

Förankring i tid och rum

Även om sociala nätverk med hjälp av sociala medier nuförtiden kan vara geografiskt obundna, visar forskning att de i själva verket är starkt knutna till både tid och rum. Ett antal studier av våldsamma gatugång i Boston och Chicago har visat att gängkonflikter följer etnisk tillhörighet (95 procent eller mer av våldet var intra-etniskt), men också att geografisk närhet ökar sannolikheten för våldsam konflikt (Papachristos, Hureau, & Braga, 2013). Vidare ökar en historia av tidigare konflikter sannolikheten att en ny konflikt ska uppstå. Våld mellan gäng kännetecknas starkt av reciprocitet, dvs. en stor del av våldet är vedergällning för tidigare våld. Ur metodologiskt perspektiv är Papachristos et.als. analys intressant eftersom den behandlar gänget som aktören och våldsamheter mellan gäng som relationen. Gängnätverken i Boston och Chicago skilde sig åt på flera vis. I Chicago var 98 procent av alla gäng sammanlänkade i en stor komponent, att jämföra med 66 procent i Boston, och densitet och etniskt klustring skilde sig också åt. I båda nätverken stod en mycket liten andel gäng för flera konflikter medan de flesta gäng endast var inblandade i en konflikt.

Analys av skjutvapenvåld och mord visar att nätverkstruktur och position i nätverket kan ha fatala konsekvenser. Analyser av s.k. co-offending nätverk i Chicago visar att våldet är starkt bundet till nätverket på så sätt att risken för att själv falla offer ökar dramatiskt för den som har en relation till ett tidigare offer (Papachristos & Wildeman, 2014; Papachristos, Wildeman, & Roberto, 2015). En liknande studie i Newark kommer till slutsatsen att en tredjedel av alla skjutningar sker inom ett nätverk som utgör cirka 4 procent av populationen (Papachristos, Braga, Piza, & Grossman, 2015).

Egocentriska nätverk

En strikt s.k. egocentrisk nätverksanalys fokuserar på en aktör och nätverket runt densamma. I de flesta egocentriska nätverksanalyser studeras ett större antal sådana ego-nätverk med syfte att finna gemensamma mönster, men de kan också användas för mer renodlade nätverksbiografier, där aktörens handlingar och attityder ställs i direkt relation till andra aktörer. Morselli (2003) använder metoden för att analysera gangstern Sammy Gravano's 30-åriga karriär i New

Yorks undre värld, huvudsakligen utifrån information från en biografi över Gravano. Nätverksanalysen används här för att identifiera hur Gravano utnyttjade strukturella fördelar i sitt nätverk för att gynna sitt eget avancemang och skydda sin position inom gangsterfamiljen Gambino. I en studie av en radikaliseringsprocess tecknar Nash och Bouchard (2015) en nätverksanalytisk biografi över Omar Hammamis väg från uppväxten i en religiöst heterogen familj till att bli en ledande figur inom Al-Shabaab. Hammamis personliga nätverk utgörs av fyra distinkta subnätverk. Influenser, som ganska snabbt avtar, från familj, vänner och religiösa ledare bidrar på olika sätt till att väcka ett intresse för islam. Under övergången från religiöst sökande till jihadistiska sympatier ersätts i stort sett hela Hammamis nätverk av andra jihaddistbröder, för att mot slutet av karriären uteslutande utgöras av en 50/50 mix av jihadistledare och -bröder. Över tid går Hammamis nätverk från att vara relativt stort och glest för att vid slutet av karriären vara ett litet, slutet nätverk där alla känner alla. Det personliga nätverkets betydelse betonas ofta i forskning om prevention och avhopparstöd. Nära vänner, snarare än familj eller skola, har bäst förutsättningar att observera negativa förändringar i en individs beteenden eller attityd, men har just på grund av vänskapens förtroendefulla och empatiska natur också svårast att rapportera (Williams et al., 2015). Nash och Bouchards (2015) analys ger en indikation om att förändringar i en individs personliga nätverk kan vara en viktig signal. Kritiska vändpunkter i radikaliseringsprocessen sammanfaller nämligen med signifikanta förändringar i det personliga nätverket.

Diskussion

Sparrow (1991) identifierade för 25 år sedan tre särskilda utmaningar för analys av mörka nätverk som fortfarande håller: 1) Det är ofrånkomligt att både aktörer och relationer kommer att förbli okända och att mörka nätverk alltså per definition är inkompleta. 2) Mörka nätverk har otydliga gränser och det är särskilt svårt att avgöra vilka aktörer som ska inkluderas respektive exkluderas från analysen. 3) Mörka nätverk är dynamiska och stadda i ständig förändring och det är därför avgörande att förstå när en relation växer sig starkare

och när den försvagas och vilken betydelse det har i förhållande till aktörernas aktiviteter och uppdrag.

Den första utmaningen är inte unik för studiet av mörka nätverk. All icke-experimentell forskning brottas med ett mörkertal, dvs. det faktum att det finns observationer som forskaren inte känner till. Men problemet blir förstas inte mindre av att de aktörer som observeras vill förbli dolda. Det ställer dels högre krav på forskarens fantasi och kreativitet när det kommer till datainsamling, dels högre krav på proxy-lösningar. Datatriangulering, dvs. att använda så många typer av datakällor som möjligt är en strategi. I den bästa av världar skulle brottsbekämpande myndigheter och säkerhetstjänst dela "svalnade" och aidentifierade data med forskare. Dock är ett särskilt bekymmer för analyser av aktiva antagonistiska miljöer risken för att viss publikt tillgänglig data i själva verket utgör desinformation (Morris & Deckro, 2013). Forskningsetiska principer om informerat samtycke kan ytterligare försvåra datainsamlingen.

Som nämnts är nätverksanalyser särskilt känsliga för bortfall. En enda nod eller, t.o.m. en enda länk, kan ha avgörande betydelse för ett nätverks strukturella egenskaper. På samma sätt kan en enda medlem eller en enda relation vara helt avgörande för en korrekt beskrivning av ett gäng eller en terrorcell. Noggrann och detaljerad kartläggning är därför en förutsättning för att nätverksanalysen ska ge meningsfulla resultat. I det fall nätverksanalys används operativt är detta helt avgörande. En intressant metodologisk fråga med direkta praktiska konsekvenser är om det, givet nära nog komplett information om nätverket, går att göra en kvalificerad gissning om vilka relationer och aktörer som sannolikt saknas i en given nätverksstruktur (Berlusconi et al., 2016; Koskinen, Robins, Wang, & Pattison, 2013).

Den andra utmaningen är relaterad till den första utmaningen. Hur ska vi kunna göra en gränsdragning om vi inte ens vet vilka aktörer och relationer som ingår i nätverket? Forskningen ger i dag inget tydligt svar på den frågan. Några analyser indikerar att de flesta nätverksmått är robusta även efter att mätfel så stora som upp till 10 procent introduceras (Borgatti, Carley, & Krackhardt, 2006), vilket innebär att gränsdragningen inte behöver vara perfekt för att slutsatserna ska hålla. Andra forskare menar att gränsdragningsproblemet får helt avgörande betydelse, i synnerhet för mindre nätverk, och att det är nära nog omöjligt att skatta den effekten (Burcher

& Whelan, 2015). Burcher och Whelan (ibid) illustrerar sitt argument med en analys av London-bombningarna 2005 och visar att små förändringar i gränsdragningen leder till helt olika slutsats om vilka de centrala aktörerna är. Gränsdragningsproblemet till trots ger nätverksanalyser viktiga kunskaper om hur mörka nätverk fungerar och opererar. Den generella regeln att all analys ska göras på nytt så snart nya data blir tillgängliga gäller i allra högsta grad också för nätverksanalys.

Den tredje utmaningen är även den direkt relaterad till tillgången på empiriska data. Det finns nätverksanalytiska verktyg för att hantera och analysera dynamiska, bimodala, riktade och viktade nätverksdata. Däremot finns det få dataset som möjliggör sofistikerade analyser, inte minst saknas ofta både reliabla tidsstämplat och information om multiplicitet. Med det sagt finns det fortfarande potential att exploatera befintliga data med högre analytisk ambition. Tendensen att aggregera tidsdata och att reducera bimodala nätverk till unimodala leder ofrånkomligen till att viktig information försvinner. Grund och Morselli (2017) visar i en aktuell studie hur analysen av ett "vanligt" co-offending nätverk kan ge ny kunskap genom att dels skilja på typ av brott, dels ta hänsyn till tidsaspekten. Många befintliga data på mörka nätverk skulle kunna analyseras på nytt efter samma princip.

Forskningsbehov

Jag avslutar detta smakprov på forskning som använder nätverksanalys för att förklara och förstå antagonistiska miljöer med några korta kommentarer om framtida forskningsbehov.

Det finns ett behov av systematiska forskningsöversikter och, i den mån det är möjligt, metaanalyser av befintlig forskning om s.k. mörka nätverk. Helt klart pågår mycket nätverksforskning om mörka nätverk, men forskningen är utspridd över ett stort antal till synes isolerade discipliner och är inte sällan sammanblandad med operativa ambitioner. Forskningen på området börjar bli så pass omfattande att det är svårt att i dag bilda sig en uppfattning om det totala forskningsläget, än mindre värdera det samlade bidraget.

Forskningsområdet skulle också behöva bli bättre på att systematiskt exploatera de data som finns tillgängliga och bättre utnyttja

befintliga nätverksanalytiska metoder för att analysera dynamiska, bimodala, multiplexa, riktade och viktade nätverk. Ett närmare samarbete mellan de forskare som utvecklar och arbetar med nätverksanalytiska metoder, inte minst statistiker och matematiker, och forskare som är substantiellt fokuserade på antagonistiska miljöer och mörka nätverk vore önskvärt. Likaså behöver fler komparativa, internationella och tvärvetenskapliga forskningssamarbeten inom området etableras.

Till sist är den nätverksanalytiska forskningen om antagonistiska miljöer i skriande behov av empiriska data. Forskning om gängkriminalitet, maffiasyndikat och smuggling har det något bättre förspänt, så länge det rör sig om nationella datakällor. Det beror dels på att fältet är äldre, dels på att data inte är omgärdade av samma hemlighetsmakeri som den ideologiskt och religiöst motiverade antagonismen. Forskningsbara data över internationella brottssyndikat och nätverk är däremot sällsynt. Forskning om terrornätverk vilar i stort sett på tre datakällor vilka alla har 10–15 år på nacken: Krebs (2002a,b) data över 11 september-kapningarna, Sagemans (2004) data över al-Qaida och Roberts och Evertons (Everton, 2012) data över Noordin Top. Det vore önskvärt att finna metoder som utan att kompromettera säkerhet och integritet gjorde det möjligt att regelbundet låta forskare ta del av ”svalnade” och aidentifierade under rättelse- och spaningsdata eftersom det skulle möjliggöra systematiska och ackumulerande studier av nätverksstruktur och dynamik.

Referenser

- Agreste, S., Catanese, S., De Meo, P., Ferrara, E., & Fiumara, G. (2016). Network structure and resilience of Mafia syndicates. *Information Sciences*, 351, 30–47. doi:10.1016/j.ins.2016.02.027
- Aitkin, M., & Vu, D. (2016). Statistical modelling of a terrorist network. *Journal of the Royal Statistical Society, Statistics in Society, Series A*, 180(3), 751–768.
- Alzahrani, T., & Horadam, K. J. (2014). Analysis of two crime-related networks derived from bipartite social networks. Paper presented at the 2014 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining, Beijing, China.

- Bakker, R. M., Raab, J., & Milward, H. B. (2012). A preliminary theory of dark network resilience. *Journal of Policy Analysis and Management*, 31(1), 33–62. doi:10.1002/pam.20619
- Berlusconi, G., Calderoni, F., Parolini, N., Verani, M., & Piccardi, C. (2016). Link prediction in criminal networks: A tool for criminal intelligence analysis. *Plos One*, 11(4). doi:10.1371/journal.pone.0154244
- Bienenstock, E. J., & Salwen, M., (2015). Covert network analysis: An exchange network theory perspective. In L. M. Gerdes (Ed.), *Illuminating dark networks: The study of clandestine groups and organisations* (pp. 8–18). Cambridge: Cambridge University Press.
- Borgatti, S. P., Carley, K. M., & Krackhardt, D. (2006). On the robustness of centrality measures under conditions of imperfect data. *Social Networks*, 28, 124–136. doi:10.1016/j.socnet.2005.05.001
- Bouchard, M., & Nash, R. (2015). Researching terrorism and counter-terrorism through a network lens. In M. Bouchard (Ed.), *Social networks, terrorism, and counter-terrorism* (pp. 48–60). Oxon: Routledge.
- Breiger, R. L. (1974). The duality of persons and groups. *Social Forces*, 53(2), 181–190.
- Bright, D. A., Greenhill, C., Ritter, A., & Morselli, C. (2015). Networks within networks: using multiple link types to examine network structure and identify key actors in a drug trafficking operation. *Global Crime*, 16(3), 219–237. doi:10.1080/17440572.2015.1039164
- Brinton Milward, H., & Raab, J. (2006). Dark networks as organizational problems: Elements of a theory. *International Public Management Journal*, 9(3), 333–360. doi:10.1080/10967490600899747
- Burcher, M., & Whelan, C. (2015). Social network analysis and small group 'dark' networks: an analysis of the London bombers and the problem of 'fuzzy' boundaries. *Global Crime*, 16(2), 104–122. doi:10.1080/17440572.2015.1005363

- Burt, R. S., Kilduff, M., & Tasselli, S. (2013). Social network analysis: Foundations and frontiers on advantage. *Annual Review of Psychology*, 64, 527–547. doi:10.1146/annurev-psych-113011-143828
- Carrington, P. J. (2014). Crime and social network analysis. In J. Scott & P. J. Carrington (Eds.), *The SAGE Handbook of Social Network Analysis*. London: Sage.
- Chen, H. (2012). *Dark Web: Exploring and data mining the dark side of the web*. New York: Springer.
- Everton, S. F. (2009). Network topography, key players and terrorist networks. *Connections*, 32(1), 12–19.
- Everton, S. F. (2012). *Disrupting dark networks*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Everton, S. F., & Cunningham, D. (2013). Detecting significant changes in dark networks. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 5(2), 94–114. doi:10.1080/19434472.2012.725225
- Feld, S. L. (1981). The focused organization of social ties. *American Journal of Sociology*(5), 1015.
- Frank, O., & Carrington, P. J. (2007). Estimation of offending and co-offending using available data with model support. *Journal of Mathematical Sociology*, 31(1), 1–46. doi:10.1080/00222500601011423
- Freeman, L. (2004). *The Development of Social Network Analysis*. Vancouver: Empirical Press.
- Freeman, L. (2014). The development of social network analysis – with an emphasis on recent events. In J. Scott & P. J. Carrington (Eds.), *The SAGE Handbook of Social Network Analysis*. London: Sage.
- Gerdes, L. M. (2015). *Illuminating dark networks: The study of clandestine groups and organizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grund, T., & Morselli, C. (2017). Overlapping crime: Stability and specialization of co-offending relationships. *Social Networks*. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2017.03.008

- Helfstein, S., & Wright, D. (2011). Covert or convenient? Evolution of terror attack networks. *The Journal of Conflict Resolution*, 55(5), 785–813.
- Knoke, D. (2013). "It takes a network": The rise and fall of social network analysis in U.S. Army counterinsurgency Doctrine. *Connections*, 33(1), 1–10.
- Knoke, D. (2015). Emerging trends in social network analysis of terrorism and counterterrorism. In R. A. Scott & S. M. Kosslyn (Eds.), *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, an interdisciplinary, searchable, and linkable resource. New York: John Wiley & Sons.
doi:10.1002/9781118900772.etrds0106
- Koschade, S. (2006). A social network analysis of Jemaah Islamiyah: The applications to counterterrorism and intelligence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(6), 559–575.
doi:10.1080/10576100600798418
- Koskinen, J. H., Robins, G. L., Wang, P., & Pattison, P. E. (2013). Bayesian analysis for partially observed network data, missing ties, attributes and actors. *Social Networks*, 35(4), 514–527.
doi:10.1016/j.socnet.2013.07.003
- Krebs, V. (2002a). Mapping networks of terrorist cells. *Connections*, 24(3), 43–52.
- Krebs, V. (2002b). Uncloaking terrorist networks. *First Monday*, 7(4). Hämtad från
<http://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/rt/printerFriendly/941/863>
- Masys, A. J. (2014). *Networks and network analysis for defence and security*. [Elektronisk resurs]. New York: Springer.
- Morris, J. F., & Deckro, R. F. (2013). SNA data difficulties with dark networks. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 5(2), 70–93. doi:10.1080/19434472.2012.731696
- Morselli, C. (2003). Career opportunities and network-based privileges in the Cosa Nostra. *Crime Law and Social Change*, 39(4), 383–418. doi:10.1023/a:1024020609694
- Morselli, C. (2012). Assessing network patterns in illegal firearm markets. *Crime Law and Social Change*, 57(2), 129–149.
doi:10.1007/s10611-011-9340-3

- Morselli, C., Giguere, C. & Petit, K. (2007).
The efficiency/security trade-off in criminal networks. *Social Networks*, 29(1), 143–153. doi:10.1016/j.socnet.2006.05.001
- Nash, R., & Bouchard, M. (2015). Travel broadens the network: Turning points in the network trajectory of an American jihadi. In M. Bouchard (Ed.), *Social networks, terrorism, and counter-terrorism* (pp. 61–81). Oxon: Routledge.
- Papachristos, A. V., Braga, A. A., Piza, E., & Grossman, L. S. (2015). The company you keep? The spillover effects of gang membership on individual gunshot victimization in a co-offending network. *Criminology*, 53(4), 624–649. doi:10.1111/1745-9125.12091
- Papachristos, A. V., Hureau, D. M., & Braga, A. A. (2013). The corner and the crew: The influence of geography and social networks on gang violence. *American Sociological Review*, 78(3), 417–447. doi:10.1177/0003122413486800
- Papachristos, A. V., & Wildeman, C. (2014). Network exposure and homicide victimization in an african american community. *American Journal of Public Health*, 104(1), 143–150. doi:10.2105/ajph.2013.301441
- Papachristos, A. V., Wildeman, C., & Roberto, E. (2015). Tragic, but not random: The social contagion of nonfatal gunshot injuries. *Social Science & Medicine*, 125, 139–150. doi:10.1016/j.socscimed.2014.01.056
- Pedahzur, A., & Perliger, A. (2006). The changing nature of suicide attacks: A social network perspective. *Social Forces*, 84(4), 1987–2008. doi:10.1353/sof.2006.0104
- Prell, C. (2011). *Social network analysis: History, theory and methodology*. London: Sage.
- Qin, J., Xu, J. J., Hu, D., Sageman, M., & Chen, H. (2005). Analyzing Terrorist Networks: A Case Study of the Global Salafi Jihad Network. In P. Kantor, G. Muresan, F. Roberts, D. D. Zeng, F.-Y. Wang, H. Chen & R. C. Merkle (Eds.), *Intelligence and Security Informatics, Proceedings 2005* (pp. 287–304). Berlin: Springer.

- Raab, J., & Milward, H. B. (2003). Dark networks as problems. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 13(4), 413–439.
- Reynolds, S. C., & Hafez, M. M. (2017). Social network analysis of German foreign fighters in Syria and Iraq. *Terrorism and Political Violence*, 1–26. doi:10.1080/09546553.2016.1272456
- Roberts, N., & Everton, S. F. (2011). Strategies for combating dark networks. *Journal of Social Structure*, 12(2).
- Robins, G. (2015). *Doing social network research: network-based research design for social scientists*. London: Sage.
- Rostami, A., & Mondani, H. (2015). The complexity of crime network data: a case study of its consequences for crime control and the study of networks. *Plos One*, 10(3), e0119309. doi:10.1371/journal.pone.0119309
- Rostami, A., & Mondani, H. (2017). Organizing on two wheels: uncovering the organizational patterns of Hells Angels MC in Sweden. *Trends in Organized Crime*. doi:10.1007/s12117-017-9310-y
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*: Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Sageman, M. (2008). A strategy for fighting international islamist terrorists. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618, 223–231.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent networks: Youth co-offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, J. (2013). *Social network analysis* (3 ed.). London: Sage.
- Shakarian, P., Martin, M., Bertetto, J. A., Fischl, B., Hannigan, J., Hernandez, G., Young, C. (2015). Criminal social network intelligence analysis with the GANG Software. In L. M. Gerdes (Ed.), *Illuminating dark networks: the study of clandestine groups and organizations* (pp. 143–156). Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, C. M., & Papachristos, A. V. (2016). Trust thy crooked neighbor: Multiplexity in Chicago organized crime networks. *American Sociological Review*, 81(4), 644–667. doi:10.1177/0003122416650149

- Sparrow, M. K. (1991). The application of network analysis to criminal intelligence: An assessment of the prospects. *Social Networks*, 12(3), 251.
- Säpo. (2016). Årsbok Säkerhetspolisen 2016. Stockholm.
- Tao, Z., Jie, R., Medo, M., & Yi-Cheng, Z. (2007). Bipartite network projection and personal recommendation. *Physical Review E*, 76(4), 046115-046111-046117. doi:10.1103/PhysRevE.76.046115.
- Williams, M. J., Horgan, J. G., & Evans, W. P. (2015). The critical role of friends in networks for countering violent extremism: toward a theory of vicarious help-seeking. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 45–65. doi:10.1080/19434472.2015.1101147
- Xu, J., & Chen, H. (2008). The topology of dark networks. *Communications of the Acm*, 51(10), 58–65. doi:10.1145/1400181.1400198.

Kommittédirektiv 2014:103

En nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism

Beslut vid regeringssammanträde den 26 juni 2014

Sammanfattning

En särskild utredare ska i rollen som nationell samordnare förbättra samverkan mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå när det gäller arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Samordnaren ska även verka för att kunskapen om våldsbejakande extremism ökar och att förebyggande metoder utvecklas.

I uppdraget ingår att

- stärka och stödja samverkan i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism på nationell och lokal nivå,
- inrätta en referensgrupp för kunskaps- och informationsutbyte,
- stödja aktörer som identifierar problem med våldsbejakande extremism lokalt, och
- genomföra riktade utbildningsinsatser.

Uppdraget ska redovisas senast den 15 juni 2016.

Bakgrund

I en demokrati har alla rätt att uttrycka sina politiska åsikter, även sådana som kan uppfattas som obekväma. Politiska handlingar som står i strid med demokratins grundläggande spelregler kan dock

aldrig accepteras. Det är därför viktigt att värna demokratin mot våldsbejakande extremism.

Våldsbejakande extremism är ett samlingsbegrepp för rörelser, ideologier eller miljöer som inte accepterar en demokratisk samhällsordning och som främjar våld för att uppnå ett ideologiskt mål. Ett öppet och demokratiskt samhälle kan aldrig göra sig helt osårbart för våldsbejakande extremism. I olika sammanhang och under olika omständigheter kommer individer att lockas att ta till våld eller att bryta mot lagen för att försöka uppnå förändringar i samhället. Det kan t.ex. röra sig om att hindra andras demonstrations- och åsiktsfrihet, hot och våld mot meningsmotståndare eller hets mot folkgrupp.

I juni 2013 gav Regeringskansliet (Justitiedepartementet) en utredare i uppdrag att sammanställa en rapport om hur situationen avseende våldsbejakande extremism ser ut i dag i Sverige och att beskriva framtida tendenser. Enligt rapporten *Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser* (Ds 2014:4), som överlämnades i januari 2014, finns det personer inom de våldsbejakande extremistmiljöerna som agerar mot det demokratiska systemets grundläggande funktioner. Även om den våldsbejakande extremismen sammantaget inte är ett hot mot det demokratiska statskicket, visar rapporten på tendenser som kan innebära ytterligare utmaningar framöver. Det är därför angeläget att åtgärder vidtas för att förebygga att individer lockas till våldsbejakande extremistmiljöer och att sådana miljöer får fäste i samhället.

Med utgångspunkt i regeringens skrivelse *Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism* (skr. 2011/12:44) uppdrog regeringen i maj 2012 åt en särskild utredare att föreslå ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism (dir. 2012:57). Utredningen tog namnet *Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism* (Ju 2012:09). Utredaren överlämnade i december 2013 betänkandet *När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism* (SOU 2013:81). I betänkandet anges att samverkan mellan lokala aktörer är den främsta framgångsfaktorn för ett effektivt och hållbart förebyggande arbete. Utredaren föreslår därför att en nationell samordnare inrättas i syfte att samordna arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism. Betänkandet har remitterats och en majoritet av remiss-

instanserna är positiva till eller har inga avgörande invändningar mot detta förslag.

I skrivelsen En politik för en levande demokrati (skr. 2013/14:61) aviserade regeringen att den utifrån förslagen från utredningen avser att genomföra åtgärder för att öka kunskapen om våldsbejakande extremism i samhället och att verka för att organisationen och samverkan av det förebyggande arbetet utvecklas.

Utgångspunkter för den nationella samordnarens uppdrag

Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism föreslår att en samordnare ska inrättas på nationell nivå i syfte att samordna arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism. Utredaren menar att arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism handlar om att möta individer i deras vardag och att detta arbete därför måste ske lokalt. Samtidigt finns det fördelar med central samordning. Det finns bl.a. ett värde i att kunskap, utbildningsinsatser och rådgivning kan organiseras på nationell nivå. En nationell samordning bidrar, enligt utredaren, till tydlighet och effektivitet och ökar legitimiteten för verksamheten lokalt. Utredaren betonar dessutom att det förebyggande arbetet i sig är en verksamhet som omfattar flera olika aktörer, såsom statliga myndigheter, kommuner och det civila samhället, och att det finns ett behov av samordning för att undvika dubbelarbete och luckor i arbetet. Utredaren pekar även på att samverkan mellan relevanta aktörer har varit av stor betydelse i arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism i flera europeiska länder, såsom Danmark, Nederländerna, Norge och Storbritannien.

Statskontoret har i en studie av nationella samordnare dragit slutsatsen att nationella samordnare kan vara en lämplig styrform för att hantera komplexa samhällsproblem och insatser som omfattar flera olika statliga och icke-statliga aktörer (Nationella samordnare – Statlig styrning i otraditionella former, Statskontoret, 2014). Att förebygga våldsbejakande extremism är ett exempel på en verksamhet som inte faller under enbart en myndighets ansvarsområde. Säkerhetspolisen har i de rapporter om våldsbejakande extremism som myndigheten sammanställt på uppdrag av regeringen, t.ex. i rapporten Våldsbejakande islamistisk extremism, Säkerhetspolisen 2010,

betonat att nära samverkan i form av informationsutbyte och kunskapsöverföring mellan skola, socialtjänst och närpolis är en viktig framgångsfaktor för ett fungerande förebyggande arbete på lokal nivå. Ett effektivt förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism kan även medföra samhällsekonomiska vinster på lång sikt, vilket bl.a. har visats av den socioekonomiska analys av vitmaktrörelsen som tagits fram på initiativ av stiftelserna Expo och Teskedsorden (Intoleransens pris, 2013).

Eftersom ingen myndighet har ett helhetsansvar för arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism anser regeringen att den nationella samordningen bör anförtros en särskild utredare. Den nationella samordnaren ska inte ha till uppgift att skapa nya strukturer för samverkan utan ska utveckla de befintliga. Samordnaren ska inte ta över det ansvar som andra myndigheter och kommuner har. Det övergripande syftet är att skapa förutsättningar för ett effektivare förebyggande arbete genom att engagera, involvera och stödja berörda aktörer på nationell och lokal nivå samt att få till stånd rutiner för informations- och kunskapsutbyte om metoder för att förebygga våldsbejakande extremism och att genomföra utbildningar.

Uppdraget

Stärka och stödja samverkan på nationell och lokal nivå

En nyckel till ett framgångsrikt förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism är en fungerande samverkan mellan relevanta myndigheter och organisationer. Det gäller i synnerhet skola, socialtjänst och – när det kommer till brottsliga handlingar – polis, men även fritidsverksamhet och i viss mån kriminalvård. Samverkan är nödvändig för att på ett tidigt stadium identifiera personer som är i riskzonen att dras till våldsamma extremistmiljöer och att stödja personer som är aktiva inom sådana miljöer att hoppa av samt för att motverka att extremistmiljöer uppkommer, etablerar eller breder ut sig. Det handlar om att skapa samsyn om lokala problem och deras orsaker och om att mer effektivt ta vara på tillgängliga erfarenheter och kunskaper. Målgruppen för arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism är huvudsakligen unga män, men arbetet bör inte enbart ha ett ungdomsperspektiv utan ska även omfatta vuxna.

Samverkan är också nödvändig för att bredda och stimulera arbetet med att bemöta åsikter och handlingar som står i strid med demokratis grundläggande värderingar, säkerställa att alla människors lika värde och fri- och rättighet respekteras och verka för jämställdhet i samhället. Ett sådant arbete kan motverka grogrunderna till våldsbejakande extremism.

Den nationella samordnaren ska därför

- engagera och involvera berörda aktörer på lokal nivå, såsom socialtjänst, skola, polis, fritidsverksamhet och organisationer inom det civila samhället, inklusive trossamfund, samt underlätta utvecklingen av lokala samarbetsformer mellan aktörer i syfte att värna demokratin mot våldsbejakande extremism,
- skapa rutiner för ett erfarenhets- och kunskapsutbyte mellan de berörda aktörerna,
- ge exempel på och sprida framgångsrika åtgärder på nationell och lokal nivå för att motverka grogrunderna för våldsbejakande extremism, och
- inhämta internationell erfarenhet och delta i relevanta internationella sammanhang.

Inrätta en referensgrupp till den nationella samordnaren

Ett antal myndigheter har betydelsefulla roller i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, Forum för levande historia, Nämnden för statligt stöd till trossamfund och Statens medieråd har genomfört åtgärder inom ramen för regeringens handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Socialstyrelsen, Statens skolverk, Brottsförebyggande rådet, Kriminalvården, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Diskrimineringsombudsmannen är myndigheter vars arbete bidrar till att stärka och värna demokratin.

Även kommunerna, som bl.a. har ansvar för omsorgs- och trygghetsfrågor lokalt, är viktiga aktörer och inom flera kommuner pågår ett frivilligt arbete. Dessutom har Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) genomfört insatser för att stärka kommunernas förmåga att bemöta våldsbejakande extremism.

Polisens generella brottsförebyggande arbete är också en del i sammanhanget. Säkerhetspolisen har det övergripande ansvaret för att förebygga och förhindra brott mot rikets säkerhet och att bekämpa terrorism som är den yttersta konsekvensen av den våldsbejakande extremismen.

Flera ideella organisationer gör dessutom viktiga insatser för att förebygga våldsbejakande extremism. För att det förebyggande arbetet ska kunna bedrivas långsiktigt och effektivt är det betydelsefullt att företrädare för de olika aktörerna har goda förutsättningar för fortlöpande samverkan och kunskaps- och informationsutbyte om förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism.

Den nationella samordnaren ska därför

- inrätta en referensgrupp bestående av företrädare för Socialstyrelsen, Brottsförebyggande rådet, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Säkerhetspolisen, Rikspolisstyrelsen, Regeringskansliet och SKL samt de andra myndigheter, organisationer inom det civila samhället och experter vid universitet och forskningsinstitutioner som samordnaren bedömer har störst relevans för arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism,
- regelbundet sammankalla och leda referensgruppen för att utbyta kunskap och information som är relevant för arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism, och
- samråda med referensgruppen i frågor om verksamhets- och metodutveckling, samt hur det förebyggande arbetet kan följas upp och utvärderas, och hur samordningen av arbetet med förebyggande av våldsbejakande extremism kan bedrivas på lång sikt.

Stödja lokala aktörer som identifierar problem med våldsbejakande extremism.

Den våldsbejakande extremismen i Sverige är begränsad och dess geografiska utbredning är inte statisk. Behovet av kunskap om våldsbejakande extremism och förmåga att kunna hantera extremistyttringar varierar mellan olika kommuner. Samtidigt kan extremistmiljöer av olika anledningar snabbt etablera sig på nya orter. Det ligger därför ett stort värde i att det finns en central aktör som vid

behov kan erbjuda stöd och rådgivning till t.ex. kommuner som identifierar problem med våldsbejakande extremism. Stödet kan därigenom anpassas utifrån den lokala problembilden och i förhållande till vilken ideologiskt motiverad extremistmiljö som är i fråga.

Den nationella samordnaren ska därför

- erbjuda och förmedla kunskapsstöd och rådgivning till kommuner och andra lokala aktörer som identifierar problem med våldsbejakande extremism.

Genomföra utbildningsinsatser om våldsbejakande extremism

Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism har utvecklat ett utbildningsmaterial i form av en utbildningswebb som är avsedd att aktiveras av den aktör som får ansvar för att genomföra utbildningsinsatser. Materialet kan uppdateras och vidareutvecklas löpande utifrån aktuell forskning, utvecklingen inom de ideologiskt motiverade extremistmiljöerna i Sverige eller utvärderingar av olika förebyggande metoder. Utbildningsmaterialets primära syfte är att bidra till att värna demokratin och det öppna samhället genom att förmedla kunskap om vad våldsbejakande extremism är och om varför och hur individer kan dras till extremistmiljöer samt att ge förslag på vad och hur man inom lokal samverkan kan göra för att förebygga att det sker. Målgruppen för utbildningsinsatserna är yrkesgrupper inom skolan, socialtjänsten, kriminalvården, den kommunala fritidsverksamheten och organisationer inom det civila samhället, t.ex. idrottsklubbar och trossamfund.

I betänkandet När vi bryr oss redovisas att utbildningsinsatser är en central och integrerad del av det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism i flera europeiska länder, t.ex. Danmark, Nederländerna, Norge och Storbritannien. En ökad kunskap om hur olika former av våldsbejakande extremism kan förebyggas ger bättre förutsättningar för insatser i ett tidigt skede och dessutom bättre möjligheter för samverkan.

Den nationella samordnaren ska därför

- tillgängliggöra och förvalta det utbildningsmaterial och den utbildningswebb som har utvecklats av Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism,

- utforma och genomföra grundläggande och fördjupade utbildningsinsatser riktade till relevanta yrkesgrupper på lokal nivå, och
- utveckla och uppdatera utbildningsmaterialet genom att samla forskning och kunskap om våldsbejakande extremism och om fungerande förebyggande metoder.

Viktiga förutsättningar för uppdraget

Respekten för grundläggande demokratiska principer

Den främsta målsättningen med det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism är att värna om demokratin och det öppna samhället. Arbetet måste bedrivas med respekt för grundläggande demokratiska principer, såsom yttrande- och åsiktsfriheten samt förenings- och religionsfriheten. Enskilda personer som upplever att deras grundläggande rättigheter kränks och som känner sig utpekade på grund av sina politiska åsikter, sin religiösa övertygelse eller sin etniska tillhörighet kan förlora tilltron till demokratin. För att ett förebyggande arbete ska vara framgångsrikt måste det vara och uppfattas som icke-diskriminerande och rättssäkert.

Genusperspektiv

De våldsbejakande extremistmiljöerna utgörs huvudsakligen av män och i extremiströrelserna finns det individer som motsätter sig jämställdhet och kvinnors rättigheter. Det är därför viktigt att det finns ett genusperspektiv i arbetet med att förebygga våldsbejakande extremism och att normer som samverkar och bidrar till framväxten av våldsbejakande miljöer motverkas effektivt.

Konsekvensbeskrivningar

Samordnaren ska bedöma de ekonomiska konsekvenserna av en stärkt samverkan på lokal nivå och om samordnarens arbete bedöms leda till kostnadsökningar för det allmänna ska förslag till finansiering lämnas. Arbetet med stärkt samverkan och utbildningsinsatser ska inte bli en belastning för de berörda myndigheternas kärnverksamhet

eller skapa målkonflikter med anledning av de samverkansformer och utbildningsinsatser som den nationella samordnaren genomför.

Samråd och redovisning av uppdraget

Den nationella samordnaren ska vid behov samråda med relevanta myndigheter och med berörda departement inom Regeringskansliet.

Samordnaren ska vid de tidpunkter och i den form som beslutas i dialog med Regeringskansliet (Justitiedepartementet) informera om arbetet och redovisa uppdraget i sin helhet tillsammans med en analys av dess resultat och effekter senast den 15 juni 2016.

(Justitiedepartementet)

Kommittédirektiv 2015:27

Tilläggsdirektiv till den nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (Ju 2014:18)

Beslut vid regeringssammanträde den 12 mars 2015

Utvidgning av uppdraget

Regeringen beslutade den 26 juni 2014 att ge en särskild utredare i uppdrag att som nationell samordnare förbättra samverkan mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå när det gäller arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (dir. 2014:103). I syfte att stärka den nationella samordnarens arbete gentemot myndigheter, kommuner och det civila samhällets organisationer inklusive trossamfund, ska samordnaren nu också

- förbättra stödet till anhöriga,
- utreda förutsättningarna för en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon,
- ta fram och initiera genomförandet av en sammanhållen strategi för arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism,
- uppmuntra till insatser för individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser, och
- inrätta ett nätverk av experter.

Uppdraget ska fortfarande redovisas senast den 15 juni 2016.

Den nationella samordnarens uppdrag behöver stärkas

Uppdraget behöver förstärkas i den samordnande rollen och utvidgas till att omfatta stöd till anhöriga och till individer som avser lämna våldsbejakande extremistiska miljöer. Skälet till detta är att rekryteringen till våldsbejakande extremistiska grupper har ökat. Särskilt oroande är det ökande antalet personer som väljer att ansluta sig till väpnade extremist- och terroristgrupper i utlandet. Detta är ett allvarligt problem av flera skäl. Utvecklingen kan öka risken för extremistiska våldshandlingar, för att fler individer och anhöriga drabbas och att återvändare kan komma att utgöra ett hot mot Sverige. Sammantaget kräver detta att ytterligare konkreta åtgärder vidtas på nationell, regional och lokal nivå.

Förbättra stödet till anhöriga och utreda förutsättningarna för en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon

Det lokala arbetet med stöd till anhöriga behöver utvecklas. De anhöriga som drabbas när en individ blir involverad i en våldsbejakande extremistisk rörelse behöver stöd och hjälp för att kunna hantera detta. Anhöriga kan också vara viktiga i det lokala förebyggande arbetet för att motverka radikaliserings och rekrytering till våldsbejakande extremistgrupper i Sverige och i utlandet, t.ex. genom att anhöriga får stöd med hur de kan motivera en individ att inte ansluta sig till strider i utlandet.

Det saknas i dag en nationell aktör som har till uppgift att hantera oro från anhöriga som misstänker att någon i deras närhet riskerar att dras in i våldsbejakande extremism. Anhöriga kan t.ex. behöva stöd för att hantera en situation då någon rest eller har för avsikt att resa för att ansluta sig till väpnade strider i utlandet. Kommuner, organisationer och myndigheter kan också behöva en nationell aktör att rådgöra med när problem uppstår. Regeringen har identifierat behovet av att genomföra en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon, men innan detta beslutas behöver de rättsliga och praktiska förutsättningarna utredas. Eftersom det till en stödtelefon kan komma att lämnas känslig information om t.ex. pågående eller planerad brottslighet bör särskilt frågor om behovet av sekretess och sekretessbrytande bestämmelser och om hur information i övrigt hanteras och i vissa fall slussas vidare analyseras noggrant.

Samordnaren ska därför

- förbättra det lokala arbetet med stöd till anhöriga genom att aktivt bistå med rådgivning och utbildning till myndigheter, kommuner, organisationer och trossamfund, och
- utreda förutsättningarna för en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon dit anhöriga, kommuner och organisationer kan vända sig för att få information, rådgivning och stöd, och
- lämna ett förslag senast den 12 maj 2015 om hur ansvaret för pilotverksamheten bör lösas tillsammans med en plan för genomförande.

Ta fram och initiera genomförandet av en sammanhållen strategi

Ett antal myndigheter har betydelsefulla roller i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. I syfte att öka utbytet av kunskap och information har samordnaren inrättat en referensgrupp av myndigheter. Det är angeläget att myndigheter och kommuner gör insatser utifrån sina ansvarsområden och stärker samverkan för att det konkreta arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism ska vara kunskapsbaserat och bli effektivt och långsiktigt. I detta arbete är det särskilt viktigt att inkludera organisationer och trossamfund som har en närhet till de individer och grupper som berörs, inte minst på lokal nivå. Den nationella samordnaren ska särskilt ta hänsyn till brottsförebyggande arbete inom ramen för befintliga samverkansforum och till planerat brottsförebyggande arbete.

Samordnaren ska

- ta fram en sammanhållen strategi för arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism, och
- initiera genomförandet av denna strategi och i detta samråda med berörda myndigheter.

Uppmuntra till insatser för individer som vill lämna våldsbejakande miljöer

Det finns få lokala verksamheter som fångar upp de individer som behöver stöd och hjälp att lämna våldsbejakande extremistiska rörelser. Detta arbete behöver byggas upp och organisationer och trossamfund med kunskap i dessa frågor behöver involveras.

Inom ramen för den sammanhållna strategin ska samordnaren särskilt

- stötta relevanta aktörer i att utveckla arbetet med de individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser och de individer som återvänder och som misstänks ha deltagit i väpnade strider i andra länder, och
- lämna ett förslag om hur relevanta aktörer bäst kan organisera arbetet med dessa individer.

Inrätta ett nätverk av experter

I arbetet mot våldsbejakande extremism har det visat sig vara värdefullt för utvecklingen av konkreta insatser att samla den kompetens som finns hos berörda praktiker i tvärssektoriella nätverk. Ett exempel är EU-kommissionens Radicalisation Awareness Network (RAN). Här i Sverige finns personer på lokal nivå, inom myndigheter, i kommuner, inom organisationer och trossamfund som har kunskap om våldsbejakande extremism och om hur det kan förebyggas. Det finns även personer som hoppat av våldsbejakande extremistiska rörelser som har kunskap om hur radikaliseringsprocesser fungerar, dvs. de processer som leder till att en person eller en grupp stödjer eller utövar ideologiskt motiverat våld för att främja en sak, och vilket stöd en person kan behöva för att lämna en våldsbejakande extremistisk grupp. Dessa personers kunskap och kompetens behöver tas tillvara och användas i samordnarens arbete för att ge allmänt stöd till myndigheter och kommuner som möter problematiken lokalt.

Samordnaren ska

- inrätta ett expertnätverk vars kunskap och kontakter kan gynna utvecklingen av det förebyggande arbetet på nationell, regional och lokal nivå.

(Kulturdepartementet)

Kommittédirektiv 2015:86

Tilläggsdirektiv till den nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (Ju 2014:18)

Beslut vid regeringssammanträde den 13 augusti 2015

Utvidgning av uppdraget

Regeringen beslutade den 26 juni 2014 kommittédirektiv om en nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (dir. 2014:103). Samordnarens huvuduppdrag är att förbättra samverkan mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå när det gäller arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. I syfte att stärka den nationella samordnarens arbete har regeringen gett tilläggsdirektiv (dir. 2015:27) som bl.a. innebär att samordnaren ska förbättra stödet till anhöriga och uppmuntra till insatser för individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser.

Samordnaren ska nu också

- ge en etablerad frivilligorganisation, som anmäler sitt intresse, i uppdrag att genomföra en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon dit bl.a. anhöriga, kommuner och organisationer kan vända sig för att få information, råd och stöd.

Uppdraget ska fortfarande redovisas senast den 15 juni 2016.

En pilotverksamhet med en nationell stödtelefon

Det saknas en särskilt utpekad nationell aktör dit oroliga anhöriga och andra kan vända sig för att få råd och stöd om de upptäcker att någon i deras närhet riskerar att dras in i eller redan är aktiv i en våldsbejakande extremistisk rörelse. Även kommuner och organisationer kan behöva en nationell aktör att rådgöra med när olika problem som rör extremism uppstår. Ytterligare en målgrupp kan vara de individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser.

Regeringen gav i mars 2015 den nationella samordnaren i uppdrag att utreda förutsättningarna för att genomföra en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon. Uppdraget redovisades i maj 2015 (Ku2015/01564/D). Utifrån samordnarens analys och på grund av att det är angeläget att en stödtelefon kommer på plats snarast, har regeringen gjort bedömningen att den lämpligaste aktören för att genomföra en pilotverksamhet av detta slag är en etablerad frivilligorganisation som har dokumenterad erfarenhet av stöd och rådgivning till individer via telefon, e-post, chatt eller annan webbaserad teknik samt erfarenhet av samverkan och samarbete med nationella och lokala myndigheter. Ytterligare skäl till att en frivilligorganisation bedöms som bäst lämpad är att den är fristående från statliga, regionala och lokala myndigheter.

Samordnaren ska därför

- ge en etablerad frivilligorganisation, som anmäler sitt intresse, i uppdrag att genomföra en pilotverksamhet med en nationell stödtelefon, inbegripet andra kontaktkanaler som e-post, chatt eller annan webbaserad teknik, dit bl.a. anhöriga, kommuner och organisationer kan vända sig för att få information, råd och stöd i frågor om våldsbejakande extremism, och
- göra en utvärdering av pilotverksamheten och i samband med sin slutredovisning lämna ett förslag till hur ansvaret för stödtelefonen långsiktigt kan lösas.

Innan pilotverksamheten med den nationella stödtelefonen påbörjas ska den nationella samordnaren

- tillhandahålla utbildning och säkerställa adekvat kompetens i den organisation som genomför pilotverksamheten,
- i samråd med den organisation som genomför pilotverksamheten och relevanta myndigheter ta fram riktlinjer för dokumentation som rör de samtal som inkommer samt rutiner för kunskapsöverföring på en övergripande nivå,
- i samråd med den organisation som genomför pilotverksamheten och med bistånd av Polismyndigheten och Säkerhetspolisen ta fram riktlinjer för hur kunskap samt information om brott ska föras vidare till Polismyndigheten och Säkerhetspolisen, och
- i samråd med den organisation som genomför pilotverksamheten och berörda nationella och lokala aktörer utveckla rutiner för hur frågeställare kan lotsas vidare till experter inom statliga, regionala och lokala myndigheter samt inom det civila samhällets organisationer.

(Kulturdepartementet)

Kommittédirektiv 2016:43

Tilläggsdirektiv till Den nationella samordnaren för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (Ju 2014:18)

Beslut vid regeringssammanträde den 2 juni 2016

Utvidgning av och förlängd tid för uppdraget

Regeringen beslutade den 26 juni 2014 kommittédirektiv om en nationell samordnare för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism (dir. 2014:103). Samordnaren har fått tilläggsdirektiv (dir. 2015:27, dir. 2015:86).

Samordnaren ska fortsätta stärka och stödja samverkan i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism mellan myndigheter, kommuner och organisationer på nationell, regional och lokal nivå. Samordnaren ska därutöver bl.a.

- vidareutveckla och fördjupa det kunskapsbaserade förebyggande arbetet,
- fortsätta pilotverksamheten med en nationell stödtelefon för information, råd och stöd om våldsbejakande extremism,
- analysera och föreslå hur det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism bör samordnas och organiseras nationellt från och med januari 2018.

Utredningstiden förlängs. Det pågående uppdraget ska delredovisas senast den 29 juni 2016. Den del av uppdraget som rör den långsiktiga organiseringen av arbetet och kommunernas ansvar ska redovisas senast den 2 december 2016. Uppdraget ska slutredovisas senast den 12 januari 2018.

Det förebyggande arbetet behöver utvecklas och fördjupas

Det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism och terrorism har hög prioritet. Den nationella samordnaren har sedan 2014 arbetat för att stärka och stödja samverkan på nationell, regional och lokal nivå och för att ge ett aktivt stöd till kommuner att utveckla sitt förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism.

Under 2015 förstärkte regeringen kraftfullt det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism och terrorism vilket redovisas i skrivelserna Åtgärder för att göra samhället mer motståndskraftigt mot våldsbejakande extremism (skr. 2014/15:144) och Förebygga, förhindra, försvåra – den svenska strategin mot terrorism (skr. 2014/15:146). I den överenskommelse kring åtgärder mot terrorism som regeringen träffade med Moderaterna, Centerpartiet, Liberalerna och Kristdemokraterna den 10 december 2015 finns enighet om att arbetet som den nationella samordnaren genomför måste fortsätta i någon form efter mandatets utgång i juni 2016. Riksdagen har vidare gett regeringen tillkänna att det arbete som bedrivs av den nationella samordnaren bör tas tillvara och att det finns behov av att kontinuerligt utveckla arbetet mot våldsbejakande extremism (Nationell samordnare, bet. 2015/16:KU4, rskr. 2015/16:137, mom 2).

Regeringen anser även att det är angeläget att följa utvecklingen av det förebyggande arbetet i andra länder. Extremism utvecklas ofta lokalt, och förhåller sig både till en nationell och till en global kontext. Vidare rör sig aktörer och budskap ofta över nationsgränser.

Samordnaren ska därför

- vidareutveckla och fördjupa det kunskapsbaserade förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism på nationell, regional och lokal nivå,
- delta i relevanta internationella forum för kunskaps- och erfarenhetsutbyte,

- inom ramen för uppdraget arbeta för att öka medvetenheten om våldsbejakande extremism och stimulera ett offentligt samtal med syfte att nå ut till allmänheten,
- var sjätte månad ta fram underlag om den lokala utvecklingen av det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism i samverkan med berörda myndigheter i referensgruppen och Sveriges Kommuner och Landsting, och
- bistå myndigheter, kommuner, organisationer och trossamfund med expertkunskap i arbetet mot våldsbejakande extremism.

Stärka och stödja samverkan på nationell, regional och lokal nivå

Flera myndigheter har ansvar för olika delar av arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Under 2015 fick Forum för levande historia, Statens medieråd, Nämnden för statligt stöd till trossamfund, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, Göteborgs universitet, Socialstyrelsen, Statens institutionsstyrelse och Kriminalvården i uppdrag att utveckla det förebyggande arbetet inom sina verksamhetsområden och t.ex. ta fram utbildningsmaterial, handböcker och vägledning för olika personalgrupper. Flertalet av dessa uppdrag redovisas under 2016. I den nationella samordnarens referensgrupp ingår Brottsförebyggande rådet, Forum för levande historia, Försvarshögskolan, Kriminalvården, Migrationsverket, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, Nämnden för statligt stöd till trossamfund, Polismyndigheten, Regeringskansliet, Socialstyrelsen, Statens institutionsstyrelse, Statens medieråd, Statens skolverk, Säkerhetspolisen och Sveriges Kommuner och Landsting. Denna nationella samverkan ska fortsätta. Det är angeläget att fullt ut dra nytta av det arbete som myndigheterna har utfört till följd av de uppdrag som regeringen har gett dem.

Att värna demokratin mot våldsbejakande extremism omfattar många komplexa frågeställningar och flera olika samhällsaktörer. Det finns ett stort behov av forskning och expertkunskaper, nationellt och internationellt, och att dessa omsätts i praktisk verksamhet. Det är angeläget att det kunskaps- och erfarenhetsutbyte som den

nationella samordnaren har påbörjat tillsammans med forskare och praktiker fortsätter. Forskning om våldsbejakande extremism måste också göras tillämpbar för dem som arbetar med konkreta förebyggande insatser riktade till ungdomar, föräldrar m.fl.

Samordnaren ska därför

- regelbundet sammankalla och leda referensgruppen för att utbyta kunskap och information,
- samverka med de myndigheter som ingår i referensgruppen om insatser för att stödja kommunerna i deras arbete,
- samverka med de myndigheter som på uppdrag av regeringen har tagit fram kunskap, vägledning och handböcker om våldsbejakande extremism i spridningen av dessa,
- utveckla de expertnätverk som har inrättats och bidra till att stärka och utveckla konkreta insatser och relevant nationell och internationell forskning om våldsbejakande extremism, och
- bidra till att tillgängliggöra metoder och arbetssätt grundade i utvärdering och forskning för kommuner och lokala aktörer som arbetar med att utveckla och genomföra förebyggande insatser.

Fortsätta att stödja utvecklingen av ett kunskapsbaserat förebyggande arbete i kommunerna

Våldsbejakande extremism är ett allvarligt hot mot det demokratiska samhället. För att förebygga att flickor och pojkar, kvinnor och män dras in i våldsbejakande extremism och terrorism krävs insatser på lokal nivå. I den överenskommelse kring åtgärder mot terrorism som slutits mellan regeringen och allianspartierna finns en enighet om att kommunerna har ett ansvar för ett strukturerat och konkret arbete med att förebygga grundorsakerna till radikalisering och rekrytering till våldsbejakande grupper. Arbetet omfattar att stärka insatserna för att värna demokratin och människors lika värde och rättigheter, utveckla insatser för individer och familjer i riskzonen och att utveckla insatser för att individer ska lämna våldsbejakande rörelser.

Berörda personalgrupper på lokal nivå behöver kunskap och stöd för att hantera problem och frågor om våldsbejakande extremism, t.ex. frågor från barn och ungdomar. De behöver också stöd i att bemöta rasistiska, antidemokratiska och våldsbejakande åsikter och budskap.

Det är viktigt att fortsätta att stödja kommunernas arbete med att utveckla ett kunskapsbaserat förebyggande arbete. Samordnaren har sedan 2014 besökt mer än 240 kommuner och ungefär en tredjedel av alla kommuner är i inledningen av att utveckla sitt förebyggande arbete, t.ex. genom att ta fram egna lokala handlingsplaner. Samordnaren har även anpassat metoder som utvecklats i andra länder, t.ex. när det gäller stöd till föräldrar. Det är angeläget att kommunerna får fortsatt stöd i detta arbete från den nationella samordnaren och från berörda myndigheter på nationell, regional och lokal nivå.

Organisationer och trossamfund är viktiga aktörer i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism. Riksdagen har tillkännagivit för regeringen att det bör utvecklas metoder och redskap för att identifiera organisationer och samfund som vill motverka radikaliserings och att dessa organisationer och samfund bör stärkas och stödjas (Stärka och stödja samfund och organisationer som vill motverka radikaliserings, bet. 2015/16:KU4, rskr. 2015/16:137, mom. 6). Sedan 2012 har organisationer kunnat söka stöd från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor för verksamheter som motverkar antidemokratiskt beteende och radikaliserings samt anslutning till våldsbejakande extremism, och även till verksamheter som stöder individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser. Sedan 2015 kan även kommuner söka detta statsbidrag om de samverkar med minst en organisation. Nämnden för statligt stöd till trossamfund har ett pågående uppdrag att i dialog med de samfund som vill utveckla sitt arbete för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism stimulera dessa samfunds stöd till ungdomar, föräldrar och anhöriga.

Samordnaren ska därför i samverkan med berörda myndigheter

- bistå kommunerna i att utveckla sitt kunskapsbaserade arbete och med att ta fram lokala handlingsplaner,
- bistå kommunerna i att ge kunskap och stöd till olika personalgrupper i frågor om våldsbejakande extremism,

- bistå med rådgivning för att utveckla det lokala arbetet med insatser för personer som riskerar att involveras i eller redan är involverade i våldsbejakande extremism och i att utveckla stöd till anhöriga,
- bistå kommunerna i att utveckla insatser för individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser, och
- stödja kommunerna i att identifiera och utveckla samarbete med organisationer och trossamfund som vill förebygga antidemokratiska beteenden, radikaliserings och rekrytering till våldsbejakande extremism.

Fortsätta pilotverksamheten med en nationell stödtelefon

Pilotverksamheten med en nationell stödtelefon för information, råd och stöd i frågor om våldsbejakande extremism startade den 16 november 2015. På uppdrag av samordnaren genomför Röda Korset denna verksamhet. Stödtelefonen riktar sig i första hand till familj och närstående som känner oro för att en person ska ansluta sig till våldsbejakande extremistiska rörelser i Sverige eller utomlands. Till stödtelefonen kan även kommuner och organisationer vända sig för att få information, råd och stöd. Ytterligare en målgrupp är individer som vill lämna våldsbejakande extremistiska rörelser.

För att kunna bedöma behovet av en nationell stödtelefon ska en utvärdering av verksamheten göras. Utvärderingen bör göras när verksamheten har varit igång minst ett år och därefter kan en bedömning göras av behovet av en sådan verksamhet och eventuellt långsiktig lösning. Regeringen kommer att ta initiativ till en sådan utvärdering under 2016.

Samordnaren ska

- fortsätta pilotverksamheten med en nationell stödtelefon.

Utreda behovet av nationell samordning och analysera kommunernas ansvar

Den allvarliga utvecklingen av våldsbejakande extremism och terrorism, t.ex. när det gäller det stora antalet personer, både män och kvinnor, som har rest till Syrien och Irak för att ansluta sig till

Daesh, gör att det även i fortsättningen kommer att krävas en nationell samordning av olika insatser. Även om den nationella samordnarens arbete har bidragit till en kraftfull utveckling av det förebyggande arbetet kvarstår mycket att göra. Behovet av en nationell samordning för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism är långsiktigt. Förslag behöver därför tas fram om hur det framtida behovet av insatser på nationell nivå i det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism kan säkerställas inom ramen för befintlig myndighetsstruktur.

Av överenskommelsen kring åtgärder mot terrorism från den 10 december 2015 framgår att regeringen, Moderaterna, Centerpartiet, Liberalerna och Kristdemokraterna är eniga om att kommunerna har ett ansvar för ett strukturerat och konkret arbete med att förebygga radikaliserings och rekrytering till våldsbejakande grupper. Av överenskommelsen framgår vidare att det är viktigt att det lokala och centrala ansvaret samspelar när det gäller återvändare och att regeringen ska överväga vilka åtgärder som kan vidtas om det finns kommuner som inte lever upp till sitt ansvar.

Vid utarbetandet av samtliga förslag bör det beaktas vilket ansvar kommunerna har för det brottsförebyggande arbetet.

Mot denna bakgrund ska samordnaren

- utreda och föreslå hur det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism bör samordnas och organiseras nationellt inom ramen för befintlig myndighetsstruktur från och med januari 2018,
- analysera vilket ansvar kommunerna har för, och vilket arbete de bedriver med att förebygga radikaliserings och rekrytering till våldsbejakande grupper och utifrån analysen utreda olika alternativ till hur kommunernas ansvar bör utformas samt redogöra för fördelar och nackdelar med respektive alternativ,
- föreslå vilka åtgärder som skulle kunna vidtas mot kommuner som inte lever upp till sitt ansvar och redogöra för olika alternativ och fördelar och nackdelar med dessa, och
- föreslå författningsändringar om utredaren bedömer att sådana behövs.

Konsekvensbeskrivningar

Den nationella samordnaren ska redovisa samhällsekonomiska konsekvenser inklusive offentligfinansiella effekter av de förslag som lämnas. En redovisning och motivering ska också göras av vilka förslag som har övervägts men avfärdats och skälen till detta.

Utredaren ska i enlighet med 14 kap. 3 § regeringsformen beakta proportionalitetsprincipen beträffande eventuella inskränkningar av den kommunala självstyrelsen i sina redogörelser, analyser och förslag.

Om utredarens förslag innebär offentligfinansiella kostnader, ska förslag till finansiering anges. Om kommunerna åläggs en uppgift som de inte redan har ska uppgiften finansieras enligt finansieringsprincipen. Vidare ska konsekvenser för företag, myndigheter och de allmänna domstolarna redovisas. Konsekvensanalysen ska i övrigt uppfylla kraven enligt förordningen (2007:1244) om konsekvensutredning vid regelgivning.

Samråd och redovisning av uppdraget

Samordnaren ska vid de tidpunkter och i den form som beslutas i dialog med Regeringskansliet (Kulturdepartementet) informera om arbetet. Samordnaren ska även samråda med pågående utredningar som berörs av de förslag som den nationella samordnaren presenterar. De delar av uppdraget som avser att lämna förslag om det långsiktiga arbetet och om kommunernas ansvar ska redovisas senast den 2 december 2016. Uppdraget ska slutredovisas senast den 12 januari 2018. Redovisningen ska beskriva hur arbetet har genomförts och innehålla en analys av de fortsatta behoven i arbetet med att värna demokratin mot våldsbejakande extremism.

(Kulturdepartementet)

Statens offentliga utredningar 2017

Kronologisk förteckning

---

1. För Sveriges landsbygder – en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd. N.
2. Kraftsamling för framtidens energi. M.
3. Karens för statsråd och statssekreterare. Fi.
4. För en god och jämlik hälsa. En utveckling av det folkhälsopolitiska ramverket. S.
5. Svensk social trygghet i en globaliserad värld. Del 1 och 2. S.
6. Se barnet! Ju.
7. Straffprocessens ramar och domstolens beslutsunderlag i brottmål – en bättre hantering av stora mål. Ju.
8. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2017. Kärnavfallet – en fråga i ständigt förändring. M.
9. Det handlar om oss. – unga som varken arbetar eller studerar. U.
10. Ny ordning för att främja god sed och hantera oredlighet i forskning. U.
11. Vägs katt. Volym 1 och 2. Fi.
12. Att ta emot människor på flykt. Sverige hösten 2015. Ju.
13. Finansiering av infrastruktur med privat kapital? Fi.
14. Migrationsärendena vid utlandsmyndigheterna. Ju.
15. Kvalitet och säkerhet på apoteksmarknaden. S.
16. Sverige i Afghanistan 2002–2014. UD.
17. Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången. Genomförande av EU:s oskuldspresumtionsdirektiv. Ju.
18. En nationell strategi för validering. U.
19. Uppdrag: Samverkan. Steg på vägen mot fördjupad lokal samverkan för unga arbetslösa. A.
20. Tillträde för nybörjare – ett öppnare och enklare system för tillträde till högskoleutbildning. U.
21. Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer. Del 1 och 2. S.
22. Från värdekedja till värdecykel – så får Sverige en mer cirkulär ekonomi. M.
23. digitalforvaltning.nu. Fi.
24. Ett arbetsliv i förändring – hur påverkas ansvaret för arbetsmiljön? A.
25. Samlad kunskap – stärkt handläggning. S.
26. Delningsekonomi. På användarnas villkor. Fi.
27. Vissa frågor inom fastighets- och stämpelskatteområdet. Fi.
28. Ett nationellt centrum för kunskap om och utvärdering av arbetsmiljö. A.
29. Brottstatalag. Ju.
30. En omreglerad spelmarknad. Del 1 och 2. Fi.
31. Stärkt konsumentskydd på bostadsrättsmarknaden. Ju.
32. Substitution i Centrum – stärkt konkurrenskraft med kemikaliesmarta lösningar. M.
33. Stärkt ställning för hyresgäster. Ju.
34. Ekologisk kompensation – Åtgärder för att motverka nettoförluster av biologisk mångfald och ekosystemtjänster, samtidigt som behovet av markexploatering tillgodoses. M.
35. Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet. U.
36. Informationssäkerhet för samhällsviktiga och digitala tjänster. Ju.
37. Kvalificerad välfärdsbrottslighet – förebygga, förhindra, upptäcka och beivra. Ju.

38. Kvalitet i välfärden – bättre upphandling och uppföljning. Fi.
39. Ny dataskyddslag. Kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning. Ju.
40. För dig och för alla. S.
41. Meddelarskyddslagen – fler verksamheter med stärkt meddelarskydd. Ju.
42. Vem har ansvaret? M.
43. På lika villkor! Delaktighet, jämlikhet och effektivitet i hjälpmedelsförsörjningen. S.
44. Entreprenad, fjärrundervisning och distansundervisning. U.
45. Ny lag om företagsshemligheter. Ju.
46. Stärkt ordning och säkerhet i domstol. Ju.
47. Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa. Förslag för ett långsiktigt arbete för en god och jämlik hälsa. S.
48. Kunskapsbaserad och jämlik vård. Förutsättningar för en lärande hälso- och sjukvård. S.
49. EU:s dataskyddsförordning och utbildningsområdet. U.
50. Personuppgiftsbehandling för forskningsändamål. U.
51. Utbildning, undervisning och ledning – reformvård till stöd för en bättre skola. U.
52. Så stärker vi den personliga integriteten. Ju.
53. God och nära vård. En gemensam färdplan och målbild. S.
54. Fler nyanlända elever ska uppnå behörighet till gymnasiet. U.
55. En ny kamerabevakningslag. Ju.
56. Jakten på den perfekta ersättningsmodellen. Vad händer med medarbetarnas handlingsutrymme? Fi.
57. Lag om flygpassageraruppgifter i brottsbekämpningen. Ju.
58. Amerikansk inresekontroll vid utresa från Sverige – så kan avtalen genomföras. Ju.
59. Reglering av alkoglass m.fl. produkter. S.
60. Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik. Ku.
61. Villkorlig frigivning – förstärkta åtgärder mot återfall i brott. Ju.
62. Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s Fud-program 2016. M.
63. Miljötillsyn och sanktioner – en tillsyn präglad av ansvar, respekt och enkelhet. M.
64. Detaljplanekravet. N.
65. Hyran vid nyproduktion – en utvärdering och utveckling av modellen med presumtionshyra. Ju.
66. Dataskydd inom Socialdepartementets verksamhetsområde – en anpassning till EU:s dataskyddsförordning. S.
67. Våldsbejakande extremism. En forskarantologi. Ku.

Statens offentliga utredningar 2017

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

- Uppdrag: Samverkan. Steg på vägen mot fördjupad lokal samverkan för unga arbetslösa. [19]
- Ett arbetsliv i förändring – hur påverkas ansvaret för arbetsmiljön? [24]
- Ett nationellt centrum för kunskap om och utvärdering av arbetsmiljö. [28]

Finansdepartementet

- Karens för statsråd och statssekreterare. [3]
- Vägs katt. Volym 1 och 2. [11]
- Finansiering av infrastruktur med privat kapital? [13]
- digitalforvaltning.nu. [23]
- Delningsekonomi. På användarnas villkor. [26]
- Vissa frågor inom fastighets- och stämpel-skatteområdet. [27]
- En omreglerad spelmarknad. Del 1 och 2. [30]
- Kvalitet i välfärden – bättre upphandling och uppföljning. [38]
- Jakten på den perfekta ersättningsmodellen. Vad händer med medarbetarnas handlingsutrymme? [56]

Justitiedepartementet

- Se barnet! [6]
- Straffprocessens ramar och domstolens beslutsunderlag i brottmål – en bättre hantering av stora mål. [7]
- Att ta emot människor på flykt. Sverige hösten 2015. [12]
- Migrationsärenden vid utlandsmyndigheterna. [14]
- Om oskuldspresumtionen och rätten att närvara vid rättegången. Genomförande av EU:s oskuldspresumtionsdirektiv. [17]
- Brottsdatalag. [29]

- Stärkt konsumentskydd på bostadsrättsmarknaden. [31]
- Stärkt ställning för hyresgäster. [33]
- Informationssäkerhet för samhällsviktiga och digitala tjänster. [36]
- Kvalificerad välfärdsbrottslighet – förebygga, förhindra, upptäcka och beivra. [37]
- Ny dataskyddslag. Kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning. [39]
- Meddelarskyddslagen – fler verksamheter med stärkt meddelarskydd. [41]
- Ny lag om företagshemligheter. [45]
- Stärkt ordning och säkerhet i domstol. [46]
- Så stärker vi den personliga integriteten. [52]
- En ny kamerabevakningslag. [55]
- Lag om flygpassageraruppgifter i brottsbekämpningen. [57]
- Amerikansk inresekontroll vid utresa från Sverige – så kan avtalen genomföras. [58]
- Villkorlig frigivning – förstärkta åtgärder mot återfall i brott. [61]
- Hyran vid nyproduktion – en utvärdering och utveckling av modellen med presumtionshyra. [65]

Kulturdepartementet

- Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik. [60]
- Våldsbejakande extremism. En forskarantologi. [67]

Miljö- och energidepartementet

- Kraftsamling för framtidens energi. [2]
- Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2017. Kärnavfallet – en fråga i ständig förändring. [8]
- Från värdekedja till värdecykel – så får Sverige en mer cirkulär ekonomi. [22]

Substitution i Centrum

– stärkt konkurrenskraft med kemikaliesmarta lösningar. [32]

Ekologisk kompensation – Åtgärder för att motverka nettoförluster av biologisk mångfald och ekosystemtjänster, samtidigt som behovet av markexploatering tillgodoses. [34]

Vem har ansvaret? [42]

Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s Fud-program 2016. [62]

Miljötillsyn och sanktioner

– en tillsyn präglad av ansvar, respekt och enkelhet. [63]

Näringsdepartementet

För Sveriges landsbygder

– en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd. [1]

Detaljplanekravet. [64]

Socialdepartementet

För en god och jämlik hälsa.

En utveckling av det folkhälsopolitiska ramverket. [4]

Svensk social trygghet i en globaliserad värld. Del 1 och 2. [5]

Kvalitet och säkerhet på apoteksmarknaden. [15]

Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer. Del 1 och 2. [21]

Samlad kunskap – stärkt handläggning. [25]

För dig och för alla. [40]

På lika villkor! Delaktighet, jämlikhet och effektivitet i hjälpmedelsförsörjningen. [43]

Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa. Förslag för ett långsiktigt arbete för en god och jämlik hälsa. [47]

Kunskapsbaserad och jämlik vård. Förutsättningar för en lärande hälso- och sjukvård. [48]

God och nära vård. En gemensam färdplan och målbild. [53]

Reglering av alkoglass m.fl. produkter. [59]

Dataskydd inom Socialdepartementets verksamhetsområde – en anpassning till EU:s dataskyddsförordning. [66]

Utbildningsdepartementet

Det handlar om oss.

– unga som varken arbetar eller studerar. [9]

Ny ordning för att främja god sed och hantera oredlighet i forskning. [10]

En nationell strategi för validering [18]

Tillträde för nybörjare – ett öppnare och enklare system för tillträde till högskoleutbildning. [20]

Samling för skolan.

Nationell strategi för kunskap och likvärdighet. [35]

Entreprenad, fjärrundervisning och distansundervisning. [44]

EU:s dataskyddsförordning och utbildningsområdet. [49]

Personuppgiftsbehandling för forskningsändamål. [50]

Utbildning, undervisning och ledning – reformvård till stöd för en bättre skola. [51]

Fler nyanlända elever ska uppnå behörighet till gymnasiet. [54]

Utrikesdepartementet

Sverige i Afghanistan 2002–2014. [16]